مولا سدیق یرکندلی

سەدی شکەندەلی

شنجان خەلق نەشریاتی

سەددى ئىسكەندەرلى شەھابىدىن ئەھمەت

مولا سدىق يەركەندى

سەدىي ئىسكەندەرى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر
كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى نەشرگە ئۇيۇشتۇرغۇچى :

نەشرگە تەييارلىغۇچى : ئابدۇقەييۇم خوجا

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئۇيغۇر كلاسسىك
ئەدەبىياتىغا دائىر كىتابلار
تەھرىر ھەيئىتى ئەزالىرىنىڭ ئىسملىكى

تۆمۈر داۋامەت (ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى
تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ پەخرىي رەئىسى)

مىجىت ناسىر (كاندىدات تەتقىقاتچى)

مەمتىمىن يۇسۇپ (تەتقىقاتچى)

مۇھەممەت ئىسمايىل (ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك
ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ مەسلىھەتچىسى)

ئابدۇرېھىم رەجەپ (دوتسېنت)

ئوبۇل ئىسلام (ئالىي مۇھەررىر)

جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)

قەيۇم تۇردى (1- دەرىجىلىك يازغۇچى)

ئىمىن تۇرسۇن (ئالىي مۇھەررىر)

شەرىپىدىن ئۆمەر (پروفېسسور)

مەھممەتتۇرسۇن باھاۋىددىن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

لىيۇ بىڭ (تەتقىقاتچى)

سۆز بېشى

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى خەزىنىسىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى . ئۇ قەدىمىلكى ، كۆلىمىنىڭ ئىنتايىن كەڭلىكى ، تۈرىنىڭ خىلمۇ خىللىقى ، شەكلىنىڭ رەڭمۇ رەڭلىكى ، مەزمۇنىنىڭ موللۇقى ، دەۋرى جەھەتتە ئىزچىللىقى ، بەدىئىي سەنئەت يېتەكچىلىكىدىكى يۇقىرى ياراتقانلىقى ، تارىخىي ۋە رېئال ئىجتىمائىي ، تەربىيىۋى قىممەتكە ئىگە ئىكەنلىكى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ .

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى كۆپ تەرەپلىمە تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە بولۇپ ، ئۇ ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بارلىق ساھەلىرىگە ، مەسىلەن : پەلسەپە ، تارىخ ، ئېتنوگرافىيە ، دىن ، سەنئەت ، جۇغراپىيە ، لوگىكا ، تىلشۇناسلىق ، ئاستىرونومىيە ، ئەخلاق ۋە ئىنسانشۇناسلىق ، ھوقۇقشۇناسلىق ، ئۆرپ ـ ئادەت ، تىبابەت ، مىللەتشۇناسلىق ، سىياسەت ، ئىقتىساد ، ھەربىي ئىشلار ... قاتارلىق ساھەلەرگىچە پېرىسپ چېتىلىدۇ . بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا ، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنى نوقۇل ئەدەبىي نۇقتىدىنلا ئەمەس ، بەلكى ئىلىم ـ پەننىڭ باشقا بارلىق ساھەلىرى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ .

ئەجدادلىرىمىز ئۆزاق ئەسىرلەر داۋامىدا ئۆزىنىڭ ئەقىل ـ پاراسەت جەۋھەرلىرىنى نامايەندىسى بولغان كۆپلىگەن قىممەتلىك ئەدەبىي مىراسلارنى قالدۇرۇپ كەتكەن . ئۇلار بۇ مىراسلار ئارقىلىق ۋەتەنپەرۋەرلىك ، خەلقچىللىق ، قەھرىمانلىق غايىلىرىنى ئىلگىرى سۈرگەن . ئىنسانىي سۈيگۈ ـ مۇھەببەتكە ، ۋاپادارلىققا ، ساداقەت ۋە سەمىمىلىككە ، جىنلىق ۋە گۈزەللىككە ، ئادالەت ۋە ھەققانىيەتكە مەدھىيە ئوقۇغان . مۇناپىقلىق ، زالىملىق ، رىياكارلىق ، ۋاپاسىزلىق ، ساختىلىق ، يالۇۋزلۇق ، ئادالەتسىزلىككە نەپرەت بىلدۈرگەن . ئۇلارنىڭ گۈزەل ۋە ئەركىن ھاياتقا بولغان ئىنتىلىشىنى ، ئىزگۈ

ئارزۇ - ئارمانلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن . ئۇلار بۇ خىل ئىلغار مەزمۇنلارنى بەدىئىي ئەدەبىيات تەقەززا قىلدىغان گۈزەل شەكىل ۋە ۋاستىلار ئارقىلىق كىشى ئەقلىنى ھەيران قالدۇرىدىغان يۈكسەك بەدىئىي ماھارەت بىلەن ئىپادە قىلغان .

ئەدەبىي مىراسلىرىمىز گەرچە تارىخنىڭ بوران - چاپقۇنلىرىدا دەۋر بارخانلىرى ئاستىغا كۆمۈلۈپ قالغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلاردىن زامانىمىزغىچە يېتىپ كەلگەنلىرىمۇ ئاز ئەمەس . كلاسسىك ئەدەبىي مىراسلىرىمىزنىڭ تۈرلۈك قول يازما نۇسخىلىرى قولدىن قولغا ئۆتۈپ ، كۆچۈرۈلۈپ ، خېلىلا كەڭ تۈردە تارقالغان . بۇ ئەدەبىي مىراسلار مەيلى سىنئەت جەھەتتىن بولسۇن ، ياكى مەزمۇن جەھەتتىن بولسۇن بىزنىڭ بىباھا مەنىۋى بايلىقىمىزدۇر .

ئازادلىقتىن بۇيان ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى مىراسلىرىنى يىغىش ، رەتلەش ، نەشر قىلىش ۋە تەتقىق قىلىش جەھەتلەردە كۆپلىگەن ئۈنۈملۈك خىزمەتلەر ئىشلەندى . بولۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن مەركىزىي كومىتېت ۋە گوۋۈيۈەننىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى ئەسەرلىرىنى يەغىش ، رەتلەش ، نەشر قىلىش توغرىسىدىكى بىر قاتار يوليورۇقلىرىنىڭ ئىلھامى بىلەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ساھەسىدە تېخىمۇ كۆپ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىشلار ۋۈجۇدقا چىقتى . ھازىر خەلقىمىز ئارىسىدا ۋە مۇناسىۋەتلىك بەزى ئورۇنلاردا ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىغا ئائىت يۈزلىگەن ، مىڭلىغان قول يازمىلار ساقلىنىپ ياتماقتا . بۇ قول يازمىلار ئىچىدە ھازىرغىچە ئىلىم دۇنياسىغا مەلۇم بولمىغان ئاجايىپ نادىر نۇسخىلار ، سىياھى ئۆچمەي دەپ قالغان يەككە - يېگانە نۇسخىلارمۇ بار . ئۇلار بىزنىڭ قۇتقۇزۇشىمىزنى ، تەتقىق قىلىشىمىزنى كۈتۈپ تۇرماقتا . كلاسسىك مىراسلارنى قۇتقۇزۇشنىڭ شەرت - شارائىتى بىنىسبەن يېتىلگەن ۋە بۇ مىراسلارنى قۇتقۇزۇشقا جىددىي ئېھتىياج تۇغۇلغان بۇ ئاجىقۇچلۇق بېرىتە ، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى ئۇزۇنىڭ نىزامنامىسىدىكى ۋەزىپىسىگە ئاساسەن ، دەسلەپكى قەدەمدە 30 پارچە كلاسسىك ئەدەبىي ئەسەرنى نەشر قىلىپ قۇتقۇزۇشنى پىلانلىدى . بۇ ئەسەرلەر قىسمەن قەدىمكى

ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرى ، كۆپ قىسمى 16 - ئەسىردىن 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى. غەجە بولغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى مەشھۇر نامايەندىلىرنىڭ خاراكتېرلىك ئەسەرلىرىدىندۇر . بۇ قېتىم نەشرگە تەييارلانغان بۇ 30 پارچە ئەسەر ھازىرغىچە بىزگە مەلۇم بولغان تۇرلۇك قول يازمىلارنى ئەستايىدىل سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق تالالاپ چىقىلغان مۇنەۋۋەر نۇسخىلاردۇر . يەنە بەزىلىرى باشقا نۇسخىلىرى تېخى بايقالمىغان ، يەككە - يېگانە قول يازمىلاردۇر . بۇلارنى قۇتقۇزۇش ، تەتقىق قىلىشتىن مەقسەت — قەدىمكى ھازىرقى ئۇچۇن خىزمەت قىلىدۇرۇش ئارقىلىق ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى راۋاجلاندۇرۇپ ، ئايتونوم رايونىمىزنىڭ ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش يولىدا تېگىشلىك تۆھپە قوشۇشتىن ئىبارەت .

جەمئىيىتىمىز بۇ ئەسەرلەرنى نەشرگە تەييارلاشتا ئالدى بىلەن نەشرگە تەييارلاشنىڭ كونكرېت ئىلمىي بىرنسىپلىرىنى تۇتۇپ چىقتى . ئاندىن مۇناسىۋەتلىك مۇتەخەسسىسلەرنى تەشكىللەپ يۇقىرقى بىرنسىپلار ئاساسىدا بۇ 30 پارچە ئەسەرنى نەشرگە تەييارلاشقا ئۇيۇشتۇردى .

بۇ ئەسەرلەرنى نەشرگە تەييارلاشتا ئىلگىرى سادىق بولۇش (ئەسەرلەرنىڭ تارىخىيلىقى ، قەدىمىلىكى ، ئەينىلىكىگە قىتئىي كاپالەتلىك قىلىش) ، كلاسسىكلارنىڭ دۇنيا قارىشى ، بەدىئىي ئۇسلۇبى ۋە تىل ئىشلىتىش ئالاھىدىلىكلىرىگە ھۆرمەت قىلىش ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلىرىدىكى خاس خۇسۇسىيەتلىرىنى ئىمكانقەدەر تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈش ، تېكىستولوگىيىلىك قائىدىلىرنى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇش قاتارلىق ئىلمىي بىرنسىپلارغا ئەمەل قىلىندى .

جەمئىيىتىمىز دەسلەپكى قەدەمدە قۇتقۇزۇشنى پىلانلىغان بۇ كلاسسىك ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ نەشر قىلىنىشى پارتىيە مىللىي سىياسىتىنىڭ ئەمەلىي نەتىجىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ ، ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدىكى خۇشاللىنارلىق مۇھىم ۋەقە ھېسابلىنىدۇ . كلاسسىك مىراسلارنى قۇتقۇزۇش ۋە ئونى كېيىنكى ئەۋلادلارغا يەتكۈزۈشتىن ئىبارەت بۇ ئۇلۇغۋار ئىشنى ئەملىگە ئاشۇرۇش جەريانىدا جەمئىيىتىمىز ھەر دەرجىلىك پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت

ئورگانلىرى ، كۆپلىگەن كىشىي ئورۇنلار ، كارخانىلار ، ئامما ئۇنى تەشكىلاتلارنىڭ ، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ مەدەنىي مىراسلىرىنى قەدىرلىگۈچى مىللەتپەرۋەر كىشىلىرىمىزنىڭ قىزغىن قوللىشىغا ، مادىي ۋە مەنىۋى ياردىمىگە ئېرىشتى . بۇ جەھەتتە ئۇلارغا سەمىمىي مىننەتدارلىق بىلدۈرىمىز .

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى گەرچە يۇزلىگەن يېشىقدەم ، ئوتتۇرا ياش ۋە ياش تەتقىقاتچى ، مۇتەخەسسىسلىرنى ئۆز ئەتراپىغا ئۇيۇشتۇرۇپ ، بۇ ئۇلۇغۋار ئىشقا قەدەم قويغان ۋە دەسلەپكى قەدەمدە بەزى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن بولسىمۇ ، ئۇ يەنىلا كىچىك ئامما ئىكەن ۋە خەلقىمىز ئىچىدىكى ئىقتىدارلىق يوشۇرۇن كۈچلەرنىڭ يېقىندىن ياردەم بېرىشىگە ، ماسلىشىشقا موھتاج . شۇڭا ، جەمئىيىتىمىز مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن كۆپچىلىكىنىڭ خىزمىتىمىزگە يېنىمۇ يېقىندىن ياردەم بېرىشىنى ، يېڭىدىن بايقالغان كلاسسىك ئەسەرلەرنىڭ قول يازمىلىرىدىن ئۇچۇر يەتكۈزۈشىنى ، شۇ ئارقىلىق بۇ خىزمەتكە بىۋاستە قاتنىشىشنى مۇراجىئەت قىلىدۇ . تەجرىبىمىزنىڭ كەملىكى تۈپەيلىدىن كۆرۈلگەن كەمچىلىك ۋە سەۋەنلىكلەرنى ئۆز ۋاقتىدا تۈزىتىشىمىز ئۈچۈن قەمـ ھەتلىك بىكىرلىرىنى سۈنۈشىنى ئۈمىد قىلىدۇ .

ئاخىرىدا شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى ، ئۇيغۇر ئەدەبىي مىراسلىرى دۇنيادىكى بارلىق مىللەتلەر ئەدەبىي مىراسلىرىغا ئوخشاش مۇئەييەن دەۋرنىڭ مەھسۇلى بولغاچقا ، ئۇنىڭدا يا ئۇنداق ، يا مۇنداق تارىخىي چەكلىمىلەرنىڭ بولۇشى تەبىئىي ئەھۋال . شۇڭا ، كلاسسىكلار ۋە كلاسسىك مىراسلارغا باھا بېرگەندە ، تەتقىق قىلغاندا چوقۇم تارىخىي ماتېرىيالىزملىق نۇقتىئىنەزەر بىلەن مۇئامىلە قىلىشىمىز لازىم .

بۇ كىتابلار شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 40 يىللىقىغا سۇنۇغا قىلىندى .

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر كلاسسىك

ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

Ⅷ X ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن Ⅸ X ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە ياشاپ ، ئىـ جادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان تالانتلىق ئۇيغۇر شائىرى ، ئەدىب ، موللا سىدىق يەركەندى ئۆز زامانىسىدىكى يەركەننىڭ ھۆكۈمدارى مىرزا مۇھەممەد ھۈسەيىن بەگنىڭ تاپشۇرۇقى ۋە تەشەببۇسى بىلەن ئۇلۇغ ئەدىب ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «خەمسە» سىنى نەسرىيلەشتۈرۈپ چىقىپ ، مىرزا مۇھەمـ مەد ھۈسەيىن بەگنىڭ ھۆكۈمى ، تەشەببۇسى ئېتىۋارى بىلەن بۇ كاتتا ئەسەرگە «نەسرى مىرزا مۇھەممەد ھۈسەين بەگ» دەپ نام بېرىدۇ .

«سەددىَ ئىسكەندەرىي» ئەنە شۇ «نەسرى مىرزا مۇھەممەد ھۈسەين بەگ» ناملىق ئەسەر ئىچىدىكى زور ھەجىملىك مۇھىم تارىخىي قىسسىلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ .

مەلۇمكى ، ئۇلۇغ ئەدىب ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائى ئۆزىنىڭ مەشھۇر « خەمسە » سى ئىچىدىكى « سەددى ئىسكەندەرىي » نى تارىخىي شەخسلەر ۋە تارىخىي ۋەقەلەرنى ئاساسىي تېما قىلىپ يېزىپ چىققان . بۇ ئەسەردە مىلادىدىن بۇرۇنقى 356 - يىلدىن 323 - يىلغىچە ھايات كەچۈرگەن ، مىلادىـ دىن بۇرۇنقى 336 - يىلدىن 323 - يىلغىچە بولغان قىسقىغىنا 13 يىللىق پادىشاھلىق ھاياتىدا ئۆز دۆلىتىنى مىسلىسىز قۇدرەت تاپقۇزۇپ ، ياۋروپا ، ئاسىيا ، ئافرىقىدىكى نۇرغۇن دۆلەت ۋە رايونلارنى ئىستىلا قىلغان ئىسكەندەر زۇلقەرنەين (ئالېكساندىر ماكىدونسكى) نىڭ سىياسىي ۋە ھەربىي ھەرىكەتلىرى ، ھەيران قالارلىق ئاجايىپ - غارايىپ سەرگۈزەشتلىرى بايان قىلىنغان . ئەلىشىر نەۋائى بۇ ئەسىردە ئىسكەندەر تۇغۇلغاندىن تارتىپ

ۋاپات بولغانغا قەدەر ئارىلىقتىكى نۇرغۇن تارىخىي ۋەقەلەرنى ، تارىخىي شەخسلەرنى ، ئەتراپىتىكى پادىشاھلىقلارنىڭ ئەينى دەۋردىكى ئەھۋاللىرى ، جەڭگى - جېدەللىرىنى تارىخىي پاكىتلار ئاساسىدا سۈرەتلەپ بېرىشكە كۆپ كۈچ سەرپ قىلغان . شۇنى ئالاھىدە ئەسكەرتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى ، «سەددى ئىسكەندەرىي» نوقۇل ھالدا تارىخىي ۋەقەلىكلەرنى بايان قىلىپ بېرىش بىلەنلا چەكلەنگەن ئەسەر ئەمەس ، بەلكى ئۇ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ گۈزەل ، بايىاشاد ، غايىۋى جەمئىيەت ۋە ھەققانىي ، ئادىل ، قابىلىيەتلىك پادىشاھ ھەققىدىكى تىپىك تەسەۋۋۇرلىرى ، دۆلەت ، پادىشاھ ۋە پۇقرالاردىن كۆتىدىغان تەلەپ ، ئارزۇ - ئارمانلىرى گەۋدىلىك ھالدا سۈرەتلەنگەن بىر بەدئىي ئەسەردۇر . بولۇپمۇ ئىسكەندەر ئوبرازى تارىخىيلىق بىلەن غايىۋىيلىك يۇكسەك دەرىجىدە مۇجەسسەملەشتۈرۈلۈپ يارىتىلغان بەدئىي تىپ . ئۇ تارىخىتىكى ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىننىڭ ئەينەن ئۆزى بولماستىن ، بەلكى ئەلىشىر نەۋائىنىڭ بەدئىي پىششىقلاپ ئىشلىشىدىن ئۆتكەن ، يۇكسەك دەرىجىدە تىپىكلەشتۈرۈلگەن ۋە تاكامۇللاشتۇرۇلغان ئىدىئال ئوبراز . شۇنىڭ ئۈچۈن ، بۇ ئەسەردىكى ۋەقەلىك سۈژىتلىرى ۋە پېرسوناژلار ئوبرازلىرىنىڭ تارىخىي چىنلىق ئاساسىدا ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلۈش بىلەن بىللە يەنە مۇئەييەن دەرىجىدە ئىدىئاللاشتۇرۇش ۋە بەدئىي يۇكسەكلىككە كۆتۈرۈش ئارقىلىق ، تېخىمۇ مۇكەممەل ، كەم - كۈتسز قىلىپ ئىپادىلەپ بېرىلگەنلىكىنى نەزەردە تۇتىشىمىز كېرەك . «سەددى ئىسكەندەرىي » داستانىدىكى بۇ خىل خۇسۇسىيەت موللا سىدىق يەركەندى تەرىپىدىن نەسرلەشتۈرۈلگەن نۇسخىدىمۇ ئەسلى تېكىستىگە سادىق ھالدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان . شۇڭا ، بۇ كاتتا تارىخىي قىسسىدىكى بەزى ئەپسانىۋى دېتاللارغا ، مۇبالىغە ۋاستىلىرىگە تۇغرا مۇئامىلە قىلىشىمىزغا ، ئۇنى توغرا ئىلمىي نۇقتىئىنەزەر بىلەن ئۆگىنىپ ، تەتقىق قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ . بۇ خىل ئامىللارنى ئەسەردىكى

تارىخىي پاكىتقا ئۇيغۇن بولغان ۋەقەلىك ھەم پېرسوناژلار تەسۋىرلىرىدىن پەرقلەندۇرۇشىمىز ، ئۇلارنى قارا - قۇيۇق ئاربىلاشتۇرۇپ چۈشىنىۋالماسلىقىمىز كېرەك .

« سەددى ئىسكەندەرنى » نىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى بۇ يەشمىسى « نەسىرى مىرزا مۇھەممەد ھۈسەيىن بەگ » نىڭ ش ئۇ ئا ر تارىخىي مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان 0013 ـ نومۇرلۇق قول يازما نۇسخىسى ئاساسىدا ئىشلەندى .

بۇ سۆز گۆھەرلىرىنى چېچىشتىن بۇيۇك مەقسەت تارىخ ئىلمى خەزىنىسىدىن خەۋەر بېرىش؛ بۇ ھېكايەت جەۋھەرلىرىنى ئېچىشتىن مۇراد بۇرۇن ئۆتكەن پادىشاھلارنىڭ ئەھۋاللىرىنى ئاشكارىلاشتىن ئىبارەت ئىدى. شۇڭا، تۆت تەبقە ئەجەم پادىشاھلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەھۋالىدىن قىسقىچە مەلۇمات بېرىلدى

بىرىنچى تەبقە پىشدادىلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىشلىرى بايان قىلىندى

ھەقىقەت ئەھلىنىڭ يېزىشىچە، ھەزرىتى ئادەم ئەلەيھىسسالام خىلافەت تەختىدە ئولتۇرغان ۋاقتىتىن تاكى مەككە پادىشاھى دەپ لەقەم ئالغان، ئەجەم ۋە ئەرەبلەرنىڭ پەيغەمبىرى، پۈتكۈل پەيغەمبەرلەرنىڭ پادىشاھى، ئىلاھىي ئىلىملەرنىڭ خەۋەرداری بولغان ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ زامانلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى پادىشاھلارنىڭ ئارىسىدا بولغان ۋەقەلەرنى ئېنىقلاش ئۈچۈن، تارىخلارنى ئوقۇشقا ناھايىتى كۆپ بېرىلدىم. نەتىجىدە ئەجەم پادىشاھلىرىدىن تۆت تەبقە ۋۇجۇدقا كەلگەنلىكى ئېنىقلاندى، تارىخ يېزىشقا كىرىشكەن ھەقىقەت ئىگىلىرى ئۇلارنى «مۇلۇكى ئەجەم» دەپ يازغان. گەرچە ئۇ تارىخ كىتابلىرىدا ئىختىلاپ بار بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار بۇ ئىختىلاپلارنى ئەپۇ قىلغان. چۈنكى، بۇ دەۋرانىنىڭ ئىختىلاپلار بىلەن تولغان ھاۋادىسالىرى تۇپەيلىدىن تارىخ كىتابلىرى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، بۇ پەندە نۇرغۇن كەمتۈك جايلار پەيدا بولغان. شۇنداقتىمۇ تارىخ ئەھلىنىڭ كىتابەت

بايانلىرى ئىچىده ھەزرىتى شەيخ نىزامىنىڭ تارىخىي ئەسىرى ئەڭ مۆتىۋەر-دۇر . مەن باشقىلارنىڭ تارىخ كىتابلىرى بىلەن شەيخ نىزامى يازغان تارىخنى قۇرمۇ ـ قۇر سېلىشتۇرۇپ ، بۇ تارىخنىڭ مۇندەرىجىسىنى تۈزۈپ چىقتىم - دە ، ئەجەم پادىشاھلىرىنىڭ تۆت تەبقىسىنى مۇقىملاشتۇرۇپ ، تارىخقا ئالدىم .

بىرىنچى تەبقە ئەجەم پادىشاھلىرىنىڭ لەقمى پىشداد ، ئىككىنچى تەبقىنىڭ لەقمى كەيانىي ، ئۈچىنچى تەبقىنىڭ لەقمى ئەشكانىي ، تۆتىنچى تەبقىنىڭ لەقمى ساسانىي دېيىلىدۇ .

پىشدادلاردىن ئون بىر كىشى سەلتەنەت تۈتتى . ئۇلار تەخت ئۈستىدە ئادالەت ۋە ياخشىلىقنى ئادەت قىلىپ ، ئاجىز بىچارىلەرنىڭ دادىغا يەتتى . ئۇلارنىڭ پېشىۋاسى **كەيۇمەرس** ئىدى . بۇ جاھانىنى ئۇنىڭ دەبدەبىسى قاپ-لىدى . ئۇ ئالەمنى ئاۋات قىلدى . لېكىن ئۇنىڭ كىيىدىغان لىباسى ۋەھشىي ھايۋانلارنىڭ تېرىسى ئىدى . ئاندىن كېيىن **ھوشەڭ** جاھاندار بولدى . تاج ۋە تەخت ئۇنىڭ بىلەن زىننەت تاپتى . ئۇمۇ ئالەمنى ئاۋات قىلدى . دانالىقتا ئۇنىڭ باراۋىرىدە ئادەم يوق ئىدى . ئۇمۇ بۇ ۋاپاسىز ئالەمدىن كەتتى . ئاندىن **تەھمۇرەس** پەيدا بولدى ، تەھمۇرەس شۇنداق ياخشىلىقلارنى قىلدىكى ، پۈت-كۈل ئالەم خەلقى ئۇنىڭغا ئۈمىد بىلەن كۆڭلىنى باغلىدى . تەھمۇرەس بۇ ئالەمدە نىشاپۇر شەھىرى ، مەرۋ شەھىرى ، سىغاھان شەھىرى قاتارلىق كۆپ-لىگەن شەھەرلەرنى بىنا قىلىپ ، ئاۋاتلىققا يەتكۈزگەندىن كېيىن ، ئاخىرەت يولىغا كىردى . ئۇنىڭ ئارقىسىدىن جەمشىد ئالەمدە ئات چاپتۇرۇپ ، سەلتەنەت تۈتتى . تاجدارلىقنى چېكىگە يەتكۈزۈپ ، خالايىققا نۇرغۇن پايدىلىق ئىشلارنى قىلدى . ئاجايىپ - غارايىپ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىپ ، دۇنيانى ئاۋات قىلدى . ئاندىن كېيىن **زەھھاك** ئۆزىنى شاھ دەپ نامايان قىلدى . ئۇ جەبىر - زۇلۇم يولىنى تۇتتى . خەلقنىڭ قېنىنى تۆكۈشتىن تەپ تارتمىدى . ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئۇزۇنغا بارماي ، پات پۇرسەتتە ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلدى .

ئاندىن جاھانگىرلىك نۆۋىتى ئەفرىدۇنغا يەتتى . پۈتكۈل ئالەم ئۇنىڭ پەرمانىغا قارشىلىق بىلدۈرەلمەس ئىدى . ئۇنىڭ بېشىغا كەيانىيلار چە تاج نېسىپ بولدى . **كاۋىيانىي** ئەلەممۇ ئۇنىڭغا مۇيەسسەر بولدى . ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن **مەنۇچېھرە** تەخت ۋارىسى بولدى . ئۇ شۇ قەدەر دەۋر سۈردىكى ، بۇ كونا پەلەك گۈمبىزى ئۇنىڭغا تەختگاھ بولدى . فىرات دەرياسىنى مەنۇچېھرە بار-لىققا كەلتۈرۈپ ، سۇ ئېقىتىپ ، باغۇ ـ بوستانلارنى ۋە كۆكۈلمەيدانلارنى بىنا قىلدى . ئۇنىڭ ئارقىسىدىن **نەۋدەر** جاھان مەملىكىتىنىڭ ھۆكۈمرانى بولۇپ ، بىچارىلەرنى يۆلىدى . لېكىن بۇ مەككار ئالەم ئۇنى مۇرادىغا يەتكۈزمەستىن ئۇ ئالەمگە يولغا سالدى . ئاندىن كېيىن **ئەفراسىياب** پادىشاھلىق قىلىپ ، ئالەمنى زۇلۇم بىلەن ۋەيران قىلدى . ئۇنىڭ زامانىسىدە ئاۋاتلىق ئاز ئىدى . بۇ پەلەك ئۇنىڭ ئۆمرىنىمۇ ئاۋات قىلماستىن ، ئۇنى دۇنيادىن يوق قىلدى . ئۇنىڭ ئار-قىسىدىن **تۇھماسىپ** شاھلىق تەختىگە چىقتى . ئۇنىڭ چېدىر-بارگاھلىرىنىڭ يۈكسەكلىكى پەلەكتىن ھالقىغانىدى . تەخت ۋە تاج ئۇنىڭ بىلەن كامىل تاپتى . ئۇ يەتتە يىللىق باج - خىراجىنى خەلقتە ئۇلەشتۈرۈپ بېرىپ ، بۇ ئالەمدىن كەتتى . ئاندىن كېيىن **گۇرشەسپ** تەخت ۋارىسى بولدى . تەخت بىلەن تاج گۇرشەسپتىن زىننەت تاپتى . ئۇ پەلەك تۇلپارىنى ئۆزىگە كۆندۈرۈپ ، دەۋران سۈرگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئەجەل ۋاق-تىدا ھېچ ئامال تاپالماي ، بۇ دۇنيادىن ئاخىرەتكە يۈرۈپ كەتتى . بۇ پادىشاھلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ جاھاننىڭ ئۇلۇغۋار كىشىلىرى ئىدى . ئۇلار ناھايىتى ئاز ۋاقىتلار دەۋران سۈرۈپ ، ئاخىرىدا بۇ جاھاننىڭ دامىغا چۈشۈپ ، ئۇ ئالەمگە كەتتى . **ساقىنامە :**

كېتۈر ، ساقىي ، ئۇل جامى جەمشىدساز ،
كى قىلغاي جەھاندىن مېنى بىنىياز .
چۇ يوق شاھلىق رەسمى ئاگاھلىق ،

ئېرۇر مەيدىن ئاگاھلىق شاھلىق .
مۇغەننى ئەجەم ئىچرە تۇتغىل نەغمە ،
سىغۇر ئاندا زىكرى مۇلۇكى ئەجەم .
ئۇلار پىشداد ئىركەنىن ياد قىل ،
ماڭا سەن داغى تەركى بىداد قىل .
نەۋائى ، ئەجەب يەرگە يەتمىش سۆزۈڭ ،
نە ئەلدۇر بۇلار ، خۇد بىلۇرسەن ئۆزۈڭ .
ئەدەب بىرلە شاھانە ساغەر سۇمۇر ،
دىماغىڭ چۇگەرم ئولدى ئەفسانە سۇر .

ئىككىنچى تەبىقە كەيانىيلار بولۇپ ، ئۇلارنىڭ تەخت ۋارىسلىرى ۋە كەياني تاجلىرى باشتىن ئاخىرغىچە بايان قىلىندۇ

تارىخ پېنىنىڭ ئىزدەنگۈچىلىرى پارس پادىشاھلىرىنىڭ تارىخىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ :

ئىككىنچى تەبىقە كەيانىيلار ئىدى . جاھاندا ئۇلارنىڭ كۆپ ياخشىلىقلىرى نامايان بولدى . بۇلارنىڭ ئەڭ بۇرۇنقىسى **كەيقۇباد** ئىدى . ئۇ ئەقىل - پاراسەتتە يۇقىرى دەرىجىدە ئىدى . رۇستەم ئۇنىڭ ۋاقتىدا ياش يىگىت بولۇپ ، كەيقۇبادنىڭ ئالدىدا يېتىلىپ ، پالۋان بولدى . ئىككىنچىسى **كەيكاۋۇس** بولۇپ ، ئۇ بارچە ئالەمنى ئۆزىگە قاراتتى . توققۇز قات ئاسماننىمۇ ئۆز ھۆكۈمرانلىقىغا كىرگۈزۈشنى تەمە قىلاتتى . ئۇنىڭ سەركەردىلىرى تۇس ۋە گۇدەرز قاتارلىقلار سىياۋۇشنىڭ قەلبىدە ئاتەشپەرەسلىك ئوتىنى تۇتاشتۇرغانىدى . ئۇچىنچىسى **كەيخۇسرەۋ** ئىدى . بۇنىڭ نىيىتى ناھايىتى پاك بولغاچقا ، جاھان خەلقىگە تونۇلۇپ ، ئالەمنى ئاۋات قىلدى . ئۇنىڭ سىپاھلىرى : تۇس ، گۇدەرز ، گىۋ ، فەرامۇرز ، زال ، رۇستەم قاتارلىقلار ئىدى .

تۆتىنچىسى **لۇھراسپ** ئىدى . ئۇ جاھان ئەھلىگە پادىشاھ بولدى . بەلخ شەھىرى ئۇنىڭ پايتەختى ئىدى . ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇنىڭ كۆزى كۆرمەس بولۇپ قالدى . ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ قوماندانى بەختۇننەسەر ناملىق پالۋان ئىدى . بەشىنچىسى **گۇشتاسپ** ئىدى . ئۇمۇ پۈتۈن مەملىكەتكە پادىشاھ بولۇپ ، ھۆكۈمىنى يۈرگۈزدى . لېكىن زەردۇشت دىنىغا كىرىپ ، ئاتەشپەرەس بولۇپ كەتتى . ئالتىنچىسى **بەھمەن** ئىدى . ئۇ پادىشاھلىق تەختىگە چىققاندىن كېيىن ئازغۇنلۇق بۇتلىرىنى ئۆچۈرۈپ ، زابۇلستانغا يۈرۈش قىلدى . تەڭرى ئۇنىڭ مەملىكىتىنى ئۇنىڭ قىزى **ھۇمايغا** بەردى . بۇ كەيانىي شاھلىرىنىڭ يەتتىنچىسى ئىدى . تەڭرىنىڭ توغرا يولى ئۇنىڭغا مەدەتكار بولدى . سەلتەنەت نەچچە يىللارغىچە ئۇنىڭ قولىدا بولدى . ئاخىر بۇ ئالەم ئۇنىڭغىمۇ ۋاپا قىلماي ، ئۇ ئالەمگە كەتتى . سەككىزىنچىسى **دارا** ئىدى . بۇ ئالەم ئۇنىڭغا باش ئېگىپ ، شاھلارنىڭ شاھى بولدى . ئۇنىڭ ئادالەتتىن ئۆزگە ئادىتى يوق ئىدى . دارا جاھان خەلقىنى ياخشىلىق بىلەن ئۆزىگە رام قىلىپ دەۋران سۈردى . تۇققۇزىنچىسى ئۇنىڭ ئوغلى **دارا ئىبنى دارا** ئىدى . ئۇ دادىسىنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلىپ ، ئالەمگە زىننەت بېرىپ ئاۋاتلاشتۇردى . لېكىن ۋەزىرى ئۇنىڭغا خۇسۇمەت ساقلاپ ، ئۇنى قەستلەپ ئۆلتۈردى . ئىسكەندەرمۇشۇنىڭ زامانىسىدە ھۆكۈمران بولۇپ ، شاھلىق تۇغ ئەلەملىرىنى پەلەك ئۈستىگە تىكلىدى . بۇلارنىڭ ئەھۋالىنى بۇ يەردە سۆزلىمەيمەن ، تەڭرى خالسا ، ئۆز نۆۋىتىدە بايان قىلىنغاي . بۇ توققۇز ئەۋلاد كەيانىي شاھلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى پەلەكتەك يۇكسەكلىككە يەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن ئاقىۋەت ئۆزلىرى قارا يەر تېگىدىن ئورۇن ئالدى . **ساقىينامە :**

ئاياقچى ، مەيى دوستىگانىي كېتۈر ،
تولا ئەيلە ، جامى كەيانىي كېتۈر .
كى دەۋرانكى ئائىنى ئولمىش جەفا ،

نې كەيگە ، نې داراغە ئەيلەر ۋەفا .
مۇغەننى تۈزۈپ نەغمەئى پەھلەۋى ،
سۇرۇدى ئانىڭ بىرلە چەك مەئنەۋى .
بۇ شەھلەركى نەزم ئىچرە قىلدىم سەۋاد ،
سۇرۇدۇڭ ئارا سەن داغى ئەيلە ياد .
نەۋائى ، مەي ئىچ ، داغ بول رەھشۇناس ،
بۇ شەھلەردىن ئەت ئۆز ئىشىڭنى قىياس .
جەھاندارلارنى جەھان قىلسە پەست ،
تاپا ئالماغايمۇ گەدالارغە دەست .

ئۈچىنچى تەبىقە ئەشكانىيلار بولۇپ ، ئۇلارنى « تەۋايىف شاھلىرى » دەپمۇ ئاتىشىدۇ . ئۇلارنىڭ ھالەتلىرىنىڭ داستانى بايان قىلىنىدۇ

تارىخشۇناسلار ئەجەم پادىشاھلىرىنىڭ داستانىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ : ئۈچىنچى تەبىقە ئەشكانىيلار ئىدى . ئۇلاردىن جەمئىي 19 ئەۋلاد پادىشاھ ئۆتتى . بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ جاھان ئىچىدە ھۆكۈمران بولۇپ دەۋران سۈرگەنلىكى تارىخ كىتابلىرىدا بايان قىلىنغان . بۇلار « تەۋايىف پادىشاھلىرى » دەپمۇ ئاتىلىدۇ . ئۇلارنىڭ بىرى : **ئەشك ئىبنى دارا** ئىدى . ئۇ جاھاندا شان ـ شەۋكەتنىى نامايان قىلىپ ، گاھ زۇلۇم قىلسا ، گاھى ئادىللىق قىلىپ ، ئاخىر جاھان مەملىكتى بىلەن خوشلاشتى . يەنە بىرى : **ئەشكان ئىبنى دارا** ئىدى . بۇ جاھان ئۇنىڭ قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن ، خالايىقنىڭ كۆزلىرىدىن زۇلۇمنى يوق قىلدى . يەنە بىرى : **ئەشك ئىبنى ئەشكان** ئىدى . ئۇنىڭغىمۇ جاھان شاھلىقى نېسىپ بولدى . ھەزرىتى ئىسا ئەلەيھىسسالام شۇنىڭ زامانىسىدە دۇنياغا كەلگەنىدى . يەنە بىرى : **بەھرام ئىبنى شاپۇر** ئىدى . بۇ ئالەم ئۇنىڭ پەرمانىدا بولغان چاغلاردا تامامى جاھان ئۇنىڭ

ئادالىتىدىن بەھرىمەن بولغاندى . يەنە بىرى : **يەلاش ئىبنى بەھرام** ئىدى . ئۇ سەلتەنەت تۇلپارىغا مىنىپ ، پەلەك مۇنارلىرىغا سىرتماق تاشلاپ ، جاھاندىن ئۆتتى . يەنە بىرى : **ھۇرمۇز ئىبنى يەلاش** ئىدى . ئۇ مەملىكەتنى قولغا ئېلىش بىلەنلا ، دۇنيادا ئادالەتنى كۆچەيتتى . يەنە بىرى : **نەرس ئىبنى يەلاش** ئىدى . ئۇ جاھان تەختىنى ئېلىپ ، بىر مەزگىل ئارزۇ - ئارمانلىرىغا يېتىپ ، ئۇ دۇنياغا كەتتى . يەنە بىرى : **فىرۇز ئىبنى ھۇرمۇز** ئىدى . شەۋكەتلىك تاج ئۈستىگە يېتىش بىلەنلا ، ئۇ ھەممە تاجدارلاردىن باج خىراجەت ئېلىپ ، جاھاندىن ئۆتتى . يەنە بىرى : **يەلاش ئىبنى فىرۇز** ئىدى . ئۇ جاھان مەملىكىتىنى قولغا ئالغاندا ، پۈتۈن مەملىكەت ئۈستىگە ئادالىتىدىن پەخرلىنەتتى . يەنە بىرى : **خۇسرەۋ ئىبنى يەلاش** ئىدى . ئۇ پادىشاھ بولغاندا ، ئۈستىگە لەشكەرلىرى يەر يۈزىگە تولدى . يەنە بىرى : **يەلاش ئىبنى يەلاش** ئىدى . ئۇ پادىشاھلىق قىلغان مەزگىلدە ، ئۈستىگە بىلەن يۈرتنى تالىشىشقا ھېچكىمنىڭ ھەددى يوق ئىدى . يەنە بىرى : **ئەردەۋان ئىبنى يەلاش** ئىدى . ئۇ جاھانگىر بولۇپ ، بۇ ئالەمنى ئۆزىگە قاراتتى . ئەمما ئاقىۋەت يەنە بۇ مەككار پەلەك ئۈستىگە ئۆمۈر قىلىچىنىڭ بىسىنى قايىرىدى . يەنە بىرى : **ئەردەۋان ئىبنى ئەشقان** ئىدى . ئۇ تەخت ۋارىسى بولغاندا پۈتكۈل زامان ئەھلى ئۈنى ھۈرمەت قىلاتتى . يەنە بىرى : **گۇدەرز ئىبنى ئەشقان** ئىدى . ئۇ جاھاننى ئۆزىگە تەۋە قىلدى . ئەمما دەۋران ئاقىۋەتتە ئۈستىگە ۋاپا قىلماي ، جاپا قىلدى ، يەنە بىرى : **تىز ئىبنى گۇدەرز** ئىدى . ئۇمۇ پادىشاھ بولۇپ ، بۇ كونا پەلەكنى ئۆزىگە بىر مەھەل ئارامگاھ قىلىپ يانىدى . يەنە بىرى : **گۇدەرز ئىبنى تىزى** ئىدى . ئۇمۇ بۇ جاھاننىڭ بۈيۈك پادىشاھلىرىدىن ئىدى . لېكىن ئاخىر زاۋال تېپىپ ، قايغۇ بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى . يەنە بىرى : **شاھ ئىبنى ئەردەۋان** ئىدى . ئۇمۇ يەر يۈزىنى ئۆزىگە قاراتقانىدى . ئەمما بۇ تەختۇر پەلەك ئاخىر ئۈنى يەر يۈزىدىن يوق قىلدى .

ئەلقىسسە ، بۇ پادىشاھلارنىڭ ھېچقايسىسىغا ھاياتلىق مەڭگۈلۈك يار

بولمىدى . بۇ ھېيلىگەر پەلەك ئۇلارغا سەلتەنەتنى بېرىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا يەنە ياندۇرۇۋالدى . **ساقىنامە :**

كېتىۋر ، ساقى ، ئول ساغەرى لەئل رەڭ ،
ئانىڭ دەۋرىدە زاھىر ئەتمە دەرەڭ .
چۇ يوقتۇر دەرەڭگى فەلەك جامىغە ،
كۆڭۈل قويمە ئاغازۇ ئەنجامىغە ،
مۇغەننىي بۇ شەھلەرغە چەكتىم تىراز ،
ئۇلار يادىغە نەغمە چەك دىلنەۋاز .
كى نەغمەڭ بىلە بىر قەدەھ نۇش ئېتەي ،
دەمى نۇكتەدىن تىلىنى خامۇش ئېتەي .
نەۋائى ، بۇ شەھەرلەركى كۆردى جەھان ،
بۇ كۇن بارچە تۇپراغ ئارادۇر نىھان .
چۇ بارىغە ئول يان ئەزىمەتدۇرۇر ،
زەمانىي خۇش ئولماق غەنىمەتدۇرۇر .

تۆتىنچى تەبىقە ساسانىيلار بولۇپ ، ئۇلار پۈتكۈل جاھان مەملىكىتىنى ئۆزىگە قارىتتى ، يەر يۈزىگە ئۇلارنىڭ داڭقى تارالدى

سۆز خامىنىڭ دېھقىنى ئېچىپ ، بۇ تارىخنىڭ سۆز رىشتىسىنى مۇنداق باغلىدى : تۆتىنچى تەبىقە ساسانىيلار بولۇپ ، بۇ پادىشاھلارنىڭ ھەممىسىنىڭ مەرتىۋىسى پەلەكتىن يۇكسەك ، لەشكەرلىرىنىڭ سانى يۇلتۇزلاردىنمۇ كۆپرەك ئىدى . ھازىر ئۇلارنىڭ ھەممىسى يوقلۇق تەختىدىن ئورۇن ئالدى . بۇ تەبىقىدە جەمئىي 29 نەپەر پادىشاھ ئۆتكەن .

ئۇلاردىن بىرى : **ئەردەشىر ئىبنى بابەك** ئىدى . خالايىق ئۇنى

«ئەۋلىيا» دەپ چوقۇناتتى. يەنە بىرى: **شاپۇر ئىبنى ئەردەشىر** ئىدى. ئۇ بارچە پادىشاھلار ئىچىدە قابىلىيەتلىك ۋە باتۇر ئىدى. ئۇمۇ ئاخىر يوقلۇق مەملىكىتىگە كەتتى. يەنە بىرى: **ھۇرمۇز ئىبنى شاپۇر** ئىدى. ئۇ ئاتىسىنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئالەمدىن ئۆتتى. يەنە بىرى: **بەھرام ئىبنى ھۇرمۇز** ئىدى. ئۇمۇ شاھانە تاجنى كىيدى. جاھاندا ئادالەتنى راۋاج تاپقۇزدى. يەنە بىرى: **بەھرام ئىبنى بەھرام** ئىدى. ئۇ تەرىشىپ بۇ جاھاننى بويسۇندۇرۇپ، ئۆز پەرمانىغا كىرگۈزدى. يەنە بىرى: **بەھرام ئىبنى بەھرام** ئىدى. ئۇ جاھان شاھى بولۇپ، ئالەم ئىچىدە مۇراد تاپتى. لېكىن ئاقىۋەتتە ھاياتتىن مۇراد تاپالماي، ئالەمدىن ئۆتتى. يەنە بىرى: **نەرس** ئىدى. ئۇنىمۇ بۇ پەلەك باشتا ئەزىز قىلدى. ئاخىرىدا يەنە ئۇنىڭ ئېتىنىمۇ يوقلۇق تەرەپكە قارىتىپ ھەيدىدى. يەنە بىرى: **ھۇرمۇز ئىبنى نەرس** ئىدى. ئۇ پۈتۈن ئالەمگە سۇرەن-چۇقان سېلىپ، مەرتىۋىسىنى پەلەكتىن ئاشۇرۇپ ياندى. يەنە بىرى: **شاپۇر ئىبنى ھۇرمۇز** ئىدى. ئۇمۇ كۈچ تېپىپ، لەشكەرلىرى بىلەن بۇ ئالەمگە غوۋغا سېلىپ، جاھاندىن كەتتى. يەنە بىرى: **ئەردەشىر ئىبنى ھۇرمۇز** ئىدى. ئۇمۇ تەڭرىنىڭ ئىنايىتى بىلەن پادىشاھلىق مەرتىۋىسىگە يەتتى. يەنە بىرى: **شاپۇر ئىبنى شاپۇر** ئىدى. بۇ دۇنيا ئۇنىڭ پەرمانىغا كىرگەندى. يەنە بىرى: **شاپۇر ئىبنى بەھرام** ئىدى. ئۇ لەشكەر توپلاپ جاھاننى ئېلىپ، ئىشرەت جامىنى قولغا كەلتۈرۈپ ئىچىپ ئۆتتى. يەنە بىرى: **فىرۇز ئىبنى يەزدجىرد** ئىدى. ئۇمۇ راھەت-پاراغەت جامىنى قولغا كەلتۈرۈپ، بۇ جاھاندىن ئادالەت ۋە ئىنساپ بىلەن ئۆتتى. يەنە بىرى: **يەلاش ئىبنى فىرۇز** ئىدى. ئۇ شۇ قەدەر ياخشى پادىشاھ بولدىكى، ئادالىتى بىلەن ئالەمنى ئاۋات قىلىپ جاھاندىن كەتتى. يەنە بىرى: **قۇباد ئىبنى فىرۇز** ئىدى. ئۇ بۇ پەلەك گۈمبىزى ئاستىدا ئۆز سەلتەنىتىنى ئورنىتىپ، تەخت ۋە تاجلىرىنى زىننەتلەپ بەزمە-مەشرەپ تۈزۈپ، ئالەمدىن ئۆتتى. يەنە بىرى: **جاماست** ئىدى. ئۇ جاھانگىر پادىشاھ

ئىدى . جاھان ئۇنىڭ ئادالەت ۋە ئىنساپىدىن باغۇ ـ بوستانلىققا ئايلاندى . يەنە بىرى : **نۇشرۋان ئىبنى قۇباد** ئىدى . ئۇ سەلتەنەت تەختىنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن ئادالەت بىلەن جاھان سوردى . يەنە بىرى : **ھۇرمۇز ئىبنى نۇشرۋان** ئىدى . ئۇمۇ جاھاننى قولىغا ئالغاندىن كېيىن ، بىر مەزگىل جاھان سوراپ ، ئاخىر يەنە جاھاندىن ئۆز جىسمىنى پاك قىلدى . يەنە بىرى : **پەرۋىز ئىبنى ھۇرمۇز** ئىدى . بۇ پەلەك ئۇنىڭغا يار ـ يۆلەكتە بولدى . ئۇنىڭ زامانىسىدە يۇرتلار ئاۋات ۋە شاد ـ خۇرام بولدى . يەنە بىرى : **شىرۇيە** ئىدى . ئۇ سەلتەنەتنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن ئاداۋەت تىغىنى قىنىدىن چىقىرىپ ئەزىز كىشىلەرنى خارۇ زار قىلىپ ، جاھاندىن كەتتى . يەنە بىرى : **ئەردەشىر** ئىدى . ئۇ پادىشاھ بولغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ غەزەپكارلىقى ۋە قانخورلۇقى بىلەن جاھان خەلقىنى قەھرى ـ غەزىپىگە دۇچار قىلىپ ، ئۇلارنى خارۇ زار قىلىپ ، ئالەمدىن كەتتى . يەنە بىرى : **كىسرى ئىبنى ئارىسلان** ئىدى . ئۇمۇ زەپەر قۇچۇپ جاھان مەملىكىتىنىڭ تەختىنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن ، يۇقىلۇق مەملىكىتىگە قاراپ يول ئالدى . يەنە بىرى : **كىسرى** ئىدى . ئۇ جاھاندار بولغاندا ، ئۇنىڭ تاجۇ تەختىنىڭ ھەيۋەت ـ ھەشمىتى پەلەكتىن ھالقىغاندى . ئاخىر ئو قارا يەر تېگىگە كىرىپ تۇتقۇن بولدى . يەنە بىرى : **پەرۋىز قىزى تۇران** ئىدى . ئۇ تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن ، پۇتكۇل جاھان شاھلىرى ئۇستىدىن زەپەر قۇچۇپ ئالەمدىن ئۆتتى . يەنە بىرى : **پەرۋىز ئىبنى بەھرام** ئىدى . ئۇ جاھاندار بولغاندىن كېيىن ، سەلتەنەت بەزمىسىدە دەۋران سۈرۈپ ، بىر قولىدا قىلىچ ، يەنە بىر قولىدا ئىشرەت جامىنى تۇتقان ھالدا جاھاندىن ئۆتتى . يەنە بىرى : **ئازەرم** ئىدى . ئۇ پۇتكۇل ئالەمنى ئۆزىگە قاراتقاندىن كېيىن ، تۇران ئوردىسىدا تەختكە ئولتۇرۇپ ، ئالەمدىن ئۆتتى . يەنە بىرى : **فەررۇخ** ئىدى . ئۇ جاھان ئەھلىنى ئۆزىگە تەۋە قىلغاندىن كېيىن ، ئۆزىنىڭ دانا ھەم زېرەكلىكى بىلەن ئادالەت يولىنى تاللىدى . يەنە

بـــرى : **يـەزدىـجىرد** ئىدى . ئۇمۇ جاھان مەملىكىتىنى قولىغا ئېلىپ ، ھۆكۈم سۈردى . ئۇنىڭ لەقىمىنى « شەھرىيار » (بۇيۇك پادىشاھ) دەپ ئاتاشتى .

ئەلقىسسە ، ھەر بىر پادىشاھ جاھان مەملىكىتىنى ئۆز تەۋەلىكىگە كىرگۈزۈش بىلەنلا شاد - خۇرام بولدى . شاد - خۇرام بولۇش بىلەنلا تەكەببۇر ، مەنمەنچى بولدى . مەغرۇرلىنىپ ، كېرىلىپ ، جاھان مەملىكىتىنى ئۆز مۇلكۈم دەپ گۇمان قىلىشتى . ئۇلار شۇنداق گۇمان قىلىش بىلەنلا ئاخىرەت مۇلكىكە كېتىپ قالدى . **نەزمە :**

قايۇ بىركى مۇلك ئالدى ، تاپتى سۇرۇر ،
مۇ بەددەل سۇرۇرىغە بولدى غۇرۇر ،
جەھان مۇلكىن ئۆز مۇلكى قىلدى گۇمان ،
گۇمانى ھەمان ئېردى ، كەتمەك ھەمان .

ئۇ پادىشاھلارمۇ بۇ مەككار دۇنيانىڭ ئاۋارىچىلىقىدىن قۇتۇلۇپ ، بۇ ۋاپاسىز ۋە تۇراقسىز جاھاندىن كېتىپ قالدى . جاھان مەملىكىتىمۇ ئۇلارنىڭ ھەممىسىدىن ئېشىپ قالدى . **ساقىينامە :**

ئاياقچى ، ماڭا جامى شاھانە تۇت ،
تۇگەنگەنسارى تولدۇرۇپ يانە تۇت .
چۇ كەتكۈمدۇرۇر ، دەھرى بەزمى قالىپ ،
كېتەي بارى كامىمنى مەيدىن ئالىپ .
مۇغەننىي ، سۇرۇد ئايتىبان رۇد تۇز ،
ۋەفاسىز جەھان بىرلە پەدرۇد تۇز .
نەۋائى ، بۇ يەڭلىغ ئىمىش دەھر ئىش ،
كىشى ھەرگىز ئاندىن ۋەفا كۆرمەمىش .
كىشىلىك بۇدۇركىم ، ئۇنۇتساڭ ئانى ،
چۇ تەركىڭ قىلۇر تەركى تۇتساڭ ئانى .

ئسكەندەر داستانىنىڭ باشلىنىشى (ئىگەم ئۇنى ئاخىرىغا يەتكۈزگەي) ۋە تارىخىنىڭ مۇقەددىمسى (تەڭرىم ئۇنى خاتىمسىگە ئۇلاشتۇرغاي) .

تارىخچىلارنىڭ ئسكەندەرنىڭ نەسەبى توغرىسىدىكى ئىختىلاپلىرى ، تەتقىقاتچىلارنىڭ ئۇ ئىختىلاپلارنى يوق قىلىپ ، ئىشنىڭ ھەقىقىتىگە ئېرىشكەنلىكى ، پادىشاھ پەيلەقۇسنىڭ باقىي دۇنياغا كېتىپ قالغانلىقى ، ئسكەندەر زۇلقەرنەيىننىڭ پانىي ئالەم تەختىگاھىدىن ئورۇن ئالغانلىقى

رۇم ئۇسلۇبىنى نامايان قىلغۇچى رەسسام تارىخنىڭ پەردىلىرىنى ئېچىپ ، مۇنداق سىرلارنى ئاشكارىلىدى : يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتۈلگەن تۆت تەبىقىگە مەنسۇپ پادىشاھلار ئالەمدە جەمئىي 4336 يىل 10 ئايغىچە دەۋران سۈرۈپ ، جاھان تۈتۈپ لەشكەر تارتىپ ئۆتتى . بۇ مۇددەت ئىچىدىن جەمئىي 1500 يىلدا زامان ئەھلى تىنچ - ئامان ئۆتتى . ئۇلارنىڭ پەرمانىنى تۈتۈپ بەختىيار بولدى . پادىشاھلارنىڭ ھېچقايسىسىغا ئۆز ئارزۇ - ئارمانلىرىنى چېكىگە يەتكۈزۈپ مۇرادىغا يېتىش نېسىپ بولمىدى . لېكىن ئاشۇ ھەقپەرۋەر پادىشاھ ئىسكەندەرگە جاھاندا شۇنداق ئىشلار مۇيەسسەر بولدىكى ، ئۇنى سۆزلىگەنسېرى ھېس قىلىشقا بولىدۇ . مۇقەددەس تەڭرى ئۇنىڭدەك كىشىنى يارىتىپ باقمىغان . ئۇنىڭ ھەققىدىكى سۈيەتلەرنى قىسقىچە سۆزلەپ ئۆتتۇم ، ئەمدى تەپسىلىي بايان قىلىمەن .

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان تۆت تەبىقە پادىشاھلارنىڭ ئىككى تەبىقىسىدىن كېيىن ئسكەندەر دۇنياغا كەلدى . كەيانىي پادىشاھلىرى بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى بۇ ئالەم بىلەن خوشلاشقاندىن كېيىن ، بۇ جاھان داراغا قالدى . تەخت بىلەن تاج ئۇنىڭغا بەخشەندە بولۇپ ، پۈتۈن پادىشاھلار ئۇنىڭغا باج تاپشۇرماقتا ئىدى . شۇ زامانلاردا رۇم دۆلتىنىڭ پادىشاھى پەيلەقۇس ئىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ پاك ئەخلاقىي سۈيەتلىرى بىلەن گويا پەرىشتىدەك

ئىدى .

ئەلقىسسە ، نەزمە ئەھلىنىڭ پادىشاھى بولغان شەيخ نىزامى رۇم پادىشاھى پەيلە قۇسنىڭ سەرگۈزەشتىسىدىن خەۋەردار ئىدى . ئۇ تەسنىپ قىلغان كىتابىدا پەيلەقۇسنىڭ داستانىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ :

پەيلەقۇسنىڭ ئۆز نەسلىدىن بىر ئىز باسارى بولمىغاچقا ، ئۇنىڭ ئالەمدىكى بىردىنبىر ئارزۇسى پەرزەنت كۆرۈشتىن ئىبارەت ئىدى . بۇ سەۋدا ئۇنىڭ جىسمىنى ئۆرتەيتتى . بۇ ئىستەك ئۇنىڭ كۆڭلىدىن زادى چىقمايتتى . بىر كۈنى ئۇ شىكاردىن خۇشال - خۇرام ھالدا قايتىپ شەھەر تەرىپىگە ماڭدى . يېنىپ كېلىۋېتىپ ئۇنىڭ كۆزى يول ياقىسىدىكى خارابىگە چۈشۈپ قالدى . بۇ خارابىنىڭ ھەر بىر تاشلىرى پەلەك زۇلمىدىن گويا دەردمەنلەر دەلىدەك سۇنۇق ، خارابە ئىچى بولسا ماتەمدارلارنىڭ مىسكىن كۆڭلىدەك بۇزۇق ئىدى . پادىشاھ پەيلەقۇس ئېتىنى ئىختىيارسىز ھالدا بۇ ۋەيرانىگە قاراپ ھەيدىدى . پادىشاھ بۇ جايدا بىر ھاملىدار خوتۇننىڭ يەڭگىنىلىكىنى كۆردى . ئۇ ئايالنىڭ جىسمىدىن جاندىن ئەسەر قالمىغانىدى . ئۇنىڭ تۇغقان ئوغلى ئايالنىڭ يېنىدا خارۇ زارلىق بىلەن ياتاتتى ، ئۇنىڭدىن بىلىنەر - بىلىنمەس يىغا ئاۋازى كېلەتتى . ئانىسى ۋاپات بولغان بۇ ئوغۇل بىر كۈن كەچكىگە يىغلاپ چىققانىدى . بۇ بوۋاق تۇغۇلۇپلا ئانىسىنىڭ ماتەمنى تۇتۇپ يىغلاۋاتقاندەك قىلاتتى . بۇنى كۆرۈپ پەيلەقۇسنىڭ يۈرىكىگە ئوت تۇتاشتى . پەيلەقۇسنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن بىرنەچچە ئايال كېلىپ ، ئۇ ئايالنى يۇيۇپ ، تاراپ ، شۇ يەرگە دەپنە قىلدى . پادىشاھ بوۋاقنى ئاۋايلاپ ئۆيىگە ئۆزى ئېلىپ كەلدى ، ئۇنىڭغا يۇزلەنگەن نازۇ نېمەتلەرنى تەييارلاپ پەرۋىش قىلدى . ئۇنى ئۆز ئوغلى بىلىپ «ئىسكەندەر» دەپ ئات قويدى . پەيلەقۇس باقي ئالەمگە كېتەر ۋاقتىدا ، ئۇنى ئۆز ئورنىدا تەخت ۋارىسى قىلىپ ئۇنىڭغا پۈتكۈل دۆلەت ئىشلىرىنى قالدۇرۇپ كەتتى .

بەزى تارىخچىلار ئۆز بايانلىرىدا ئىسكەندەرنىڭ نەسەبىنى داراغا يەتكۈزىدۇ . ئۇلارنىڭ ئېيتىشچە رۇم پادىشاھى ئۆز قىزىنى داراغا ياتلىق قىلغان ، دارا ئۇ قىزنى زىبۇ زىننەتلەر بىلەن ياساپ ، تويلاپ ، ئۆز نىكاھىغا ئالغان . دارا ئۇ قىز ھامىلىدار بولغاندىن كېيىن بىر ئىشنى باھانە قىلىپ ، ئۇنى ئاتىسىغا قايتۇرغان . ئۇ قىز يەتكىگەندىن كېيىن جاھان ئۇ يېڭى تۇغۇلغان گۆھەر بىلەن شەرەپلىك بولغان .

يەنە بەزى زېرەك سۆزمەنلەر پارسلارنىڭ تارىخلىرىدا مۇنداق يېزىپتۇ : بۇ ئالەمگە كېلىپ جاھاندارلىق قىلغان ئىسكەندەر ئىككىدۇر . بىرى : دارا بىلەن جەڭ قىلغان ئىسكەندەر ، يەنە بىرى : سېپىل سوقتۇرغان ئىسكەندەر .

لېكىن بۇ زاماننىڭ داراسى ، پاكلىق جامىنىڭ ساقىيسى بولغان ھەزرىتى جامى (ئۇنىڭغا رەھمەتلەر بولسۇن) بۇ قىسسىدىن ئەلگە مەنپەئەت يەتكۈزمەكتە ئىدى . ئىسكەندەرنىڭ ئەھۋاللىرى ئۇنىڭغا مەلۇم ئىدى . بۇ ۋەقەلەرنى نەزمە قىلىپ كىتابىمۇ يازغانىدى . مەنمۇ مۇشۇ ساھەگە ئائىت تارىخلارنى ئالدىمغا تىزىپ ، ئىنچىكە تەتقىق قىلىش بىلەن مەشغۇل ئىدىم . ئىسكەندەرنىڭ نەسەبى توغرىسىدىكى ئىختىلاپلىرى مېنى ھەيران قىلىپ ، قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى . ئاخىر ھەزرىتى جامىنىڭ ئالدىغا سالامغا بېرىپ :

ـــ ئىسكەندەر زادى بىرمىدۇ ياكى ئىككىمىدۇ ؟ ـــ دەپ سورىدىم .

ـــ ئىسكەندەر بىردۇر ، ـــ دېدى ئۇ ھەزرەت ئىسكەندەر ئىككى ، دېگەن كۆز قاراشقا رەددىيە بېرىپ ، ـــ بۇ سەرگۈزەشتىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئاشۇ بىرلا ئىسكەندەر ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن .

ھەزرىتى جامى بۇ ھەقتە كەسكىن ھۆكۈم بىلەن گۇۋاھلىق بەردى . ئىسكەندەرنىڭ پەيلەقۇس ئوغلى ئىكەنلىكىنى ھەزرىتى نىزامىمۇ بايان قىلغانىدى ، ھەزرىتى جامىمۇ ئۆز داستانىدا شۇنداق دەپ يازدى . ئىسكەندەرنى

دارانلىك ئوغلى دەپ قەيت قىلغۇچى تارىخچىلارنىڭ ھۆكمى چىنلىقتىن يىراق ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى . بۇ مەسىلە ئىنچىكىلىك بىلەن تەتقىق قىلىندى . ئەمدى بۇ ۋەقەلەرنى دىققەت بىلەن بايان قىلاي ، ئالەم ئەھلى ئۇنىڭدىن پايدىلانسۇن .

ئەلقىسسە ، پادىشاھ پەيلەقۇس ئىسكەندەرنى تاپقاندىن كېيىن ، يۇرت ئىچىنى خۇددى زىبا قىزدەك ياساپ ، زىننەتلىدى . ساخاۋەت ئىشكىلىرىنى ئاچتى . تۇي لازىمەتلىرىنى تەييارلاپ ، ئۇلارنى شاھانە قائىدە بويىچە رەتلىدى . شاھنىڭ كۆزلىرى ئىسكەندەرنىڭ جامالى بىلەن روشەنلىك تاپتى . بۇ بوۋاقنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن كېچە - كۈندۈز ھوشيار بولۇشتى . ھەر سائەت ئەڭ كۆپ تىرىشچانلىقلار بىلەن ئۇنى پەرۋىش قىلدى . ئۇنىڭ غىزاسى ئۈچۈن ئەڭ لايىق تاماقلار بېرىلدى . پەيلەقۇس شاھ بۇ ئوغۇلغا ئۆز جېنى ئىچىدىن جاي بېرىپ ئاسرىدى . بارا - بارا ئۇنىڭ تىلى چىقىپ ، سۆزلىيەلەيدىغان بولدى . شاھ بۇ ئوغۇلغا ئىلىم ئۆگىتىشنى زۆرۈر تېپىپ ، ئۇنى يەقۇماس ھېكمىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى ، ئۇ ئالىم ئىلمىي ھېكمەتتە مەشھۇر ئىدى . كائىنات سىرلىرىدىن خەۋەردار ئىدى . يەقۇماس ھېكىم ئىسكەندەرنىڭ چىرايىغا نەزەر سېلىش بىلەنلا ئۇنىڭ پۈتكۈل ئىقبالىنى بىلىپ يەتتى . ئىلىم ساھەسىدە بۇ ئالىمغا ھېچكىم تەڭ كېلەلمەيتتى . ئەرەستو ① ئۇنىڭ ئوغلى ئىدى . ئۇ دانا ھېكىم ئىسكەندەرنىڭ بەخت - تەلىيى ھەققىدە باش قاتۇرۇپ ، ئۇنىڭغا كېلىدىغان بارلىق ئاپەتلەرنى تەدبىر بىلەن يوق قىلدى . پادىشاھ ئۇنىڭ ئەقلىگە ئاپىرىنلار ئېيتىپ ، ئىسكەندەرنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى . بۇ ئوغۇلغا دانىشمەنلىك ئىلىملىرىنى ئۆگىتىشنى ھاۋالە قىلدى .

---

① ئەرەستو ـــ يۇنان ئالىمى ئارستوتېلنى كۆرسىتىدۇ . مىلادىدىن بۇرۇنقى 384 - يىلدىن 322 - يىلغىچە ياشىغان . شەرقتە « ئەرەستو » ، « ئەرەستوتالىس» دېگەن نام بىلەن مەشھۇر .

چۈنكى يەقۇماس ھېكىم بارلىق ئىلىملەردە پىشىپ پىتىلگەن زات بولۇپ ، ئۇ- نىڭدەك كامالەتكە يەتكەن ئالىم يوق ئىدى . يەقۇماس ھېكىم بۇ ئوغۇلغا ئۇستاز بولۇشنى ئۆزىگە شەرەپ دەپ بىلدى . بۇ دانىشمەن ھېكىم ئىسكەندەر- نىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى بىلەتتى . شۇڭا ، ئۇ پەلەكنىڭ بارلىق ئەھۋاللىرىغا نەزەر سالدى . يۇلتۇزلارنىڭ نەس ۋە خاسىيەتلىكلىرىنى بىر - بىرلەپ ئې- نىقلاپ ، ئىسكەندەر تۇغۇلغان كۈنىنىڭ خاسىيىتىنى يېزىپ چىقتى . ئاندىن ئىسكەندەرنىڭ ئىقبالىغا مۇناسىق ھۆكۈم چىقاردى :

بۇ پاك تەبىئەتلىك ئوغۇل جىمى شاھلارنىڭ شاھى بولغۇسىدۇر . ئۇ- نىڭ شان - شەۋكىتى يەتتە قات ئاسمانغا يەتكۈسى ، ئۇ پۈتكۈل يەر يۈزىنى كېزىپ ، ئۆزىگە بۇيسۇندۇرغۇسى ، بارلىق پادىشاھلار ئۇنىڭ قوللىرىنىڭ قا- تارىغا ئۆتۈپ پەرمان ھالقىلىرىنى ئۆز بويۇنلىرىغا سالغۇسىدۇر . ئۇنىڭ ھىممىتى پەلەكنىڭ ئەڭ جىگە يېتىپ ، ئاسمان گۈمبىزى ئۈستىدە ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىق نۆۋىتىنى نامايان قىلغۇسىدۇر .

ۋاقتىكى ، بۇ دانىشمەن ھېكىم كۆپ تىرىشچانلىقلار بىلەن پەلەك مۇشكۈلاتلىرىنى ھەل قىلغاندىن كېيىن ، بارلىق ئەھۋاللاردىن ھۆكۈم چىقا- رىپ ، بۇ بالىنىڭ بەخت - ئىقبالىدىن شاد - خۇرام بولدى . ئاندىن كېيىن تەلىم - تەربىيە لەۋھەلىرىنى تەييارلاپ ، ئىسكەندەرگە ساۋاق بېرىشكە باش- لىدى . ھېكىم ھەرقانداق ئىلىمدىن تەلىم بەرسە ، بالا ئاڭلاش بىلەنلا بىلىۋالاتتى . ئۇستاز توختاۋسىز ھالدا ئۇنىڭغا تۈرلۈك ئىلىملەرنى ئۆگەتتى . ئىسكەندەر ناھايىتى تالانتلىق ئىدى . ئاز ۋاقىت ئىچىدىلا ئۆگىتىلگەن بىلىملەردىن ئون ھەسسە زىيادە بىلىمنى ئىگىلەپ ، پۈتكۈل ئىلىملەردە تەڭداشسىز بولۇپ يېتىشتى .

پادىشاھ پەيلەقۇس باشلىق دۆلەت كاتتىلىرى ، ئالىملار ۋە باشقا خالايىق ئۇنىڭ ئىلمىي قابىلىيىتىگە قايىل بولۇپ ، ئەمدى ئۇنى لەشكىرىي ئە-

لىمگە سايە قىلىشتى . ئسكەندەر بۇ ئىلمنى ئۆگىنىشكىمۇ بەلىنى چىڭ باغلىدى . ھەربىي ئىشلاردا دۇشمەننى يوقىتىشقا پايدىلىق بولغان بارلىق بىلىم ، ھۇنەر ۋە ماھارەتلەرنى پۇختا ئۆگەندى . ئۇ گاھى ئاتقا مىنىپ ، ئالەمگە قىقاس - چۇقان سالسا ، گاھى پىيادە ھالدا ئۆزىنىڭ زور كۈچ - قۇدرىتىنى نامايان قىلاتتى . ئوق ئېتىشقا چۇشكىنىدە ، ئۇنىڭ ئوقى ساۋۇتلارنىڭ بۇغۇچلىرىنى ئۇچۇرۇپ تاشلايتتى . بۇغۇچ ئەمەس ، بەلكى خيال يېپىنىڭ تۇگۇچلىرىنىمۇ يېشۇۋېتەتتى . ئۇنىڭ نەيزىسى يۇلتۇزنىڭ كۆزىنى تىكەتتى ، يۇلتۇز ئەمەس ، بەلكى بۇ زەڭگەر رەڭ ئاسمانىنىڭ كۆزىنى تىكەتتى . قىلىچىنى ئۈيۇل تاشقا ئۇرسا ، تاش ئۇ قىلىچقا غىلاپ بولۇپ بېرەتتى . سالمىسىنى قولىغا ئالغىنىدا پەلەك گۈمبىزىنىڭ بېشىغا سىرتماق تاشلايتتى . گۇرزىسىنى قۇرام تاش ئۇستىگە ئۇرغىنىدا ، ئۇ تاشنى تۇپراققا ئايلاندۇرۇپ ، توزانلىرىنى كۆككە يەتكۈزەتتى . مەيدان ئىچىدە كۆچتۇڭگۇرلۇك قىلىدىغان بولسا ، زور ئەجدىھانىمۇ گويا سېپىنى ئۇزۇپ تاشلايتتى . لەشكىرىي ئىشلارنى ئۆگىنىپ شۇ دەرىجىگە يەتكۈزدىكى ، باشقا خالايىقنىڭ ئۇنداق بولالىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى .

ۋاقتىكى ، ئسكەندەرنىڭ ئاتىسى پەيلەقۇسنىڭ ئۆمرى ئاخىرلىشىپ قالدى . خالايىق بۇ پادىشاھنىڭ قامىتىنىڭ بارغانسېرى ئېگىلىپ كېتىۋاتقانلىقىغا قاراپ ، ئۇنىڭ جىسمىنىڭ تۇپراق تەرەپكە مايىللىشۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشتى . پەيلەقۇسنىڭ جىسمى تازا زەئىپلەشكەن مەزگىلدە ئسكەندەر ئۆسۈپ يېتىلىپ ، پادىشاھلىق قىلالىغۇدەك بولدى . ئاتىسى تەڭرى تەرەپكە يۈزلىنىپ ، تاجۇ تەختىنى ئسكەندەرگە تاپشۇردى . ئۆزى تاۋۇت تاختىسى ئۈستىگە چىقتى . ئاتىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ، ئسكەندەر ئىچ ئاغرىقىدا تەركىدۇنيا بولۇپ كېتىشكە تاسلا قالدى . ئسكەندەر بۇ دۇنيادىن كېچىش نىيىتىگە كەلگەندە ، ئۇنىڭ يادىغا ئاتىسىنىڭ ۋەسىيتى يېتىپ قالدى . ئاتىسى ئۇنىڭغا مۇنداق ۋەسىيەت قىلغانىدى : «مەملىكىتىمىزگە ياتلارنى ئاياغ

باستۇرما ، قەسرىمىزگە غەيرىينىڭ بېشىنى تىققۇزما . ھەرىممىگە باشقىلار پۇت تىقىقۇچى بولمىسۇن ، ئۇنداق بولمىغاندا شەرمي ھايا پەردىلىرىمىز يىرتىلىپ ، ئاتاق - ئابرويىمىز بۇزۇلىدۇ . سېنى تېپىپ پەرۋىش قىلشىمدىن مۇرادىم شۇ . ئەگەر مەن بۇ ئالەم بىلەن خوشلىشىپ ، كېتىپ قالغۇدەك بولسام ، مېنىڭ نامىم ئۆچمەسلىكى ، ئىشلىرىمنىڭ ئۈزۈلۈپ قالماسلىقى ئۈچۈن ، سەن ئورنۇمنى بېسىپ ئولتۇرۇپ ، سەلتەنەت يۈرگۈزگىن ...»

ئىسكەندەر بۇ ۋەسىيەتنى ئېسىگە ئالغاندىن كېيىن ، زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن ئاتىسىنىڭ ھەرەمخانىسىغا باشپاناھ بولدى . بۇ ئىشتىن دۆلەت ئىمىن تاپتى . ئىسكەندەرنى تەركىدۇنيا بولۇشتىن ئار - نومۇس ، ھىممەت ۋە ئۇنىڭ ئۆز ئۈستىگە ئالغان غايەت زور مەسئۇلىيىتى ساقلاپ قالدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ تەركىدۇنيا بولۇش نىيىتى گويا سۈزۈك سۇ ئۈستىدىكى ئەخلەت شامالىغا دۇچ كەلگەندەك ئاللىقاياقلارغىدۇر سۈرۈلۈپ كەتتى . ئۇ ئاتىسىنىڭ ماتەم - تەزىيە ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن ، تاجنى كىيىپ ، تەختكە چىقتى . ئاتىسىنىڭ ئورنىنى بېسىپ ، زىياپەت راسلاپ ، مەي ئىچىشكە باشلىدى . **ساقىنامە :**

ئاياقچى ، بەر ئول جەۋھەرى غەمزەداي ،
دېمە غەمزەدا ، جامى ماتەمزەداي .
كى ئاندىن سۇمۇرسە غەمىم قالماسۇن ،
ئاتا سۇگىدىن ماتەمىم قالماسۇن .
مۇغەننىي ، قىلىپ ساز رودى نىشات ،
ئانىڭ بىرلە تۇزگىل سۇرۇدى نىشات .
كى سۆز تەختىدە بولدۇم ئارامگىر ،
بولاي تەھنىيەت بەزمىدە جامگىر .
نەۋائى جەھاننىڭ فەرىبىن يېمە ،
خىرەد ئالدە نەقشۇ زىيىبن دېمە .

چۇ دەۋران ئىشى بىۋەفالىقدۇرۇر ،
فۇزۇن شاھلىقدىن گەدالىقدۇرۇر.
گەدايىكى قەيد ئولغاي ئاندىن يىراق ،
مۇقەييەد جەھاندارىدىن ياخشىراق .

ھىممەت ① ھۇمايىنىڭ ② يۈكسەك ئۇچۇشلىرى تەرىپلىنىدۇكى ، قانىتىنىڭ سايىسى قۇياشنىڭ ئەنقا ③ سۈپەت ئالتۇن قاناتلىرىنى زۇلمەت قاپلىدا ④ ئورۇنلاشتۇرىدۇ . ئۇنىڭ جىسمىنىڭ بۈيۈكلۈكى تەسۋىرلىنىدۇكى ، پەلەكنىڭ كۆمۈش رەڭلىك تۇخۇمنى قانىتى ئاستىغا يوشۇرىدۇ . ئۇنىڭ سايىسى ھەرقانداق بىر قەلەندەرنىڭ بېشىغا چۈشسە ، جىمى شاھلار ئۇ كىشىنىڭ ئالدىدا قەلەندەرگە ئايلىنىدۇ . شۇنداق ، ھەرقانداق شاھتىن ئۇنىڭ سايىسى كېتىپ قالسا ، ئۇ شاھنىڭ قېشىدا قەلەندەرمۇ پادىشاھ كۆرۈنىدۇ .

ھەر كىمنىڭ ھىممىتى يۇقىرى بولسا ، ئۇ كىشى خەلقى ئالەم ئىچىدە ئەزىز ۋە شەرەپلىك بولغۇسى . ئەگەر بىراۋنىڭ قولىدا بىرەر يارماققا چاغلىق قارا مىس پۇل بولمىسمۇ ، ئۇ ئادەم ھىممەتلىك بولسىلا ، ئۇنى نامرات دېگىلى بولمايدۇ . ئۆزى باي بولسىمۇ ، ھىممەتسىز بولسا ، ئۇ كىشى ئەڭ نامرات كىشىدۇر . مۇنداق ئادەملەر خالايىقنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىدىن مەھ-

---

① ھىممەت ــ غايە ، ئىستەك ، نىيەت ؛ بىرەر ئىشقا كۆڭۈل قويۇپ تىرىشىش .

② ھۇماي ــ بىر خىل ئەپسانىۋى قۇش ، دۆلەت قۇشى . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، بۇ قۇشنىڭ سايىسى ھەرقانداق كىشىنىڭ بېشىغا چۈشسە ، ئۇ كىشىنىڭ تىلەكلىرى ئىشقا ئېشىپ ، بەختيار بولار ئىمىش .

③ ئەنقا ــ بىر ئەپسانىۋى قۇشنىڭ نامى . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، بۇ قۇش جىمى قۇشلارنىڭ پادىشاھى بولۇپ ، كوھىقاپتا ياشار ئىمىش .

④ قاف ــ بىر ئەپسانىۋى تاغنىڭ نامى ، ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، بۇ تاغ قاپقاراڭغۇ بولۇپ ، پۈتكۈل جاھاننى ئوراپ تۇرىدىكەن . تولۇق ئىسمى كوھى قاف (قاف تېغى) .

رۇمدۇر . ئالەم ئەھلىنىڭ ئادىتى شۇكى ، ئۆزىنى تۇتقان ، تەمەدىن قول يىغ-
قان كىشىلەر ئىزچىل ھۇرمەتلىنىدۇ . ئىنسانىنىڭ ھىممەتلىك بولۇشىنىڭ
ئۆزى بىر بايلىق . ساخاۋەتلىك كىشىلەر بۇ بايلىقتىن ھۇرمەت ، ئىناۋەت تا-
پىدۇ . ھىممەتسىز بايلارنىڭ ھۇرمىتى بولمايدۇ . ھېسابسىز خەزىنىگە ئىگە
بولغان بىر كىشى ئەگەر ھىممىتى پەس بولسا ، ئۇ كىشىنىڭ خەزىنە يىغىشى
بىھۇدە مۇشەققەتتىن باشقا نەرسە ئەمەس . بېخىل كىشىلەر ئەگەر بىر يارماقنى
تۇگۇپ قويغان بولسا ، ئۇنى ئېچىشتىن كۆڭلى ۋەھىمگە چۈشىدۇ . ئۇنى
بۇگۇن ياكى ئەتە ئاچاي دەپ ، تۇگۇن ئۇستىگە تۇگۇن تۇگىدۇ . ئەگەر
ئاچقان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭدىن مەقسەت ئۇ يارماقنى يەنە بىر يارماقنى قوشۇپ
تۇگۇنچەك قىلىشتىن ئىبارەت . بەلكى شۇ مەقسەت ئۇچۇنمۇ ئېچىشنى راۋا
كۆرمەي ، ئۇنى باشقا بىر تۇگۇنچىگە تۇگىدۇ . شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ
پۇللىرى قانچە كۆپ بولغانسېرى ، تۇگۇنلىرى ئۇنىڭدىن بەكرەك كۆپىيىدۇ .
ئەگەر بۇ تۇگۇنلەردىن بىرنى ئاچماقچى بولسا ، ئۇنىڭ كۆڭلىگە يۇزلەپ
تۇگۇن چۈشىدۇ . ئويۇنچىلار ئىت ، ئېيىق ئويناپ نان تاپىدۇ . ئەمما ، ئۇ
نانىدىن بىر قىسمىنى ئىت ، ئېيىقلىرىغا بېرىشكە كۆزى قىيمايدۇ . قاغا
قانچىلىغان ياڭاقلارنى ئوغرىلايدۇ . لېكىن ئۇنى مەخپىي تۇتۇش ئۈچۈن
يەرگە كۆمىدۇ . نەتىجىدە ئۇنىڭدىن ئۆزىمۇ بەھرە ئالالمايدۇ . چاشقان ئۆزى
ئوغرىلىغان نەرسىلەرنى ئۆزلىرىنىڭ يەر ئاستىدىكى مەخپىي ئۆيلىرىگە توشـ
قۇزىدۇ . ئۇنى ھەتتا ئۆزلىرىدىنمۇ مەخپىي تۇتىدۇ . ئاقىۋەتتە ئۇ نەرسىلەردىن
مەھرۇم قالىدۇ . قارا قوغۇز دائىم تېزەك توشۇش بىلەن ئاۋارە بولۇپ ،
بېشىنى كۆتۈرمەي توشۇيدۇ . ئۆلۈم خەۋىگە دۇچ كەلسىمۇ تېزىكىنى تاشلـ
مايدۇ . ئاقىۋەتتە ئات ـ ئۇلاغنىڭ ئاياغلىرىدا يەنجىلىپ ئۆلىدۇ . ساخاۋەت
ئىگىلىرى پۇلنى سەرپ قىلماي يىغىشنى ئەيىب كۆرگەندەك ، ھىممەتسىز كـ
شىلەر پۇل خەجلەشنى ئەيىب كۆرىدۇ . ساخاۋەتلىك كىشىلەر ئەلگە

ياخشىلىق قىلىش بىلەن چۆنتەكلىرىنى بوشاتسا ، ھەممەتسىزلەر بۇنى ئەيىب كۆرىدۇ ۋە بۇنداق ئىش ئۈچۈن چەكسىز ھەسرەت چېكىدۇ . ھېسابسىز ئەپسۇسلىنىدۇ . كەرەملىك كىشىلەرنىڭ ئادىتى ھەمىيىندىن پۇل چىقىرىپ ئەلگە مەنپەئەت يەتكۈزۈش ، ھەممىتى پەس كىشىلەرنىڭ ئادىتى ئۆيىدە پۇل - مال ، خەزىنە - دەپنىلىرى تۇرۇپمۇ ئاچ قورساق يۈرۈشتىن ئىبارەت . بۇنداق خەزىنىدارلار بىلەن كەمبەغەللەرنىڭ پەرقى يوق . بەلكى ئۇلاردىن نامراتلارنىڭ كۈنى ياخشىراق ، چۈنكى بېخىللارنىڭ مال - مۈلكى بولمىسا ، ھېچ كىشىدىن ئۇنىڭغا زىيان - زەخمەت يەتمەيدۇ . ئەگەر دۇنياسى بولسا ، كىشىلەر ئۇنىڭ جېنىغا قەست قىلىدۇ . قىزىل تۈلكە بىلەن قارا قۇندۇزنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە ئۆزلىرىنىڭ بەدىنىدىكى تۈكى سەۋەبچى بولغاندۇر . سەدەف گۆھەرلەرنى يىغقانلىقى ئۈچۈن ، كىشىلەرنىڭ گۆھەرگە ئىگە بولۇشنى كۆزلەپ سەدەپنىڭ كۆكسىنى يارىدۇ . ھەممەتلىك كىشىلەرنىڭ كۆكسى - قارنى كەڭ بولغاچقا ، ئۇلار نەزەرىدە باي بىلەن كەمبەغەل ئوخشاش . ئۇلار كىشىلەرگە بىر خەزىنە مال - دۇنيانى بېرىۋەتسىمۇ پەخرلىنىپ كەتمەيدۇ . پۇلى يوق چاغلاردا بىر يارماق بېرىشكە نومۇس قىلىپ كەتمەيدۇ . لەززەتلىك غىزالارنى يېيىش بىلەن سۆيۈنۈپ كەتمەيدۇ . ئۇماچ ئىچكەنگە مۇڭلىنىپ قايغۇرۇپ كەتمەيدۇ . ئەقىل ئىگىلىرى ساخاۋەتلىك كىشىلەرنى ئىككى قىسمغا بۆلگەن . بىر خىلى قولىدا بارنى ساخاۋەت قىلىپ تۇگەتكەن ، جاھان ئەھلىدىن ئۇنىڭغا جاپا يېتىپ ، مۇشەققەتكە يولۇققان ، ئىشلىرى ئىلگىرى باسمىغان ھەممەت ئىگىلىرى . ئەگەر ، بۇنداق كىشىلەرنىڭ داۋاملىق خەير - ئېھسان قىلىشىغا قۇدرىتى يەتمىسە ، ئۇلارنىڭ پەزىلىتىدە ھەممەت بولغىنىنىڭ ئۆزى كۇپايە . يەنە بىر خىل ھەممەت ئىگىلىرى بار كى ، ئۇلار ئالىي ھەممەتكە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن ، جاھان ئەھلىنىڭ جەبرۇ جاپاسىغا ئاز يولۇقىدۇ . خۇددى ئېگىز ئۇچىدىغان قۇشلارغا ئوۋچىلارنىڭ قان تۆككۈچى ئوقلىرى يەتمىگەندەك ، گەرچە ئۇلارغا بېخىللار داۋاملىق ھەسەت ئوتلىرىنى چېچىپ

تۇرسمۇ ، لېكىن ، ساخاۋەت بۇلۇتلىرىنىڭ ماموقىنى كۆيدۈرەلمەيدۇ . چۈنكى بالىلارنىڭ قانچە پۇۋلىگىنى بىلەن يۇلتۇز شامى ئۆچۈپ قالمايدۇ . يولۋاس ئېگىز تاغنىڭ ئۇستىگە چىقىپ قانچە سەكرىگىنى بىلەن ئايىنى ئۈزۈپ ئالالمايدۇ . كىشىلەر ئۆز ھىممىتىنى قانچە يۇقىرى قىلغانسېرى ، تەڭرى ئۇنىڭ مېھنىتىنى شۇنچە ئاز قىلىدۇ . ئەگەر بىراۋنىڭ ھىممىتى يار بەرسە ، جاھان تۇتۇشنى تاشلاپ ، گادايىلىقنى ئىختىيار قىلغاي . پېقىرلىقنى ئەلا بىلىپ ، جاھاندارلىقتىن نومۇس قىلغاي . كىچىك پېئىللىققا مايىل بولۇپ ، بۈيۈكلۈكـ تىن كەچكەي . پېقىرلىق كوچىسىنىڭ گادىينى گاداي دېمە ، ئۇنى پادىشاھلارنىڭ پادىشاھى دەپ بىل .گادايلار پادىشاھلىققا ھەۋەس قىلغاندەك پادىشالارمۇ گادايلارغا زوقلىنىدۇ ، شۇلاردەك بىغەم پادىشاھلاردىن بولۇشنى ئارزۇ قىلىشىدۇ . تەڭرىتائالا بۇنداق پەم ـ پاراسەتنى ئاتا قىلغان خالايىق ئەلـ ۋەتتە شاھلىقنى تاشلاپ ، پېقىرلىققا مايىل بولغاي . ئەي ئالەمنى يارىتقان بۇيۇك تەڭرىم سىددىقىمۇ ① بۇنداق بۇيۇك ئىنئامىڭدىن مەھرۇم قىلـ مىغايسەن .

ئىسكەندەر بىلەن گادايلىقنى ئىختىيار قىلغان پادىشاھنىڭ ، ياق ، بەلكى ھەقىقىي پادىشاھلىق مەرتىۋىسىگە يەتكەن گادانىڭ ھېكايىسى ، ئىسكەندەرنىڭ ئۇنى خارلىق زىندانىدىن چىقىرىپ ، سەلتەنەت تەختىگاھىغا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلغانلىقى ، ئۇ گادانىڭ تاج كىيىشنى رەت قىلىپ ، تاجنى تاشلاش خىيالىنى ئېسىدىن چىقارمىغانلىقى

ھەزرىتى مىرزا ئەلىشىر مۇنداق رىۋايەت قىلىدۇ :

ئىسكەندەر جاھان ئەھلىگە پادىشاھ بولدى . ئەل ـ ئايماقلارنى ئىگىلەپ ، پادىشاھلارنى ئۆزىگە بويسۇندۇردى . ئۇ ھەر بىر پادىشاھنى ئۆزىـ

① ئاپتور موللا سىددىق يەركەندى ئۆزىنى دېمەكچى .

نىڭ ئېلىگە مەسئۇل قىلىپ ، پادىشاھ قىلاتتى . بىر پادىشاھ بىلەن ئۇنىڭ شەھىرىدىن كۆڭلى تىنىپ ، خاتىرجەم بولسا ، يەنە بىر شەھەرگە يۈرۈش قىلاتتى . مەغرىپ زېمىنىنى بويسۇندۇرۇشقا كەلگەندە ، ئۇ يەرنىڭ پادىشاھى قارشىلىق كۆرسىتىپ ئۇرۇش باشلىدى . ئۇرۇشتا ئۇ مەملىكەتنىڭ شاھى ھالاك بولدى . جەڭ ئىشلىرى توختىغاندىن كېيىن ، ئىسكەندەر ئۇ پادىشاھنىڭ ئۆلگەنلىكىنى بىلدى . ئىسكەندەر بۇ يەرگە پادىشاھ بەلگىلىمەكچى بولۇپ ، مۇنداق خىتاب قىلدى :

ـــ بۇ مەملىكەتنىڭ شاھزادىلىرى ئىچىدە ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى بىلگۈدەك كىشىلەر بولسا ، بۇ يەرنى ئۇنىڭغا تاپشۇرسام بولاتتى . چۈنكى مەملىكەت ئىشلىرى شۇنداق كىشىلەرگە تاپشۇرۇلسا ، يۇرت باشقىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتمەيدۇ .

خالايىق ئىسكەندەرنىڭ گۆھەر چاچقۇچى سۆزلىرىگە جان پىدا قىلىپ ، دۇئاغا قول كۆتۈرگەن ھالدا مۇنداق دېيىشتى :

ـــ جاھانىدا تېخىمۇ بۈيۈك مەرتىۋىگە يەتكەيسەن ، داۋاملىق خەلقىمىزگە بولغايسەن . يۇقىرالارغا شادلىق بەخش ئېتەلەيدىغان ، پۇقىرالارمۇ ئۇنى قوللايدىغان كىشىنى پادىشاھ قىلماقچى بولساڭ ، ئۇنداق كىشى بۇ يەردىن تېپىلمايدۇ . بەلكىم بىر ئادەم بار ، شۇ ياراپ قېلىشى مۇمكىن . لېكىن ھازىر ئۇ كىشى خالايىقتىن نەپرەتلىنىپ قاچتى ـ دە ، ئاجايىپ بىر ئىشنى ئىختىيار قىلدى : ئۇ ھازىر تىرىك ئادەملەر ئارىسىغا كىرمەي ، ئەسكى گۆرلەردە ماكان تۇتماقتا . تىرىكلەردىن ۋاپا كۆرمىگەچكە ، ئۆلۈكلەر بىلەن ئۇلپەت بولۇپتۇ . ئۇ ئەسلى مۇشۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى ئىدى . ئەمدى تەخت بىلەن تاجنى تاشلاپ ، بەختىيار بولۇپتۇ . كېچىلىرى ئۇنىڭغا ھوقۇشلار ھەمراھىمكىن ، نېمە يەپ ، نېمە ئىچىپ كۈن ئۆتكۈزۈۋاتىدىكىن ؟ بۇنى بىلمەيمىز . ئۇ كىشىلەر بىلەن زادى ئارىلاشمايدۇ . ئادەملەردىن ئۆزىنى يىراق تۇتىدۇ . ئەمما ، كۆڭلى سۇنۇق كىشىلەر ئۇنى ئىزدەپ بارسا ، ئۇلارغا پايدىلىق نەسىھەتلەرنى قىلىدۇ .

ئۇنىڭ پەند - نەسىھەتلىرى ئالەم ئەھلىنى يامان يولدىن قايتۇرۇپ ، ھەق يولغا باشلايدۇ .

ئىسكەندەر بۇ ئەھۋاللارنى ئاڭلىغاندىن كېيىن :

ـــ دەرھال ئۇنى تېپىپ كېلىڭلار ، ـــ دەپ پەرمان قىلدى .

شاھنىڭ ھۆكمىگە بىنائەن ، ئۇنى ھايالسىز تېپىپ ئەكىلىشتى . ئۇ گادايىنىڭ بېشى يالاڭباشتاق ، پۇتى يالىڭاياغ ، كىيىمى جۇل - جۇل ئىدى . ئۇنىڭ چاك - چاك بولۇپ يىرتىلغان ياقىلىرىدىن مۇشەققەت بىلەن چاك - چاك بولغان كۆكسى نامايان ئىدى . جاھان مەشغۇللۇقىدىن ئېتەك سىلكىگەن بۇ كىشى ئىككى قولىدا ئىككى ئۆلۈكنىڭ سۆڭىكىنى كۆتۈرگەن ھالدا ئىسكەندەرنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ كەلدى . ئىسكەندەرمۇ ئۇنىڭغا ئىززەت - ئېكرام بىلەن سالام قىلىپ ، ئۆزىنىڭ ئۇدۇلىدىكى يۇقىرى ئورۇنغا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى . ئاندىن ئۇنىڭغا :

ـــ بۇ سۆڭەكلەرنىڭ ۋەقەسىنى بايان قىلغىن ، يەنە مەن نېمىنى سوراسام ، شۇنىڭغا جاۋاب بەرگىن ، ـــ دېدى .

ـــ بىر كۈنى قەبرىستانلىقتا كېتىۋېتىپ ، ـــ دېدى ئۇ ئەھۋالنى بايان قىلىپ ـــ سۆڭەكلەرگە كۆزۈم چۈشتى . بۇ ئىككى سۆڭەكنى قولۇمغا ئېلىپ ، «بۇ ئىككىسىدىن قايسىسى پادىشاھنىڭ ، قايسىسى گادايىنىڭ سۆڭىكىدۇر ؟» دەپ ئويلاپ قالدىم . ئۇنى ھەرقانچە كۆزەتكەن بولساممۇ پەرقلەندۈرەلمىدىم . شاھ بىلەن گادايىنىڭ تېنى ئۆلگەندە بىر - بىرىدىن پەرقلەنمەيدىغان دەرىجىدە مۇشۇنداق ئارىلىشىپ كېتىدۇ يۇ ، نېمە ئۈچۈن ھايات ۋاقتىدا بىر - بىرىدىن شۇنچە كەسكىن پەرقلىنىپ ، شۇنچە ئايرىلىپ تۇرىدۇ ؟

ئىسكەندەرگە بۇ سۆز خۇش ياقتى .

ـــ ئەي دانىشمەن كىشى ، ـــ دېدى ئىسكەندەر ئۇنىڭغا ، ـــ سۆزلىرىڭدىن سېنىڭ ناھايىتى ئۇلۇغ ھېكمەتلەرگە باي كىشى ئىكەنلىكىڭنى

بـلـدىم . ئۆزۈڭمۇ ناھايىتى ھەممەتلىك ئىكەنسەن . ئەمدى يۈرتۇڭدا سېنىڭ ھەيۋەت - ھەشەمەتڭنى تىكلەپ ، مەرتىۋەڭنى ئۆستۈرۈپ ، سېنى پادىشاھ قىلىپ تەينىلەيمەن .

ـــ مېنىڭ ھەممىتىم بۇنىڭغا يول قويمايدۇ ، ـــ دېدى ئۇ دانىشمەن ئىسكەندەرگە ، ـــ ماڭا ھەمراھ بولۇڭاتقىنى پېقىرلىق دەسمايىسىنى تاشلاپ ، شاھلىق دەرىجىسىنى لايىق تاپىدىغان ئۇنداق پەس ھەممەت ئەمەس ، بەلكى يەر يۈزىنىڭ ھۆكۈمدارلىقىنى بەرسىمۇ ئۇنىڭغا قىزىقمايدىغان ئالىي ھەممەتتۇر . مېنىڭ ھەممىتىم تۆت خىل بايلىققا ئېرىشىشنى ئىستەيدۇ . ئۇنىڭ بىرى : ئاخىرلاشمايدىغان ڭە چەك - چېگرىسى بولمايدىغان مەڭگۈلۈك ھاياتقا ئىگە بولۇش ؛ يەنە بىرى : قېرىلىققا ئۆزگىرىپ كەتمەيدىغان مەڭگۈلۈك ياشلىققا ئېرىشىش ؛ يەنە بىرى : زادى نامراتلىققا ئۆزگەرمەيدىغان بايلىقنى تېپىش ؛ يەنە بىرى بولسا : ئەبەدىي غەم - قايغۇسىز بولغان خۇشاللىقنى قولغا كەلتۈرۈش .

بۇ ھېكمەتلەرنى ئاڭلىغان ئىسكەندەرنىڭ ھەيرانلىق ئىچىدە بېشى چۈشۈپ كەتتى .

ـــ ئەي مۇبارەك پىكىرلىك دانىشمەن ، ـــ دېدى ئۇ خىجالەت بولغان ھالدا ، ـــ سەن بۇ قەدەر ئالىي ھەممىتىڭ بىلەن جاھان ھوشيارلىقىغا يېتىپسەن . مۇشكۈلچىلىكلىرىڭ ھەل بولۇپ بوپتۇ ، ھەق دەرگاھىدىن ساڭا پېقىرلىق مۇيەسسەر ، ماڭا شاھلىق بەخشەندە بولۇپتۇ . تەڭرى گەرچە شان - شەۋكەت جەھەتتە ماڭا بۇيۇكلۈك بەخش ئەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن ھەممەت بابىدا سېنى مېنىڭدىن بۇيۇك ڭە ھۈرمەتلىك قىپتۇ .

ھەرقانداق بىر گادای ئەگەر ئالىي ھەممەتلىك بولسا ، ئۇنىڭ ئالدىدا پادىشاھلىقنىڭ يۈكسەك مەرتىۋىسىمۇ پەستۇر . ھەرقانداق پېقىر ئەگەر جاھان نېمەتلىرىنى تەرك قىلالسا ، ئۇنىڭ ئالىي ھەممىتى ئالدىدا دەۋر پادىشاھلىرى خارۇ زار كۆرۈنىدۇ .

ئسكەندەرنىڭ مەقسەت مەنزىلىگە قايسى يول بىلەن قانداق ماڭغاندا تېز ۋە ئاسان يەتكىلى بولىدىغانلىقى ھەققىدە ئەرەستودىن سوئال سورىغانلىقى ، ئەرەستونىڭ يوقلۇق يولىنى كۆرسەتكەنلىكى ۋە يەڭگىل يۈك بىلەن مېڭىش لازىملىقىنى ئەسكەرتكەنلىكى

ھەزرىتى ئەمىر مىرزا ئەلىشىر (ئۇنىڭغا رەھمەتلەر بولسۇن) ھەقىقەت ئەھلىنىڭ تىلىدىن مۇنداق رىۋايەتنى نەقىل كەلتۈرىدۇ :

ئسكەندەر ئەرەستودىن :

ـــ مەقسەت مەنزىلىگە تېز يەتكىلى بولىدىغان يول قايسى ، بۇنىڭ ئۈچۈن قانداق ئىشلارنى قىلىش كېرەك ؟ ـــ دەپ سورىدى .

ـــ خالايىقتىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىش كېرەك ، ـــ دېدى ئۇ دانىشمەن ئالىم جاۋاب بېرىپ ، ـــ يوقلۇق كوچىسىغا يۈزلىنىپ ، ئۆزىنىڭ بارلىقىنى يوق قىلىش لازىم . باي ۋە كۈچ قۇدرەتلىك كىشىلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، خەير ـ ساخاۋەت ئۇلارنىڭ مەقسەت مەنزىلىگە يېتىشىدىكى ئەڭ مۇۋاپىق يول ۋە ئەڭ ئەپچىل ئۇسۇلدۇر . ھەرقانداق ياخشى ئىشلارنىڭ كىشىنى بەربىر مەقسەت مەنزىلىگە يەتكۈزىدىغانلىقى ئېنىق ، بىراق خەير ـ ساخاۋەت ئەھلىنىڭ بۇ مەنزىلگە تېخىمۇ تېز يېتىپ بېرىش ئېھتىمالى بار . ساۋابلىق ئىشلارنى كۆپ قىلغان كىشىنىڭ ۋىسالغا يېتىشىدىن ئۈمىد كۆپرەك . بايلارنىڭ ساخاۋەت ئىشلىرى تۆۋەندىكى ئىككى خىل ھالەتتىن خالىي ئەمەس : بىرى ، ئۆزىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن قىلىنغان ساخاۋەت . يەنە بىرى ، خالىسانە قىلىنغان ساخاۋەت . ئەگەر كىشى مەنمەنلىك ئۈچۈن ساخاۋەت قىلسا ، بۇ ساخاۋەت قىلغانلىق بولمايدۇ . مەقسەت مەنزىلىگە يېتىش ئۈچۈن ، ئالدى بىلەن يوقلۇق مۇساپىسىنى بېسىش كېرەك . كىشى مەقسەت يولىدا ئۆزلۈكىنى يوق قىلغاندىلا ، ئاندىن مەقسەتكە يېتەلەيدۇ . شەخسىيەت مەقسەت يولىدىكى

قاراقچىدۇر . كىشى ئەگەر مەنزىلگە ئامان ـ ئېسەن يېتەي دېسە قاراقچىدىن هوشيار بولمىقى لازىمدۇر . هەققە يەتمەكچى بولغان كىشى چوقۇم ئۆزلۇكسىز يوق قىلىش ، بەلكى ھەقتىن باشقىسىنى يوق بىلىش لازىم . چۈنكى كىشى شاھ بەزمىسىگە كىرمەكچى بولسا ، چوقۇم قاراقچىدىن ھەزەر ئەيلىشى لازىم . قاراقچى بىلەن ھەمكارلاشقان كىشى قانداقمۇ شاھ دەرگاھىغا داخىل بولالىسۇن . مەقسەت يولىدا ئۆزىنىڭ بار ـ يوقىنى ، بەلكى پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى سەرپ ئەتكەن ، جان ۋە جسمى بىلەن مەقسەتكە بېرىلگەن ، شۇ ئارقىلىق مەقسەت بىلەن بىر جان ـ بىر تەن ، بىر گەۋدىگە ئايلانغان كىشىنىڭ تىلىكى ئىشقا ئاشقان بولىدۇ . بۇ ناھايىتى بۈيۈك مەرتىۋىدۇر . بۇ مەرتىۋىگە يەتكەن كىشىنىڭ ئىشى پۈتكەندە ھېساب .

ئۇ گۆھەرپۇرۇش بۇ ھېكمەت ئۇنچىلىرىنى چاچقىنىدا ، سوئال سورىغان كىشىنىڭ ئاغزى ھەيرانلىق ئىلكىدە سەدەپ ئاغزىدەك ئېچىلىپ قالدى .

ئىسكەندەرنىڭ سەلتەنەت تاجىدىن بويۇن تولغاپ خەلىپىلىك تەختىدىن ئاياغ تارتقانلىقى ، رۇم خەلقىنىڭ ئىسكەندەرنىڭ ئايىغىغا باش قويغانلىقى ، ئىسكەندەرنىڭ قەدەم قويۇشى بىلەن تەخت مەرتىۋىسىنىڭ تاج قەدىر ـ قىممىتىنىڭ ئۆسكەنلىكى ؛ ئىسكەندەرنىڭ ئادالەت قۇياشى زۇلۇم كېچىسى شەپرەڭلىرىنىڭ كۆزلىرىنى كور قىلىپ ، جاھاننى يورۇتقانلىقى ؛ زۇلۇم ئەھلىنى گويا كى تاڭ نۇرلىرى زۇلمەتنى‌قوغلىغاندەك جاھان يۈزىدىن يىراق قىلغانلىقى

قەلەمكەش بۇ سەھىپىلەرنى يېزىش ئۈچۈن ، قەلەم ئۇچىدىن مۇنداق ھېكمەتلەرنى تۆكىدۇ :

ۋاقتىكى ، پەيلەقۇس ئاخىرەت سەپىرىگە يول ئالدى . تاج - تەختنى

ئسكەندەرگە تاپشۇردى . لېكىن ئسكەندەرگە بۇ ئىش ماقۇل كەلمىدى . بەلكى ھېسابسز غەم - ئەندىشىلەرگە مۇپتىلا بولۇپ ، قىيىن ئەھۋالغا چۇشۇپ قالدى . ئۇ كۆڭلىدە : «شاھلىق دېگەندە سان - ساناقسز ئاپەتلەر مەۋجۇت ، ھەر بىر ئىشنى قىلاي دېسەڭ پەلەكتىن بۇ ئىشقا بىر جازانى كۆرمەي قالماي- سەن» دېگەنلەرنى ئويلاپ ، پادىشاھلىقنى تەرك ئەتمەكچى بولدى . ئەمما ، ئاتىسىنىڭ ۋەسىيتى يادىغا يېتىپ ، يەنە بۇ ئىشتىن قول ئۈزەلمىدى . بۇ ئىشنىڭ بىرەر چارىسىنى تاپالماي كۆپ ئويلىدى . ئاخىر پۇقرالىرىنى يېغىپ بىر مەسلەك تۇزدى . چوڭ - كىچىك ھەممە كىشى يىغىلدى . ئسكەندەر ئۇلارغا ناھايىتى يېقىملىق ئىبارىلەر بىلەن سۆز باشلىدى :

ـــ ئەي رۇم ئەھلى ، ھەممىڭلار بۇ يەرگە يىغىلدىڭلار ، چوڭ - كىچىك ھەممىڭلار تەڭرىنىڭ ماڭا ئوخشاش ئادەتتىكى بەندىلىرى . مەندەك ئاتىسز بىچارە سىلەردىن كۆپ جەھەتلەردە تۆۋەن تۇرىمەن . ئاتامنى تەڭرى مەرھەمەت قىلىپ بۇ مەملىكەتكە پاسبان قىلغان ، بۇ مەرتىۋىگە ئۇنى سازاۋەر قىلغان . چۈنكى ، بۇ يۇكنى كۆتۈرەلەيدىغان كۈچ - قۇدرەت ئۇنىڭدا بار ئىدى . تەڭرى ئاتا ۋە ئەجدادىمنى يۇرت ئەھلىگە ھۆكۈمران قىلدى . تەخت ۋە تاجنا ئۇلاردىن زىبۇ ـ زىننەت بەخش ئەتتى . ئۇلارنى بەخت - تەلەيلىك ئاپىرىدە قىلدى . بىراق مەنچۇ ؟ مەن ئۇلاردەك بەختىيار ئەمەسمەن . ئاتامدىن كىچىكلا ئايرىلىپ قالدىم . سەلتەنەت ئىشلىرى ناھايىتى خەتەرلىك ، غەم ـ ئەندىشىسى كۆپ ئىش . بۇنداق ئىشقا كۈچ ـ قۇدرىتى ، ئەقىل - پاراسىتى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان كىشى لايىق كېلىدۇ . پادىشاھلىق مەندەك ناتۇانىنىڭ قە- لىدىغان ئىشى ئەمەس . ئۇنداق بولمىغاندا ، شىر كۆتۈرگەننى چۈمۈلىگە يۈكلىگەندەك ، پىلنىڭ يۈكنى پاشنا ئارتىپ قويغاندەك ئىش بولىدۇ . پادە- شاھلىق قىلاي دېسەم ، ئۇنىڭغا لايىق قابىلىيىتىم يوق . شۇڭا ، بۇ تەكلىپتىن ئىنتايىن قىينالماقتىمەن . بۇ قىيىنچىلىقتىن ئۆز - ئۆزۈمنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ،

پادىشاھلىقنى تەرك قىلماقچىمەن . مېنى ئەيىبكە بۇيرۇمغايسىلەر . ئەمەلىي ئەھۋالىمنى ئەينەن بايان قىلدىم . كۆڭلۈمنى شاھلىق ئەندىشىسىدىن ئازاد ، پىقىرلىق ئەركىنلىكىدىن شاد قىلغايسىلەر . ئەمدى سىلەر ئۆزۈڭلارغا بىر پا- دىشاھنى تېپىپ ، باشپاناھ قىلىڭلار . ئۇ كىشى دۆلەت ئەھلىگە باشچى بولۇپ ، ھەممە ئىشتا زامان ئەھلىنىڭ كۆڭلىگە ياقىدىغان ، پادىشاھلىق ئىشلىرىغا ھەقىقىي لايىق كېلىدىغان ئادەم بولسۇن . ئۇنداق پادىشاھنىڭ ئولتۇرىدىغان ئورنىنى دۆلەتمەنلىك تەختى بىلەن بېزەپ ، كىيىدىغان كۆلاھىنى سەلتەنەت تاجى بىلەن زىننەتلەڭلار . ئۇ پادىشاھمۇ ئۆزىنىڭ خەير - ئېھسان بۇلۇتلىرى- دىن مەرھەمەت يامغۇرلىرىنى دائىم ياغدۇرۇپ ، يۇرتۇڭلارنى جەننەتنىڭ باغۇ - بوستانىغا ئايلاندۇرسۇن . دۇشمەنلەرنى پاراكەندە قىلىپ ، ئۇلارنىڭ قو- شۇنلىرىنى ئاياغ ئاستىدا پايمال قىلسۇن ، ئۇلارنىڭ ياندۇرغان پىتنە - پاسات ئوتلىرىنى قىلىچ كەلكۈنى بىلەن باستۇرۇپ ئۆچۈرسۇن . پۇقرالارغا زۇلۇم سالغان مىرزىلارنىڭ قولىنى قەلەم قىلسۇن . مۇساپىرلارنىڭ يۇرتتىن يۇرتقا ئۇلانغان رىشتىسىنى ئۇزمىسۇن . بۇنىڭ ئۈچۈن قاراقچىلارنى كۆزدىن يوق قىلىپ ، ئوغرىلار تائىپىسىنىڭ يولىنى مەھكەم ئەتسۇن . ئۇلارنىڭ ئەل - جامائەت مۇلكىگە سۇنىدىغان قوللىرىنى قىسقا قىلسۇن . زۇلۇمنى يوقىتىپ ، ئادالەتنى جارى قىلدۇرسۇن . دۇشمەننى يوقىتىدىغان قورال - ئەسلىھەلەرنى كۆپەيتىپ ، قوشۇننىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى ئاشۇرسۇن . زالىملارنى جازالاپ ، خەلقنى خاتىرجەم قىلسۇن .

ئىسكەندەر يۇقىرىقى سۆزلەرنى سۆزلەپ تۈگىتە - تۈگەتمەيلا ، خالايىق تەرەپ - تەرەپتىن ۋارقىرىشىپ ئېتىراز بىلدۇرۇشكە باشلىدى :

— ئەي ئادالەتپەرۋەر دانىشمەن پادىشاھ ، — دېدى ئۇلار باشلىرىنى يالىڭاچلاپ زار - زار يىغلاشقان ھالدا چۇرقىرىشىپ ، — نېمىشقا بىزنى بۇنداق غەمدە قويىسەن ؟! ئۆز ئادالىتىڭ بىلەن خەلقنى بەھرىمەن قىلىدىغان چاغدا

بىزگە بۇنداق زۇلۇم كۆرسىتىشىڭنىڭ سەۋەبى نېمە ؟! دەۋاتقان سۆزلىرىڭ خالايىقنىڭ باغرىنى قان قىلماقتا . بۇنداق سۆزلەرنى دېگۈچە قېنىمىزنى ئاققۇزغىن ، سېنىڭ يولۇڭدا جانلىرىمىز پىدا بولسۇن . سېنىڭ دۆلەت سايەڭ بۇ ئەلنىڭ بېشىدىن يىراق بولغىنىدىن كۆرە ، بۇلارنىڭ جېنى تېنىدىن يىراق بولغىنى ياخشىراق . بۇ سۆزلىرىڭ ھەرقانچە يېقىملىق بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ دىن ئەلنى ھالاك قىلىشتىن باشقا مەنپەئەت كەلمەيدۇ . «پادىشاھلىقنى تاشلايمەن» دېگىنىڭ قانداق گەپ ؟! جاھاندا قايسى كۆز سېنىڭ تەڭدىشىڭنى كۆرۈپ باققان ؟! سەن شۇنداق قابىل پادىشاھسەنكى ، پەلەك سەيياربلىرىنىڭ ھەربىكتىدىنمۇ خەۋىرىڭ بار . دۇنيادا سەن بىلمەيدىغان ئىلىم يوق . بۇ تەرەپلىرىڭ رۇم ئەھلىگە ئايان بولغىنىدەك پۈتكۈل دۇنيا ئەھلىگىمۇ ئايان . سەندەك قۇياش يۈزلۈك ، چولپان كۆزلۈك پادىشاھنى بۇ جاھان ھېچقاچان كۆرۈپ باقمىغان . خۇددى گۈلدىن خۇش پۇراق ، قۇياشتىن يورۇقلۇق نامايان بولغاندەك ، سېنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىڭدىن ئادىلەت ۋە ساخاۋىتىڭ كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ . بۇ مەملىكەت ساڭلا خاستۇر . يەنە تېخى پۈتۈن جاھان قولۇڭغا چۈشۈپ ، ئالەمگە ھۆكۈمران بۇلۇشۇڭدىن ئۈمىد بار . شۇڭا ، سەن ئۆزۈڭدىن باشقا بىر كىشىنى جاھانغا پادىشاھ قىلما ، بۇ ئىشنىڭ تۈپەيلىدىن بىزنى ئۈمىدسىزلەندۈرمە ، جاھان ئەھلىنى بىناۋا قىلما . ئەگەر سەن شاھلىقنى قوبۇل قىلمىساڭ ، يۇرت ئەھلىنىڭ پەريادىغا يەتمىسەڭ ، يۇرتقا يات بىر كىشىنى ئىگە قىلىشنى راۋا كۆرسەڭ ، بىز بۇنداق بالا ـ قازاغا رازى بولمايمىز . ھەممىمىز ۋەتەننى تاشلاپ پاراكەندە بولىمىز . يۇرت ـ يۇرتلارغا سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ چېقىپ كېتىمىز . قەلەندەرلىك ، تىلەمچىلىك بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈشكە باشلايمىز . تەكرى بۇ ماجرانىڭ سورىغىنى سەندىن سورايدۇ !

ئىسكەندەر خەلقىنىڭ بۇ ناله ـ پەريادىنى تولغان خىتابلىرىنى

ئاڭلاپ ، خۇددى قىيامەت ئالامەتلىرىنى كۆرگەندەك بولدى . ئۆزىنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىگە پۇشايمان قىلدى . ئەلىنىڭ بۇ ئەھۋالىدىن كۆڭلى ناھايىتى غەمكىن بولدى . بۇلارنىڭ كۆڭلىنىڭ ساپ ۋە سادىقلىقىنى كۆرۈپ ، ئۆزىنىڭ سۆزلىرىدىن كۆپ خجىل بولدى . يۇرت ئەھلىنىڭ ياخشى نىيىتى ۋە ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتىنى نەزەرگە ئېلىپ ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرۇپ ، مەيۇسلەندۈرۈشنى مۇناسىپ كۆرمەي ، ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلدى . گەرچە ئىسكەندەرنىڭ كۆڭلى بۇ جەھەتتىن ناھايىتى كۆپ غەم ـ ئەندىشگە پاتقان بولسىمۇ ، لېكىن كۆرۈنۈشتە بۇ تەكلىپكە رازىلىق بەردى . شۇ ھامان ئەرەستو ئورنىدىن قوپۇپ شاھانە تاجنى قولىغا ئېلىپ ، ئىسكەندەرنىڭ بېشىغا كىيگۈزدى . بۇ تاج ئىسكەندەرنىڭ بېشىغا كىيدۈرۈلۈش بىلەن ئەزىز ۋە مۇقەددەس بولدى . ئەرەستو شۇكرى ـ سانا ئېيتقان ھالدا ئىسكەندەرنىڭ بىر قولىنى تۇتتى . بەلناس ھېكىم يەنە بىر قولىنى تۇتتى . بۇ ئىككى دانىشمەن ئالىم ئىسكەندەرنى يېتىلەپ ئاپىرىپ مۇبارەك تەخت ئۈستىدە ئولتۇرغۇزدى . ئىسكەندەرنىڭ خاسىيەتلىك قەدىمى بىلەن بۇ تەختنىڭ مەرتىۋىسى تېخىمۇ ئۆسۈپ كەتتى . بۇ تەخت قۇياش ئۈستىگە سايە سېلىشقا باشلىدى . چوڭ ـ كىچىك يۇرت ئەھلى ئىسكەندەرنىڭ بېشىدىن تەڭگە ـ تىللالارنى شۇ دەرىجىدە چاچتىكى ، ئۇلار بۇ تەڭگە يۇلتۇزلىرى بىلەن يەر يۈزىنى خۇددى ئاسمانغا ئوخشىتىپ قويدى . جاھان خەلقى ھەددى ـ ھېسابسىز شادلىقلارنى ئىزھار قىلىشتى .

كەچ بولدى . ئالەمنى يورۇتقۇچى نۇرلۇق قۇياش مەغرىب پەردىسى ئىچىگە يوشۇرۇندى . ئۇ ئۆز شادلىقىنى ئىزھار قىلىش ئۈچۈن پەردە ئارقىسىدا بەزمە تۈزۈپ ، شەپەق شارابىنى پەلەك جامىنىڭ گەردىشىگىچە توشقۇزۇپ قۇيۇپ ئىچىشگە باشلىدى . ئىسكەندەرمۇ كەچلىك بەزمە ئۈيۇشتۇرۇپ ، ھىلالدەك پىيالىلەردە شاراب تۇتۇشۇپ ، شادلاندى . ئىسكەندەر گويا كى تۇنده

نامایان بولغان قۇياشتەك بۇ كەچلىك بەزمىنى نۇرلاندۇرماقتا ئىدى . ئۇ جاھان پادىشاھى ھەرقانداق سۆز قىلسا ، ئىلىم - ھېكمەت كانى بولغان ئە- رەستو دەرھال ئۇنىڭغا جاۋاب بېرەتتى . بۇ دانىشمەن ھېكىم ھەر تەرەپتىن ئىلىم ھېكمەت دۇردانىلىرىنى تۆكۈپ ، بەزمە ئەھلىنىڭ كۆڭلىنى نۇرلان- دۇراتتى . شۇڭا بۇ ئولتۇرۇش ئەيش - ئىشرەت تۇسىنى ئالغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ ئەمەلىيەتتە ئىلىم - ھېكمەت سورۇنى ئىدى .

ئۇ دانىشمەن ھېكىمنىڭ ھەر بىر سۆزى ئىلىم - مەرىپەت ، ئەدەب - ئەخلاق ۋە دانىشمەنلىك ھېكمەتلىرىدىن خالىي ئەمەس ئىدى . بەزمە شۇ تەرىقىدە ئۇزۇن داۋام قىلدى . ئىسكەندەرنىڭ سەزگۈلىرى مەينىڭ ھارارىتى بىلەن قىزىپ تېزلەشتى . ئاخىر ئۇنىڭ كۆزلىرى ئۇيقۇغا مايىل بولدى . كىشىلەر سورۇندىن قوپۇپ ، تارقىلىشقا باشلىدى .

ئىسكەندەر يېرىم كېچىگىچە ئۇخلىغاندىن كېيىن ، ئورنىدىن تۇرۇپ ، تەڭرىنىڭ ئىبادىتىگە مەشغۇل بولدى . ئۆزىنى بىر ئادەتتىكى خەس - خەشەكتەك بىلىپ ، بېشىنى يەرگە قويۇپ ، سەجدە قىلغان ھالدا ، تاڭ ئاتـ قۇچە يىغلاپ ، قۇللۇق ئىزھار قىلدى . شەرق قۇياشى نامايان بولۇپ ، ئالەمنى يورۇتتى . يۇلتۇزلارنىڭ نۇرلىرى ئۆچتى . ئىسكەندەر تاجنى كىيىپ ، ياسداق تەخت ئۇستىگە ئولتۇردى . ئۇنىڭ ھۆكمىگە بىنائەن خالايىق ئۇنىڭ ئەتراپىغا يىغىلدى . بارچە ئەل ئۇنىڭ خىزمىتىگە قول باغلاپ تۇرۇشتى .

ـــ ئالەمنى ياراتقان تەڭرى ، ـــ دېدى ئىسكەندەر خالايىققا خىتاب قىلىپ ، ـــ مېنى سوراقچى قىلىپ تەينىلەپتۇ . خالايىق ئىچىدە كىمنىڭ دەرد - ئەھۋالى ، ئەرزھالى بولسا بايان قىلسۇن . ھەرقانداق دەردى بولسا ، تارتىنماي ، قورۇنماي ئېيتىۋەرسۇن . ھەرقانداق بىر دەردىمەن ئەرز ئېيتىش ۋاقتىدا مېنى ئۆزلىرى بىلەن ئوخشاش دەپ بىلسۇن . تاجۇ تەختىمدىن ئەيمىنىپ ، خەۋپـ سىرەپ يۇرمىسۇن . ئۆز مەقسىتىنى ئېيتىش ۋاقتىدا ، مېنى پادىشاھ دەپ ، ئالدىرىماي سۆزلىيەلمەي ، تېنەپ - تەمتىرەپ يۇرمىسۇن . ئالدىرىماي دەرد -

ئەھۋالىنى تولۇق بايان قىلسۇن ، مەن ھەرقانداق دەردمەنلىك كۆڭۈل يارىسىغا مەلھەم ياپسەن .

خالايىق ئىسكەندەردىن بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، ھەممىسى بىر-بىرلەپ ئالدىغا كېلىپ ، ئۆزىنىڭ دەردىنى ئىزھال قىلىشقا باشلىدى . خەلقنىڭ ئىسكەندەر بىلەن بولغان سۆھبىتى ، سوئال - جاۋابلىرى تاكى يېرىم كۈنگىچە داۋام قىلدى . ئىسكەندەر خالايىقنىڭ دەردىگە شۇنداق داۋا قىلدىكى ، كىشىنىڭ قېنىنى تۆككەنلەرنىڭ بوينىنى كەستۈردى . باشقىلارنىڭ قولىنى كەسكەنلەرنىڭ قولىنى كەستۈردى . ئاجىز - بىچارىلەرگە رەھىمدىللىك كۆرسەتىپ ، زۇلۇم چەككەنلەرنىڭ دەرد - ئىنتىقامىنى ئېلىپ بەردى . زالىملارنى قارا يەرگە پەس قىلدى . جاپا قىلغۇچىلارنى جاپا چەككۈچىلەرنىڭ كۆز ئالدىدا خارۇ زار قىلىپ ، ئادالەت ئاساسىنى قۇردى . ئاتىسىنىڭ زامانىسىدا يۇرگۈزۈلگەن سىياسەتلەر ئىچىدە ئەلگە ئازار ، پۇقرالارغا زۇلۇم يېتىدىغان ھەرقانداق ئىشلار بولسا ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىكار قىلدى . بۇ ئارقىلىق خەلقىگە ئامانلىق بەخش ئەتتى . بارلىق پادىشاھلار يۇرگۈزۈپ كېلىۋاتقان ، ئەمما خەلقىگە مالالىق يەتكۈزىدىغان قائىدە - يوسۇن ، ئەندىزىلەرنىڭ قېلىپلىرىنى بۇزۇپ تاشلاپ ، خالايىقنى زۇلۇم چېكىشتىن قۇتقۇزدى . ئادالەت يولىنىڭ قائىدە مىزانلىرىنى تۈزدى . پۇقرالارنىڭ تەلەپ ، ئېھتىياجىغا قۇلاق سېلىپ ، ئۇلارنىڭ زىممىسىدىن ئىككى يىللىق باجنى كەچۈرۈم قىلدى .ھۈنەرۋەنلەرنىى ھۈنەرگە مەشغۇل قىلىپ ، ئوسال كىشىلەرنى ھەر تەرەپلەرگە قوغلىدى . ياخشىلارغا مەدەت بېرىپ تەربىيىلدى . يەنە بازارلارنىڭ نەرخ - ناۋاسىغا كۆڭۈل بۆلۈپ ، مال باھاسىنى مۇۋاپىقلاشتۇردى . قىممەت ساتقۇچىلار ۋە ئېغىر ئېلىپ ، يېنىك ساتقۇچىلارنى ئەدەبلىدى . تارازىلارنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ تۈزۈپ ، تارازا تاشلىرىنى تۆمۈردىن ياساپ ، مۆھۈر بېسىپ تارقاتتى . گەز ① لەرنىمۇ بىر خىل ئۆلچەمدە قىلىپ تۆمۈردىن ياساپ ،

① گەز ـــ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى . ھەر بىر گەز تەخمىنەن ئۈچ ئىنگلىز چىسىغا تەڭ .

تارقىتىپ ، ئېلىم - سېتىمدا ئۇزۇن - قىسقا بولۇپ قېلىشتىن ئەلنى خالاس قىلىدى . گەزلەرنى توغرا ۋە راست قىلدى . ئالماق - ساتماقنىڭ نىزاملىرىنى ئوچۇق - ئاشكارا بەلگىلەپ ، بۇ قائىدە ۋە نىزاملار ئارقىلىق ئەلنىڭ سودىدىكى زىددىيەتلىرىنى تۈگەتتى . كىشىلەرنىڭ ئەگرى يولغا كىرىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ، ھەر بىر كەسىپنىڭ توغرا تۈزۈم ۋە مىزانلىرىنى تۈزۈپ چىقتى . كىشىلەرنىڭ بىر - بىرىنى ئالداپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ، ئالتۇن تارتىدىغان تارازىلارنى ئادىللىق بىلەن تۈزۈپ تارقاتتى . يەنە غېرىب - مۇساپىرلارنى يول خەتەرلىرىدىن ساقلاش ئۈچۈن ، يوللارغا قاراۋۇللارنى تەينىلەپ كۆزەت قىلىدۇردى . ئادالەت قوللىرىنى شۇنداق كۈچلۈك قىلدىكى ، كېيىكلەر يولۇاسلارنىڭ زۇلمىدىن ئامان تاپتى . ئادالەت ۋە ساخاۋەتنى كۈندىن كۈنگە زىيادە قىلىپ ، خەلقنى شاد - خۇرام قىلدى . ئىسكەندەرنىڭ بۇنداق ئەدلى - ئادالىتى تۈپەيلىدىن رۇم خەلقى پات پۇرسەتتە بېيىپ كەتتى . **ساقىنامە :**

كەتۇر ، ساقىيا ، تولدۇرۇپ جامى ئەدل ،
كى كۆرگۈزدى ئىسكەندەر ئەييامى ئەدل .
تەئادۇل بىلە تۇت ئانى بىھەمال ،
ئىچەرگە ماڭا گەرچە يوق ئېئتىدال .
مۇغەننىي ، نەۋائى تۈزۈپ مۇئتەدىل ،
نەۋاسازلىق قىل ماڭا مۇتتەسىل .
قۇلاقىمغە دىلكەش سەدائى يەتۇر ،
مەنى بىنەۋاغە نەۋائى يەتۇر .
نەۋائى ، تەئادۇلدىن ئەتمە ئەدۇل ،
قەبۇل ئەھلىدىن گەر تىلەرسەن قەبۇل .
چۇ ئادىل شەھ ئىلكىدىن ئىچكۈڭ ئاياق ،
نەچە ئېئتىدال ئاسراساڭ ياخشىراق .

ئادالەت ئەينى ① شۇنداق تەرىپلىنىدۇكى ، ئۇ پادىشاھلارنىڭ زۇلۇم - زوراۋانلىقى ئىچىدىكى ئابىھايات بۇلىقىدۇر . ئۇنى ئىچكەنلەر مەڭگۈلۈك ھاياتبەخش ئېتىدىغان سۇغا ئېرىشكەن بولىدۇ

ئادىل پادىشاھلارنىڭ زىننىتى ئادالەت بىلەن ھاسىل بولغىنىدەك ، گادايلارنىڭ زىبۇ - زىننىتىمۇ ئادالەت ئارقىلىق ھاسىل بولىدۇ . ئادالەتنى ئادەت قىلغان پادىشاھلارغا ھېچقانداق پادىشاھ تەڭ كېلەلمەيدۇ . ھەرقانداق پادىشاھ ئادالەت بىلەن نام چىقارسا ، تەڭرى ئۇنىڭغا يار - يۆلەكتە بولىدۇ . بۇ ھەقىقەتنى چۈشەنگەن پادىشاھ تەڭرىنىڭ سايىسى دەپ تەرىپلىنىدۇ . بۇ ئالەمنىڭ مۇشۇنداق تەرتىپ - ئىنتىزاملىق بولۇشى ھەقىقەتەن ئادالەتنىڭ بەرىكىتىدىندۇر . ئادالەتلىك شاھلارنىڭ ئىشلىرىنى تەڭرى ياقتۇرىدۇ . پادىشاھلار ئەگەر ئادىل بولمىسا ، ئىككىلا ئالەمدە خارۇ زار بولىدۇ . نۇشىرۋان گەرچە مۇسۇلمان بولمىغان بولسىمۇ ، لېكىن ئادىل بولغانلىقى ئۈچۈن دوزاختا مەھكۇم قىلىنمىغان ، ئۇنىڭ ئۆلگىنىگە مىڭ يىللاردىن ئاشقان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ ئادالەت بىلەن باغلانغان ئىشلىرى ھازىرمۇ تىللاردىن چۈشۈپ قالغىنى يوق .بۇگۈنكى زامانىدىمۇ ھەرقانداق بىر پادىشاھ ئۆز خەلقىگە ئادالەت بىلەن باشچىلىق قىلىشنى ئادەت قىلسا ، كىشىلەر ئۇنى پادىشاھ دېمەستىن ، بەلكى «زامانىمىزنىڭ نۇشىرۋانى» دەپ تەرىپلەيدۇ . پۈتكۈل پەيغەمبەرلەرنىڭ سەردارى ، ئەنبىيالىق ئاسمىنىنىڭ تولۇن ئايى بولغان ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامۇ ئۆزىنىڭ ئادىل پادىشاھ زامانىسىدە تۇغۇلغانلىقى ئۈچۈن تەڭرىگە تەشەككۈر بىلدۈرگەن . ھەدىستە : «ئادالەت بىلەن ئۆتكەن بىر سائەتنىڭ ساۋابى پۈتكۈل جىن ۋە ئىنسانلارنىڭ تائەت - ئىبادىتىدىن يۇ-

---

① ئەينى ـــ 1) ئەرەبچە ئادالەت (عدالت) دېگەن سۆزنىڭ باش ھەرپى بولغان « ع » نىڭ نامى ؛ 2) بۇلاق ، چەشمە .

قـىرى» دەپ بېشارەت بېرىلگەن . ھەدىستە يەنە ئىشەنچلىك قىلىپ مۇنداق بايان قىلىنغان : «ئەگەر مۇسۇلمان بولمىغان بىر دۆلەتنىڭ پادىشاھى ئۆزىگە ئادالەتنى ئادەت قىلىپ ، ئۇنى مەملىكىتىدە جارى قىلدۇرسا ، جەزمەنكى ، ئۇ-نىڭ مەملىكىتى تېز ئارىدا يۇكسىلىدۇ ، راۋاج تاپىدۇ . ئۇنداق پادىشاھنى نۇشىروۋان دېسە ئەرزىيدۇ . ئەگەر پادىشاھ زالىملىقنى كەسىپ قىلىپ ، ئاۋام خەلقىگە زۇلۇم قىلسا ، ئۇنىڭ مەملىكىتى ئىسلام ، ئۆزى مۇسۇلمان بولغان تەقدىردىمۇ ، ئۇ مەملىكەت تېز ئارىدا بەرباد بولۇپ ، ۋەيرانىگە ئايلىنىدۇ .» ھەرقانداق بىر پادىشاھ تەڭرىنىڭ بەندىلىرىگە ئۆز ھۆكمىنى يۈرگۈزۈشكە باشلىغاندىن كېيىن ، تەڭرى ئۇ پادىشاھقا ئادىل بولۇش ، ئاۋام خەلقىگە ياخ-شىلىق قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن بولىدۇ . شۇڭا ، ئادالەت ۋە مۇرۇۋۋەت ئۇ پادىشاھنىڭ باش تارتسا بولمايدىغان بۇرچىغا ئايلىنىدۇ . قايسى پادىشاھ زۇلۇم قىلغان بولسا ، ئۇ ئۆزىنىڭ جېنىغا ئۇۋال قىلغان بولىدۇ . بۇنى مۇنداق بىرنەچچە جەھەتتىن كۆرۈشكە بولىدۇ : بىرىنچىدىن ، ئۇ ھەق پەرما-نىغا ئاسىيلىق قىلغان بولىدۇ . قىلغان ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى گۇناھتىن باشقا نەرسە بولمايدۇ . ئىككىنچىدىن ، بارلىق ئىلاھىي ۋە ئىنسانىي ئەخلاقتىن مەھرۇم بولۇپ ، پەسكەشلىك يولىغا ماڭىدۇ . ئۇچىنچىدىن ، ئۇ ئۆزىنىڭ زالىملىقى بىلەن خەلق ئىچىگە بىتاقەتلىك ۋە ئىزتىراپ ئۇرۇقلىرىنى چېچىپ ، ئەلنىڭ قالايمقان قىلىدۇ ، ئاۋات يەرلەرنى ۋەيرانە خارابىلەرگە ئايلاندۇرىدۇ . تۆتىنچىدىن ، ئۇنداق پادىشاھلار ئەلنىڭ نەزەرىدىن چۈشۈپ كېتىدۇ . خەلق-نىڭ كۆڭلىدە ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئۆچمەنلىك پەيدا بولىدۇ . شۇڭا ، كىشىلەر ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى تىلەپ كېچە - كۈندۈز قارغايدۇ . ئۇنداق پادىشاھ ئەل ئىچىدە ھەرگىز خاتىرجەم ياشىيالمايدۇ . داۋاملىق قورقۇنچ ۋە دەككە - دۈككىدە كۈن ئۆتكۈزىدۇ . پادىشاھ خەلقە قانچىلىك زۇلۇم سالسا ، شەكسىزكى ، ئۆزىگە ئۇنىڭدىنمۇ زىيادىرەك زۇلۇم سالغان بولىدۇ . چۈنكى ئۇنىڭ جېنى بۇ

دۇنيادا ئەلنىڭ ، ئۇ دۇنيادا بولسا جەھەننەم زۇلمىنىڭ خەۋپىدىن ئامان تاپالمايدۇ . زالىم پادىشاھ خەلقە دۇشمەن بولۇپلا قالماي ، بەلكى ماھىيەتتە ئۆزىگە ئۆزى دۇشمەندۇر . زۇلۇم چەككەنلەر بۇ دۇنيادا ئەلنىڭ ھېسداشلىقىغا ، ئۇ دۇنيادا بولسا ، تارتقان ئازاب ـ كۈلپەتلىرىنىڭ ئەجرىگە ئېرىشىدۇ . زالىملارچۇ ؟ ئۇلار بۇ ئالەمدە خالاپقىنىڭ لەنەت ـ نەپرىتىگە ، ئۇ ئالەمدە بولسا خالايقىنىڭ جازاسىغا دۇچار بولىدۇ . شەكسىزكى ، بۇ ئۆزىنىڭ جېنىغا ئۆزى دەرد ـ ئەلەم ، قايغۇ ـ غەمنى چىللىغانلىقتۇر ، كىمكى ئۆزىنى ئادىللارنىڭ قاتارىغا قوشماقچى بولىدىكەن ، ئۇ ئۆزىگىمۇ ، باشقىلارغىمۇ زۇلۇم قىلىشنى راۋا كۆرمەيدۇ . كىمكى ئادالەت ۋە مەرھەمەت ھۆنىرىنى بىلسە ، ئۇنى ئەبەدىي قولىدىن بەرمەيدۇ . بولۇپمۇ پادىشاھ بولغۇچى كىشى ئادىللىق ۋە ياخشىلىق قىلىش ھۆنىرىنى بارلىق ھۆنەرلەردىن ئەلا بىلىشى زۆرۈر . دۇنيادا ھۆنەردىن ئەزىزرەك نەرسە بولماس . بىراق پادىشاھنىڭ ئادىتى ئادالەت ۋە ياخشىلىق قىلىش بولسا ، باشقا ھۆنەرلەر ئۇنىڭ ئالدىدا ئەيىبتۇر .

مەھمۇدنىڭ ھېكايىسى . سۇلتان مەھمۇد ئۆلۈمنىڭ ئېغىر ئازابىغا كەتكەندىن كېيىن ، سۇلتان مەسئۇدنىڭ چۈشىگە كىرگەنلىكى ۋە ئادالەت بۇلقىنى تېپىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا پەند ـ نەسىھەت قىلغانلىقى ، مەسئۇد يۇزىگە ئاشۇ نەسىھەت بۇلقىدىن سۇ چېچىش ئارقىلىق ، ئۇنى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغاتقانلىقى

ۋاقتىكى ، دەۋران سۇلتان مەھمۇد غازىنىڭ ھاياتلىق جامىغا زەھەر سىلىپ ، ئۇنىڭغا ئەجەل شەربىتىنى تۇتتى . زامان ئۇنىڭ قۇلقىغا سەپەر نەغمىسىنى چالدى . سۇلتان مەھمۇد بۇ ئالەم بىلەن خوشلىشىپ باقي ئالەمگە سەپەر قىلدى . سۇلتان مەھمۇد ئالەمدىن ئۆتەر ۋاقتىدا ، ئۆزىنىڭ مەسئۇد ئاتلىق ئوغلىنى تەخت ۋارىسى قىلىپ ئۆز ئورنىدا قالدۇرۇپ كەتتى .

بىر كىچىسى سۇلتان مەھمۇد ئاتىسى سۇلتان مەسئۇدنىڭ چۇشىگە كىردى : قارىسا ئاتىسى باشتىن ئاياغقىچە نۇرغا چۆمۈلگەن ھالدا ، بېھىشتىكى ئىپار - ئەنبەر ھىدلىرىغا تولغان گۈلشەندىن ماكان تۇتقانمىش . ئۇنىڭ ئالدىدا سۈيى زۇمرەتتەك سۈزۈك بىر كۆل تۇرۇپتۇدەك ، ئۇنىڭ تەسۋىرىنى نەقىل كەلتۈرۈشكە ئەقىل ئاجىزلىق قىلارئىمش . ئاتىسىنىڭ راھەت - پاراغىتى بارغانسېرى زىيادە بولۇپ كېتىۋاتقان ، ئۇ كۆلنىڭ سۈيى خۇددى كۆك ئاسماندەك تىنىق ، پۈرىقى ۋە تەمى كەۋسەر سۈيىدەك تۇرغانمىش . ئۇ كۆلنىڭ قىرغىقىدا ناھايىتى ھەيۋەت بىر تۈپ دەرەخ پادىشاھ مەھمۇدنىڭ بېشىغا ، ياق ، بەلكى ئاشۇ گۈلشەننىڭ پۈتكۈل سەھنىسىگە بەئەينى چېدىرىدەك سايە تاشلاپ تۇرۇۋاتقانمىش . ئۇ گۈلشەننىڭ ئۆسۈملۈكلىرى ئىپار - زەپەر-دىن پۈتكەن بولۇپ ، ئۇنىڭ خۇش پۈرىقى كېسەلمەنلەرنىڭ جىسمىدىن زەئىپلىك ۋە ئاغرىق ئازابىنى يوق قىلار ئىمش . بۇ ئاجايىپ تاماشىدىن سۇلتان مەسئۇدنىڭ كۆزلىرى نۇرلىنىپ ، بۇ گۈلشەننىڭ خۇش پۈراقلىرىدىن ئۇنىڭ دىماغلىرى مەستخۇش بولغانمىش . سۇلتان مەسئۇد بۇ ئاجايىپ - غارا-يىپ ئەھۋالنى كۆرگەندىن كېيىن ، يەرنى سۆيگەن ھالدا ئاتىسىدىن سوئال سوراپتۇدەك : «ئەي ئاتا ، پادىشاھلىق دەۋرىدە قايسى ئىشنى قىلغانلىقىڭ ئۈچۈن بۇنداق ئالىي ئورۇنغا سازاۋەر بولدۇڭ ؟ » سۇلتان مەھمۇد بۇ سوئالغا مۇنداق جاۋاب بەرگەنمىش : « پادىشاھلىق دەۋرىمدە كۆڭلۈم ئادالەت تەرەپكە مايىل ئىدى ، بىر چاغلاردا ھىندىستان تەرەپكە لەشكەر تارتتىم . يول ئۈستىدە بىر يۇرتقا چۈشۈپ ئارام ئالدۇق ، مەن لەشكەرلىرىمگە بۇ يۇرت خەلقىنىڭ تىنچ - ئامانلىقىنى بۇزماسلىق ھەققىدە پەرمان چۈشۈردۈم . يۇرت ئەھلىگىمۇ لەشكەرلىرىمدىن ئامان بولۇش ، خاتىرجەم ئۆز ئىشلىرىغا مەشغۇل بولۇش ھەقىقىدە پەرمان چىقىرىپ ، جار سالدۇردۇم . ئاندىن لەشكەرلىرىمنى ئارام ئېلىشقا قويۇۋەتتىم . ئۆزۈمنىڭ بۇ يۇرتنى سەيلە قىلغۇم كېلىپ سىرتقا چىق-

تىم . تەرەپ - تەرەپكە نەزەر سېلىپ ماڭدىم . كۆز ئالدىمدا توساتتىن بىر كەنت ناماياىان بولدى . بۇ كەنتتە بىرنەچچە ئۆيلۇكلا ئادەم ياشايدىكەن . ئۇلارنىڭ ھال - ئوقىتى ناھايىتى ناچار ، كۆڭۈللىرى سۇنۇق ئىكەن . ھەممىسى ئاجىز ، زەئىپ بىچارىلەر ئىكەن . ئۆيلىرىنى ياغاچ ، بەلكى تولىراقى قومۇشتىن قورشام قىلىپ ياساپتۇ . ئۇ بىچارىلەر ئۆيلىرىگە گىلەم ئورنىدا بورا سېلىپ ، بۇ كونا قورشام ئۆيلىرىنى خۇددى باغۇ - بوستانلىق قەسرىدەك بەزلىپ ياشايدىكەن . بۇلارغا نەزەر سېلىپ كېتىۋاتقىنىمدا ، قۇلقىمغا بىر مەزلۇم كىشىنىڭ ناله قىلغان ئاۋازى كىرىپ قالدى - دە ، ئېتتىمنى شۇ تەرەپكە قارىتىپ ھەيدىدىم . بېرىپ قارىسام ، بىر ناتونۇش ئاجىز ئايال ناله - زار قىلىپ تۇرىدۇ . نېمە گەپلىكىنى ئۇقسام ، مېنىڭ لەشكىرىم ئىچىدىكى بىر كىچىك لەشكەر بېشى ئۇ ئايالنىڭ ئۆيىنىڭ قورشامنى بۇزۇپ ، ئۆيىگە كىرىپتۇ - دە ، ئىككى تال ئوتۇننى ۋە بىر توۋرا ساماننى ئاپتۇ . ئاندىن ئۇ ئايالنىڭ تاماق يەيدىغان بىر يېشىل ھېجىر قاچىسىنى زورلۇق بىلەن تارتىۋاپتۇ . ئۇ زالىم ئۆيدىن يۇلقۇنۇپ چىقىۋاتقاندا ، ئىشىك ئالدىدا ماڭا دۇچ كېلىپ قالدى . ئۇ ئايال بىلەن جېدەل قىلىۋاتىدۇ . ئايالنىڭ يەنە ئىككى نەپەر گۇۋاھچىسىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە چىقتى . ئۇنىڭ زوراۋانلىق قىلمىشىنى بىلگەندىن كېيىن ، تارتىۋېلىنغان نەرسىلەرنى ئىگىسىگە قايتۇرغۇزدۇم . ئۆيىنىڭ بۇزۇلغان قورشاملىرىنى ياساتتۇرۇپ ، ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بەردىم ، ئۇ ئايالنىڭ مەھرۇم قىلىنغان نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسىنى تولۇقلاتتۇرۇپ بەردىم . ئاندىن ئۇ زالىمنىڭ قوللىرىنى باغلىتىپ ، شۇ ئۆيىنىڭ ئالدىدىلا بوغۇزدىن ئاستۇردۇم . ئۇ قېرى ئايالنىڭ دەردىگە ئاشۇ تەرىقىدە دەرمان قىلغاندىن كېيىن ، لەشكەرلىرىم تەرەپكە قايتىپ كەلدىم . ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ پايدىسىز ۋاقىتلىق دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ ، بۇ مەڭگۈلۈك دۇنياغا كەلدىم . بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن ، مۇشۇ گۈزەل جەننەت بېغىدىن ئورۇن ئالدىم . شۇنى بىلگىنكى ،

مېنىڭ گۇناھلىرىم ھەددى - ھېسابسىز ئىدى . ئەمما مۇشۇ بىر ئىشىم تەڭرى ئالدىدا مەقبۇل كەلگەنلىكى ئۈچۈن ، كەچۈرۈم قىلىندىم» ماڭا غايىبتىن : « ئەي گۇناھكار ئىنسان ، ئۆمرۈڭ بارگاھى ئىچىدە ھەددى - ھېسابسىز گۇناھلارغا بوغۇلۇپسەن . بۇ سەۋەبتىن سەن دوزاخ ئوتىغا مەھكۇم ئىدىڭ ، بىراق ئاشۇ بىر قېتىملىق ئادالىتىڭ سەۋەبىدىن كەچۈرۈمگە ئېرىشتىڭ . پانىي ئالەمدە ئاشۇ بىر قېتىملىق غەرەزسىز ھالدا قىلغان ياخشىلىقىڭنىڭ مۇكاپاتىنى بۇ دۇنيادا بېرىمىز . ئاشۇ قېرى ئايالنىڭ بۇزۇلغان قورشامىنى غەرەزسىز ھالدا تۈزەتتۈرۈپ بەرگەنلىكىڭ ئۈچۈن ، بۇ ئەنبەر ھىدلىق جەننەت بېغى ، ئىككى تال ئوتۇننىڭ بەدىلىگە بۇ تۇبى دەرىخى ، يېشىل ھېجىرنىڭ ئورنىغا بۇ زۇمرەتتەك كۆل ، بىر ئېتەك ساماننىڭ مۇكاپاتىغا بۇ زەپەزارلىق ساڭا نېسىپ بولدى ؛ ئۇ زالىمنى ئۆلتۈرگىنىڭ ئۈچۈن سەن ئەبەدىي ھاياتلىققا ئېرىشتىڭ . بۇ ئىش بىلەن سېنىڭ نامىڭ مەڭگۈ ئۇنتۇلمايدۇ . بۇنداق ئەبەدىي ھايات سان - ساناقسىز گۈزەل ئارزۇ - تىلەكلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى . بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان كىشى ئادالەت ۋە ياخشىلىقنى باشقا ئىشنى قىلماس . كىشى ئەگەر پانىي ئالەمدە ئادالەت بىلەن ئىش قىلمىسا ، بۇ باقىي ئالەمگە كەلگەندىن كېيىن پۇشايمان قىلغىنىنىڭ پايدىسى يوق . ساڭا مېنىڭ بېشارىتىم شۇكى ، قانچىلىك كۈچ - قۇدرىتىڭ بولسا ، شۇنچىلىك كۆپ ياخشىلىق قىلغىن ، قانچىلىك قۇربىڭ يەتسە شۇنچە ئادىل بولغىن ، پادىشاھ بولغان كىشى ئەگەر ئادالەتتىن يىراقلاشسا ، ئۇ داۋاسىز كېسەلگە گىرىپتار بولغان بولىدۇ ... »

سۇلتان مەھمۇد يۇقىرىقى چۈشنى كۆرۈۋېتىپ ، توساتتىن ئويغىنىپ كەتتى . ئۇنىڭ كۆڭلى يورۇپ ، خۇشاللىققا چۆمدى . ئاتىسىنىڭ بېشارىتى بويىچە ئادالەت يولىنى تۇتۇشقا بەل باغلىدى . كىمكى سۇلتان مەسئۇدقا ئوخشاش ئادالەت ۋە ياخشىلىققا نىيەت باغلىسا ، سۇلتان مەھمۇدقا ئوخشاش ئارزۇ - ئارمىنىغا يەتكۈسى .

ھېكمەت . ئىسكەندەر ئەرەستودىن كىشى ئادالەت يولىنى تۇتسا ، ئۇنىڭغا قانداق نەتىجە قولغا كېلىدىغانلىقى ھەققىدە سوئال سورىغانلىقى ؛ ئەرەستونىڭ جاھان مۇشكۇللىرىنى ئاسان قىلغۇچى تىلىنى ئىشقا سېلىپ ئادالەت يولىنى تۇتقان كىشىگە جاھان ھۆكۈمدارلىقى مۇيەسسەر بولىدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرگەنلىكى ؛ ئىسكەندەرنىڭ ئادىللىق بىلەن بۇ جاھان سائادىتىگە ئېرىشكەنلىكى

ئىسكەندەر ئەرەستودىن :

ـــ ئەي دانىشمەن ھېكىم ، پادىشاھ بولغان كىشى ئۇچۇن ئادىل بولۇش جەزمەن زۆرۇر ئىكەن ، ئۇنداقتا ئادالەتنىڭ زادى نېمە پايدىسى بار ؟ ـــ دەپ سورىدى .

ئەرەستو بۇ سوئالغا مۇنداق جاۋاب بەردى :

ـــ ئەگەر پادىشاھ ئادالەتنى كەسىپ قىلسا ، ئۇنىڭغا جىمى جاھان تەۋە بولىدۇ . پۈتۈن ئالەمنىڭ ھۆكۈمرانلىق تەختى ئۇنىڭغا مۇيەسسەر بولىدۇ . ئادالەت سەۋەبىدىن پادىشاھلارنىڭ مەملىكىتى ئاۋاتلىشىدۇ ، بېيىپ ، گۈللىنىدۇ . شۇنىڭغا ئەگىشىپ دۆلەت خەزىنىلىرى پايلىق بىلەن تولۇپ تاشىدۇ . لەشكىرىي ئىشلىرى ئوڭۇشلۇق تەرتىپكە چۈشىدۇ . پادىشاھنىڭ كۆڭلىمۇ خۇشال ۋە روھلۇق بولىدۇ . بۇنداق پادىشاھ ئۆز دۈشمنى ئۈستىدىن چوقۇم غالىب كېلىدۇ . ئۇ قاچانكى بىر دۈشمنى ئۈستىدىن غالىب كەلسە ، دۈشمەن مەملىكەت بىلەن ئۆز مەملىكىتىنىڭ كۈچلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ تېخىمۇ زور بىر كۈچكە ئىگە بولىدۇ ـ دە ، يەنە بىر دۈشمىنىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىدۇ . ئۇنداق پادىشاھنىڭ پۇقرالىرى بولسا ئۇنىڭغا غەلبە ـ نۇسرەت تىلەپ ، مەدەت بېرىدۇ ، ھەمدەمدە بولىدۇ . يەنە شۇنىمۇ بىلىش كېرەككى ، ئادىل پادىشاھنى ئۇنىڭ دۈشمەنلىرىنىڭ پۇقرالىرى ۋە لەشكەرلىرىمۇ قوللايدۇ ؛ پۇقرالىرى ئادىل شاھنىڭ يېتىپ كېلىشى ئۇچۇن كېچىلىرى دۇئاغا قول ئاچىدۇ . لەشكەرلىرى بولسا ئەپ تاپسىلا ئادىل شاھ

تەرەپكە قاراپ قاچىدۇ . ھەرقانداق بىر كىشى ئۆز ئادىللىقى بىلەن ئاشۇنداق يول تاپسا ، ئۇنىڭ جاھانغا ھۆكۈمران بولمىقى ئاساندۇر . ئادالەتنىڭ يەنە بىر پايدىسى شۇكى ، ئەگەر بىرى تەڭرى يولىدا ئادالەت تارازىسىنى راست تۇتسا ، خەيرلىك ياخشى ئىشلارنى قىلىپ ، ئەل بېشىدىكى مۇشكۈلچىلىكلەرنى يوق قىلسا ، ئاۋام خەلقنى مېھنەت - مۇشەققەتتىن قۇتۇلدۇرۇپ ، راھەت - پاراغەتكە ئېرىشتۈرسە ، پۈتكۈل ئالەم خەلقى ئۇنىڭدىن مىننەتدار بولىدۇ . ئۇنىڭغا ياخشىلىق دۇئا قىلىدۇ . ئۇ ھالدا ، ئۇنىڭ گۈناھلىرى بولسىمۇ مەغپىرەت قىلىنىدۇ . ئىككىلا ئالەمنىڭ بەخت - سائادىتى ئۇنداق پادىشاھقا مۇيەسسەر بولىدۇ .

ئۇ دانىشمەن ئالىم سۆزلەشتىن توختىدى . ئىسكەندەر بۇ ھېكمەتلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن . كۆڭلىدىكى شۇبھىلىرى كۆتۈرۈلۈپ ئەقىل كۆزلىرى تېخىمۇ روشەن بولدى .

ئىسكەندەر ئىشلىرى تەپسىلاتىنىڭ قىسقىچە بايان قىلىنىشى ۋە بۇ قىسقا بايان ۋاقىئاتىنىڭ تەپسىلىي ئايان ئېتىلىشى ؛ دارا ئەلچىسىنىڭ ئىسكەندەر ھۇزۇرىغا ئالتۇن بەيزە ① تەلەپ قىلىپ كېلىپ ، ئەكسىچە پولات نەيزىدەك جاۋابقا ئېرىشىپ قايتقانلىقى ؛ ئۇ پولات نەيزە شولىسىدا چاقنىغان چاقماقنىڭ دارانىڭ سەۋر - تاقەت خامىنىغا ئوت ياققانلىقى ؛ دارانىڭ ئىسكەندەرگە كۆنجۈت ، گۈي ② ۋە چەۋگان ③ ئەۋەتكەنلىكى ؛ ئىسكەندەرنىڭ چەۋگان بىلەن گۈينى ئۇرۇپ ، كۆنجۈتنى قوشلارغا تەرگۈزگەنلىكى

سۆز دانالىرى تارىخ ئىلمىدە كۆپ مۇشەققەتلەر چېكىپ ، مۇشۇ ھېكـ

---

① بەيزە — تۇخۇم .

② گۈي — چەۋگان ئويۇنىدا ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ، تاياق بىلەن ئۇرۇپ ئويناىدىغان توپ .

③ چەۋگان — 1) ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ، يەردىكى گۈي (توپ) نى ئۇرۇپ نىشانغا يەتكۈزۈپ ئويناىدىغان بىر خىل ئويۇنىنىڭ ئىسمى ؛ 2) چەۋگان ئويۇنىدا گۈي (توپ) نى ئۇرۇشقا ئىشلىتىدىغان ئۇچى ئەگرى تاياق .

مەتلەرنى يۇزەگە چىقاردى :

ۋاقتىكى ، ئىسكەندەر ئەرەستونىڭ تەلىمىدىن ئادالەتنىڭ خاسىيەتلىرىنى چۈشىنىپ ، يۇرتىنى ئادالەت بىلەن ئاۋات قىلدى . ئاندىن ئۇ- نىڭدا ئالەمنى بويسۇندۇرۇشقا ئىشتىها پەيدا بولدى . بۇ ئىشقا كۆڭۈل قويۇپ ، ھەددى - ھېسابسىز ئوي - خىياللارنى قىلاتتى . پىلان ۋە تەپەككۇر تارىلىرىنى ئۇزاق - ئۇزاقلارغا تارتاتتى . چۈنكى ئۇنىڭ ئادالىتىمۇ ، شجائىتىمۇ بار ئىدى ؛ پەم - پاراسىتىمۇ ، ئىلىم - كامالىتىمۇ بار ئىدى . ئۇ پەلەك قۇياشىدەك تۇغ - ئەلەملىرىنى تارتقان ھالدا شۇنداق يۇرۇش قىلدىكى ، يەر يۇزىنى بىر قەدەم باسقىنى بىلەنلا قولغا ئالدى . پۈتكۈل ئالەمدە ھېچ كىشى قىلىچ باقمىغان ئىشلارنى قىلدى . ئۇنىڭغا شۇ قەدەر ئاجايىپ غالىبىيەت مۇيەسسەر بولدىكى ، پۈتكۈل پادىشاھلارنىڭ قەدىر - قىممىتى ئۇنىڭدىن شكەستە يېدى . ئۇنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى دەپ بولۇش قىيىن . ئەگەر ئۇنى قەرنە① لەر بويى توختۇ- ماي سۆزلىسىمۇ تۈگىمەيدۇ . ھەممىسىنى بايان قىلىش ئۈگايغا چۈشمەيدۇ . بايان قىلغاندىمۇ تۈگىتىش ئىمكانىيىتى يوق . شۇڭا بۇ ئەھۋالنى ئەمدى قىس- قىچە بايان قىلىشنى لايىق تاپتىم . ئۇنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى قىسقىلا سۆزلەپ ، مەقسىتىمنى بايان قىلاي . مەن ئىسكەندەرنىڭ تارىخى ھەققىدە ناھايىتى كۆپ ئىزدەندىم . ئۇنىڭ قىسسىلىرىنى جىق مۇلاھىزە قىلدىم . ئۇنىڭ ھېكايەتلىرى ئىچىدە ئاجايىپ - غارايىپ ئىشلارنى ئىنتايىن كۆپ چېلىقتۇردۇم . ئۇلارنىڭ ئىچىدىن يالغانلىرىنى تاشلاپ ، راستلىرىنى توغرىلىق بىلەن يۇزەگە چە- قىراي .

ئەلقىسسە ، ئىسكەندەر رۇم ئېلىگە پادىشاھ بولغاندىن كېيىن قارشىلىق قىلغۇچىلارنى ھالاك قىلىپ ، بۇ دۆلەتنى دۈشمەنلەردىن خالاس قىلدى . ئان- دىن كېيىن ئۇ لەشكەر تارتىپ جاھان ئىچىدىكى يۇرتلارنى قولغا

① قەرنە ـــ ۋاقىت ئۆلچىمى بىرلىكى ، بىر قەرنە 30 يىلغا تەڭ .

كىرگۈزۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى . ئالدى بىلەن جەڭ قىلىچىنى يالىڭاچلاپ ، مەغرىب ①زېمىنغا يۈرۈش قىلدى . ئاندىن زەڭگىبار ②ئەھلىگە لەشكەر تارتىپ ، ئۇلارنىڭ يۇزلىرىدىكى داغنى قىلىچ سۈيى بىلەن يۇدى . يەنە دارا بىلەن سوقۇشۇپ ، ئۇلارنىڭ كۈلىنى كۆككە سورىدى . ئۇ يەنىلا يۇرت ئېچىشنى توختاتماستىن يۈرۈپ ، پەرەڭ مەملىكىتىنى ئالدى . ئۇلارنى ئىتائەت قىلدۇرغاندىن كېيىن ، قىرىم شەھىرى ۋە ئاندولوس شەھىرىنى ئالدى . ئاندىن مىسىرغا كەلدى ، مىسىردا ئەزىز ۋە ھۈرمەتلىك كىشى سۈپىتىدە قارشى ئېلىنىدى . ئىسكەندەر مىسىرلىقلارنى ئۆزىگە دوست بىلىپ ، ئۇ يەردە ئىسكەندەرىيە شەھىرىنى بىنا قىلدۇردى . ئۇ يەردىكى زەردۇشت دىنىغا قارشى تەدبىر كۆرۈپ ئاتەشپەرەسلەرنىڭ ئوتىنى قىلىچ سۈيى بىلەن ئۆچۈردى . ئاندىن ئېتىنىڭ بېشىنى ئىراق ۋە ئەجەم تەرەپلىرىگە قارىتىپ ھەيدىدى . ئۇنىڭ قەدەم بەرىكىتىدىن ئۇ شەھەرلەر ئاۋات ، خەلقى بايىاشات بولدى . يەنە شام ۋە ھەلەب تەرەپلىرىگە يۈرۈش قىلىپ ، ئۇلارنىمۇ ئاۋاتلىققا ئېرىشتۈردى . ئاندىن يەمەن تەرەپكە بېرىپ ، ئۇلارنى خۇشال قىلدى . ئۇنىڭ بەرىكىتىدىن يەمەنىڭ تاشلىرى ھېقىققا ئايلاندى . ئاندىن بۈيۈك مەككىنى يەر سۆيۈپ تۇرۇپ تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن باردى . قوبۇل كۆرۈلگەچكە ، ئۇ ئىشىك ئېچىلدى . ئۇ يەردىن رۇخسەت ئېلىپ ، سەۋاھىل تەرەپلەرگە يۈزلەندى ، ئۇ يەردە يۈز مىڭلىغان ئاجايىپ - غارايىپ ئىشلارنى قىلدى . ئۇ يەردىن يانغاندىن كېيىن ، پارس شەھەرلىرىنى ئېلىپ سائادەتمەن بولۇپ ، شىمال تەرەپكە بېرىپ نۇسرەت تاپتى . قايتىش ۋاقتىدا خارەزىم شەھەرلىرىنى ئىگىلەپ قۇياشتەك بايرىقىنى تىكلەپ ، قىپچاق دەشتىنى يورۇتتى . ئىسكەندەر ئاندىن ئاس شەھىرى بىلەن رۇس شەھىرىگە يۈرۈش قىلغاندى ، ئۇ يەردىكى خالايىقنىڭ قۇرقۇنچتىن يۇزلىرى كەھرىۋادەك سارغىيىپ كەتتى . ئاندىن پەرخار

① مەغرىب ـــ ھازىرقى ماراكەش .

② زەڭگىبار ـــ ھەبەشىستان ، ھازىرقى ئېفىئوپىيە .

ئېلىنىدە ئورۇن تۇتۇش بىلەنلا ، ئۇ شەھەرلەنى جەننەت بېغىدەك قىلدى . يەنە ماۋەرە ئۇننەھرنى ئېلىپ ، سەمەرقەنتتەك شەھەرنى بىنا قىلدى . ئاندىن خانقانى چىنغا تاك شاملىدەك يۇرۇش قىلدى . چىن خاقانى كەمەر باغلاپ ، ئۇنىڭ ئالدىغا چىقتى . ئاندىن ئېتىنى ھىندىستان تەرەپكە چاپتۇرۇپ ، كەيداۋەر دېگەن پادىشاھنى قۇل قىلدى ، ئاندىن جەنۇبە تەرەپكە باردى . سىند شەھەرلىرى تەرەپكە ئۆتتى . كەھ ۋە مەكران قاتارلىق جايلارنى ئۆزىگە تەۋە قىلدى . كىرمان شەھىرى تەرەپكە باردى . خۇراسان شەھەرلىرىنى ئالدى . ئۇ يەردە ئارام ئالغان مەزگىلىدە ، ھىرات شەھىرىنى بىنا قىلدى . ئاندىن بېرىپ ئىسپاھات شەھەرلىرىنى ئالدى - دە ، ئۇ يەردە رەي شەھىرىنى بىنا قىلدى .

ئەلقىسسە ، پۈتكۈل ئالەمنى بويسۇندۇرۇپ ، كۆڭلى ئارام تاپتى . ئاندىن رۇمغا بېرىپ بىر مەزگىل ئەيش - ئىشرەتكە مەشغۇل بولدى . جام بەلەن مەي ئىچىپ ئولتۇرغىنىدا يەنە كۆڭلىدە بىر ھەۋەس پەيدا بولۇپ ، جاھانىنى قايتىدىن بىر قېتىم ساياھەت قىلدى . يۇرت - يۇرتلاردا نۇرغۇن ياخشى ئىشلارنى يۈزەگە چىقاردى ، نۇرغۇن ئاجايىپ ئىشلارنى قىلدى . ئۇلاردىن بىرى : يەجۇج - مەجۇجلەرنىڭ ئالدىغا سېپىل سوقتۇردى . يەنە بىرى : پۈتۈن ئالەمنى ساياھەت قىلىش جەريانىدا يوللاردا ياغاچلارنى ئورنىتىپ ، يول مۇساپىسىنى بېكىتتى . ئارغامچىلارنى غۇلاچلاپ يوللارنى ئۆلچەپ ، ھەر ئون - ئون ئىككى مىڭ گەز يول ئارىلىقىغا بىردىن ياغاچ ئورناتتى . بۇ مۇساپىنى بىر ياغاچ ياكى بىر مىل دەپ ئاتىدى . ئارىلىق مۇساپىلىرىنىڭ مۇنداق ئېنىق بېكىتىلىشى يول يۈرگۈچىلەرنىڭ مۇشكۈللىرىنى ئاسان قىلدى . يەنە ھەر بىر مەنزىللەردە رابات ، ئۆتەڭلەرنى بىنا قىلدۇرۇپ ، مۇساپىرلارنىڭ ئارامگاھى قىلدى .

ئىسكەندەر يۇقىرىقى ئۇسۇللار بىلەن قۇرۇقلۇقنىڭ ئىشلىرىنى رەتكە سېلىپ بىر ياقلىق قىلغاندىن كېيىن ، ئەمدى لەھەڭگە ئوخشاش دېڭىزنى

كۆڭلى تارتتى . ئۇ سۇ يۇزىگە قەدەم بېسىپ ، ھەددى - ھېسابسىز كېمىلەرنى ئىشقا سالدى . كېمىلەرگە بارلىق لازىملىق ئەشيالارنى قاچىلاپ ، سۇ يۇزىدە نەچچە يىللاپ سەپەر قىلدى . ئالدىغا قۇرۇقلۇق ياكى ئارال يۇرتلىرى ئۇچراپ قالسا ، ئۇ يەرلەرگە چىقىپ بىر مەزگىل ئارام ئالدى . ئىسكەندەر تەڭرىنىڭ ياردىمى بىلەن سۇ ئىچىدىكى بارلىق ئارال دۆلەتلىرىنى ئۆز تەۋەسىگە قوشۇپ ، ئۇلارنى بەختلىك قىلدى . بارلىق ئارال دۆلەتلىرى ئۇستىدىن غالىب كەلدى . ئەمدى سۇ ئىچىدە ئۇنىڭغا تەۋە بولمىغان يۇرت قالمىدى . شۇنداق تىمۇ ئىسكەندەر يەنىلا دېگىز دولقۇنىدەك داۋاملىق ھەربكەت قىلدى . ئۇ ئاخىر دېگىزنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا يېتىپ باردى . ئۇ يەردە يۇقىرىغا قارىسا ئاسمان ، تۆۋەنگە باقسا سۇدىن باشقا ھېچ نەرسىنى كۆرمىدى . ئىسكەندەر شۇندىن كېيىن دېگىزنىڭ تېگىنى كۆرۈپ بېقىش خىيالىغا كەلدى .بۇ ھەقتە ئالىملار بىلەن كېڭەش ئۆتكۈزدى . ئۇلمىي ھېكمەت ئالىملىرىنىڭ مەسلىھىتى بىلەن چوڭ بىر ئەينەك شېشە ياسالدى . ئىسكەندەر بىر قانچە ئالىم بىلەن بىرلىكتە شېشىنىڭ ئىچىگە كىردى . ئاندىن شېشىنىڭ ئاغزىنى ھېكمەت يىلىمى بىلەن مەھكەم ئېتىپ شېشىنى نەچچە مىڭ غۇلاچ تانىغا باغلىدى . تانىسىنىڭ بىر ئۇچىنى كېمىدىكىلەر تۇتۇپ ، شېشىنى دېگىزغا تاشلىدى . شېشە دېگىز تېگىگە چۆكتى . ئىسكەندەر سۇ ئاستىدا نەچچە ئالەمگىمۇ سىغمىغۇدەك دەرىجىدىكى ئاجايىپ - غارايىپ مەخلۇقاتلارنى كۆردى . سۇ ئاستىدىكى جانىۋارلارنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭ دېگىز ئاستىدىكى ئارزۇ - مۇرادى قاندى . قۇرۇقلۇقتا ئۇنىڭغا خىزىر ئەلەيھىسسالام يول باشلىدى . سۇدا بولسا ، ھەزرىتى ئىلياس ئەلەيھىسسالام يارەمدە بولدى . ئۇنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى ھېچكىم قىلىپ باقمىغانىدى . ئۇ تەڭرى تەرىپىدىن پەيغەمبەرلىككە لايىق مەرتىۋىگە ئېرىشتى . شۇندىن كېيىنمۇ يەنە قانچىلىغان ئەل يۇرتنى ئۆزىگە قاراتتى . ئۇنىڭ ۋەقەلىرىنى يېزىش ئۈچۈن كىشى قەلەم ئۇچلىسا ، بىر

«شاهنامه» بولۇپ چىقىدۇ . لېكىن بۇ دەپتەرگە ئۇنى سىغدۇرۇشنىڭ ئىمكانىيىتىنى تاپالمىدىم . زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن ئۇنىڭ قىسسىلىرنى ئىخچام هالدا قەلەمگە ئالدىم . شۇ ئۇسۇل ئارقىلىق خۇددى بىر شەھەرنى بىر ئۆي ئىچىگە يوشۇرغاندەك بىر دەپتەر قىسسىنى بىر بېيىت ئىچىدىلا تۇگەتتىم . ئەمدى تەڭرى يول بەرسە ئىسكەندەرنىڭ بارلىق ئىشلىرىنى راستلىق بىلەن بايان قىلىمەن .

ئەلقىسسە ، ئۇنىڭ دارا بىلەن قىلغان ئىشىنى بايان قىلىمەن ، ئۇنداق ئىشنى هېچ كىشى خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغان .

پەيلە قۇس رۇم ئېلىگە پادىشاه بولغان زامانلاردىلا دارانىڭ پادىشاه ئىكەنلىكى پۈتكۈل جاهاندا ئاشكارە ئىدى . دارا بۇ مەزگىلدە كەيانىيلار پادىشاهلىقىنىڭ تەخت ۋارىسى بولۇپ ، پۈتكۈل مەملىكەتتە ئۆز هۆكمىنى يۈرگۈزۈۋاتاتتى . ئۇنىڭ سوت ۋە سوراق ئىشلىرى لۇهراسپنىڭ رەسىم - قائىدىسى بويىچە ، لەشكىرىي تۈزۈملىرى گۇستاسپنىڭ قانۇنى بويىچە يۈرگۈزۈلەتتى . بارلىق ئىش - ئەمەللىرى كەيانىيلارنىڭ مىزانى بويىچە يۈرگۈزۈلەتتى . دارا‌غا بۇ جاهانگىرلىك مىراسى بەھەمەن شاهتىن قالغانىدى . جاهان مەملىكىتىدە ئۇنىڭدىن كۈچلۈكرەك يەنە بىر پادىشاه يوق ئىدى . باشقا پادىشاهلار ئۆزلىرىنىڭ تەخت ۋە تاجىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپ ، ئىتائەتمەنلىك بىلەن پىشكەشلەر قىلىپ ، باج - خىراج تاپشۇرۇپ تۇراتتى . شۇلاردىن بىرى پەيلەقۇس ئىدى . ئۇمۇ دارا‌غا جېدەل - ماجىراسىز هالدا باج - خىراجەت تاپشۇرۇپ كېلىۋاتاتتى . هەر يىلى دارا‌غا ئالتۇن تۇخۇمدىن مىڭنى ئەۋەتىش بەلگىلەنگەنىدى . پەيلەقۇس ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ ئورنىدا ئىسكەندەر تەختكە چىقتى . مەملىكەت ئۇنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ ، دەسلەپكى يىلى زەڭگىبار پادىشاهى ئۇستىگە تىغ تارتتى . ئۇنىڭ تىغىنىڭ شولىسىدا زەڭگىلەر كۆيۈپ كۆمۈردەك بولۇپ قالدى . تۆكۈلگەن قانلاردىن يەر يۈزىدە قارا داغلار

هاسىل بولدى . ئىككى - ئۇچ يىل ئىچىدە ئىسكەندەر ئۆز دۇشمەنلىرىنىڭ هەيۋىسىنى جەڭ بىلەن سۇندۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ مال - مۈلۈك ، ئەل ۋە زېمىنلىرىنى قولغا ئالدى . رۇم ئەھلىنى شۇ دەرىجىدە كۈچەيتتىكى ، ئىككى - ئۇچ يىل ئىلگىرىكىگە قارىغاندا نەچچە هەسسە قۇدرەت تاپتى . لەشكەرلەرنى كۈچەيتىپ قۇردى . ئۇلار دۇشمەن ئالدىدا خۇددى قۇلۇنلارغا تاشلانغان ئەركەك شىرلاردەك يۈرەكلىك ۋە كۈچ - قۇدرەتلىك بولدى . شۇنداق قىلىپ ئىسكەندەرنىڭ شۆھرىتى دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇقلاردىن هالقىپ كەتتى . تۇغ - ئەلەملىرى پەلەكتىن ئاشتى . قىلىچىنىڭ شولىسى جاهانغا ئوت سالدى . ئۇنىڭ كۆڭلىگە جاهانگىرلىكتىن باشقا خىيال كەلمەيتتى . بۇ پەلەك سەھنىسىنى ئۆزىگە تارلىق قىلىۋاتقاندەك هېس قىلاتتى . جاهان شاهلىرىنىڭ هېچقايسىسىنى ئۆزىگە تەڭ قىلمايتتى . ئىسكەندەرنىڭ ئاتىسى ۋاپات بولغىنىغا ئۇچ يىل توشقان مەزگىلدە رۇم دۆلىتى ئىلگىرىكىدىن ئون هەسسە كۈچەيدى . بۇ ئۇچ يىل جەريانىدا داراغا باج - خىراج تۆلەش ئىسكەندەرنىڭ خىيالىغمۇ كىرىپ چىقمىدى . چۈنكى ئۇ ئەزەلدىنلا ئالىي مەرتىۋىلىك قىلىپ يارىتىلغانىدى . هەممەت جەهەتتە هېچكىم ئۇنىڭ بىلەن تەڭلىشەلمەيتتى . بىراق ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرالايدىغاندىن پەقەت دارا بار ئىدى . ئىسكەندەر ئۇنىڭغا كۆرۈنۈشتە مۇرەسسە - مادارا قىلىپ كېلىۋاتاتتى ، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ سەلتەنىتىنى كۆزىگە ئىلمايتتى . هەتتا كۆڭلىگىمۇ كەلتۈرۈپ قويمايتتى . هەممىگە ئايانكى ، ئىككى يولۋاس بىر - بىرى بىلەن ئېلىشسا ، جەزمەن ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ياشراقى غالىب كېلىدۇ .

ئەلقىسسە ، ئىسكەندەرگە تەقدىر دوستلۇق قىلىپ ، پەلەك يار - يۆلەك بولماقتا ئىدى . ئۇنىڭ ئىشلىرى يۈرۈشۈپ ، ۋاقتى بارغانسېرى خۇشال - خۇرام ئۆتۈۋاتاتتى . بىر كۈنى دارانىڭ ئوردىسىدىن بىر ئەلچى كېلىپ ، ئىسكەندەرنىڭ ئوردىسى ئالدىدا توختىدى ۋە ياساۋۇللاردىن ئىچكىرىگە

كىرگۈزۈشنى تەلەپ قىلدى . ئىسكەندەر بۇنى ئاڭلاپ ، ئەلچىنى كىرگۈزۈۋېتىشنى بۇيرۇدى . ئەلچى ئىچكىرىگە كىرىش بىلەنلا ئىسكەندەرنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا تەزىم بەجا كەلتۈردى ، يۈزلىرى بىلەن ئۇنىڭ دەرگاھىنى سۈپۈردى . قۇللۇق رەسمىيەتلىرىنى بەجا كەلتۈرۈپ ، سۆز بېشىدىلا دۇئاغا قول كۆتۈردى . ئىسكەندەرنىڭ ئامان ـ ئېسەنلىكىگە دۇئا قىلدى . مەدھىيە ماختاشلارنىمۇ لايىقىدا ئادا قىلدى . ئىسكەندەر ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى . ئىسكەندەرنىڭ ھەيۋەت ـ ھەشمىتى ۋە شان ـ شەۋكىتى ئەلچىنى بىچارە ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويدى . ئۇ سۆزلەشكە پېتىنالماي ، يەرگە كۆز تىككىنىچە ئولتۇرۇپ كەتتى . ئىسكەندەر ئۆز شەۋكىتى بىلەن بۇ ئەلچىنى تەڭقىسلىقتا قالدۇردى . ئەلچىنىڭ ئەيمىنىپ ئولتۇرۇۋاتقانلىقىنى پەملىگەن ئىسكەندەر ئاخىر ئۆزى سۆز ئاچتى . ئۇششاق ـ چۈششەك سۇئاللارنى سوراپ ، ئۇ يەردىن ـ بۇ يەردىن پاراڭلاشتى . شۇنىڭ بىلەن ئەلچىنىڭ كۆڭلىدىكى ۋەھىمىلەر بىر ئاز يوقاپ ، ئۆز ھالىغا كەلدى . ئىسكەندەر بۇنى سېزىپ ، ئەمدى شاھانە مەزمۇنلاردا سوئال سوراشقا باشلىدى :

ـــ بەختلىك پادىشاھ دارا تىنچ ـ ئامان ئۆتۈۋاتامدۇ ؟ مەملىكىتىنىڭ قائىدە ، نىزاملىرى كۆڭۈلدىكىدەك بولۇۋاتامدۇ ؟

ئەلچى بۇ سۆزنى ئاڭلاش بىلەنلا دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ، يەر سۆيۈپ ، تەزىم قىلغاندىن كېيىن ، ئاندىن ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى . ئىسكەندەر يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

ـــ بۇياقتا كېلىشكىدىكى مەقسەت ـ مۇددىئايىڭنى دەپ باققىن ، دارانىڭ تاپىلىغان سۆزى بولسىمۇ يەتكۈزگىن .

ـــ ئەي بۇيۇك پادىشاھ ، ـــ دېدى ئەلچى تەزىم قىلغان ھالدا ، ـــ بۇنى ئېيتماسلىققا چارەم يوق . ئىلگىرى پادىشاھ پەيلەقۇس بۇ مەملىكەتتىن دارانىڭ ھۆزۈرىغا ھەر يىلى مىڭ دانە ئالتۇن تۆخۈم خىراجەت بېرىپ

تۇرۇۋاتاتتى . ئۇچ يىل بولۇپتۇ . جانابىڭىز بۇ مەملىكەتتە پادىشاھ بولۇپ ، سائادەت تېپىسىز . بىراق بۇ ئۇچ يىللىق خىراج دارانىڭ خەزىنىسگە ئەۋەتىلمىگەن ئوخشايدۇ . مېنىڭ كېلىشىمدىن مەقسەت مۇشۇ ئىش ئىدى . ئەگەردە سىز ئۇنى بېرىشنى لايىق كۆرسىڭىز ، مەن بۇ خىراجەتنى سىزگە ۋەكالىتەن دارانىڭ خەزىنىسگە يەتكۈزىمەن . مۇۋاپىق كۆرمىسىڭىز داراغا بۇ-نىڭ جاۋابىنى ئېلىپ بارماقچىمەن .

ئىسكەندەرگە بۇ سۆزلەر ناھايىتى ئېغىر كەلدى . ئۇنىڭ ئېغىزلىرى غەزەپ زەھىرى بىلەن ئاچچىققا تولدى . يۈزلىرى ئوتتەك قىزىرىپ كەتتى . بەدىنى قوقاسقا ئايلانغاندەك قىزىپ كەتتى . ئۇ بىرەر سائەتكىچە ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىدى . ئاندىن غەزەپ ئوتلىرىغا ئەقىل - پاراسەت ، ئىلىم - ھېكمەت سۇلىرىنى سېپىپ ئۆچۈردى . ئاندىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ، سۆزگە ئېغىز ئاچتى ، تىلىدىن جاۋاب جاۋاھىرلىرىنى چاچتى :

ــ شاھ داراغا مەندىن سالام ئېيتقىن ، ئاندىن مۇنۇ سۆزۈمنىمۇ يەتكۈزگىن . ئۇنىڭ بۇ پادىشاھلىقى ھەرگىز مەڭگۈلۈك ئەمەس . ئۇنىڭ ئاقىۋىتى بەربىر يوقىلىشتىن ئىبارەت بولىدۇ ، خالاس . شۇنداق تۇرۇقلۇق يەنە خەزىنە ئۈستىگە خەزىنە يىغىمەن دەپ تولا جاپا چېكىپ يۈرمىسۇن . چۈنكى ئۆمۈردە ۋاپا يوق . ئۇ ھېسابسىز مال - دۇنيا يىغىمەن دەپ ، ساناقسىز جەبرۇ ــ جاپا تارتىپتۇ . ئەمدى مۇشۇ ۋاقتچە يىغقان خەزىنىلىرىڭنى راھىتىنى كۆرسىمۇ يېتىپ ئاشىدۇ . لېكىن يەنە يىغىمەن دېسە ، بۇنىڭ پايدىسىدىن كۆرە زىيىنى كۆپرەك . ھەرقانداق ئىش زۆرۈرىيەت ۋە ئېھتىياجدىن تاشقىرى ئوشۇقچە بولسا ، ئۇنداق ئىشنى قىلىش ئەقىل ئىگىلىرى ئۈچۈن ياخشى ئەمەس . بۇنداق ئىش بىزگە ئەلەم قىلىدۇ . دارانىڭ ئۆزىگىمۇ ياخشىلىق كەلتۈرمەيدۇ . دارا بۇ ئىشنى دەپ بىزنىمۇ جاپاغا سالمىسۇن . ئۇ بىزدىن ئالتۇن تۇخۇم ئالمەن دەپ تولا ئاۋارە بولۇپ يۈرمىسۇن . چۈنكى بىزدىكى ئالتۇن تۇخۇم تۇغىدىغان

تـوخـۇلار ئاللـىقاچان قانات چىقىرىپ ھاۋاغا ئۇچۇپ كېتىپ قالدى . دارانىڭ كـۆڭـلـىـگـە بۇ نەسىھىتىم ماقۇل كەلسە ، ئەلۋەتتە ، بىزمۇ دوستلۇقتىن ئۆزگە يـولـنـى تـاللـىمايمىز . ئەگەر بۇ گەپ ئۇنىڭ قۇلىقىغا ياقمىسا ، سېنىڭ ئېلىپ كـەلـگەن گەپلىرىڭ بىزنىڭمۇ قۇلىقىمىزغا خۇش ياقمايدۇ . دارا بۇنداق بىھۇدە سەۋدانى مېڭىسىدىن ، بۇنداق پايدىسىز تەمەننانى خىيالىدىن چىقىرىۋەتسۇن . چـۇنـكـى ئۆزىگە قارشى تەرەپنى چۇشىنىش دانالار ئالدىدا ئۇلۇغ ئىشتۇر . بۇ- كەمگىچە ئۇنىڭ ئىشلىرى ناتىۋانلار بىلەن ئۆتتى . مەندەك كىشىگە تېخى دۇچ كـېـلـىـپ بـاقمىدى . بىرقانچە ئاجىز كىشىگە ئەسكى تاجنى سېتىپ ، شۇنىڭ بەدىلىگە يىلدا باج - خىراج ئېلىپ كېلىۋاتىدۇ . ئۇلارنىڭ ئالدى بىلەن تەخت - مـەمـلـىكىتىنى تارتىۋېلىپ ، ئاندىن ئۇلارغا يەنە تاج بېرىش بەدىلىگە خىراج ئېـلـىش توغرا قىلىق ئەمەس . بىر كىشى تاجۇ ـ تەختكە ئىگە ، سەلتەنەتلىك كـىـشـى بـولـسـا ، ئۇنـىـڭدىن باج - خىراجەت ئالىمەن دېيىش تېخىمۇ ئەقىلگە سـىـغـمـايـدۇ . بۇنداق قىلىش خۇددى دەريادىكى قورقماس لەھەڭنىڭ ئالدىدا تـۇرغـان ئۇنـچىلەرنى تېرىمەن دېگەندەك ئىش . بۇنداق ئارزۇ ـ ھەۋەسكە بې- رىلگۈچىلەر سۇ ئىچىدە ئۆزنى لەھەڭگە يەم قىلىدۇ ، خالاس . ئاقىل كىشىلەر ئۇنـداق خـەۋپـلـىك يـەردىـن بېرىلەرسە تەمە قىلمايدۇ . دارا ئارىمىزدا مۇنداق سـەۋەبـسـىز دۇشمەنلىكنى پەيدا قىلمىسۇن ، مال ۋە مەنسىپىم ماڭا يۆلەك بولـ- دۇ ، دەپ خـيال قىلمىسۇن . يەر يۈزىدە ھەددى - ھېسابسىز چېرىكىم بار ، شـۇلار ماڭا غالىبىيەت بەخش ئېتىدۇ دەپ ئويلاپمۇ يۈرمىسۇن . گەرچە ئۇنىڭ لـەشـكـىـرى كۆپ ، مېنىڭ لەشكىرىم ئاز بولسىمۇ ، تەڭرى غەلىبە - نۇسرەتنى لەشكەرنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە باقماي بېرىۋېرىدۇ . ئەگەر بەخت ، دۆلەت ئىشى مۇيەسسەر بولىدىغان بولسا ، لەشكەرنىڭ ئازلىقى ئانچە توسقۇن بولالمايدۇ .

ئـىـسـكـەنـدەر بـۇ سۆزنى ئېيتىپ بولغۇچە ، ئەلچى ئۇنىڭ ھەيۋىتىدىن ئېـزىـلـىـپ ئولتۇرۇپلا قالدى . سۆز تۈگىشى ھامانلا ، ئۇ ئۆزىنىڭ ناتىۋان جې-

ىنى ئالقىنىغا ئېلىپ ، ئۆز يولىغا ماڭدى .

ئەلچى ئۆزىنىڭ ئۆلۈك ياكى تىرىكلىكىنى بىلمەستىن ، تېز يۈرۈپ ، دارانىڭ ھۇزۇرىغا يېتىپ كەلدى . ئىسكەندەرنىڭ بەرگەن جاۋابىنى داراغا تولۇق يەتكۈزدى . دارا بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاش بىلەنلا ھەيرانۇ ھەس بولۇپ :

ـــ ھەرقانداق كىشى بۇ سۆزنى دېگەن بولسا ، ئۇ يا ئېلىشىپ قالغان بىر سارائ ، ياكى مەست ئادەم ئوخشايدۇ . شۇڭا ئۇ سۆزلىگەن ۋاقتىدا ئۆزىنى بىلمەي بۇنداق سۆزلەرنى دەپتۇ . ياكى بۇ گەپنى قىلغۇچى بىر ئەقىلسىز گۆدەك بالا بولسا كېرەك . شۇڭا سۆزلىگەن ۋاقتىدا ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئەقىل دېگەن نەرسە يېتەكچى بولماپتۇ ، ـــ دېدى .

ئەلچى دارانىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئىسكەندەرنى تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى :

ـــ ئىسكەندەر سارائ ، دۆت ، ياكى مەست ۋە ياكى ئەقىلسىز كىچىك بالا ئەمەسكەن . ئۇ ئەقىل - پاراسەتتە تەڭدىشى يوق ، ئىلىم ـ ھېكمەتتە مىسلىسىز كامالەتكە يەتكەن كىشى ئىكەن . ئۇنىڭ شان - شەۋكىتى ۋە سۈپەتلىرىنى دەپ بولغىلى بولمايدۇ . ئۇنىڭ ھوشيار ۋە زېرەكلىكى ئېيتقان سۆزلىرىدىنمۇ مانا مەن دەپ بىلىنىپ تۇرۇپتۇ . سۆزلىرىنى قانچە مۇلاھىزە قىلغانسېرى ، پىكرىنىڭ شۇنچە چوڭقۇر ۋە ئەقىل - ئىدرىكىنىڭ چەكسىز ئىكەنلىكىنى بىلىشكە بولىدۇ .

ئەلچى ئەھۋالىنى بۇنداق بايان قىلغاندىن كېيىن ، دارانىڭ غەزىپى قايناپ تاشتى . غەزەپ ئوتلىرى يالقۇنجاپ ، ئالەمگە ئوت چۈشتى . ئەلچىنى دەرھال زىندانغا ھۆكۈم قىلىپ ، مۇنداق دېدى :

ـــ ئىسكەندەر دېگەن ئۇ نېمە مېنىڭ قۇلۇمنىڭ پۇشتى ، خانىدانىمنىڭ ئۇششاق چاكارلىرىدىن بىرىدۇر . چۈنكى ئۇنىڭ ئاتا ۋە ئەجدادى خانىدانىمنىڭ ئادەتتىكى چاكارلىرىدۇر . ئەقىل كۆزىمىزنى ياخشىراق ئىشلە-

تىپ قارايدىغان بولساق ، ئىسكەندەر دېگەن بۇ بىرنېمە ئادەم قاتارىغا كىرگۈدەك زادى كىم ئۆزى ؟! ئۇ زادى قانچىلىك بىر نەرسە ؟! ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىنى سۆز دېگىلى بولامدۇ ؟! ، يا مەن دېگەن سۆزلەرگە تۈزۈكرەك جاۋاب بەرمسە ، يا مەندىن ئەيمەنمسە ، ياكى ئەلدىن ئۈياتمسا ! ئەمدى ئۇنى يوقىتىشنىڭ تەييارلىقىغا تۈتۈش قىلىش كېرەك . ئۇنىڭ دېگەن سۆزلىرىنى ئۆزىنىڭ كۆزىگە كۆرسىتىپ قويماي . ئۇنىڭغا شۇنداق بىر دەككە بېرەيكى ، بۇ ئىش جاھانىدىكى بارلىق تېگى پەسلەر ئۈچۈن بىر يادىكار ، بەلكى ساۋاق بولۇپ قالسۇن .

دارا ئۆز سۆزلىرىدىن قىلچە ئىۋا قىلماي ، تىللىرىنى خالىغانچە ئۇزارتىپ ، قىلىچتەك ئىتتىك گەپلەرنى قىلدى . ئاندىن يەنە بىر تالاي سۆزلەرنى قىلىپ مەكتۈپ يازدۇرۇپ ، ئۇنى يەنە بىر ئەلچىنىڭ قولىغا تۈتقۇزدى . يەنە ئۇ ئەلچىگە بىر چەۋگان ، بىر گۈي ۋە بىر كوزا كۈنجۈتنى بېرىپ ، بۇلارنى ئىسكەندەرگە ئاپىرىپ بېرىشكە بۇيرۇدى . دارا ئەلچىنى يولغا سالغاندىن كېيىن ، ئۆزىچە كاتتا ئىش قىلغاندەك مەمنۇن بولدى . قانداق جاۋاب ئېلىپ كېلەركىن دەپ ، كېچە - كۈندۈز ئەلچىنىڭ يولىغا كۆز تىكىپ تۇردى .

ئەلچى قىزىل تىلىنى ئۆز بېشىغا ئاپەت قىلىپ كېچە يۇ - كۈندۈز يول يۈرۈپ ، ئىسكەندەرنىڭ قەسىرى ئالدىغا يېتىپ كەلدى . مۇلازىملار ئىسكەندەرگە دارانىڭ ھۇزۇرىدىن ئەلچى كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلىشتى . ئىسكەندەرنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ئەلچى باشلاپ كىرىلدى . ئىسكەندەرنى كۆرۈش بىلەنلا ئەلچىنىڭ كۆڭلىنگە ۋەھىمە چۈشۈپ ، ھودۇقۇپ ، دەيدىغان سۆزلىرىنى ئۇنتۇدى . ئۇ يەر سۆيۈپ تەزىم قىلىپ ، ئەلچىلىك رەسمىيەتلىرىنى ئادا قىلغاندىن كېيىن دۇئاغا قول كۆتۈردى . ئىسكەندەر ئۇنىڭغا ئەھۋالنى بايان قىلىشنى بۇيرۇدى .

ـــ ئالدىڭدا سۆز قىلغۇدەك ماجال مەندە يوق ، ـــ دېدى ئەلچى

تۆۋەنچىلىك بىلەن ، ـــ دارانىڭ دېگەن سۆزلىرىنى شۇ پېتى يەتكۈزەي ، ئەگەر بۇ گەپلەر مۇبارەك دىلىڭغا ياقمىسا قەيەردىن كەلگەن بولسام شۇ يەرگە كېتىمەن .

ئىسكەندەر بۇ ئەلچىنىڭ دارادىن قاتتىق - يىرىك گەپلەرنى ئېلىپ كەلگەنلىكىنى پەملىدى ۋە سۆزلەشكە ئىجازەت بەردى .

ئەلچى :

ـــ ئۇلۇغ پادىشاھ دارا مۇنداق سۆزنى ئەۋەتتى ، ـــ دېدى ۋە يېنىدىن دارانىڭ مەكتۇپىنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى ، ـــ « سەندىن قەدىمىي رەسمىيەت بولغان باج - خىراج ئېلىشقا بىز موھتاج بولۇپ قالمىدۇق . لېكىن بارلىق شاھلار بىزنىڭ قۇل - چاكىرىمىزدۇر . شۇڭا ئۇلارغا ھەرقانداق پەرمان چۈشۈرسەك ، تۆۋەنچىلىك بىلەن قوبۇل قىلىدۇ . باج - خىراج بېرىش بىزنىڭ ئەمرىمىزگە ئىتائەت قىلغانلىق بولىدۇ . ئاتاڭ ھايات ۋاقتىدا بۇ خىزمەتنى كەم - كۈتمەس ئادا قىلاتتى . ئەمدى سەن ئۇنىڭ ئورنىنى باسقان بولغاندىكىن ، ئۇنىڭ قىلغانلىرىنى قىلىشىڭ كېرەك ئىدى . ئەمما سەن ئىتائەت يوسۇنىنى بەجا كەلتۈرمىدىڭ . ئاتاڭ قىلغانىنى قىلمىدىڭ . ئۇچ يىلدىن بېرى باج - خىراجلىرىڭ خەزىنىمىزگە يېتىپ كەلمىدى . بۇ ئىشىڭ چېكىدىن ئېشىپ كەتتى . شۇڭا باج - خىراجەتنى ئېلىشقا كىشى ئەۋەتتۇق ، ئەۋەتكەن ئادەمىمىزگە بىرمۇنچە سۆزلەرنى دەپ قايتۇرۇپسەن . ئەقلىڭ بولغان بولسا ، بۇنداق دېمەس ئىدىڭ . بۇنداق دېيىش ھەددىڭمۇ ئەمەس ، بىراق ئۆزۈڭ كىچىك ، بېشىڭ تاشقا تېگىپ باقمىغان ، تېخى ئەقلىڭگە توشمىغان بولغاچقا ، سارىڭلىق قىلغان ئوخشايسەن . ئۆزۈڭنىڭ تەنتەكلىكى تۈپەيلىدىن ئىشنىڭ باش - ئاخىرىنى ۋە ئاقىۋىتىنى بىلگۈچىلىكىڭ يوق . تېخى گۆدەك بالىسەن . شۇڭا سېنىڭ قىلغان بۇ چولتا ئىشلىرىڭنى ئەپۇ قىلدۇق . ئەمدى ئىشنىڭ يولى شۇكى ، قېپقالغان باج - خىراجلارنى تەييار قىلىپ ، ئۇلۇغ ئاستانىمىزنى

سۆيۈپ ، تاۋاپ قىلغايسەن . يۈزۈڭدىن چۈمپەردەڭنى ئېلىۋېتىپ ، بۇ يەرگە كەل . بىزدىنمۇ ھېسابسىز كۆپ ياخشىلىقلارنى كۆرۈپ قالسەن . ئەگەر بىزدىن ۋەھىمە قىلىپ قورقساڭ ، ئېيتقان سۆزلىرىڭدىن يانغىن ۋە دەرھال كەچۈرۈم سورا . ئەگەر تەكەببۇرلۇق قىلىپ ئۆز غۇرۇرۇڭنى ئەلا بىلىپ ، سۆزلىرىمىزنى رەت قىلساڭ ، نەسىھەتلىرىمىزگە قۇلاق سالمىساڭ ، بۇ سېنىڭ كىچىكلىكىڭنىڭ تەقەززاسى ۋە بىلىمسىزلىكىڭنىڭ ئالامىتىدۇر . يەنە ساڭا لايىق نەرسىلەرنى ئەۋەتتىم . بۇ ماڭا مۇناسىپ ئەمەس دەپ بوينۇڭنى تولغاماي تۇرغىن» ، ـــ ئەلچى خەتنى ئوقۇپ شۇ يەرگە كەلگەندە توختىدى ۋە چەۋگان بىلەن گۈينى ئېلىپ ئىسكەندەرنىڭ ئالدىدا قويدى . ئاندىن يەنە ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى ، ـــ « ساڭا گۈي بىلەن چەۋگان ناھايىتى لايىق . چۈنكى سەن تېخى گۆدەكسەن . گۆدەكلەرنىڭ چەۋگان ئويناپ چوڭ بولغىنى ياخشى . بىراق يۇرت سوراش ئىشىغا كەلسەك ، بۇ باشقا ئىشتۇر . ئەگەر كۆڭلۈڭدىن بىزگە مۇخالىپ ئىشنى كۆتۈرمىسەڭ ، بىزدىن تۆۋەنچىلىك بەلەن ئەپۇ سوراپ ، گۇناھىڭنى تىلىمىسەڭ ، ئۇنداقتا بۇ ئىش ئىككىمىز ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى بولۇپ قالىدۇ . مەن بىلەن قارشىلىشىمەن دەپ خىيال قىلىشىڭ تامامەن بىھۇدە ۋە پايدىسىز ئىش . ئۇنداق قىلىشقا ھەددىڭ ئەمەس ، ھەققىڭمۇ يوق ، جاھىللىق ، تەنتەكلىكىڭنى تاشلا ، ئۆز جېنىڭغا ئىچىڭ ئاغرىسۇن . مېنىڭ لەشكىرىمنىڭ سانىنى مۇشۇ كۈنجۈتنىڭ سانى بويىچە قىياس قىلغىن» ـــ ئەلچى خەت ئوقۇشنى مۇشۇ جايدا توختاتتى . ئاندىن ئېلىپ كەلگەن بىر ئىدىش كۈنجۈتنى ئېلىپ ، ئاغزىنى ئاچتى ـ دە ، ئۇنى ئىسكەندەرنىڭ ئوردىسى ئىچىدىكى بىسات ئۈستىگىلا تۆكتى . ئاندىن ، ـــ كىمكى شاھ دارادىن قورقماي ، قارشىلاشماقچى بولسا ، دارانىڭ لەشكىرىنى مۇشۇ كۈنجۈتتىن قىياس قىلسۇن ، ـــ دەپ سۆزىنى تۈگەتتى . ئىسكەندەرنىڭ جاۋابىغا تەقەززا بولۇپ ، كۆز تىكىپ

تۇردى .

ئىسكەندەر كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ ، سالماقلىق بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى :

ـــ دارا سۆزلەشكە باشلىسلا ئۆزىنى بىلمەي ، هوش ـ كاللىسىنى يوقىتىپ ، ناھايىتى ئەلىتە گەپلەرنى قىلىشقا باشلايدىكەن . ئۇ شاھلارنى قۇلۇم ، ئەزىز مۆتىۋەرلەرنى چاكىرىم دەپ تەمەننا قىلىدىكەن . تەڭرى ئۆزىنىڭ لۇتپى ـ مەرھىمىتى بىلەن خالايىققا پادىشاھ قىلغان كىشىلەرنى قۇل ـ چاكىرىم دەپ ، ماختىنىپ يۇرۇش ياخشى ئادەت ئەمەس . چۈنكى ئۇلار پەقەت تەڭرىگىلا قۇللۇق قىلىدۇ . تەڭرى ئۇلارنى بەندەم دېسە ، بۇ ئۇلار ئۇچۇن شەرەپ . ئەمما دارانىڭ بۇنداق دېيىشى پۈتۈنلەي خاتادۇر . بۇ تەڭرىگە شېرىك بولغانلىق . بۇ ئېغىر گۇناھ ، يەنە شاھ دارا مېنى ئۇچ خىل خۇسۇسىيەت بىلەن ئاتاپتۇ . يەنى مېنى گۆدەك ، تەلۈە ، مەست دەپتۇ . روشەنكى بۇ ماڭا قىلىنغان تۆھمەت . مۇنداق دېيىش ئەمەلىيەتتە ئىككى پادىشاھنىڭ يۇرت تالىشىپ قارشىلاشقانلىقىنىڭ بېشارىتىدۇر . يەنە پادىشاھ دارا ماڭا مەرھەمەت قىلىپ گۈي بىلەن چەۋگان ئەۋەتىپتۇ . ئۇنىڭ بۇ ئىشىدىن مەن بىر بېشارەتنى چۈشەندىم ، بۇ بېشارەتتىن ماڭا ناھايىتى ياخشى ئىستىقبال نامايان بولدى . يەرنىڭ شەكىل قۇرۇلمىسى دەل مۇشۇ گۈيدەك دۇگىلەك ، يەرنىڭ ھەربىتىمۇ دەل مۇشۇ گۈيدەك پىرقىراپ چۆگىلەشتىن ئىبارەت . دارانىڭ ماڭا گۈينى لايىق كۆرۈپ ئەۋەتكەنلىكى ئەمەلىيەتتە تەڭرىنىڭ ئىنايىتى بىلەن ماڭا پىرقىراپ ئايلىنىپ تۇرغۇچى ئالەمنى ئۆتكۈزۈپ بېرىشنىڭ بېشارىتىدۇر . قولۇمغا چەۋگان بەرگەنلىكى ئەمەلىيەتتە ئۇ گۈينى ئىدارە قىلىدىغان ، ياق بەلكى بۇ گۈي شەكىللىك ئالەمنى ئىدارە قىلىدىغان ھاكىمىيەتنى قولۇمغا بېرىشنىڭ بېشارىتى . ئۇ ماڭا چەۋگانىنى ، ياق ، بەلكى ھوقۇقنى ئۆتكۈزۈپ بېرىپ ، ئۆزى بولسا بۇ ئالەم مەيدانىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولۇۋاتقان ئوخشايدۇ . تەڭرى

خالسا ، بۇ مەيداندا مەن چەۋگان بىلەن گۈينى ئۇياق - بۇياق قىلىپ ، بەلكى پۈتكۈل ئالەمنى ئۆز ھۆكۈمۈم بويىچە ئىدارە قىلىپ ئۆتەرمەن . دارا بۇ ئىشى ئارقىلىق ماڭا ناھايىتى زور ئىلھام بەردى . ئۇنىڭغا كۆپتىن - كۆپ رەھمەت . يەنە دارانىڭ كۈنجۈت ئەۋەتكەنلىكىدىن مەن بىر ئىشارەتنى چۈشەندىم . شەكسىزكى ، دارا ئۆزىنىڭ لەشكەرلىرىنى كۈنجۈتكە ئوخشىتىپ ، مېنىڭ لەشكەرلىرىمنى قۇشلارغا ئوخشاتقان ، بۇ كۈنجۈت ھازىرلا قۇشلارغا يەم بولغۇسىدۇر .

ئىسكەندەر يۇقىرىقى سۆزلەرنى قىلغاندىن كېيىن ، بىر قانچە توخۇنى ئەكىرىدۇرۇپ ، كۈنجۈت ئۇستىگە قويۇۋەتتى ، توخۇلار كۈنجۈتلەرنى بىرەدەمدىلا ئىچىدىلا پاك - پاكىز تېرىپ يەۋەتتى ، ھەتتاكى چۈمۈلىلەرنىڭ يېيىشى ئۈچۈنمۇ بىرەر تال كۈنجۈت ئاشمىدى . دارانىڭ ئەلچىسى ئىسكەندەرنىڭ بۇنداق نازۇك ۋە ئىنچىكە بېشارەتلىرىنى كۆرۈپ ، ھەيرانلىق بىلەن كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ قاراپ تۇردى . ئىسكەندەر ئەلچىنى قايتىشقا پەرمان قىلىپ :

ـــ ئاڭلىغان جاۋابلارنى تېز بېرىپ دارا‌غا بايان قىل ، ـــ دېدى .

ئەلچى ئايىغى بىلەن مېڭىپ كەلگەندى ، بېشى بىلەن مېڭىپ قايتىپ كەتتى . بارغاندىن كېيىن كۆرگەن ۋە ئاڭلىغان ۋەقەلەرنى دارا‌غا بىر - بىرلەپ مەلۇم قىلدى . بۇنى ئاڭلىغان دارانىڭ ئۆچمەنلىك ئوتلىرى گۈركىرەپ كۆيۈشكە باشلىدى ، بۇ ئوتنىڭ يالقۇنلىرى پەلەككە يەتتى . خەلق پىتنە - پاسات ئىچىدە قالدى . تىنچ - ئامانلىق ۋە خاتىرجەملىك دېگەنلەر يوقلۇق كوچىسىغا قېچىپ كەتتى . **نەزمە :**

ئاياقچى ، كەتۈرمەيكى تارتاي دەلىر ،
كى سەرخۇش بولاي ، گۈركىرەي ئاندا‌قكى شىر .
كىرەي خەسىم ئارا ئۈيلەكسم شىرى مەست ،

بارىغە بېرەي بىردەم ئىچرە شىكەست .
مۇغەننىت ، چالىپ گەرم ھەڭگامە تۇز ،
سۇرۇدۇڭدا ئاھەڭگى «شەھنامە» تۇز .
چۇ ئاھەڭگى كىن ئەتتىلەر ئىككى شاھ ،
دەلىر ئولسۇن ئول نەغمە بىرلەسپاھ .
نەۋائى جەھان ئىچرە ئاشۇب ئېرۇر ،
فىتەن سەرسەرى ئەمنىيەت رۇب ئېرۇر .
بۇ ئاشۇبدىن گەر تىلەرسەن ئەمان ،
ئەمان تاپما مەي شۇغلىدىن بىرزەمان .
زەمان ئەھلىغە بولسە مىلك ئىبتىلا ،
ئەمەس مۇبتەلا بادە ئىكەن تولا .

دۇشمەنلىشىش ئىنتايىن ياماڭ ئادەتتۇر . بۇ ئادەت ھەسەتخورلۇق بىلەن ئۇلپەتتۇر . ئۇنىڭ ئۆزى غەم ـ ئەندىشە ۋە بالايىئاپەتتۇر . ئەمما ، ئۇنىڭ ئەكسىچە يول تۇتۇلسا ، سەمىمىي سادىقلىق ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. دۇشمەنلىشىشنى تاشلاش كىشىنى بەخت ـ سائادەت كوچىسىغا يەتكۈزىدۇ . دۇشمەنلىشىش ئادەتتىكى كىشىلەر ئارىسىدا كۆرۈلسە ، ئۇلارنىڭ ئەسلى ـ ۋەسلىنى قۇرۇتۇپ ، خانۇ ـ مانىنىخاراب قىلىدۇ . ئەگەر پادىشاھلار ئارىسىدا يۈز بەرسە پۈتكۈل جاھاننى خاراب قىلىدۇ .

ئەي دوست ، ھوشيار بولغىنكى ، جاھان ئەھلىدىن ۋاپا كەلمەيدۇ . ئۇلاردىن دوستانىلىق ناھايىتى يىراق . ئەگەر ياخشى ئويلايدىغان بولساڭ ، جاھان ئەھلى ئارىسىدا تۇگىمەيدىغان بىر ھۇنەر بار ، ئۇ بولسىمۇ ئۆچلىشىش ، ئاداۋەت بىلەن ئۆمرىنى زايە قىلىشتىن ئىبارەت . بىرنەچچە خىل ئادەملەر بارىكى ، ئۇلار ھەمىشە ئاداۋەت ۋە دۇشمەنلىشىشنى ياخشى كۆرىدۇ .

ئۇلار بىلەن بىرى قاچانكى ھەمكارلاشسا ، ئۇنىڭغا شۇ ھامان ئازار بەرمەي قالمايدۇ . كىمكى بىرەر ھۇنەرنى ئىگىلىسە ، ئۇنىڭغا دەل ھۇنەردىشى دۇشمەن بولىدۇ . بىرى بىرەر ئىشتا ماھارەت كۆرسەتسلا ، يەنە بىرىمۇ شۇ ئىشقا چاڭ سالىدۇ - دە ، ھەر تەرەپتىن لاپ ئۇرۇپ ، ئۇنىڭ بىلەن زىتلىشىدۇ . ئۇلار بىر - بىرىگە قارشى ئىشلارنى قىلىدۇ . ئۇلارنىڭ ئاداۋىتى كېچە - كۈندۈز كەم بولمايدۇ . ئەمما ، ئۇنداق ئىشلار كۆپىنچە ھۇنەرۋەنلەر ئارىسىدا بولماستىن ، بەلكى دۆلەتمەنلەر ئارىسىدا كۆرۈلىدۇ . مەسىلەن ، پادىشاھلار يۇزمىڭلىغان چېرىكلەرنى ئىشقا سېلىپ ، ئۆزئارا شاھلىقنىڭ كۈچىنى كۆر- سىتىشىپ ، بىر - بىرىگە قارشى ئىشلارنى قىلىشىدۇ . ھاكىملار بولسا ، ئۆزلىرىنى پادىشاھنىڭ ئورۇنباسارى دەپ بىلىشىپ ، ھاكىميىتىنى تالىشىپ ئۆزئارا زىددىيەتلىشىدۇ . لەشكەر بېشى قوماندان ، چېرىك بەگلىرى لەشكىرىي ئىشلاردىكى ھوقۇق ئىمتىيازىنى تالىشىپ ، بىر - بىرىگە ئورا كولايدۇ . ئۇلار پادىشاھقا قانچە يېقىنلاشقانسېرى ، مەنسىپى قانچە ئۆسكەنسېرى ، ئۇلارنىڭ ئا- رىسىدىكى دۇشمەنلىشىش شۇنچە كۈچىيىدۇ . بىلىشى ئازراق بولغان ئاددىي خەلقنىڭ ئارىسىدا دۇشمەنلىشىش ، ئۆچلىشىش ئۇرۇدىكىگە ۋە دىۋان - مەھكىمە ئەمەلدارلىرى ئارىسىدىكىگە قارىغاندا ئاز كۆرۈلىدۇ . لېكىن شۇنداقتىمۇ كۆپلىگەن خەلقلەرنىڭ ۋەيرانچىلىق ۋە سوروقچىلىقى يەنىلا دۇشمەنلىشىش - ئۆچلىشىشتىن كېلىپ چىققان . ئاددىي كىشىلەرنىڭ ئۆچلىشىشى بىرنەچچە ئائىلىنى ۋەيران قىلىش بىلەن ، شۇ قاتاردا ئۆزىنىمۇ خاراب قىلىش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ . ئەمما دۇشمەنلىشىشنى پادىشاھلار ئۆزىگە ئادەت قىلسا ، ئۆز مەرتىۋىسىنى باشقا پادىشاھلاردىن ئۈستۈن بىلىپ ، ئۇلارنى ئۆز پەرمانىغا كىرگۈزۈشنى قەستلىسە ، بۇنداق خىيال پۈتكۈل ئالەم خەلقىنى خانىۋەيران قىلىدۇ . بۇ گويا كى بىر توپان بالاسى ، بۇ بەئەينى دەريالارنىڭ تاشقىنى ، دېڭىز - ئوكيانلارنىڭ شىددەتلىك چايقىلىشىدۇر ، بۇنداق

مەملىكەتتە ئامانلىق ۋە ئاۋاتلىقتىن ئەسەرمۇ قالمايدۇ . بۇنداق بالا - قازا تاشقىنىدىن ھېچكىم ئامان قالمايدۇ . پۈتكۈل خەلق جەبىر - زۇلۇمغا دۇچار بولىدۇ . ئەگەر ئىككى پادىشاھ دۇشمەنلىشىشكە بەل باغلىسا ، جاھان ئەھلى ئۇ ئىككىسىگە لەشكەر بولۇپ ، ھەممىسى بىر - بىرىنى قىرغىن قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ . ئۇلار ھېچنېمىگە قارىماستىن قىلىچ يالىڭاچلاپ ، بىر - بىرىگە ھالاكەت تېغىلىرىنى تەڭلەيدۇ . ئاتا بىر پادىشاھقا ، ئوغۇل يەنە بىر پادىشاھقا لەشكەر بولۇپ قالغان تەقدىردىمۇ بىر - بىرىگە يول قويمايدۇ . ئاداۋەت ۋە قەھرى - غەزەپ شۇ دەرىجىگە يېتىدۇكى ، ئوغلىنى ئۆلتۈرۈشكە ئاتىسى ئالدىرايدۇ . ئوغلۇمۇ ئاتىسىنى ئۆلتۈرۈشتىن يانمايدۇ . قېرىنداش قېرىنداشنىڭ بېشىنى كېسىشتىن تەپ تارتمايدۇ . دوستلار دۇشمەنگە ئايلىنىدۇ . بىر ئۆيدىكى كىشىلەرمۇ بىر - بىرىدىن كېچىشىدۇ . ئۇرۇق - تۇغقانلار شۇ دەرىجىگە يەتكەن ئەھۋالدا يات كىشىلەر قانداق بولۇپ كېتىشى مۇمكىن . ئەگەر بۇنداق شىددەتلىك قارا بوران جاھانىنى قاپلايدىغان بولسا ، پىتنە - پاساتنىڭ چاڭ - توزانلىرى خالايىقنىڭ كۆزلىرىنى كور قىلىدۇ . شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆز خۇدىنى بىلمەيدىغان ، ئاق - قارىنى پەرق ئەتمەيدىغان ، ھەق - ناھەقنى ئايرىمايدىغان بولىدۇ . جاھان ئەھلى بىر - بىرىنى ئۆلتۈرىدىغان ، بۇلاپ - تالايدىغان ۋە بىر - بىرىنى ۋەتەنلىرىدىن قوغلاندى قىلىدىغان ھادىسىلەر ئومۇملىشىپ كېتىدۇ . شۇنىڭ بىلەن ئالەم بىر ۋەيرانە خارابىلىككە ئايلىنىدۇ . گەرچە جەڭ ئىككى پادىشاھنىڭ ئوتتۇرىسىدا ، ئاداۋەتمۇ پەقەت ئىككى پادىشاھنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرسىمۇ ، لېكىن بۇنىڭ زىيان - زەخمەتلىرى ، بالايىئاپەتلىرى پۈتكۈل خەلقنىڭ بېشىغا چۈشىدۇ . ئاشۇ ئىككى شاھنىڭ دۇشمەنلىكى سەۋەبىدىن سان - ساناقسىز ئاجىز بىچارىلەر ئاياغ ئاستىدا پايخان بولۇپ يانجىلىدۇ ، ھالاك بولىدۇ . ئىككى پادىشاھ بىچارە پۇقرالارنىڭ جېنىغا رەھىم قىلماستىن جەڭ مەيدانلىرىنى تۇزۇشۇپ ، ئۆزئارا كۈچ

سىنىشىدۇ . نەتىجىدە بىرى بىرىگە مەغلۇپ بولۇپ ، يەنە بىرى غەلىبە قىلغان بولىدۇ . بىراق شۇنى بىلىش كېرەككى ، بۇنداق كۈن ھەر ئىككى تەرەپ پۈقرالىرى ئۈچۈن ئاپەت كۈنى ، ياق ، بەلكى قىيامەت كۈنىدۇر . بۇنداق پادىشاھلاردىن كۆرە ، بىر - بىرىگە مۇھەببەتلىك بولغان ئىككى نامرات بىچارىنىڭ ھال - كۈنى ياخشىراقتۇر . چۈنكى ئۇلار بىر - بىرىگە يول قويۇپ ، بىر - بىرىنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ ، بىرى قوللىغانىنى يەنە بىرىمۇ قوللاپ ، بىرى قارشى تۇرغانغا يەنە بىرىمۇ قارشى چىقىپ ، دوستانە ئۆتىدۇ . شۇڭا ، بىر - بىرىگە مۇخالىپ ئىككى پادىشاھتىن بىر - بىرىگە مۇۋاپىق ئىككى قەلەندەر ياخشىراق .

ئىككى جاھانگىر پادىشاھنىڭ ئاداۋىتىدىن جاھان ئەھلىنىڭ ھاياتلىق خامىنىغا بالايىئاپەت چاقمىقى چۈشكەنلىكى ۋە ئىككى دوستنىڭ مۇھەببىتى تۈپەيلى ، يامغۇر يېغىپ كۆيۈۋاتقان ئوتنى ئۆچۈرگەنلىكى

شۇنداق بىر مەشھۇر ۋەقە بار كى ، چىڭگىزخان بىلەن خارەزمشاھ ئاداۋەتلىشىپ جەڭ مەيدانلىرىنى تۇزگەندە ئالەم شۇ دەرىجىدە بۇزۇلدىكى ، ئۇنى شەرھلەپ بولۇش مۇمكىن ئەمەس .

ۋاقىتىكى ، بۇ جەڭدە چىڭگىزخان غەلىبە قىلىپ ، خارەزمشاھنىڭ مەملىكىتىنى ئېلىپ ، ئۇنى ئاستىن - ئۈستىن قىلدى ۋە ئۇنىڭ ئوردىسىغا ئورۇنلاشتى . ئاندىن خارەزمشاھنىڭ پۇقرالىرىغا ئاداۋەت قىلىچىنى يالىڭاچلاپ ، ئەلنى قىرغىن قىلىشقا باشلىدى .جەبىر - زۇلۇم دېگىزى قەھرى - غەزەپ قايناملىرىنى ھاسىل قىلدى . ئاتا ئوغلىدىن ، ئانا قىزىدىن خەۋەر ئالالماي پەرياد چەكتى . ھاياتلىق بىناسىنى ئەجەل ماتەملىرى تەۋرىتىشكە باشلىدى . ھېچ يەردە تىنچ - ئامانلىق قالمىدى .

ئەلقىسسە ، شۇ ۋاقىتلاردا شام شەھىرىدە بىر - بىرىگە مۇھەببەتلىك

ئىككى دوست بار ئىدى . ئۇلار بىر - بىرىنى جېنىدىن بەكرەك ئەزىزلەيتتى . ئۇلارمۇ بىر كۈنى چىڭگىزخاننىڭ قەتلىئام قىلغۇچى سپاھلىرىغا ئۇچراپ قالدى . ئۇ سپاھلارنىڭ كۆزلىرى قانغا تولغان ۋە قاتىللىق خۇمارى تۇتقا- نىدى . ئۇلارنىڭ قولىدىن ئامان - ئېسەن قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى بىلگەن بۇ ئىككى دوست ئۆز جانلىرىدىن ئۈمىد ئۈزۈشتى . جاللاتلار بۇ ئىككىسىنى ئۆ- لۈم مەيدانىغا سۆرەپ كېلىشتى . بۇ ئىككى دوست بىر - بىرىگە جېنىنى پىدا قىلىشقا رازى ئىدى . ئۇلارنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان جاللات قىلىچىنى يالا- ڭاچلاپ بىرىنىڭ يېنىغا كەلگەندى ، يەنە بىرى ناله قىلغان ھالدا :

ــ ئاۋۋال مېنى ئۆلتۈرگىن ، ئۇ بەردەم بولسىمۇ ئۇزۇنراق ياشىۋالسۇن ، ــ دەپ يالۋۇردى .

جاللات بۇنىڭغا ماقۇل بولۇپ يەنە بىرىنىڭ يېنىغا قىلىچ تەڭلەپ كەلگەندى ، ئالدىنقىسى ناله - زار قىلىپ تىلەپ تۇرۇۋالدى :

ــ خۇدا ھەققى ، ئۇنى بالدۇر ئۆلتۈرمىگىن ، ئالدى بىلەن مېنى ئۆلتۈرگىن ، ئۇنىڭ جان ئازابى تارتىپ قېينالغانلىقىنى كۆرۈش ماڭا ئۆلۈم- دىنمۇ ئېغىر ئازاب ، مەن بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمايمەن .

دەل مۇشۇ چاغدا چىڭگىزخان ئۇخلاۋاتقاندى ، بۇ ئىككى دوستنىڭ ئىشلىرى ئۇنىڭ چۈشىدە ئايان بولدى . ئۇ ھەيرانلىق ئىچىدە تۇرغاندا ، بە- رەيلەن چىڭگىزخانغا : «بۇ ئىككىسىدىن مېھىر - مۇھەببەت ، ۋاپادارلىق يولىنى ئۆگەن . خالايىقنى جەبىر - زۇلۇم قىلىشىڭنى توختات . خارەزمشاھ سەن بىلەن ئۆچەكەشكەن بولسا ، بۇ ئىشتا خالايىقنىڭ نېمە گۇناھى بار ؟! ئىككى پادىشاھ ئۆچ - ئاداۋەت بىلەن جاھانىنى بۇزۇپ خاراب قىلدىڭلار . بۇ ئىككى دوست بولسا بىر - بىرىگە مېھىر - مۇھەببىتىنى بېغىشلاپ ، ساداقەت - ۋاپادارلىق كۆرسىتىشتى . بۇلاردىن ئىبرەت ئال» دەپ ھېشارەت بەردى . چىڭگىزخان ئۇيقۇدىن ئويغىنىپ ، قەتلىئام قىلىشنى دەرھال توختىتىشقا پەرمان چۈشۈر-

دى . ئۇ ئىككى دوستنىڭ ساداقتى ، ۋاپادارلىقىدىن بىر مەملىكەتنىڭ خەلقى بالا - قازادىن نىجادلىققا ئېرىشتى . ئۇلارنىڭ چىن دوستلۇقى باشقا دىندا بولغان بۇ قەتلىئام قىلغۇچىلارغىمۇ تەسىر قىلىپ ، ئالەم خەلقىنىڭ تىنچ ئامانلىقىغا سەۋەبچى بولدى . ھەرقانداق بىر كىشى دوستلۇق ، ئىتتىپاقلىق يولىنى تۇتۇشنى بىلمىسە ، ئۇلارغا بۇ تەمسىل قىيامەتچىلىككىچە يەتكۈدەك دەرس بولالايدۇ .

ھېكمەت . ئىسكەندەرنىڭ ئەرەستودىن :« ئىناقسىزلىق ھەممە مىللەتتە چەكلىنىدۇ . دۇشمەنلىشىش ھېچقاچان ئادەمگە ئوبدان بىلىنمەيدۇ . بىراق ئۇنى كىشى ياقتۇرۇپ قالىدىغان ۋە شۇنداق قىلىش تامامەن زۆرۈر بولۇپ قالىدىغان ئەھۋالمۇ بولامدۇ ؟» دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى ، ئەرەستونىڭ بۇ قاراشىغۇ ساھەنى يورۇتقانلىقى ۋە ئىناقسىزلىق ئاھاڭنى توغرا تۇزگەنلىكى

ئىسكەندەر ئەرەستودىن :

ـــ ھەرقانداق ئىشتا ئىككى ئادەم ياكى ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولۇشى ياخشى ئەھۋال ئەمەس ، ئۇنى ئەقىل - ئىدراك راۋا كۆرمەيدۇ . بىراق ئۆچمەنلىك قىلىش دۇرۇس ئىش سانىلىدىغان ، ئۆچمەنلىك قىلىنمىسا زىيىنى بولىدىغان ئىشلارمۇ بارمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى .

ـــ بۇ ناھايىتى مۇشكۈل بىر سوئال بولدى ، ـــ دېدى ئۇ دانىشمەن ھېكىم جاۋاب بېرىپ ، ـــ ئاقىل كىشىلەر بەزى زىددىيەتنى رەت قىلسا ، بەزى زىددىيەتنى توغرا تاپىدۇ . بىراق بىر ئىشنى قىلماقچى بولغان بولسا ، ئۇنىڭ بۇ ئىشىدىن ئالەم ئەھلىگە زىيان يېتىشى مۇمكىن دەپ قارالسا ، ياكى ھەقىقەتەن زىيان يەتكىلى باشلىغان بولسا ، يەنە بىراۋ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۇ كىشىنى بۇ زىيانلىق ئىشتىن توختىتىدۇ . ئۇنداق قىلمىسا ياخشى بولمايدۇ . ئەگەر ئۇ

كىشى توسقانغا ئونىمسا ، ئۇنىڭغا قاتتىق - يىرىك سۆز بىلەن تەنبىھ بېرىپ ، ئۇ ئىشتىن توختىتىش كېرەك . ئەگەر بۇ چارىمۇ ئۇنۇم بەرمىسە ، ئۇ چاغدا رەسمىي قارشى تۇرۇپ ئۇنى زورلۇق كۈچ بىلەن تىنچلاندۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ . بىراق بۇنداق قىلغاندا ياكى پايدىسى كۆرۈلۈشى ، ياكى زىيان كېلىپ چىقىشى مۇمكىن . شۇڭا مۇنۇ ئىشلارغا دىققەت قىلىش كېرەك : ئۇنىڭ بىلەن رەسمىي ئېلىشىشتىن بۇرۇن ، تەييارلىق ئىشنى ئوبدان ئىشلەش كېرەك . ئۆزىنى قارشى تەرەپ بىلەن ئوبدان سېلىشتۇرۇپ دەڭسەپ بېقىش كېرەك . ئەگەر ئۆزى ئۇنى بېسىپ چۈشەلەيدىغان دەرىجىدە بولسا ، ئۇ ھالدا بېلىنى چىڭ باغلاپ ، قارىمۇ قارشىلىق مەيدانىغا چىقسۇن . ئەگەر ئۆزىنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنىڭ قارشى تەرەپتىن ئانچە كۆپ پەرقلەنمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلسا ، ئۇ ھالدا بۇ ئىشنى بەك چوڭايتمىسۇن ، ئىشنى ھەللىسىدىرەك بولدى قىلسۇن ، غەلۋە - غوۋغانى ئازراق قىلسۇن . مۇبادا قارشى تەرەپنىڭ كۈچ - قۇۋۋىتى ئۆزىنىڭكىدىن ئېشىپ چۈشسە ، غالىبىيەتنىڭ قارشى تەرەپكە مەنسۇپ بولۇش ئېھتىمالى چوڭراق بولسا ، ئۇ ھالدا قارشى تەرەپكە سىلىق ۋە يۇمشاق تەلەپپۇزدا نەسىھەت قىلىش بىلەنلا كۇپايىلەنسۇن . ئۇنداق قىلمىغاندا قارشى تەرەپنىڭ ئۆچمەنلىكى ۋە ئاداۋىتىنى كۈچەيتىپ قويىدۇ . بۇنىڭدىن نەسىھەت قىلغۇچى تەرەپكە بالا - قازا يۇزلىنىشى مۇمكىن . شۇڭا باشقىلارغا قارشى ئاتلىنىشتىن بۇرۇن ، بۇ تەرەپلەرگە ئوبدان دىققەت قىلىش ، ھەرقانداق ئىشتا ئەقىل - پاراسەت بىلەن كۆزىتىپ ، باش - ئاخىرىنى ئويلاپ قەدەم بېسىش كېرەك . ئادەمگە ئەقىل يول باشچى بولسىلا ، ئۇنىڭ ئىشلىرىدىن زىيان - زەخمەت ئازراق بولىدۇ .

ئىسكەندەر بۇ پايدىلىق جاۋابنى ئاڭلاپ باش لىڭشىتتى .

دارانىڭ ئىسكەندەر ئېيتقان سۆزلەرگە غەزەپلىنىپ، لەشكەر يىغىش ئۈچۈن ئالەمگە ئوت سالغانلىقى ۋە ئالەم چېرىكىنى يىغىپ ، ئىسكەندەر بىلەن جەڭ قىلىش ئۈچۈن يۈرۈش قىلغانلىقى ، ئىسكەندەرنىڭمۇ بۇ ئاپەت دەرياسىغا ، بالا ـ قازا كەلكۈنىگە ، ياق بەلكى ئۆزىگە يۈپۈرۈلۈپ كەلگەن بۇ ئاداۋەت تېغىغا قارشى ئۇرۇش ھېيلە ـ مىكىرلىرىنىڭ چاقماقلىرىنى چېقىپ ، يۈزمۇ ـ يۈز ئوتتۇرىغا چىققانلىقى ، بۇ ئىككى پادىشاھ ئالەمنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىشقا تەييار بولغاندا ، دارانىڭ دۆلەت بايرىقىنىڭ باشقا بىر ئاپەت بورىنى تۈپەيلىدىن يىقىلغانلىقى ، ئىسكەندەرنىڭ ئاي كەبى تۇغ ـ ئەلىمى يۇكسەكلىكتە قۇياش تۇغدىنىمۇ ھالقىپ كەتكەنلىكى

ھېكايەتچىلەر بۇ ئىككى پادىشاھ قىسسىسىنىڭ چىرايىغا مۇنداق زىننەت بېرىدۇ :

ۋاقتىكى ، دارانىڭ ئەلچىسى قايتىپ كەلدى ، ئۇ ئىسكەندەر بىلەن ئا-رىدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنى ئەينەن ئىنكاس قىلىشتىن باشقا چارە تاپالمىدى . ھەممە ئىشنى تولۇق بايان قىلدى . ئىسكەندەرنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ ، دارانىڭ جىسمىغا غەزەپ ئوتلىرى تۇتاشتى ، باشتىن ئاياغقىچە ھەممە ئەزايى بەدىنى قىزىپ تۇرالماي قالدى . ئۇ گاھ دەۋرانغا ھاقارەتلەر ياغدۇرسا ، گاھ بۇ پىر-قىراۋاتقان پەلەككە لەنەت ئوقۇپ تۆكۈرەتتى . گاھى بولسا زامانغا تەنە قارغىشلارنى ياغدۇرسا ، يەنە تۇرۇپ جاھانغا تىل ـ ئاھانەت قىلاتتى . ئىز-تىراپ ۋە بىتاقەتلىك ئۇنى شۇ دەرىجىدە قىينىدىكى ، بۇ دەردكە ھېچ داۋا تېپىلمىغاندەك ئەمەس ئىدى . ئۇ ئاخىر بولالماي جەڭگە تەييارلىق كۆ-رۈشكە ، لەشكەر توپلاشقا يارلىق چۈشۈردى . شۇ ھامان رۇم ، زەڭگىبار ۋە باشقا تەرەپلەرگە كىشى ئەۋەتىلدى . ئىران ، تۇران ۋە چىن مەملىكەتىنىڭ چېگرىلىرىغىچە بولغان كەڭ ۋادىلاردا لەشكەر دەرياسى ئۆركەشلەپ ئاقتى .

ئۇلارنىڭ شاۋقۇن ـ سۇرەنلىرى ئاسماننىڭ ئاستىنى قاپلىدى . پۈتكۈل ئەتراپى ئالەمدە كىشى قالدۇرماي ، ئادەم ئەۋلادىنىڭ ھەممىسنى تەرەپ ـ تە-رەپتىن يىغىپ ، لەشكەرلىككە تۇتتى . تاغ ۋە دەشتلەر ، بەلكى پۈتكۈل يەر يۈزى لەشكەر دېگىزىغا ئايلاندى . چېرىك بېشى بولغان كىشلەر ئەلنى سۇرۇپ توقاي قىلىپ ، قاتتىق سىياسەت يۈرگۈزدى ، زورلۇق كۈچ بىلەنمۇ يىغدى ، مال ـ دۇنيا بىلەنمۇ يىغدى . شۇنداق قىلىپ ئىككى يىلدا لەشكەرلەر يىغىلىپ بولدى . لەشكەرلەر يەر يۈزىگە سىغماي قالدى . جاھاندا ھېچقانداق پادىشاھ بۇنداق كۆپ چېرىكنى يىغىپ باقمىغان بولغىيتتى . لەشكەرلەرنىڭ تولىلىقىدىن ئۇلارنىڭ باش ، ئايىغى ، چەك ـ چېگرىسى كۆرۈنمەيتتى . ئۇلار-نىڭ سانى پەلەكنىڭ يۇلتۇزلىرىدىن ، بايا ۋاننىڭ قۇملىرىدىن ئارتۇق ئىدى . لەشكەرلەرنىڭ ھەممىسى دېگەن قەرەلدە جەم بولدى . دارا ئۇلارنى كۆرگىلى چىقتى . ئۇ بۇنچىۋالا كۆپ لەشكەرنى كۆرۈپ ئىسكەندەرگە بولغان ئاداۋىتىنى ۋە ئۆچ ئېلىش ئىدىيىسىنى تېخىمۇ چىڭىتتى . ئۇنىڭ دىماغلىرىدا بىر خىل كۆرەڭگىلىك ۋە مەغرۇرلۇق قوزغالدى ، « بۇنداق لەشكەر بىلەن قاياقتا يۈرسەم شۇ يەردە مەقسىتىم ھاسىل بولماي قالمايدۇ » دەپ خىيال قىلدى . يەنە بىر تەرەپتىن ئايماق سۇلتانلىرى ۋە ۋالىيلىرى داراغا ياخشى ھەمقام بولۇپ ، قىلىچ تارتىپ كېلىپ ، دارانىڭ نەزەرىدىن ئۆتتى ، گۇرۇھ ـ گۇرۇھ يۇرت ئۇلۇغ-لىرى ئۆز بويۇنلىرىغا ئىتائەت ھالقىلىرىنى سېلىپ دارا ھۇزۇرىغا جەم بولدى .

ۋاقتىكى ، دارا بىر ھەشمەتلىك چېدىر ـ بارگاھقا چۈشۈپ ، ئۇ يەردە ئېگىز بىر تەختنى قويۇپ ، ئۈستىدە ئورۇنلاشتى . بۇنداق ئالىي تەختنى ھېچ كىشى كۆرۈپ باقمىغان . دارانىڭ يارلىقىغا بىنائەن تامام مەملىكەتلەرنىڭ پادىشاھلىرى كېلىپ ، يەر سۆيۈپ تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ ، پەرمان كۈتۈپ تۇردى . ئۇلارنىڭ ھەر بىرى كۆرۈشۈشكە كەلگەندە ئالدى بىلەن دارانىڭ چېدىرىدىكى بىسات قىرغاقلىرىنى سۆيەتتى . ئاندىن ئالدىغا كېلىپ دارانى

تاۋاب قىلغانىدەك ئەزىزلەپ ، ئۇنىڭ ئاياغلىرىغا باش قويىاتتى . ئاندىن ھەر بىرى ئارقىچىلاپ يېنىپ ، ئۆز ئورنىغا بېرىپ تۇرۇشاتتى . قوبۇل قىلىش ، يۇز كۆرۈشۈشلەر شۇ تەرىقىدە يېرىم كۈنگىچە داۋام قىلدى . خىتاي مەملىكىتىدىن مەخسۇ خاقان ، ھىندىستاندىن قاراخان ، مىسىر ئېلىدىن ۋەقەخان ، دەشتى قىپچاق يۇرتلىرىدىن تۆمۈر تاشخان ، خاۋەران مەملىكىتىدىن فەرەخسىس ، نەھرىۋان ئېلىدىن دەۋالى ۋە باشقا يۇرت ـ مەملىكەتلەردىن سان ـ ساناقسىز پادىشاھلار ، سىپاھىبەگلەر ، شاھزادە ، بەگزادىلەر دارانىڭ ئالدىغا بىر ـ بىرلەپ كېلىپ ، ئۇنىڭ قوبۇل قىلىشىغا نائىل بولدى . ئۇلار دارانى كۆرۈش ئۈچۈن ھېسابسىز كۆپ پېشكەشلەرنى چەكتى . داراغا يۇز يىللىق خىراجنى بىراقلا تارتۇق ۋە ھەدىيە قىلىشتى . ئاندىن كېيىن دارا ئاددىي خالايىقلارنى بارگاھتىن يىراقلاشتۇرۇپ ، تاجىدارلار ۋە سەرخىل كىشىلەرنى قالدۇردى ، ئۇلارنى ئۆز رېتى بويىچە ئولتۇرغۇزدى . بۇ ئىشلار پۈتۈش بىلەنلا دارا سۆز باشلىدى :

ـــ خالايىلىقلارنى يىغىپ ، بىئارام قىلىشىمىزنىڭ سەۋەبى شۇكى ، ـــ دېدى ئۇ يۇقىرى ئاۋازدا ، ـــ رۇم ئېلىدىكى پەيلەقۇس بۇ ئالەمدىن كەتتى . ئۇنىڭدىن بىر سائاق قېتىش ئوغۇل قېپقالدى . ئۇ دادىسىنىڭ ئورنىغا ئولتۇرغاندىن كېيىن ، بەئەينى سۈدەك تەتۇرىگە يۇرۇپ ، ئوتتەك باشتۇڭلۇق قىلىپ ، ئۇچ يىلدىن بېرى خەزىنىمىزگە باج ـ خىراج ئەۋەتمىدى . بېشىغا ئۇلۇغلۇق تاجىنى كىيىپ ، باشباشتاقلارچە ئىش قىلىشقا باشلىدى . ئۇنىڭ ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ ئەزەلدىن بېرى قىلىپ كېلىۋاتقان ئىشنى ئۇنتۇپ قالماسلىقنى تەكىتلەپ ، باج ـ خىراجنى سۆزلىشىپ ئېلىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتتۇق . بىراق ئۇ بىز ئەۋەتكەن ئەلچىلەرنى ھەددىدىن زىيادە قالايمىقان سۆزلەر بىلەن ياندۇرۇپتۇ . بۇنداق قىلىشقا ئۇنىڭ نېمە ھەددى ؟! مەن ئۇنىڭغا بىر نەچچە تۈرلۈك پەند ـ نەسىھەتنى جېكىلەپ ئادەم ئەۋەتتىم .

بىراق ئۇنىڭغا بۇ نەسىھەتلىرىنىڭ پايدىسى بولمىدى . بەلكى بۇنىڭغا جاۋابەن تولىمۇ ئەدەبسىزلەرچە سۆز ـ ھەرىكەتلەرنى قىلدى . ئۇنىڭ بۇ تەنتەكلىكى مېنى قاتتىق غەزەپلەندۈردى . شۇڭا ئۇنىڭ ئەدەبىنى بېرىش زۆرۈر بولۇپ قالدى . ئۇ نادانىنىڭ ئىشىنى بىر ياقلىق قىلىش ئۈچۈن ، ھەر تەرەپلەرگە ئادەم چاپتۇرۇپ لەشكەر يىغدۇق ، بۇ يەرگە جەم بولۇشتىن مەقسەت مانا شۇ .

بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، تەزىم قىلىشتى . ئاندىن بۇلار ئارىسىدىن بىرى :

ـــ ئۇنى ۋەيران قىلىپ ، يوقتىتىش ئۈچۈن ، مۇنچىۋالا شاھلار بىلەن چېرىكلەرنى يىغىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى . ئۇنى جايلاش ئۈچۈن بىر قۇلنى ئەۋەتسەكلا كۇپايە قىلاتتى ، ـــ دېدى .

ـــ بۇ لەشكەرلەر بىلەن رۇمنى ئالغاندىن كېيىن ئۇ يەردە ئارام ئالىمىز ، ـــ دېدى دارا چۈشەنچە بېرىپ ، ـــ ئاندىن يەنە يۇرۇش باشلايمىز . چۈنكى زەڭگىبار بىلەن فەرەڭ مەملىكەتلىرىمۇ رۇمغا تەۋە بولۇپ كەتتى . ئۇ يەردىكى دۈشمەنلەرنىمۇ يوقتىتىمىزغا توغرا كېلىدۇ . ئاندىن قايتىپ كېلەلىشىمىز مۇمكىن .

تەقدىر بۇ سۆزلەرنى دارانىڭ تىلىغا سۆزلەتتى . ئەمما تەقدىر ھۆكمىگە رازى بولماقتىن ئۆزگە چارە يوق ئىدى . شاھ دارانىڭ پەرمانىغا بىنائەن ، ھەممەيلەن بىرلىكتە ياراغ ـ جابدۇق تەييارلاپ ، رۇمغا يۇرۇش باشلىدى .

« دارا پۈتۈن يەر يۈزىدىن لەشكەر يىغىپ بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋېتىپتۇ » دېگەن خەۋەر دەرھال ئىسكەندەرنىڭ قۇلىقىغا يەتتى . ئىسكەندەر پەم ـ پاراسەت بىلەن ھەر قانداق ئىشقا ئىلاج قىلاتتى . ئۇ دارا تەرەپكە يوشۇرۇن ھالدا ، ئۇزۇلدۇرمەستىن كىشى ئەۋەتىپ ، ئەھۋالنى ئۇقۇشۇپ تۇردى . يەنە بىر تەرەپتىن ئۆز لەشكەرلىرىنىمۇ پۇختا تەشكىللەپ ،

دارانلىق ئالدىغا چىقاردى . بۇ لەشكەرلەرنىڭ ھەر بىرى رۇستەمدەك قورقۇمسىز پالۋانلاردىن ئىدى . شۇڭا ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرى خۇددى شامالغا ئوخشاش دارانىڭ لەشكەرلىرىنى كۆرگەنلا يەردە سامانىنى سورۇغاندەك سوروۋەتتى . بىراق ئىسكەندەرمۇ ئالدىراپ ھەربكەت قىلمىدى ، ئامال بار مۇرەسسە ـ مادارا قىلىش خيالىدا بولدى . لېكىن ئاخىر قارشى تەرەپ لەشكەرلىرىگە يۈزمۇ ـ يۈز جەڭ ئېلان قىلىپ مەيدانغا چىقتى . ئىسكەندەرنىڭ دارا بىلەن ئېلىشىشقا چىققان لەشكەرلىرى خۇددى دېڭىز ئۈستىگە چىققان بىر پارچە بۇلۇت ياكى ياۋا ئېشەكلەر توپىغا ئېتىلغان بىر ئەركەك يىلپىزدەك كۆرۈنەتتى . دارا بۇنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپلەندى ، ئەمما دارانىڭ لەشكەرلىرىگە بىر خىل ۋەھشەت ، ۋەھىمە پەيدا بولدى . ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرى ئورۇنلاشقان جايىنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈش قېيىن ئىدى . ئۇلارنىڭ ھەر بىرى ئۆز قوشۇنىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن ئارىغا خەندەكلەرنى قېزىپ ، ئەتراپىنى ساقلاۋاتاتتى . جىسەكچىلەر كېچە ـ كۈندۈز ئارام تاپماي كۆزەت قىلاتتى . ئۇلار شۇ قەدەر ھوشيارلىشىپ كەتكەنىدىكى ، ئارىدا بىرەر چۈمۈلە تەۋرىسىمۇ ، ئۇنىڭ كۆزىنى ئوق بىلەن تىكىپ تاشلايتتى . ئىككى لەشكەر ئارىسىدا بىر كۈنلۈك مۇساپىنى جەڭ مەيدانى ئۈچۈن قالدۇردى . ئۇ يەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئېگىز تاغ بار ئىدى . تاغنىڭ ئىككى يېنىدا ئىككى دەشت بار ئىدى . بۇ ئىككى دەشتنىڭ بىرىگە دارانىڭ قوشۇنى ، يەنە بىرىگە ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرى ئورۇنلاشقانىدى . بۇ ئىككى قوشۇننىڭ ئارىسىدا تاڭ شامىلىمۇ ئۆتەلمەيتتى .

ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرى كۆپ تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ، مۇداپىئە خەندەكلىرىنى خەيبەر شەھرىنىڭ مۇداپىئە خەندەكلىرىدەك ، بەلكى ئىسكەندەر سېپىلىدەك پۇختا ۋە مۇكەممەل قىلىپ قۇرۇپ چىقتى . ئاندىن ئۇلارنىڭ كۆڭلى سەل تىنچلاندى . ئىسكەندەر ئۆزىگە يۈز نەپەر شەمشەرۋازىنى

ھەمراھ قىلىپ دارانىڭ لەشكەرلىرىنى كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن تاغنىڭ ئۈستىگە چىقتى . قارىسا ، دارانىڭ لەشكەرلىرى يەز يۈزىنى قاپلاپ ، پۈتۈن تاغ ۋە دەشتلەرنى ھەربىكەتكە كەلتۈرۈۋەتكەندى . ئۇلارنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى پۈتكۈل ئالەمنى قاپلاپ ، پەلەك پۈزىنى كۆرگىلى بولماس قىلىۋەتكەندى . بۇ ھەددى ـ ھېسابسىز قوشۇننىڭ كۆرگەن ئىسكەندەرنىڭ ھوشى بېشىدىن ئۇچتى . ئۇ كۆڭلىدە : « ئەگەر جەڭ باشلىنىدىغان بولسا ، مېنىڭ لەشكەرلىرىمنىڭ ھەر بىرىگە قارشى تەرەپنىڭ يۈز كىشىسى توغرا كەلگۈدەك ، ئەقىل ـ پاراسەت جەھەتتە شۇنچە چوڭ سۆزلەيمەنۇ ، ئەمما بۇ ئىشمدا ھەقىقەتەنمۇ ئۆزۈمنى چاغلىماي جەڭ مەيدانىغا كىرىپتىمەن . ئەمدى بۇ يەردىن يېنىشنىڭ ئىمكانى يوق . ئەگەر جەڭ قىلسام ، ماڭا زىياندىن ئۆزگە ئاقىۋەت يوق » دېگەنلەرنى ئويلىدى . ئىسكەندەر ئاشۇنداق مۇشكۈل ئەھۋال ئۈستىدە پىكىر قىلىۋاتقاندا ، ئۇنىڭ بىر تاش ئۈستىدە ئۇرۇشۇپ تۇرغان ئىككى كەكلىككە كۆزى چۈشۈپ قالدى . ئۇ كەكلىكلەرنىڭ بىرى سېمىز ۋە كۈچ ـ قۇۋۋەتكە تولغان ، يەنە بىرى ھەر جەھەتتىن ئاجىز ۋە زەئىپ ئىدى . ئىسكەندەر بۇ ئىككىسىنى كۆرۈپ ، بۇ ئەھۋالنى ئۆزى بىلەن دارا ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشقا ئوخشاتتى . ئۇلارنىڭ جەڭ نەتىجىسىنى ئۆزى بىلەن دارا ئوتتۇرىسىدىكى جەڭ ئاقىۋىتىنى ئالدىن بىلدىغان بىر پال سۆپىتىدە كۆزەتمەكچى بولدى . ئۆزىنى ئاجىز كەكلىك ، دارانى كۈچلۈك كەكلىك دەپ بىلدى . ئىسكەندەر قاراپ تۇرسا ، ئۇ ئىككى كەكلىك شۇنداق ئېلىشتىكى ، كۈچلۈك كەكلىك بىچارە ، ئاجىز كەكلىكنىڭ جېنىنى ھالاك قىلغۇدەك دەرىجىگە يەتتى . دەل شۇ پەيتتە توساتتىنلا ھاۋادىن بىر بۈركۈت چۈشۈپ ، كۈچلۈك كەكلىككە شۇنداق چاڭگال سالدىكى ، ئۇنى ئۇۋلاپ ، بىردەمدىلا بۇ دۇنيادىن يوق قىلدى . بەلكى ئۇنداق كۈچلۈك كەكلىك ئەزەلدىن مەۋجۇت ئەمەستەكلا ئۇنىڭدىن قىلچە ئەسەر قالمدى . ھېلىقى ئاجىز كەكلىك بولسا ، ھېلىقى

كۆچلۈك كەكلىكىنىڭ ئورنىنى بېسىپ ، شاد ـ خۇرام سەكرەپ ئويناپدى . بۇ پالىنىڭ نەتىجىسى ئىسكەندەرنى چەكسىز خۇشال قىلدى . ئۇ ئۆز دۇشمىنىنىڭ ھالاك بولىدىغانلىقىنى ، لېكىن بۇ ھالاكەت ئۇ دۇشمەنگە باشقا تەرەپتىن ، بۆلەك كىشىنىڭ قولىدىن يۈزلىنىدىغانلىقىنى پەملىدى . شۇنداقتىمۇ بۇ ئىش تۇيۇقسىزلا دۇنيادا ئۆزىنىڭ شان ـ شەۋكىتىنىڭ يوكسىلىدىغانلىقىنى بىلدى . شۇڭا ئىسكەندەر خۇشال ھالدا ئۆز قوشۇنى تەرەپكە ياندى . قۇياش مەغرىبتە ئولتۇرغان مەزگىلدە ، ئىسكەندەر لەشكەرلىرىنى مۇستەھكەم مۇداپىئەدە تۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇردى . جىسەكچىلەرنى بەلگىلەپ ، تەرەپ ـ تەرەپنى ھوشيارلىق بىلەن كۆزەتتى . ئۇلار شۇ قەدەر سەزگۈر ھالەتتە تۇردىكى ، ئۇلارنىڭ يېنىدا تاڭ شامىلىمۇ تەۋرىيەلمەيتتى . ئىنتىزام شۇ دەرىجىدە چىڭ ئىدىكى ، شۇ قەدەر كۆپ لەشكەرلەردىن بىرىمۇ ئۇن ـ تىنىشنى سىرتقا چىقارمايتتى .

ئەلقىسسە ، ئىككىلا پادىشاھ ئۆز سەپلىرىنى تۈزۈشىنىڭ ۋە تېگىش قىلىشىنىڭ پىلانلىرىنى ئۈزۈشمەكتە ئىدى . بىر تەرەپتە دارا پەلەكتە بارگاھلار تىكلەپ ، تەخت ئۈستىگە چىقىپ ، مەخپىي ۋە ئاشكارا ئىشلار ھەققىدە سۆزلەپ ئولتۇراتتى . ئۇ ئۆزىنى غەلبە قىلغۇچى دەپ بىلەتتى ، ئىسكەندەرنى كۆزىگە ئىلمايتتى ، تەقدىرنىڭ بۇ ئىشلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى . دارانىڭ سىپاھلىرىمۇ ئىسكەندەر ھەققىدە كۆپ گەپ ـ سۆزلەرنى دېيىشتى . ئۇلاردىن بەزىلىرى :

ـــ ئەگەر پادىشاھىمىز بۈيرۇق بەرسىلا ، بىز قىلچە غەم ۋە ئەندىشە قىلماستىنلا ئىسكەندەر قوشۇنىغا ھۇجۇم قىلىمىز ، ـــ دېسە ، يەنە بەزىلىرى :

ـــ ئىسكەندەرنىڭ ئادەملىرى بىزنى كۆرسىلا قورقۇپ قېچىپ كېتىشى مۇمكىن ، ـــ دېيىشتى . يەنە بەزىلىرى بولسا :

ـــ ئىسكەندەر چوقۇم قىلغان ئىشلىرىغا پۇشايمان قىلىپ كەچۈرۈم

سوراپ ، شاهمىزنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ ، ـ دېيىشتى .

ئۇلار ئەنە شۇنداق خىلمۇ خىل پىكىرلەردە بولسىمۇ ، لېكىن ئىسكەندەر بىلەن جەڭ قىلىشقا نىسبەتەن بىردەك پىكىرگە ئىگە ئىدى . ھەممىسى ئىسكەندەر قوشۇنى بىلەن تېزرەك ئېلىشىشنى ئارزۇ قىلاتتى . بۇ قوماندانلار ئۆزلىرىنىڭكىدەك مۇنداق قۇدرەتلىك قوشۇنغا شىكەستە يېتىشى مۇمكىن ئەمەس دەپ قارايتتى . ئۇلار ئىسكەندەرنىڭ قوشۇنىغا چوقۇم زەربە بېرىمىز دەپ خىيال قىلاتتى . ھەممەيلەننىڭ كۆڭلىدە ئەتە ئۇرۇش باشلىنىدىغانلىقى ھەقىقىدە سان بار ئىدى . قوماندانلار جەڭ ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن ئاۋارە ئىدى . ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن ئۇيقۇ قاچقان ، ھەممىسى ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى لەشكەرلەرگە ئىنئام ۋە تارتۇق بېرىش ھەققىدىكى ۋەدىلەرنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەش بىلەن مەشغۇل ئىدى . ئۇلار ئىسكەندەر قوشۇنىنىڭ جەزمەن مەغلۇپ بولىدىغانلىقىغا قاتتىق ئۇمىدۋار ئىدى . ھەممەيلەن دۇبۇلغا ، ساۋۇتلارنى كىيىشپ ، تاڭ ئېتىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە ئىدى . بۇ كېچە ئۇلارغا شۇنچە ئۇزۇن كۈندەك بىلىنىپ كەتتى . ھەر ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرىنىڭ ھاياجىنى بىر ـ بىرىدىن كەم ئەمەس ئىدى .

سۇبھى ئۆز جامالىنى كۆرسەتتى . سەھەر ۋاقتىنىڭ ئالتۇن تۇغى ئاشكارا بولدى ، تەقدىر بۇ ئىككى لەشكەر دەرياسىنى ئۆركەشلەتتى . ئۇلارنىڭ شاۋقۇن ـ سۇرەنلىرى پەلەككە يەتتى . پالۋانلار نەرە تارتىپ يەرنىڭ جىسمىنى تەۋرىتىۋەتتى . ئۇلار خۇددى « زېمىن قاتتىق تەۋرىتىلگەندە » ① دېگەن ئايەتنىڭ مەزمۇنىنى ئايان قىلدى . شەمشەرۋازلار باشتىن ئاياغقىچە

---

① قۇرئان كەرىم » 30 ـ پارە ، 99 ـ سۈرە ، « زۇلزىلە » گە قارىڭ . مىللەتلەر نەشرىياتىنىڭ 1986 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى ، 606 ـ بەت .

خۇددى پەلەك تۇركمەنىدەك كۆك تۆمۇر ئىچىگە غەرق بولۇشتى . ئۇلار ئاتـ لىرىغا مىنىشىپ ، ئۇرۇش سېپى تۈزۈش ئۇچۇن مەيدانغا چىقتى .

دارا ئەنە شۇنداق ھەيۋەت بىلەن سەپ تۈزگەن مەزگىلدە ئىسكەندەرمۇ ئۇنىڭ قارشى تەرىپىدە لەشكەرلەرنى جەڭ سەپلىرىگە ئۇيۇشتۇردى . ئىككى تەرەپ شۇ قەدەر ھەيۋەت سەپ تۈزدىكى ، ئۇنىڭ بىر ئۇچى مەغرىبتە ئىدى . بۇنداق زور ئۇرۇش سېپىنى ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە يەتتە قېتىم ئالماشتۇرۇپ تۈزدى . دارانىڭ لەشكەرلىرى شەرقتە سەمەرقەنتتىن تاكى چىن چېگرىلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى جايلاردىن موغۇل ، ئۆزبېك ، قالماقلاردىن يۈز ئەللىك مىڭ ، يەنە باشقا خەلقلەردىن چىققان لەشكەرلەر بىلەن قوشۇلۇپ ، قوشۇننىڭ ئوڭ قانات جەڭ سېپىدە تۇردى . ئوڭ قانات قوشۇننىڭ لەشكەرلىرى ئالتە يۈز مىڭغا يەتكەنىدى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى جەڭ ئىشلىرىدا ماھىر ئىدى . چىن ئەھلى ئۆز لەشكەرلىرىنى شۇنداق زىننەتلىدىكى ، ھەممەيلەنگە يەتتە خىل رەڭدىكى ئالتۇن يىپلاردىن توقۇلغان تەتىللا كىيىم ۋە ئاتلارغا يوپۇق تەييار قىلدۇرغانىدى . ئۇلار دۇبۇلغىلىرىنىڭ ئۇچىغا چىنغا خاس يىپەك لېنتىلاردىن چىگىپ ، ساۋۇتلىرىنىڭ ئۈستىگە نەپىس چىن ماـ تالىرىدىن كىيىم كىيىشىپ تەق بولۇپ تۇرۇشتى . ئۇلارغا قارىغان كىشىنىڭ كۆز ئالدىدا بۇ لەشكەرلەر جەننەت بېغىدەك گۈزەل بىر مەنزىرىنى نامايان قىلاتتى . قالماق خانى ئۆز لەشكەرلىرىنى شۇنداق ھەيۋەت بىلەن سەپكە تىزدىكى ، خۇددى ئەجەل قوشۇنى دوزاختىن خەۋەر بەرگەندەك بولدى ؛ ئۇلارنىڭ قورال ـ ياراغلىرىغىمۇ دوزاخ ئوتىدىن رەڭ بېرىلگەندەك ئىدى . ھەر بىر ساۋۇت كىيگۈچىنىڭ جاسارىتىدىن جاھان ئىچىگە قىقاس ـ چۇقان چۈشەتتى . ئۇرۇش ۋاقتىدا ئۇلار بىر ـ بىرىدىن زىيادە شىددەت بىلەن جەڭ قىلاتتى . ئۇلارنىڭ پادىشاھىنىڭ ئىسمىنى توقرات دەپ ئاتايتتى . موغۇل خانىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ ھەر بىرى بىر ئەركەك شىر ، ياق بەلكى بىر چاقماق

ئىدى ، ئۇلارنىڭ سانى ئىتنىڭ تۆكىدىنمۇ كۆپ ئىدى . ئۇلارنىڭ مەيدانغا كىرگەندىكى دەبدەبىسىدىن ئالەم قاراڭغۇلىشىپ كېتەتتى . بۇ قەۋمنىڭ پادىشاھى مەنگۇخان دەپ ئاتىلاتتى . يەنە ماڭغىت ۋە ئۆزبىك قوشۇنلىرىمۇ دارا قوشۇنىغا يارەمگە كەلگەن . ئۇلارنىڭ قورال ـ ياراغلىرى ۋە دۇبۇلغىلىرى كۈمۈشتەك پارقىراپ تۇراتتى . قوراللىرى بىلەن تەقى ـ تۇرقى ۋە ھۆسن ـ جامالىلىرى تەڭ زىننەتلەنگەنىدى . بۇ يەردە يەنە ماۋەرەئۇننەھر لەشكەرلىرى ۋە ئۇ يەردىكى ئون شەھەرنىڭ سپاھلىرى تەق بولۇپ تۇرۇشماقتا ئىدى . ئۇلارنىڭ بارچىسى ئۆز جاسارەتلىرى بىلەن يولۋاس ۋە پىللارنى ئاجىز قىلاتتى ، ئوق ئېتىشتا ھەتتا چۈمۈلىنىڭ كۆزىنىمۇ سوقالايتتى . ئۇ دەۋرلەردە تېخى سەمەرقەنت شەھىرى مەۋجۇت ئەمەس ئىدى . بۇ شەھەرنى كېيىنچە ئىسكەندەر بىنا قىلدۇرغان . دارا قوشۇنىنىڭ بىر تەرىپىدە مەغرىب زېمىنلىرىنىڭ لەشكەرلىرىمۇ بار ئىدى . يەنە بىر تەرەپتە بەرتاس خەلقى ۋە بەربەر خەلقى ئارىسىدىن خىللانغان پالۋانلار تۇراتتى . ئۇلارنىڭ قورال ـ ياراغلىرى ، دۇبۇلغا ـ ساۋۇتلىرى ، ئات ـ ئۇلاغلىرى ۋە ئۇلارنىڭ يوپۇقلىرى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى سېرىق ئالتۇن رەڭگىدە ئىدى . ئەرەب پالۋانلىرىدىن قىرىق مىڭ كىشى قارا ئاتلارغا مىنىپ ، قارا تۇغ ـ ئەلەملەرنى كۆتۈرۈپ ، مەيداندا تەق بولۇپ تۇردى . ئۇلارنىڭ نەيزىلىرى ۋە ئاتلىرىنىڭ يۈپۈقلىرىمۇ قارا رەڭدە ئىدى ، ئۇلارنىڭ سەركەردىسى ۋەكىلى ئىسمىلىك كىشى ئىدى . يەنە مەغرىب لەشكەرلىرىنى تەلپۈ ئىسمىلىك پادىشاھ باشلاپ كەلگەنىدى . ئۇ ئۆز قەبىلىسىنىڭ سەرۋازلىرى بىلەن بۇ يەردە جەڭگە تەييار بولۇپ تۇردى . مەدايىن شەھرىنىڭ پادىشاھى ئەردەشىرمۇ يۈز مىڭ نەپەر پالۋان بىلەن قىلىچ يالىڭاچلاپ تۇردى ، ئۇنىڭ تۇغ ـ ئەلەملىرىنىڭ شەددىلىرى بىنەپشە گۈلـ نىڭ رەڭگىدە ئىدى . ئاتلىرىنىڭ يوپۇقلىرىمۇ ئاشۇ خىل رەڭدە ئىدى . بەھرەين ، قۇتەيف ، باغداد مەملىكەتلىرىنىڭ باھادىرلىرى ۋە سەركەردىلىرىمۇ

جەم بولغاندى . ئۇلار باشتىن ئاياغقىچە كۆك تۆمۈردىن دۇبۇلغا ، ساۋۇت كىيگەندى ، بۇلار جەڭ سېپىنىڭ سول قانىتى بولدى ، بۇلار جەمئىي ئالتە يۈز مىڭ كىشى ئىدى . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە يەتتە يۈز مىڭ پالۋان ھەراۋۇل قوشۇن بولۇپ سەپ تۈزۈپ تۇردى . ئۇلارنىڭ ئۇرۇش كىيىملىرى ، قورال ـ جابدۇقلىرى ۋە ئات يوپۇقلىرى پۈتۈنلەي ئاق رەڭدە ئىدى . ئۇلارنىڭ شان ـ شەۋكىتى شۇ دەرىجىدە ئىدىكى ، پۈتكۈل تاغ ـ دالانى لەرزىگە سالاتتى . ئۇلارنىڭ ھەر يۈز مىڭى بىردىن سەپ بولۇپ تىزىلغانىدى . بۇ سەپ خۇددى پايانسىز يەتتە دەريادەك كۆرۈنەتتى . دەشتى قىپچاق ۋە خارەزمى خەلقىدىن نەچچە يۈز مىڭ كىشى دەريا ـ دەريا سەپلەرنى ھاسىل قىلىپ ، سەپ ئالدىدا تۇراتتى . ئۇلارنىڭ بارلىق ئەسلىھەلىرى يېشىل دەرياغا ، ياق ، بەلكى ياپيېشىل چىمەنزارغا ئوخشايتتى . ئۇ قوشۇنلارنىڭ سانىنىڭ تولىلىقىدىن ئادەملەر سانجاق ـ سانجاق بولۇپ كەتكەن ، سەپ ئارىسىدىن ھەتتە تاڭ شامىلمۇ ئۆتەلمەيتتى . قوشۇننىڭ مەركىزىي قىسمىدا دارا ئورۇن تۇتقانىدى . جاھانىدا ھېچكىم ئۇنىڭ بىلەن قارشىلىشىشقا پېتىنالمايتتى . دارا جەڭ رەسمىيەتلىرىنى يۇقىرىقىدەك تۈزۈپ ، ئىسكەندەر تەرەپكە قاراپ ، سالماق قەدەملەر بىلەن ئىلگىرىلىدى .

ئەلقىسسە ، يەنە بىر تەرەپتە ئىسكەندەر ئۆز قوشۇننىنى سەپكە تىزىۋاتاتتى . پەرەڭ سپاھلىرىنىڭ ھەممىسى يىغىلدى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى قان تۆكۈشكە يۈرەكلىك ئىدى . دارانىڭ قوشۇننىنى كۆزىگە ئىلمايتتى . سەرۋازلارنىڭ ھەممىسى رۇستەمدەك شىجائەتكە ئىگە ئىدى . بارچىسىنىڭ كىيىمى گۆھەردىن كۆز قويۇلغان پەرەڭ ماتالىرىدىن ، يەتتە خىل رەڭدىكى زەرباپ رەختلەردىن پۈتكەنىدى . ئۇلارنىڭ لەشكىرى يۈز مىڭغا يەتكەن بولۇپ ، ھەممىسى چاقماقلىقتا قۇياش تېغىنىمۇ گاھال قىلىپ قويىاتتى ، بۇلار ئوڭ قانات جەڭ سېپىدىن ئورۇن ئالدى . ئىسكەندەر قوشۇنى ئىچىدە يەنە بەرتاس

بـــلەن رۇس پالۋانلىرى بار ئىدى . ئۇلارنىڭ مىجەزى قىش كۈنلىرىدەك سوغۇق ۋە چۈشت ئىدى . ئۇلارنىڭ كىيىملىرى ۋە جەڭ ئەسلىھەلىرىنىڭ ھەممىسى سىرىق ئالتۇندىن ئىدى . ئۇلار دوستلارغا ئامەت ، دۈشمەنلەرگە شۇملۇق ياغدۇراتتى ، ئۇلارنىڭ سانى يۈز مىڭ ئىدى ، جەڭ سىپىنىڭ سول قانىتىدىن ئورۇن ئالدى . ئىسكەندەرنىڭ ھىراۋۇل قوشۇنىنىڭ سىپى ھەبەش پالۋانلىرىدىن تۈزۈلگەنىدى . ئۇلارنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرى ۋە جەڭ ئەسلىھەلىرىنىڭ ھەممىسى قارا رەڭدە بولۇپ ، خۇددى قارا ئەينەكتەك پارقىراپ تۇراتتى. جەڭ سىپىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى غول قىسمى روم لەشكەرلىرىدىن تۈزۈلگەن . ئۇلار ھەبەش قوشۇنى يېنىدا قاراڭغۇ كېچىدە تۇغقان قۇياشتەك كۆرۈنەتتى . ئۇلارنىڭ ئوتتاغاتلىرىمۇ تۆمۈردىن بولۇپ ، قۇشلارنىڭ ئۇزۇن قانىتىدەك ياساپ ، دۇبۇلغا ئۇستىگە خۇددى پەلەكتىكى ھىلال ئايغا ئوخشىتىپ سانجىلغانىدى . ئۇستباشلىرىغىمۇ پولات كىيىملەرنى كىيگەن بولۇپ ، ئۇنىڭغا تىغ ، تەبەر دېگەنلەر ھەرگىز ئۆتمەيتتى . جەڭ مەيدانى ئۇلار بىلەن تېخىمۇ زىننەت تاپقانىدى . ئۇلارنىڭ ھەر بىرى يولۋاستەك جەسۇر ئىدى ، بۇ لەشكەرلەر ئىچىدە مۇبارەك تەلەيلىك ئىسكەندەر يولۋاستەك بېشى ئۇستىدە نۇسرەت ئەلىمنى تىكلەپ ، سپاھلارنى باشلاپ دارانىڭ قوشۇنىغا قاراپ يۈرۈش قىلدى . دارانىڭ لەشكەرلىرىمۇ يۈرۈش قىلدى . ئىككى تەرەپتىن جەڭ دۇمباقلىرىنىڭ ئاۋازى شۇنداق ياڭرىدىكى ، گويا يۈزلىگەن ئەركەك دېۋىلەر مەست بولۇپ ، نەرە تارتقاندەك بولدى . سۇنايلار خۇددى ئەجدىھادەك ھەربىكەت بىلەن بوينىنى ئىككى يەردىن ئېگىپ ، دەم تارتىش ئۈچۈن ئېغىزلىرىنى يوغان ئېچىشىپ ، دۇشمەنلىرىنى يۇتماقچى بولۇشاتتى . كاناي ـ سۇنايلارنىڭ ئاۋازى قىيامەت كۈنىنى ئاشكارا قىلدى . تۇغ ـ ئەلەملەر شامالدا ھەربىكەتكە كېلىپ ، پەلەك ھەربىكتىدىن خەۋەر بەرمەكتە ئىدى . لەشكەرلەرنىڭ تولىلىقىدىن چاڭ ـ توزان پەيدا بولۇپ ، ھاۋانى

قاپلاپ كەتتى . نە تاغ ، نە چۆلنى پەرق ئەتكىلى بولمايتتى . بۇ لەشكەر دەريا سىغا چۈشكەن كىشى نەپەس ئېلىش ئۈچۈن سۇ يۇتۇشتىن باشقا ئامال تاپالمايتتى . ئات ۋە ئادەم ئايىغلىرىدا يانجىلغان تۇپراقلار چاڭ ـ توزانغا ئايلىنىپ پەلەككە ئۆرلىدى . ئۇ چاڭ ـ توزان ئىچىدىكى قىلىچ ـ نەيزىلەر خۇددى دەريادا ئېقىپ كېتىۋاتقان چۈمۈلىلەردەك كۆرۈنەتتى . ئۇ چاڭ ـ توزانلار قارا بۇلۇتلارغا ئوخشاش يەر بىلەن ئاسمان ئارىلىقىدا بىر قەۋەت پەردە ھاسىل قىلغانىدى . مىلتىقلارنىڭ ئۈنى ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك ئاڭلىنىاتتى . ئۇنىڭ ئوتلىرى چاقماق چاقىنىدەك كۆرۈنەتتى . ھەر ئىككى تەرەپ زۇلۇم ـ كۈلپەت قىلىچلىرىنى قولىغا ئېلىپ ، بىر ـ بىرىگە تىغ تەڭلىشىپ ، ئۆلۈم بازىرىنى قىزىتماقچى بولدى . زېمىن ئۇلارنىڭ ھەربكىتىدىن لەرزىگە كەلدى . ئىككى لەشكەر بىر ـ بىرىگە يېقىلاشقاندىن كېيىن توختاشتى . ئۇلار شۇنداق سۇرەن ـ چۇقان سالدىكى ، ئالەمگە ئاجايىپ بىر ئوت تۇتاشتى . جاھان خەلقىگە ھاياجان ۋە قوزغىلاڭ چۈشتى . پەلەك ئەھلىگە ھەيرانلىق ۋە تەئەججۇپ يۈزلەندى . بىر پەستىن كېيىن سۇرەن سالغۇچىلارنىڭ ئېغىزلىرى سەل بېسىقتى . توساتتىن بىر شامال چىقىپ ئارىدىكى چاڭ ـ توزانلارنى سۈردى . خالايىقنىڭ كۆزلىرىگە جاھان روشەنلەشتى . ئۇلار تەرەپ ـ تەرەپتە سەپ تۈزگەن تاغ ـ تاغ ، گۇرۇھ ـ گۇرۇھ لەشكەرلەرنى كۆرۈپ ، رەڭگارەڭ ئىشلارغا كۆز تىكىپ تۇرۇشتى . شۇ پەيتتە ئىسكەندەر سېپىدىن بىر كىشى ئېتىنى چاپتۇرۇپ ، چاقماقتەك ھەربكەت بىلەن جەڭ ھۇنەرلىرىنى كۆرسەتتى . ئۇ كىشى ساۋۇت ئۇستىگە چىننىڭ نەپىس ماتاسىدىن كىيىم كىيگەن بولۇپ ، كىيىمى خۇددى سۇ ئۇستىدىكى يېشىل ئوت ـ چۆپلەردەك كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئوڭ قولىدا نەيزە ، سول قولىدا يېقۇتتەك قالقان ، دۇبۇلغىسى ئۇستىگە سەۋسەن گۈلدەك ئۇتىغات قىستۇرۇۋالغانىدى . ئۇ پالۋان ئەنە شۇنداق سۆلەت ـ سالاپەت بىلەن مەيدانغا

كىردى :

ـــ دۇشمەنلىرىڭ ئۇستىدىن غالىب كېلىپ مۇرادىڭغا يەتكەيسەن ، ـــ دېدى ئۇ ئالدى بىلەن ئىسكەندەرگە دۇئا قىلىپ ، ئاندىن دارا تەرەپكە قاراپ خىتاب قىلدى ، ـــ مېنىڭ ئىسمىم باريق بەربەرى دەپ ئاتىلىدۇ . ئەسلىدە شاھ داراغا قۇللۇق ۋە خىزمەتكارلىق بىلەن مەشغۇل ئىدىم . بىراق دارا مېنى قۇللىرى قاتارىغا قوشمىدى . مېنى تۈزۈكرەك تونۇمىدى . ماڭا قىلچىمۇ ئىلتىپات كۆرسەتمىدى . ئۇمېنى زادىلا كۆزگە ئىلمىدى . خەرج ـ خىراجەت قىلىشقا پۇلۇم تۈگەپ قالسا ، ھالىمدىن خەۋەر ئالمىدى . ھال ـ ئەھۋالىمنى شاھ داراغا ئېيتسام زادى قۇلاق سالمىدى . قايتىپ كېتىشكە ئىجازەت تىلىسەم ، غەزەپلىنىپ ، مېنى تاياقتا باستۇردى . دارا ماڭا مۇنچە جەبىر ـ زۇلۇملارنى سالغاچقا ، تەقدىر ـ پېشانەم مېنى ئىسكەندەرپەرەس قىلدى . ئىسكەندەرنىڭ دەرگاھىغا بېرىپ ، ھال ـ ئەھۋالىمنى بايان قىلىپ پاناھ تىلىگەنىدىم ، ئۇ ماڭا شۇ قەدەر خەيرىخاھلىق قىلدىكى ، ئۇنىڭ پەرۋىشى بىلەن ئىززەت ـ ئابروي تېپىپ ، بېشىم كۆككە يەتتى . مەن ھازىرغىچە ئىسكەندەرنىڭ خىزمىتىنى قىلماي تۇرۇپلا مائاش ، مۇكاپاتلىرىنى ئېلىۋاتىمەن . قىلمىغان ئىشنىڭ ئىش ھەققىنى يەۋاتىمەن . بۇنىڭغا كۆپ خىجلىمەن . مەن بۇگۈن بۇ مەيدانغا كىرىپ ئىككى ئىش ئۈچۈن جەڭ قىلىمەن . بىرىنچىدىن ، بۇ جەڭ ئارقىلىق ئىسكەندەرگە بولغان قۇللۇقۇمنى ئىزھار قىلىپ ، ئۇنىڭ ئىنئام ـ ئېھسانلىرىغا جاۋاب قايتۇرۇپ ، ئۆزۈمنىڭ خىجىللىقىنى تۈگىتىمەن . ئىككىنچىدىن ، دارا نىڭ قانداق جەسۇر پالۋانلىرى بولسا ، شۇنىڭ بىلەن جەڭ قىلىپ ئۇنى ئۆلتۈرۈپ ، ئۆزۈمنىڭ كارامىتىنى داراغا كۆرسىتىپ قويىمەن . ھەر قانداق كىشىنى مېنىڭ بىلەن جەڭ قىلىشقا ئەۋەتسە ، ئۇنىڭدىن مېنىڭ ئىككى مەقسىتىم ھاسىل بولىدۇ ، بىرى شاھ دارا ئۇلارغا مەندىن بەكرەك ئىشىنىپ ، زىيادە ئىنئام ۋە ئېھسان قىلاتتى . يەنە بىرى ، بۇگۈن ئۇلارنىڭ مېنىڭ ئالدىمدىكى ھال ـ ئەھۋالىنى ، كارۇ بارىنى كۆرۈپ باقسۇن !

بارىق بەربەرى سۆزىنى تۈگىتە ـ تۈگەتمەستىنلا ، دارا لەشكىرى تە-

رەپتىن بىر قەھرلىك پالۋان ئات چاپتۇرۇپ كەلدى . ئۇ تۇتۇندەك قاشاڭ ، ئوتتەك باشتۇڭ ئىدى . دۇبۇلغىسىدىن ئېتىنىڭ تاقىسىغىچە ھەممە ئەزايى بەدىنى ۋە ئېتى كۆك تۆمۈر بىلەن قاپلانغان ، گويا كى تۆمۈر ئىچىگە غەرق بولغاندى . ئۇنىڭ مىڭگەن ئېتىنىڭ تاقىسىدىن ئوت ئۇچقۇنلىرى چېچىلاتتى . بۇ ھال خۇددى بالا بۇلۇتىدىن ئۆلۈم چاقماقلىرى چېقىلغاندەك مەنزىرىنى ھاسىل قىلاتتى . بۇ ئۇچقۇنلار پەلەككە ئۆرلەپ ، شامالنىڭ دىماغلىرىغا مۆھۈر باساتتى . ئۇ بوينىغا ھىندى قىلىچىنى ئېسىپ ، قولىدا تىكەنلىك نەيزىسىنى پىرقىرىتىپ ، مەيدانغا شۇ قەدەر ھەيۋەت بىلەن كىردىكى ، ئۇنى كۆرگەن پالۋانلارنىڭ ھەممىسى : « بۇ بىر يىرتقۇچ شىر ئىكەن » دەپ قېلىشتى . ئۇنىڭ ئىسمى ھەققان ئىدى . ھەققان مەيدانغا كىرگەندىن كېيىن ، ئالدى بىلەن داراغا دۇئا قىلىپ ، ھاجىتىنى دۇئادا ئىزھار قىلغاندىن كېيىن ، بارىق تەرەپكە قاراپ مىلتىقىنىڭ ئوقىدەك ئېتىلدى . بارىقمۇ چاقماقتەك ھەربكەت بىلەن ھەققانغا قاراپ ئات سالدى . ئۇلار بىر ـ بىرىگە شۇنداق چىرماشتىكى ، ماھارەت ۋە شىجائەتتە بىر ـ بىرىدىن ئېشىپ چۈشۈشتى . ئۇلار ئۇچ يۈز ئاتمىش ئالتە نۆۋەت ئېلىشقان بولسىمۇ ، بىر ـ بىرىنىڭ ساۋۇتلىرىغا نەيزە ئۇچىنى تەگكۈزەلمىدى . ئاخىر بارىق چاققانلىق بىلەن ئات چاپتۇرۇپ ، بىر ئاز يىراقلاشقاندىن كېيىن ، نەيزىسىنى يىراقتىن توغرىلاپ تۇرۇپ ، ئۇ يىرتقۇچ شىرغا شۇنداق ئاتتىكى ، ئۇنىڭ بۇ ماھارىتىگە بۇ پىرقىراۋاتقان پەلەكمۇ ئاپىرىن ئېيتتى . ھەققان ھايالسىزلا ئاتتىن يىقىلدى ، بارىق دەرھال ئۇنىڭ بوينىنى باغلاپ ، توختىماستىنلا ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا سۆرەپ كەلدى . ئىسكەندەر ئۇچۇن بۇ پەتھى نۇسرەتنىڭ ياخشى باشلىنىشى بولدى . بەخت ـ تەلەيى ئۆز جامالىنى كۆرسەتتى . بارىق ئىسكەندەرگە يەر ئۆپۈپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن ، يەنە مەيدان تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كەلدى ـ دە ، دارا تەرەپتىن ئۆزىگە ئاقابىل تۇرۇشقا پالۋان تەلەپ قىلدى . دارا تەرەپتىن بىر پالۋان مەيدانغا چىقتى . ئۇ جەڭ ئىشلىرىدا يۈز دۇشمەنگە يەككە ـ يېگانە

هالدا تاقابل تۇرالايتتى . ئۇمۇ باشتىن ئاياغقىچە پولات كىيىملەر بىلەن پۈر-كەلگەندى . . ئۇنىڭ ئىسمىنى ھېچكىم بىلمەيتتى . ئەمما لەقمىنى ھەممەيلەن فاس دەپ ئاتىشاتتى ، ھەرران بىلەن قېرىنداش ئىدى . ئۇ كېلىپلا بارىقىنىڭ ئالدىنى توستى . بارىقمۇ ئۇنىڭغا قاراپ ئېتىنى چاپتۇردى . جەڭ يەنە قىزىپ كەتتى . نەيزىلەر بىر ـ بىرىگە ئىرماش ـ چىرماش بولۇپ كەتتى . توساتتىنلا بارىقىنىڭ تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ ، پۇرسەت تېپىپ ، فاسنى بىر نەيزە ئۇرۇش بىلەنلا يىقىتتى . ئۇنى خارۇ زار قىلغان ھالدا سۆرەپ ، ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا كەلتۈردى . ئىسكەندەر بۇ ئىشنى كۆرۈپ ، پەلەكتىن مىننەتدار بولدى . لېكىن دارا پەلەكنى تەنە ـ قارغىش ياندۇردى . بارىق بەربەرى مەيدانغا كىرىپ ، جەۋلان قىلغان ھالدا ، يەنە پالۋان تەلەپ قىلدى . دارا سې-پىدىن يەنە بىر پالۋان غەزەپ بىلەن ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ ، بارىققا ئېتىلدى . ئۇ شۇنداق تېز يۈگۈردىكى ، بارىقنىڭ پېنىغا يېتىش بىلەنلا زەخىم يەپ يىقىلدى . شۇنداق قىلىپ ، جەڭ ئىشلىرىدا ھەر بىرى ئەركەك شىردەك شې-جائەتلىك پالۋانلاردىن توققۇزى بارىقنىڭ نەيزىسى بىلەن زەخىملىنىپ ، ئىسكەندەرگە ئەسىر بولدى . ئەمدى ھېچكىمنىڭ بارىق بىلەن جەڭ قىلىش ئۇچۇن مەيدانغا كىرگۈسى كەلمىدى . لېكىن بارىق مەيداندىن كەتمەي ، « كۈچ سىنىشىدىغان پالۋن بارمۇ ! » دەپ ، نەرە تارتىپ تۇرىۋەردى . بۇ ئىش-تىن دۇشمەنلەرنىڭ كۆڭلىگە ئوت چۈشتى ، دارامۇ بۇ ئەھۋالدىن بىتاقەت بولۇپ ئىزتىراپقا چۈشتى .

ـــ مەيدانغا دەرھال بىر كىشى چىقسۇن ! ـــ دېدى ئۇ سەركەردىلەرنى ئالدىرىتىپ .

ئاخىرى بىر بەدھەيۋەت باھادىر مەيدانغا كىرىپ ، بارىققا قاراپ ئات سالدى . ئۇنىڭ قەددى ـ قامىتى پىلدەك ، كۈچى پىلدىن زىيادىرەك ئىدى . ئۇ كەركىدانەك قۇۋۇل ئاتقا مىنگەن ، ئۇ ئاتقا يولۋاس تېرىسىدىن يوپۇق ياپ-

قانـدى ، ئۇ ئات ئالەم خەلقى ئۇچۇن يولۇاستىنمۇ قورقۇنچلۇقراق بىر ئاپەتكە ئايلانـغانـدى . ئۇنـك بېشىدىكى قالپىقى قىزىل ماتادىن بولۇپ ، ئۇنـك چۆرىـسـىـگـە قـارا مـاتادىن جىيەك تۇتۇلغانـدى . ئۇنـك ۋەھىمسىدىن ئۆلۈكلەرمۇ ئۆزىـگـە ئۆلۈم تىلەيتتى . يۇزلىرى قىپقىزىل ، گويـاكى خورما رەڭگىدە ئىدى ، ساقـسـلىمۇ خورمىنىك سېرىق قوۋزىقىدەك ئىدى . قارىماققا ئۇ خورما يەنە بىر خـورمىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇنـك كۆزلىرى ئالماس پـارچـىسىدەك ، كۆزلىرىنىك جىيەكلىرىگە قان تولۇپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى . بـۇ بـاتـۇرنـك يۈرتى مەغرىب زېمىنىنىك ئەڭ چەت بىر ناھىيىسىدە ئىدى . ئۇ يـەرنـىـك خـەلـقـى سـەھرالاردا مـاكـان تۇتقان بولۇپ ، ھەممىسىنىك شەكىل سـىياقى مۇشۇ باتۇرنـك سىياقىغا ئوخشاش ئىدى . ئۇ يۇرتىنىك بىر ئادىمىنىك جـەسۇرلۇقى ۋە شان ـ شەۋكىتى بىر دۆلەتنىك لەشكىرىگە تەڭ كېلەلەيتتى . ئەگـەر بـىـرەر پادىشاھ ئۆز دۈشمنى ئۈستىگە لەشكەر تارتىپ ، ئۇ دۈشمەننى يـېـڭـىـشـكە ئاجىز كەپقالسا ، تەكلىپكە بىنائەن ئاشۇ قىزىل يۈزلۈكلەردىن بىر ئادەم كـېـلىپ ، مەيدانغا كىرەتتى ـ دە ، جەڭ قائىدىسىنى ئورۇنداپ ، ئۇ پادىـشـاھنىڭ دۈشمىنىنى ئەسىر قىلاتتى . ئاندىن ئۇ ئەسىرنى ئېلىپلا ئۆز ۋەتىنىگە قـايـتـاتتى . ئۇ قىزىل يۈزلۈكلەرنى ئۆز قوشۇنىدا توختىتىپ قېلىشقا ياكى ئۇ-نىڭ قولىدىكى ئەسىرنى ئېلىپ قېلىشقا ھېچقانداق پادىشاھتا ماجال ياكى ئامال يوق ئىدى . خالايىق بارىق بەربەرنىڭ ئىشلىرىغا ھەيرانلىق ۋە ھەۋەس بىلەن قـاراپ تـۇرغـانـدا ، ئۇ قىزىل يۈزلۈك كىشى ئات چاپتۇرۇپ كەلدى . ئىككىسى مـەيـدان ئىچىدە گاھ چېلىشىپ ، گاھ چېپىشىپ ، گاھ بۇياقتىن ئۇياققا سۈرۈ-شۈپ ، گاھى ئۇچەتتىن بۇ چەتكە تۇرتۇشۇپ ، بىرى قاچسا ، بىرى قوغلاپ ، بـىـرى تارتسا ، بىرى سۆرەپ ئۇزۇن تۇتۇشۇپ كەتتى . بىراق بارىق جەڭ ئـ-شـىدا ماغدۇرسىزلىنىپ كەتتى . چۇنكى توققۇز پالۋان بىلەن ئېلىشىپ ھارغان مـەزگـىـلـدە ، بـۇ كـىشى جەڭگە كىرگەنىدى . بارىق تازا ھارغان پۇرسەتتىن

پايدىلىنىپ ، ئۇ كىشى بارىقنىڭ بېلىدىن قاماللىدى ـ دە ، ئۇنى ئېتىدىن يۇلۇپ ئالدى . ئاندىن ئۇنى ئۆزىنىڭ ئالدىغا ئېلىۋېلىپ ، قويۇپ بەرمەستىن ئېتىنى چاپتۇرۇپ ، دارا لەشكەرلىرى تەرەپكىمۇ كەلمەي ، مەغرىب زېمىنى تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى . ئۇ قىزىل يۈزلۈك كىشى بارىقنى ئېلىپ ، شۇ يۈرگىنىچە ھەش ـ پەش دېگۈچە خالايىقنىڭ كۆزىدىن پىنھان بولدى . خالايىق بۇ ئىشقا ھەيران بولدى . ئۇ مەغرىبلىكنىڭ قاپ يۈرەكلىكىنى كۆرگەن ئىسكەندەر غەمگە پاتتى ، بارىقنىڭ ئەھۋالى قانداق بولار دەپ كۆپ قايغۇردى . لېكىن ئۇ مەغرىبلىكنىڭ بارىقنى ئالغاندىن كېيىن ، دارا تەرەپكە بارماي ، ئۆز سەھراسىغا يانغانلىقىدىن بىر ئاز خۇشالمۇ بولدى . شاھ دارانىڭ پەرىشان بولغان كۆڭلى بۇ ۋەقە بىلەن ئەمىن تاپتى . بىراق ئۇ مەغرىبلىكنىڭ بارىق بەربەرگە غالىب كەلگەندىن كېيىن ، ئۇنى ئۆزىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلمىگەنلىكى ئۈچۈن ، تۈزۈكرەك خۇشال بولمىدى . ھەر ھالدا بارىقنىڭ جەڭ مەيدانىدىن يوقالغانلىقى ئۈچۈن قانائەت ھاسىل قىلدى .

ۋاقتىكى ، قۇياش ، دارانىڭ ئاشۇ قىزىل يۈزلۈك پالۋانىغا ئوخشاش مەغرىب زېمىنىنىڭ ئارقا تەرىپىگە يوشۇرۇندى . ئاي شەرق قۇياشىدەك جىلۋىگەر بولۇپ ، جاھاننى خۇددى ئىسكەندەردەك يورۇتتى . كەچ بولۇش بىلەنلا ھەر ئىككى لەشكەر جەڭدىن يېنىپ ، ھەر بىرى ئۆزلىرىنىڭ ئارامگاھىغا كېلىشتى . بارگاھلارنى چېدىرلار بىلەن قورشاپ ، ئەتراپقا خەندەك قېزىپ ، مۇداپىئەنى پۇختىلىدى ، ھەر ئىككى تەرەپتىن جىسەكچىلەر چىقىپ ، ئۆز قورغانلىرىنى قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىشقا كىرىشتى . شاھ دارا بارگاھ ئىچىدە زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن بەزمە قۇرۇپ مەي ئىچىشكە چۈشتى . لېكىن كۆڭلىدە مەي ئەمەس قان يۇتقان ھالدا ، ئەتە نېمە ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشىدىن ئەندىشە قىلماقتا ئىدى .

ئىسكەندەرمۇ قائىدە بويىچە سورۇن تۈزۈپ بەزمە ئۇيۇشتۇردى . ئۇ

كامالەتكە يەتكەن دانىشمەن ئالىملارغا ئۆزىنىڭ ئوڭ يېنىدىن ئورۇن بەردى ، سول قول تەرەپتىن جاسارەتلىك سەركەردىلەرگە جاي كۆرسەتتى ، ھەممەيلەن بەزمىدە ئولتۇرسمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئوي ـ خىيالى ئەتىكى ئۇرۇشتا ئىدى . پەم ـ پاراسەت ئەھلى غەلبە يوللىرى ھەققىدە ئىزدەنمەكتە ئىدى . پالۋانلار تۇن نىسپىگىچە ئۇخلىماي پەتھى نۇسرەت تىلەشمەكتە . ئۇلاردىن بەزىلىرى جۇرئەت ـ جاسارەت بىلەن ، يەنە بەزىلىرى خەۋپ ـ خەتەر ئەندىشىلىرى بىلەن كېچىنى ئۆتكۈزمەكتە ئىدى . ئىسكەندەر ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن خىلۋەت جايغا كىردى . تۇيراق ئۇستىگە يىقىلىپ ، تەڭرىگە ئاجىزلارچە يېلىنىپ زەپەر قۇچۇشنى نېسىپ قىلىشنى تەلەپ قىلدى ، ئىسكەندەرنىڭ كۆڭلى بۇ ئىش بىلەن پاراغەت تاپتى .

سەھەر يۇلتۇزلىرى ئۆز چىراغلىرىنى يورۇتتى . يەنە ئىككى تەرەپ قوشۇنى تەۋرىدى ، ھەر ئىككى تەرەپتىن سەپ تۈزۈشكە ناغرا دۇمباقلار چېلىندى . نەيزىۋازلار نەيزىلىرىنى ئۇچلىدى . شەمشەرۋازلار جەڭ ئۈچۈن شەمشەرلىرىنى بىلىدى . ئادەملەر شۇ قەدەر دۇشمەنلەشتىكى ، گويا قىيامەت قايىم بولغاندەك بولدى . ئىسكەندەر ھاجەتمەنلەرچە ئىلتىجا بىلەن خىلۋەت ئۆيىدىن ئۆز ئىشىنىڭ چارىسىنى تەڭرىدىن تىلەپ ، قايتىپ چىقار ۋاقتىدا بىر خەۋەرچى شامالدەك تېز يېتىپ كەلدى . ئۇ ئىسكەندەرگە بىر مەكتۇپنى بەردى . ئاندىن :

ـ خىلۋەت جايدا ئوقۇپ ، ئەھۋالدىن ۋاقىپ بولغايسىز ، ـ دېدى .

ئىسكەندەر مەكتۇپنى ئېچىپ ئوقۇدى . تەڭرى ئىسكەندەرنىڭ دەردىگە داۋا قىلغانىدى .

ئەلقىسسە ، دارانىڭ ئىككى كىشىسى بار ئىدى . ئۇلار دارانىڭ ئورۇنباسارلىرى ۋە مۇھىم ياردەمچىلىرى ئىدى . لېكىن دارانىڭ زۇلمى تۇپەيلىدىن ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى ئۆز جانلىرىدىن تويغان ، بەلكى ئۆز جانلىرىنى

ئۆلۈمگە ئاتاپ قويغاندى . چۈنكى ئۇلارنى قورقۇتۇپ : « مۇشۇ قېتىمقى جەڭدە غەلبە قازانغاندىن كېيىنلا ، بۇ ئىككىسىنىڭ قارار گاھىنى ئۇلارنىڭ گۆرىگە ئايلاندۇرىمەن » دېگەنىدى . شۇڭا ئۇ ئىككىيلەن بىرلىشىپ ، دارانى ئۆلتۈرۈشنىڭ قەستىگە چۈشتى :

— بىزنى ئۆلتۈرۈپ بولغۇچە بىز ئۇنىڭغا بۇرۇنراق ئۆلۈم تىغىنى ئۇرايلى ، — دېيىشتى ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ ، — پۈتۈن خەلقنى ئۇنىڭ زۇلۇمىدىن قۇتۇلدۇرايلى . ئۇنىڭ زۇلۇم تىغى بىلەن ئۆلگەندىن كۆرە ، ئۇنى ئاۋۋال ئۆلتۈرۈپ ، ئاندىن بىز ئۆلسەكمۇ ئارمىنىمىز يوق .

ئۇلار بۇ پىلانىنى ئورۇنداشنىڭ قورال ـ ياراغلىرىنى تەييارلاپ بولغاندىن كېيىن ، ئۆز پىلانى ھەققىدە مەكتۇپ يېزىپ ، بىر كىشىدىن ئىسكەندەرگە ئەۋەتكەنىدى .

ئىسكەندەر ئۇ مەكتۇپىنى ئوقۇپ ، مەزمۇنىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ، « بۇ بىر ھىيلە بولۇشى مۇمكىن » دەپ گۇمان قىلدى . ئاندىن سەۋرچانلىق بىلەن ئويلاپ كۆردى . ئاخىر شۇنداق قارارغا كەلدىكى ، ئۇلارنىڭ بۇ ئىشىغا جاۋاب بېرىش مۇۋاپىق ئەمەس ، ئەڭ ياخشىسى خەت ئېلىپ كەلگەن كىشىنىڭ قايتىپ تۇرغىنى تۈزۈك . ئەگەر بۇ ئىش راست بولغان تەقدىردىمۇ ، ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرالىشى ئېھتىمالدىن ناھايىتى يىراق . ئىسكەندەر ئەنە شۇنداق خىيال بىلەن خەۋەرچىنى قايتىشقا پەرمان قىلدى . ئۇ كىشى ئېتىغا مىنىپ قايتىپ كەتتى .

ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرى مەيدانغا كېلىپ ، سەپ تۈزۈپ ، جەڭگە تەييار بولدى . لېكىن ھەر ئىككىلا تەرەپتىن تېخى مەيدانغا ئادەم چۈشمەي تۇرۇپلا ، دارانىڭ قەستىگە چۈشكەن ئىككى كىشى دارانىڭ ئىككى تەرىپىدىن كېلىپ ، تۇيۇقسىز قىلىچ ئۇرۇپ ، تىغلىرىنى دارانىڭ قېنى بىلەن بويىپ ، قىپقىزىل ياقۇت رەڭگە كىرگۈزدى . ئۇلارنىڭ بىرى كېلىپ خەنجىرىنى دارا-

نىڭ يۈرىكىگىلا تىقىپ ، ھايالسىز قېنىنى تۆكتى . يەنە بىرى ئۇنىڭ بېشىغا قىلىچ ئۇردى . دارا تەختىدىن خۇددى كاتتا دەرەخ يىقىلغاندەك غۇلاپ چۈشتى . كەيقۇباد خانىدانىنىڭ چىرىغى ئۆچۈشكە يۈزلەندى . بۇ ئىش يۈز بېرىش بىلەنلا دارانىڭ لەشكەرلىرىگە سۈرەن ـ چۇقان چۈشتى . پادىشاھىغا مۇنداق ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى كۆرگەن سىپاھلار ئالتۇپىلاڭ قىلىشقا يۈزلەندى . بۇ تەرەپتە ئىسكەندەر دارانىڭ سېپىنى ھوشيارلىق بىلەن كۆزىتىپ ئەھۋالىنى چۈشەندۈردى ـ دە، ئۇلارنىڭ پىتراپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن دەرھال دارا لەشكەرلىرى تەرىكە قاراپ ئات سالدى . ئىسكەندەر كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە ئۇ تەرەپتىكى كىشىلەر توپىغا يېتىپ باردى . ئۇ كىشىلەر دارانىڭ ئەتراپىغا يىغىلىۋالغانىدى . ئىسكەندەر ئۇ يەرگە يېتىپ بېرىش بىلەنلا ، ئۇلار باشلىرىنى يەرگە قويۇپ ، ئۆز پادىشاھىنىڭ ئەھۋالىنى مەلۇم قىلىشتى . ئىسكەندەر مۇرەسسە ـ مادارا زۆرۈرىيىتى بىلەن دارانىڭ يېنىغا كەلدى . ئۇنىڭ جىسمى قان ئىچىدە ياتاتتى . ئىسكەندەر دارانىڭ بېشىدا ئولتۇردى . ئۇنىڭ ھالىغا كۆڭلى بۇزۇلۇپ يىغلاشقا باشلىدى . ئىسكەندەر دارانىڭ زەخمىلەنگەن بېشىنى قۇچىقىغا ئالدى . ئىسكەندەرنىڭ ياشلىرى توختىماستىن دارانىڭ يۈزلىرىگە تۆكۈلدى . بۇ خۇددى ھوشىدىن كەتكەن ئادەمنىڭ يۈزىگە گۈل سۈيى سەپكەندەك ئىش بولدى . دارامۇ بۇ ئىش تۈپەيلىدىن نەرگىس كۆزلىرىنى ئاچتى . ئۇ بىر قاراپلا ئۆزىنىڭ بېشىغا ئىسكەندەرنىڭ كەلگەنلىكىنى پەملىدى . ئۇ قىلچە قورقماي ، ۋەھىمە قىلمايلا :

ـــ خۇش كەپسەن ، ـــ دېدى ، ئاندىن يەنە سۆزگە تىل ئاچتى ، ـــ ئەي يىگىت پادىشاھ ، جاھان يۈزىدە سەلتەنەتنىڭ مۇقىم ۋە مۇستەھكەم بولۇسۇن ، ھېچ ئاتىدىن سەندەك ئوغۇل ۋۇجۇدقا كەلمىگەن بولغىيتتى . ئۆز دۈشمەنلىرىنىڭ قىلمىشىنى ھېچكىم سەندەك ئەپۇ قىلىپ باقمىغان بولغىيتتى . مەن سېنىڭ بىلەن ھەر قانچە دۈشمەنلەشكەن بولساممۇ ، ئەمما سېنىڭ بۇ

جاهاندا تەڭداشسىز ۋە بېگانە ئىكەنلىكىڭنى بىلگەنىدىم . شاھلارنىڭ شاھى بولۇشقا مۇناسىپ ئىكەنلىكىڭنى سەزگىلى باشلىغانىدىم . بۇ جاھاندا ھېچ كىشىنىڭ سەن قىلغان ئىشلارنى قىلالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغانىدىم . سەن تەڭرىنىڭ بۇ ئالەمدىكى كۆرسەتكەن قۇدرىتىنىڭ نىشانىسى . جامالىڭنى كۆرۈپ ، سۆزلىرىڭنى ئاڭلاشنى ئارزۇ قىلىپ كەلگەنىدىم . قادىر تەڭرى ماڭا ئەجەل يەتكەندە مۇرادىمنى بېرىپتۇ . جامالىڭنى كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولۇپ ، ئۇمىدىمنى تاپتىم ، بىراق ئۆزۈمدىن ئۇمىد قالمىغان چاغدا مېھمان بولۇپ كەپسەن . ھازىر مېنىڭ مۇشۇ مەجرۇھ جېنىمدىن باشقا ساڭا داستىخان سالغۇدەك ھېچ نەرسەم يوق . مۇشۇنداق ھالەتتە ساڭا قانداقمۇ مېھماندارچىلىق قىلاي . ئەگەر قوبۇل قىلساڭ ساڭا جېنىمنى تارتۇق قىلاي . مېنىڭ ھازىر مېھماندارچىلىق قىلىشقا قۇدرىتىم يوق ، بەلكى مەن سېنىڭ ئالدىڭدا بىر نەپەسلىك مېھمان بولۇپ قالدىم . **نەزمە :**

بۇ سائەت نېتىپ مىزبانلىق قىلاي ،
فەبۇل ئەيلىسەڭ جان فىشانلىق قىلاي .
ياڭىلدىم نېتىپ بولغامەن مىزبان ،
كى خۇد مەن ساڭا بىر نەفەس مېھمان .

ھېلىمۇ ئىلتىپات قىلىپ بېشىمغا كېلىپسەن ، بۇ قەدىمكىدىن چەكسىز مىننەتدارمەن . ئەمدى ئۆز مەقسىتىڭنى بايان قىلغىن . ئەگەر ھۆكۈمرانلىقىڭنى يۈگۈزمەكچى بولغان بولساڭ ، تەڭرى مەدەتكار بولۇپ ، ئىككى ئالەمنى ساڭا ئاتا قىلسۇن . ئەگەر مېنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ، قەدەم رەنجى تارتىپ كەلگەن بولساڭ ، مەرھەمەت قىلىپ ، بىر نەپەس تەخىر قىلغىن . مېنىڭ ئېيتىدىغان ئۈچ سۆزۈم بار ئىدى . شۇنى دەۋالغۇچە ئامانلىق

بەرگىن .

ئىسكەندەر بۇ شەرتنى سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، ماتەمدارلاردەك پىغان چېكىپ مۇنداق دېدى ، نەزمە :

ساڭا مەن كەمىنە پەرەستەندەمەن ،
پەرەستەندەلىق ئىچرە شەرمەندەمەن .
ئۆزۈمگە كېرەك قۇللۇغىن چاغلايان ،
سېنىڭ بارگاھىڭدا بەل باغلايان .
ياقا يىرتىبان ، تاجىنى تاشلايان ،
دېدى زار يىغلاپ بۇ سۆزنى باشلايان :

ــ ئەي تەڭرىم ، ــ دېدى ئىسكەندەر زار ـ زار يىغلاپ ، ــ بۇ يەتتە ئىقلىمنىڭ پادىشاھىنى ھايات قىلغايسەن . بۇ جاھان مۇنداق پادىشاھتىن مەرھۇم قالمىسۇن . كاشكى ، ئۇنى دۇشمەنلىرىدىن خالاس قىلغان ، ئۇنىڭ خائىنلىرىنى بۇ ئالەمدىن يوق قىلغان بولسامچۇ ؟! ئېيتىشقا تىلىم بارمايدۇ ، بۇ بۇيۇك پادىشاھ مەندىن باج ـ خىراجەت تەلەپ قىلىپ مۇخالىپ بولدى . ئۇنىڭ ماڭا قىلغان ئىلتىپاتلىرىنى ئاز كۆرۈپ ، بۇ ئىش غۇرۇرۇمغا تېگىپ ، يۈزۈمگە پەردىنى تارتىپلا ، لەشكەر يىغىپ ، قارشىلىشقا تۇتۇشۇپتىمەن . ھەتتا داراغا قارشى جەڭ مەيدانىغا چۈشۈپتىمەن . لېكىن مۇنداق بولۇشنى ئەسلا خىيال قىلمىغانىدىم . خائىنلىق قىلغان دىيانەتسىزلەر بىلەن ئەسلا سىرداش ئەمەس ئىدىم . بۇ خەۋەرنى ماڭا يەتكۈزگەن كىشىگە جازا بەرمىگەن بولسامۇ ، لېكىن بۇ ئىشقا رازىلىق بەرمىگەنىدىم . ئەمدى بۇ ماجرانىڭ يۈز بەرگەنلىكى تۈپەيلىدىن ماڭا يوروق ئالەم قاراڭغۇ بولماقتا . شاھنىڭ يۇقىرىقى سۆزلىرىمگە ھەققەتەن ئىشىنىشنى سورايمەن . شۇ تاپتا ، ئەگەر مۇمكىن بول-

غـنـندا ئـدى ، ئـسكەندەر مىلك يىللىق ھايـاتى بولسمۇ ئۇنى داراغا ئۆتۈنۈپ ، ئۆزى پـات پـۇرسـەتـتـە ئۆلۈشكە رازى ئـدى ، ـــ ئـسكەندەر ناله - زار قىلغان ھالـدا يـۇقىرىقىدەك ئۆزىنىڭھاللىرىنى ئېيتتى ، ئاندىن يەنە سۆز باشلىدى ، ـــ پـادىـشاھى ئالەم ، ئۆزلىرى بايا ئۇچ سۆزۈم بار دېۋىدىلە ، شۇنى ئاڭلاشقا ئـنـتـزارمـەن ، ئۇنـى ئـزھار قـىلـىـپ ، پـېقىرنىڭ پەرمانلىرى بىلەن بەختيار قىلغايلا .

ۋاقـتـىـكـى ، شاھ دارا ئـسكەندەردىن بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ شادلاندى . ئۇنىڭ ھەققىدە دۇئا قىلدى . ئاندى سۆزىنى باشلىدى :

ـ ئەي ئـسـكـەنـدەر ، ئۇچ سۆز دېگىنىم ساڭا ئۇچ ۋەسىيەتتۇر . ساڭا كـۆڭلۈم ئىلتىماسىنى بايان قىلىش نىيىتىم بار . ۋەسىيىتىمنىڭ بىرى شۇكى : ئـكـكـى ئاداۋەتخور مېنى بىگۇناھ ئۆلتۈردى . سەن ئۇلارنى ئۆلتۈرۈپ ، مېنىڭ روھـمـنـى خـۇشال قىلغايسەن . گەرچە بۇنداق قىلىشتىن ماڭا ھېچقانچە نەپ يـەتـمـىـسـمـۇ ، لـېـكـىـن بۇ ئىشنىڭ ساڭا نىسبەتەن پايدىسى بار . يەنە بىر ۋەسـيـىـتـىـم : مېنىڭ پۇقرالىرىم ۋە لەشكەر ، سىپاھلىرىمغا ئاداۋەت قىلمىغىن . مـېنىڭ قوۋملىرىمنى « كەيانىيلار » دەپ ئاتىشىدۇ . ئۇلار ئىچىدە ئەمدى ساڭا دۇشـمـەنـلىـشىش قولىدىن كەلگۈدەك ئادەم يوق . ئۇلارغا ياخشى مۇئامىلە قىلـساڭ ، ھەمـمـىـسـى سـېـنـىڭ خىزمەتكارلىرىڭغا ئايلىنىدۇ . قايسى ئىشقا مايىل بـولـسـاڭ ، ئۇلار سېنىڭ خىزمىتىڭدە ھازىر بولىدۇ . قەدىمدىن بېرى داۋام قـلـمـۇاتـقـان خـانـىـدانـىمنى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمنى ۋايران قىلىپ ، زىيانغا ئۇچـراتـمـىغىن . خاتىرجەم بولغىنكى ، ئۇلاردىن ساڭا ھېچقانداق خەۋپ يەتـمـەيـدۇ . ئاخـىـرقـى بـىـز ۋەسىيىتىم شۇكى : مېنىڭدىن بۇ جاھاندا رەۋشەنەك ئـىـسـمـلـىك بىر قىز قالدى . ئۇ بۇگۈن مەندىن جۇدا بولىدۇ . ئۇ بۇ جاھاندا كـەيـانـي سۇلتانلىرىدىن قالغان يېگانە نەمۇنە . كەيانىيلار تاجىنىڭ بىردىنبىر مـىـراسخورى ئاشۇ قىزىم ئىدى . ئۇ سەلتەنەت بەھرىنىڭ يېگانە پاك گۆھىرى ،

شان ـ شەرەپ ئاسمىنىنىڭ پارلاق يۇلتۇزى ئىدى . سەن ئۆز ھەرىمىڭنى ئاشۇ شام بىلەن يورۇتقىن . ئۇنىڭ نۇرى بىلەن كۆڭلۈڭنى شاد تۇتقىن . ئۇنىڭغا مېھىر ـ مۇھەببەتلىك كۆزۈڭ بىلەن باققىن . ئۇنى ئۆز نىكاھىڭغا ئېلىپ ، ھەرەمخانىڭغا كۆچۈرۈپ ، يېنىڭدا ئولتۇرغۇزغىن . ئۇ مېنىڭ بۇزۇلغان ئېكىنزارىمدا قېپقالغان بىر تەنها باشاق ، بەلكى جىگىرىمنىڭ پارىسى ئىدى . ئەمدى سەن مېنىڭ ھەرىمىمدىكى يەنە بىر پەرزەنت بول . ماڭا پەرزەنت بولۇش ئارقىلىق خەستە كۆڭلۈمگە كۈچ ۋە شادلىق بېغىشلاپ ، مېنىڭ ئىشلىرىمنى داۋاملاشتۇرغىن . ئەگەر قىزىم سەن بىلەن بىللە بولسا ، يەنە بىر جىگەر پارە پەرزەنت ۋۇجۇدقا كېلىپ قالار . ئۇ پەرزەنت ئاتا تەرەپتىن ئىسكەندەر نەسلىگە تۇتىشىدىغان ، ئانا تەرەپتىن كەيانىي نەسەپكە ئىگە بولغان ئالىي نەسەپلىك شاھ بولۇپ قالغۇسى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ پەرزەنتىمىز سەلتەنەت ۋە ئادالەت جەھەتتە ئىككىمىزنىڭ ئىشلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى مۇستەھكەملەپ ، جاھاندا شان ـ شەرەپ ۋە كامالەت تاپسا ئەجەب ئەمەس . مېنىڭ خوشاللىشىدىغان ۋاقتىم يېقىنلاپ قالدى . سەن يۇقىرىقى ۋەسىيەتلىرىمنى قوبۇل قىلىپ ، بۇزۇلغان كۆڭلۈمنى ئاۋۇندۇرغىن . بۇ دۇنيادىن مېنى ئاخىرقى قېتىم خۇشال قىلىپ ئۇزىتىپ قويغىن .

ـــ ئەي شاھلارنىڭ شاھى ، ـــ دېدى ئىسكەندەر كۆزلىرىدىن مۆلدۈرەك ياش تۆكۈپ ، ـــ ئىتائەتمەنلىك يولىدا بېشىمنى قويۇپ ، ھۆكمىڭنى قوبۇل قىلدىم ، تەڭرى ماڭا مۇۋەپپەقىيەت بەرسىلا ، ساڭا بولغان ئۆزىرىخاھلىقىمنى ئادا قىلىپ ، روھىڭنى خۇشال قىلارمەن .

دارا ئىسكەندەرنىڭ قوبۇل قىلغان سۆزىنى ئاڭلاپلا كۆزلىرىنى يۇمدى . ماتەمدارلار داراغا مۇنداق مەرسىيە ئوقۇشتى . **مەرسىيە :**

ئەجەل شامى تاڭ يوق ئەگەر بولسە فاش ،
كى بەھمەن كۇنگە ئويانتتى قۇياش .

ئەدەم بولدى قانۇنى لۇھراسىبى ،
نىگۇن بولدى ئائىنى گۇشتاسىبى .
بولۇپ تىيرە كەيخۇسرەۋ ئائىن چەراغ ،
سىياۋۇش ئاتى باغىرغە قويدى داغ .
ئۇنۇت بولدى كاۋۇس يادى داغى ،
بەل ئاۋازەئى كەيقۇبادى داغى .
مەنۇ چېھرە ئەۋجىغە تۇشتى جەزەئ ،
فەرىدۇن رەۋانىغە يەتتى فەزەئ .

ۋاقىتىكى ، دارا بۇ مەككار دۇنيا بىلەن خوشلاشتى . ئىسكەندەر ئۇنى غۇسلى تەرەت قىلغۇزۇپ ، قان ۋە تۇپراقلرىنى تازىلدى . ئاندىن شاھانە سانداۇق ئىچىگە سېلىپ ، كەيانىيچە مەپىگە قويدى . مەپىنى ھەيدەپ جەك مەيدانىدىن ئېلىپ چىقتى ـ دە ، بىر پايانسىز چىمەنزار ئىچىگە ئاپىرىپ دەپنە قىلدى . ئۇنىڭ تۇپراق بېشىنى ياساپ ، مەقبەرەزارلىققا ئايلاندۇردى . ئۇ چەمەنزاردىن بېھىش نېمەتلىرى نامايان بولۇپ تۇراتتى . ئىسكەندەر پۇتكۇل لەشكەرلىرىنى شۇ چىمەنزارغا چۇشۇردى . ئۇ يەرگە پەلەكتەك چوڭلۇقتىكى كۆك چېدىرنى تىكىپ ، ئۇنىڭ ئىچىگە جايلاشتى ، پۇتكۇل خەلقى ئالەمگە قىرغىنچىلىقتىن ئامانلىق بەردى . **ساقىنامە :**

كەتۇر ، ساقىي ، ئول مەينى جانى تاپاي ،
غەم ئىچرە ئۇلاردىن ئەمانى تاپاي .
ئەگەت دەۋر ئاغۇ بەردى داراغە پات ،
سىكەندەرغە ھەم بەرمەس ئابىھەيات .
مۇغەننىي بۇ كۇن نەغمەئى چەڭگى تۇز ،
ۋەلي نەۋھە ساز ئەيلەپ ئاھەڭگى تۇز .
كى دەردىمغە تارتىپ فىغان يىغلايىن ،

دەمى ئۆيلەكىم شىشە قان يىغلايىن .
نەۋائى ، جەھانغە ۋەفا يوقتۇرۇر ،
ئانىڭ دەئبۇ رەسمى جەفا ـ ئوقتۇرۇر .
ۋەفا ئەيلەپ ئانىڭ جەفاسىن ئۇنۇت ،
نەۋا ئىستەسەڭ بىنەۋالقنى تۇت .

پادىشاھلىق ئىدارىسىنىڭ تەرتىپ ـ قائىدىلىرى تەڭرى ئىشخانىسى (يەنە ئالەم) دىن بىر نەمۇنىدۇر . تەڭرى بارگاھىدا خاھ پەرىشتىلەرگۈزۈھى بولسۇن، خاھى پەيغەمبەرلەر جامائىتى بولسۇن ، خاھى ئەۋلىيالار تائىپىسى بولسۇن ۋە ياكى باشقا كىشىلەر توپى بولسۇن ، ھەممىسى ئۆز تەرتىپى بويىچە ، ھەر بىرى ئۆز ئورنىدا رەتلىك ئورۇنلاشقاندۇر . شۇنىڭغا ئوخشاشلا پادىشاھلار بارگاھىدىمۇ ئاشۇنداق تەرتىپ بولغىنى ياخشىراق بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى زۆرۈردۇر .

ھەر قانداق كىشى شاھلىقنى ئارزۇ قىلسا ، لەشكىرى ۋە باشقا خالايىقلارنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشى ۋە ئۇنىڭدىن خەۋەر ئېلىشى لازىم . قائىدە ـ نىزاملارنى تۈزگەندە ، ھەر بىر كىشىنىڭ ئورۇن مەرتىۋىسىنى بەلگىلەشتە ، چوڭغا چوڭچە ، كىچىككە كىچىكچە مۇئامىلە قىلىش مۇۋاپىق ، ھەر قانداق ئىشنىڭ ئوتتۇراھال بولغىنى ياخشى . « ئىشلارنىڭ ئەۋزىلى ئوتتۇراھال بولغىنىدۇر » دېگەن ھەدىسنىڭ مەزمۇنىغا مۇۋاپىق ھالدا ، ھەر ئىشنى ئۆز لايىقىدا بېجىرىش ۋە نامايان قىلىش ئۇلۇغلۇقنىڭ بەلگىسىدۇر . مەملىكەتنىڭ قانۇن ۋە مىزانلىرىنى مۇشۇ ئاساستا تۈزسە ، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى يۇرتلار ئاۋاتلىشىدۇ ، مەملىكىتى زىننەت تاپىدۇ . ئىشلىرى ياخشى تەرەپكە سەرامجان تېپىپ ، شاھلىق پائالىيەتلىرىدىن مۇرادىنى تاپالايدۇ ، ئەگەر پادىشاھ ئۆز دۆلىتىنى بۇ قائىدە بويىچە تۈزمىسە ، ئۇنىڭ مەملىكەت ئىشلىرى قانداقمۇ تۈزۈكلۈككە يۈزلەنسۇن ، بۇ خۇددى ئۇششاق باللارنىڭ شاھمات ئويىنغىنىدەك

ئىش بولۇپ قالىدۇ . شاھمات ئۇرۇقلىرىنى ئۆز ئورنىغا تىزىشنى بىلمىگەن كىچىك باللار شاھمات ئويىنىماقچى بولسا ، ئۇ ھالدا ئۇ شاھماتتا ئالماقنىمۇ ، بەرمەكنىمۇ بىلمەيدۇ . پىيادىنى شاھنىڭ يېنىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ ، پىلنى رۇخ (توپ) نىڭ ئورنىدا قويىدۇ ، شاھمات ئۇرۇقلىرى بۇنداق ئۇرۇنلاشتۇرۇلسا ، ئۆزۈڭ ئويلاپ باق ، ئەقىل ئىگىلىرى بۇنى نېمە دېيىشى مۇمكىن . بۇنداق ئويۇننى ئەتىدىن كەچكىچە ھەر قانچە ئويىنىسىمۇ ھېچ مەززىسى ، ئەھمىيىتى بولمايدۇ . ئىت يالىقىغا سامان سېلىش ، ئاتنىڭ ئوقۇرىغا سۆكەك سالغاندەك ئىش بولىدۇ . ھەر قانداق كىشى قوزىلارنى بۆرىلەرگە غىزالىق قىلسا ، ئۇ ئۆزىگە بالا ـ قازانى چىللىغان بولىدۇ . ھەر قانداق بىر ئەقىل ئىگىسى يولۇاسنى گۆش بېرىپ بورداشنى لايىق تاپمايدۇ . كىمكى ئارسلاننى قېرىن بىلەن تويغۇزۇشنى راۋا كۆرسە ، پۇرسەت كەلگەندە ئارسلان ئۇنىڭ قارنىنى يارىدۇ . تازىنىڭ بېشىغا تاج كىيدۈرۈلسە ، توخۇغا تۇمۇغا كىيدۈرۈلگەندەك ئىش بولىدۇ . تۇمۇغا ئېگىزگە پەرۋاز قىلىدىغان شۇڭقارغا بېزەك ۋە زىننەتتۇر . كىمكى يىلاننىڭ بېشىنى يانجسا ، ئۆز يولىدىن بالا ـ قازانى يوق قىلغان بولىدۇ . ئەكسىچە ئۇنىڭغا ئۆز قوينىدىن ماكان بەرسە ، ئۆزىنىڭ ئۆلۈمىنى ئارزۇ قىلغان بولىدۇ . بىلگىنكى ، ئىت ھەتتاكى بۆرىنى يېڭەلەيدىغان بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ ئۇنىڭ جايى يەنىلا ئىشكىتۇر . لېكىن مۇشۇنىڭ ئورنى ئۆيىنىڭ تۆرىدە . بۆرە دەشت ۋە دالادا ئۆۋ ئۆۋلاپ قورساق تويغۇزسا ، مۇشۇنىڭ ئۆۋلايدىغىنى ئۆيدە . ئۆۋ ئۆۋلاش ئارقىلىق ھاسىل قىلىدۇ . ھەممىسى ئۆز ئورنىدا ئۆز جېنىنى باقىدۇ . دېمەك ، ھەر كىشىگە ئۆز لايىقىدا پەرۋىش قىلىش لازىم ، ئۇلارنىڭ ھەر بىرى ئۆز ۋاقتىدا ئەسقاتىدۇ .

پادىشاھلاردا يەنە تاش ئارىسىدىن گۆھەرنى تاپالايدىغان پاراسەت بولۇشى كېرەك . ياقۇتنى كۆرۈپ ئوچاقتىكى چوغ دەپ گۇمان قىلمىسۇن ، چوغنى كۆرسە گۆھەرمىكىن دەپ قالمىسۇن ، ئېشەك مۇنچىقى بىلەن پىرۇزىنى ئايرىيالمىسۇن ، جانان چىنە بىلەن سۇنۇق كوزىنى پەرق ئېتەلەيدىغان بولمىسۇن ، بىراق بۇ ئىش ناھايىتى مۇشكۇل . بۇ ئالەمدىكى ئادەملەر قارىماققا

ھەممىسى بىر خىل سۈرەتتە ، جىمىسى ئوخشاش كۆرۈنىدۇ ، ئەمما ئۇلاردىن بىرى شۇملۇق ۋە نەسلىك پاتقاقنىغا پاتقان ، يەنە بىرى بولسا سائادەت نۇرىغا چۆمۈلگەن ، ئىستىقبالى پارلاقتۇر . ئىككىزەك قېرىنداشنىڭ چىراي ـ تۇرقى شۇ قەدەر ئوخشىسىمۇ ، ئەمما ئۇنىڭ مىجەز ـ خۇلقى زادى ئوخشمايدۇ ، كىتاب ئىچىدە ئەلىپ (الف) بىلەن ئەلىف (الف ، يەنى مىك) دېگەن سۆزلەر ئوخشاش يېزىلسىمۇ ، ئەمما ھېسابتا ئۇلارنىڭ پەرقى ناھايىتى چوڭ . چۆللەردە ئۆلۈپ ، قۇرۇپ قالغان تاشپاقا گەرچە سەدەپكە ئوخشاپ كەتسىمۇ ، لېكىن ، ئۇلارنىڭ بىرى نىجىس سۆڭەكلەرگە تولغان ، يەنە بىرىگە بولسا ئېسىل يا-قۇتلار يوشۇرۇنغان بولىدۇر . كەركەس بىلەن ھۈمايۇن ئوخشاشتەك كۆرۈنىدۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ناھايىتى چوڭ پەرق بار . ئادەملەرمۇ گەرچە بىر ـ بىرى بىلەن ئوخشاشتەك كۆرۈنگىنى بىلەن ، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ پەرقى ئىنتايىن چوڭ ، بۇنداق پەرقنى كۆزى ئۆتكۈر كىشىلەر ناھا-يىتى ئوبدان ھېس قىلالايدۇ . شاھلار ئۆز كۆزلىرىدىكى ئەقىل ـ پاراسەت نۇرلىرى بىلەن ھەممىنى تونۇۋالالايدىغان بولۇشى لازىم . ئۇلار قېپقىزىل ئا-تەشدان بىلەن قۇياشنىڭ پەرقى ـ تاپاۋىتىنى چۈشىنىدىغان ، مىس بىلەن ئالتۇننى ئايرىيالايدىغان بولسۇن . ئەگەر مۇنداق قىلىشقا ئەقىل ـ پاراسەت يەتمىسە ، كۆپ قېتىم سىناپ كۆرگەن ياخشى . شاھلار شەخسىنمۇ ، ئاممىنىمۇ رازى قىلاي دېسە ، ئۆز ھۆزۈرىغا كەلگەن ياكى شۇ يەردە تۇرۇۋاتقان دانىشمەن ، ئاقىل كىشىلەر بىلەن دائىم سۆھبەتلىشىپ تۇرۇشى ، ئۇلارنىڭ يۈز ـ خاتىرىسىنى ، ئاتاق ـ ئابرويىنى ساقلىشى ، رايىنى قايتۇرماسلىقى كېرەك . خالايىقنى ئۆز پەزىلىتى بىلەن خۇشال قىلالمىغان پادىشاھ ئۆز دۈشمىنىگە قەست قىلالمايدۇ ، بەلكى دۈشمەنلەر ئۇنىڭ ئۈستىگە تىغ تارتىپ كېلىپ مۇ-ۋەپپەقىيەت قازىنىپ كېتىشى مۇمكىن . چۈنكى ياخشى ـ ياماننى ئايرىماي ، ئۆز خەلقى بىلەن دۈشمەنلەشكەن پادىشاھ ئۆز پەرمانىدىكى خەلقنى يات دۈشمەنلەرنىڭ دوستىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ . بۇ خىل شاھلارغا خەلق گەرچە كۆرۈنۈشتە مۇرەسسە ـ مادارا قىلغاندەك قىلسىمۇ ، ئەمما ، زۆرۈر تېپىلغان

چاغدا ئۆز دۇشمەنلىكىنى ئاشكارا قىلىدۇ . شۇڭا بۇنداق شاھلار ھەرگىز دۇشمنى ئۇستىدىن غەلبە قىلالمايدۇ .

سۇلتان ئەبۇ سەئىد كورەگان (ئۇنىڭ ياتقان جايى نۇرلۇق بولغاي) نىڭ ھېكايىتى ، بۇ پادىشاھ مۇشكۇللەرنى ئاسان قىلغۇچى ئەقىل ـ پاراسىتى بىلەن كۆپ مەملىكەتلەرنى ئالدى ، ھايات يولىنى ئۇزگۇچى ئۆتكۇر تىغى بىلەن ئەل ئىچىگە قورقۇنچ ۋە سۇرەن ـ چۇقان سالدى . بىراق قوشۇنلىرى ئۇنىڭدىن نارازى بولغانلىقى ئۈچۈن ، مۇھىم پەيتتە ھەممىسى قوزغالدى .نەتىجىدە دۇشمنى ئارىسىدا ئۆزى يالغۇز قالدى ، دۇشمەن ئۇنىڭ ھەممىدىن ئۇستۇن تۇرغۇچى ئۇلۇغۋار بېشىنى ئاداۋەت تىغى بىلەن بويىندىنلا ئۇزۇپ تاشلىدى

سۇلتان ئەبۇسەئىد كورەگان سەلتەنەت ئىشىدا دانا ئىدى . خۇراسان بىلەن ماۋەرائۇننەھرنى ۋە باشقا دىيارلاردىن خارەزمدىن كىرمانغىچە ، قەشقەردىن سىغاھانغىچە ، زابۇلۇستاندىن كابۇلۇستانىغىچە بولغان يۇرتلارنى ئۆز پەرمانىغا كىرگۈزگەن ، ھەممە ۋىلايەت ۋە دىيارلارنى دىققەت ـ ئېتىبار بىلەن گۈللىستانغا ئايلاندۇرۇپ ، سەلتەنەت ئىچىدە زامانىنىڭ داراسى بولغانىدى . ئۇنىڭ بېشىدا جاھانگىرلىك ھاۋايى ـ ھەۋىسى پەيدا بولۇپ ، سانسىز لەشكەر يىغىپ ، تەبرىز شەھەرلىرىنى ۋە رۇم دىيارلىرىنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن يۇرۇش قىلدى . ئۇلۇغ تەڭرى ئۇنى ھەممە ئىشتا ھوشيار ۋە بارچىدىن خەۋەردار قىلغانىدى . ئەمما بىر ئەيىبى بار ئىدىكى ، ھەمىشە خەزىنە يىغىشقا ھېرىسمەن ئىدى . بۇ ئىش تۇپەيلىدىن ئۆز خەلقىنى تەڭقىسلىققا قويۇپ ، سەقىلىش ۋە تەڭلىك ئىچىدە تۇتاتتى . ئۇنىڭ كۆڭلى بۇ خىل ھېرىسمەنلىك بىلەن خۇشال ئىدى . ئەمما ئۇنىڭ بۇنداق ئىشىدىن لەشكەرلىرى نارازى ئىدى . سۇلتان تەبرىزگە لەشكەر تارتقىنىدا ، ئۇ دىيارنىڭ پادىشاھىمۇ ئۆز

يۇرتىنىڭ ئامانلىقىنى قوغداش ئۈچۈن ، لەشكەر تارتىپ ئالدىغا چىقىپ ، جەڭ باشلىدى . بۇ ئىش ھەددىدىن تاشقىرى قاتتىقلىشىپ ، ئۇرۇش ئۇزۇنغا سوزۇلدى ھەم قىينىلاشتى . سۇلتاندىن ئۇنىڭ لەشكەر ۋە سپاھلىرى نارازى بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭ قوشۇنىغا ئوكۇشسىزلىق يۈزلەنگەن بىر سائەتتە ھەمىسى يۇز ئۆرۈپ ، تەرەپ ـ تەرەپتىن بۇزۇلۇپ قېچىپ ، دۈشمەن قېشىغا بارىدى ـ دە ، ئۇنىڭغا ياردەم بەردى . نەتىجىدە شۇ قەدەر ئۇلۇغ بىر پادىشاھ دۈشمەننىڭ قولىغا ئەسىر بولۇپ چۈشتى . دۈشمىنى سۇلتان ئەبۇ سەئىدنىڭ جېنىغا قەست قىلىپ ، ئۇنىڭ قېنىدىن ئۆز قىلىچىنى ياقۇتتەك قىزىل رەڭگە كىرگۈزدى .

ھەر قانداق بىر پادىشاھتىن خەلقى خۇشال بولمىسا ، مۇھىم پەيتكە كەلگەندە پۇشايمان قىلغان بىلەنمۇ پايدىسى بولمايدۇ . پادىشاھ ئەگەر لەشكەر ، سپاھلىرىدىن ئايرىلىپ قالسا ، ئۇ بىر كىشىدۇر . بىر كىشىنىڭ ئىشى قانچىلىك بولماقچى ئىدى ؟! بۇ خۇددى گۈل گۈلستانىدىن ئايرىلسا قۇرۇپ قالغاندەك ئىشتۇر . « بەدەنسىز يۈرەك بىر لوقما گۆش » دېگەن گەپ بار . سپاھ بىلەن شاھ بەدەن بىلەن يۈرەككە ئوخشايدۇ . شۇڭا پادىشاھ بىلەن لەشكەر ئاشىق ـ مەشۇقتەك بولۇشى كېرەك . شۇنداق بولغاندىلا ھەممە ئىشتا بىر ـ بىرىگە ماسلىشالايدۇ . جاھان ئالماق ئاسان ئىش ئەمەس ، لېكىن ئۆزئارا ئىتتىپاق بولغاندا قىيىن ئىشمۇ ئەمەس .

ھېكمەت . ئىسكەندەرنىڭ : «پاراسەت ئىگىلىرى ئەقىل يۈرگۈزۈش بىلەن ئىش قىزىنىڭ يۈزىدىن نىقابنى ئاچقاندىن كېيىن ، نېمىشقا ئۇنىڭ ۋىسالىدىن بەھرىمەن بولۇپ ، مۇرادىنى ھاسىل قىلالمايدۇ » دېگەن مەزمۇندىكى سوئالى ۋە ئەرەستونىڭ ئۇنىڭغا بەرگەن جاۋابى

ئىسكەندەر ئەرەستودىن مۇنداق سوئال سورىدى :

ـــ ئەي دانىشمەن ھېكىم ، ھەر قانداق ئادەمگە ئۆزىنىڭ خۇي پەيلى

دىن پايدا ياكى زىيان يېتىدۇ . ئەقىل ـ ئىدراك بىلەن بىر ئىشقا نەزەر سېلىپ ، ئۇنىڭ نەتىجىسىنى كۆزەتسەك ، تەمە قىلىش خارلىقىنىڭ سەۋەبىدۇر ؛ قانائەت قىلىش ئىززەت ۋە شاراپەت تېپىشنىڭ نىشانىسىدۇر . شاھلارمۇ ئۆز ئىشلىرىنىڭ توغرا ، ساغلام بولۇشىغا دىققەت قىلسا ، مۇشۇ ئارقىلىق ئەلنى رازى قىلىپ ، دۇئاسىنى ئالسا ، ئەلۋەتتە مۇرادىغا يېتىدۇ ، ئۇلار ھەمىشە ئۆزلىرىنىڭ نىجاتلىقىنى ئەلنىڭ رىزالىقى ۋە دۇئاسىدىن تاپىدۇ . شۇنداق تۇرۇقلۇق ، ئۇلار نېمە ئۈچۈن ياخشى ئىشلارنى تاشلاپ ، يامان ئىشلارنى قىلىپ ، ئەلگە جەبىر ـ زۇلۇملارنى سالىدۇ ؟ ئۆزىنىڭ شان ـ شەۋكىتى ۋە شاھلىق سەلتەنىتىگە شىكەستە يەتكۈزىدىغان ۋە ئۆزلىرىگە مەغلۇبىيەت ، خارۇ ـ زارلىق ئېلىپ كېلىدىغان بۇنداق ئىشنى ئۇلار زادى نېمە ئۈچۈن قىلىدۇ ؟

ئۇ دانا پەيلاسوپ ئىنچىكە پىكىر يۈرگۈزۈش ۋە چوڭقۇر مۇلاھىزە قىلىش ئارقىلىق مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى :

ـــ بۇ مەسىلىگە ناھايىتى نازۇك مەنىلەر يوشۇرۇنغان بولۇپ ، ئىلىم ـ ھېكمەت دەريالىرىنىڭ غەۋۋاسلىرى بۇنىڭغا نەچچە خىل جاۋاب بېرىدۇ . بەزى كىشىلەر ئەقىل ـ ئىدراكنى ئۆزىگە يولباشچى قىلىپ ، ياخشى ئىشلار بىلەن يامان قىلىقلارنى پەرق ئېتىپ ، پايدىلىق ئىشلارنى قىلىشقا نىيەت باغلايدۇ ۋە بۇ جەھەتتە تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق مەنپەئەت تاپىدۇ ، ئىككىلا ئالەمدە ئەزىز ۋە ئۇلۇغۋار مەرتىۋىگە ئېرىشىدۇ ، لېكىن بۇنداق قىلىش نەپسانىيەتكە ناھايىتى قېيىن كېلىدۇ . چۈنكى پۈتكۈل جانلىقلارنىڭ نەپسانىيىتى ئاسان ۋە راھەت ئىشقا خۇشتار كېلىدۇ . كىشى ئەگەر ئۆز نەپسىنىڭ مۇرادىنىلا ھاسىل قىلسا ، چوقۇم باشقىلارغا زىيان سېلىپ ، ئۇلارنى مۇراد ۋە مەنپەئەتىتىن مەھرۇم قىلىدۇ . يەنە بەزى كىشىلەردە شۇنداق خۇسۇسىيەت بارکى ، ئۇلار پايدىلىق ياخشى ئىشلارنى كۆرسە ، يامان دەپ قارىمايدۇ . لېكىن ئۇنى قىلىشنى خالىمايدۇ . ياخشى ئىشلارنى قىلىش تەبىئىتىگە خۇش

يـاقـمـايـدۇ . نـەتـىجىدە يامان ئىشلارغا مايىل بولۇپ قالىدۇ . بۇ خىل ئادەتمۇ تەڭرىنىڭ بەندىلىرىگە زىيان يەتكۈزىدۇ . بەزى كىشىلەرنىڭ بەخت ـ تەلىيى يار بېرىپ ، ياخشى ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولىدۇ . يۇلتۇزلارنىڭ خاسىيىتىنى بىلىپ ئىش باشلىغاچقا ، مەنپەئەتكە ئېرىشىدۇ . مەسىلەن ، بىر كاتىپ بىرەر كىتابنى كۆچۈرۈپ چىقماقچى بولغان بولسا ، ئۇ كاتىپ گەرچە ناھايىتى نەپسى خەتتات بولۇپ يۈزلەرچە ئىقبالغا ئىگە بولغان تەقدىردىمۇ ، بۇ مەزگىلدە ئەتارىد ① يامان ئەھۋالدا بولسا ، ئۇ كاتىپ ھەر قانچە تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن تەقدىردىمۇ كىتابنى تاماملىيالمايدۇ . ئالىملار ياخشى ـ يامان ئىشلارنى يۇقىرىقىدەك ئۇچ خىل ئاملىغا باغلاپ چۈشەندۈرىدۇ . بىراق ھەقىقەت ئىگىلىرى بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ : مەيلى مەسچىت ئەھلى بولسۇن ياكى ئاتەشخانا ئەھلى بولسۇن ، ئەزەلدە ئېرىشكەن قىسمىتىنى قانچە پىكىر ۋە تەدبىر قىلغان بىلەن ئۆزگەرتەلمەيدۇ . ئۇنىڭ خاھىشى ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا نىيەت قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن قىلىشقا مۇۋاپىق بولالمايدۇ . چۈنكى تەڭرىنىڭ خاھىشى ئۇ ئىشتا بولمىغاندۇر . بىر كىشى ئەگەر تەدبىر بىلەن بىرەر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقارغان بولسا ، ئۇنىڭ تەدبىرى تەقدىرگە ماس كەلگەنلىكى ئۈچۈندۇر . ھەقىقەت ئىگىلىرى بۇنىمۇ تەدبىردىن ئەمەس ، تەڭرىنىڭ تەقدىرىدىن دەپ قارايدۇ . تەقدىر بىلەن تەدبىرنىڭ ماس كېلىشىنى ھەقىقەت ئەھلى « تەۋپىق (مۇۋاپىقىيەت) تاپقانلىقى » دەپ قارايدۇ . ئەي بۇيۇك پادىشاھ ، بۇ دەۋردە سەن مۇۋاپىقىيەت تاپقۇچىسەن . ئۇلۇغ تەڭرى بۇ مۇۋاپىقىيەتنىڭ تېخىمۇ زىيادە قىلسۇن .

دانا ھېكىم ئەرەستو يۇقىرىقى ھېكمەتلەرنى بايان قىلدى . ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن شاھنىڭ دىلى تېخىمۇ روشەنلەشتى ، كۆڭلىدە يەنە بىر ھېكمەت خەزىنىسى ھاسىل بولدى .

---

① ئەتارىد ـ ئاتاروۋد (مىركۇرىي) سەييارىسى . رىۋايەتلەردە بۇ يۇلتۇز يازغۇچىلارنىڭ ھامىيسى دەپ قارىلىدۇ .

ئسكەندەرنىڭ دارا مەملىكىتىگە ھۆكۈمران بولۇپ خەزىنە ـ دەپنىلەرنى قۇياش نۇرى ـ
ـدەك ۋە بۇلۇت يامغۇرىدەك چاچقانلىقى ، لەشكەر ۋە خەلقنى بۇ خەير ـ ئېھسانلاردىن
شادىمان قىلغانلىقى ، ئاندىن ئالەم مەملىكەتلىرىنىڭ شاھلىرىنى چاقىرتىشقا
ئەلچىلەرنى ئەۋەتكەنلىكى ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى بۇ پەرمانغا ئىتائەت قىلغان
بولسىمۇ ، لېكىن كەشمىر شاھىنىڭ نامۇۋاپىق ئەپسۇنلارنى ئۇقۇغانلىقى ،
ھىندى شاھىنىڭ تەتۇر جاۋاب بەرگەنلىكى ، چىن خاقانىنىڭ
سۆز تۇتۇلىرى بىلەن ئسكەندەرنىڭ
قوشۇمسىنى تۇرگەنلىكى

بۇ زەپەرنامىنى يازغۇچى كىشى مۇنداق ھېكايىنى بايان قىلىدۇ :

ئەلقىسسە ، دارانىڭ ۋاپاتى ئاشكارا بولغاندىن كېيىن ، ئىتائەت قىلىدىغان لەشكەرلەر تەرەپ ـ تەرەپتىن ، گۇرۇھ ـ گۇرۇھ بولۇپ كېلىپ ئسكەندەرنىڭ ئالدىدا باش قويدى . يىراق يۇرتلاردىن كەلگەن لەشكەرلەر ئۆز ۋەتىنىگە قايتىشقا باشلىدى . مەشرىق زېمىنىنىڭ سۇلتانلىرى ، خارەزم ، ھىندىستان ۋە چىن مەملىكىتىدىن كەلگەن لەشكەرۇ سىپاھلار شۇ كۈنىلا قېچىپ ئۆز مەملىكەتلىرىگە يەتمىگىچە توختىمىدى .

ئىسكەندەر غەلىبە ۋە نۇسرەتكە مۇيەسسەر بولدى . ئۇنىڭ شان ـ شەۋكىتى تېخىمۇ ئۆستى . ئاندىن ئۇ بۈيۈك تەخت ئۇستىدە ئورۇنلىشىپ ، دارانىڭ ۋەسىيەت ئىشلىرىنى بېجىرىشكە باشلىدى . ئالدى بىلەن شاھ دارانىڭ لايىقىدا ماتەم تۇتۇپ ، ئىززەت ـ ئىكرامىلارنى ۋە شاھانە قائىدە ـ يوسۇنلارنى تولۇق بەجا كەلتۈرۈپ دەپنە قىلدى . ئۇنىڭ ھالىغا ۋە ئۆزىنىڭ ئەھۋالىغا قايغۇرۇپ زار ـ زار يىغلىدى ، چۈنكى ئەمدى ئۇنىڭ زېممىسىگە ناھايىتى چوڭ ئىش يۈكلەنگەنىدى . دارانىڭ دەپنە ئىشىدىن قولى بوشىغاندىن كېيىن ، دارانى ئۆلتۈرگەن ئىككى قاتىلنى سوراق قىلدى . ئاندىن ئىككى تۇۋرۇكنى يەرگە كۆمدۈرۈپ دار تەييار قىلدى . ئۇ ئىككى قاتىلنىڭ بېشىنى تۆۋەن

قىلىپ دارغا ئاستۇردى . ئاندىن ئۇنىڭغا ئوق ياغدۇرۇشقا پەرمان قىلدى . « ھەر كىم يولدىن ئېزىپ ، ئۆز پادىشاھىغا خائىنلىق قىلسا ، ئۇنىڭ جازاسى مۇشۇ ! » دەپ جار سالدۇردى . بۇ ئىككى خىيانەتكارنىڭ جېنى جەھەننەمگە سەپەر قىلغاندىن كېيىن ، ئۇلارنىڭ تېنىنى كۆيدۈرۈپ ، كۈلىنى ئاسمانغا سورۇدى . دارانىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقان ، يېقىن ـ يورۇقلىرىنى چاقىرتىپ ، ئۇلارغا كەڭچىلىك ۋە مەرھەمەت بىلەن ئامانلىق بەردى . ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىن ۋەھىمە قورقۇنچلارنى يوق قىلدى ، ئۇلارغا دارا قانداق ئىززەت ۋە ئېھتىراملار قىلغان بولسا ، ئىسكەندەرمۇ شۇ دەرىجىدە ئىززەت ۋە ھۆرمەت ، لۇتۇپ ۋە مەرھەمەت قىلدى . يەنە يارىملىق ۋە ئاقىل كىشىلەردىن بىر نەچچەيلەننى تەيىنلەپ ، قولىغا مەكتۇپ تۇتقۇزۇپ ، رەۋشەنەكنىڭ قېشىغا ئەۋەتتى . ئۇ مەكتۇپتا نۇرغۇن پايدىلىق ۋەز ـ نەسىھەتلەر بايان قىلىنغان بولۇپ ، مۇنۇ مەزمۇندا ئىدى : « تەگرىنىڭ ھۆكمىگە رازى بولۇش بەخت ـ سائادەتنىڭ ئاچقۇچىدۇر . كۆپ قايغۇرۇپ ناله ـ زار قىلغانىنىڭ پايدىسى يوق ، بۇ جاھان بېغىدىن بىر گۈل خىپچىسى زايە بولدى . ئەمما شۇنى ئۈمىد قىلىمىزكى ، بۇ ـ نىڭلىق بىلەن باشقا ئېچىلمىغان غۇنچىلارغا بەرھەم يەتمىسۇن . گۈل توزۇغان بولسىمۇ ، غۇنچە ياشناپ ، كامال تاپسۇن . گەرچە سەدەپنىڭ كۆكسى يېرىلغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭدىن چىققان گۆھەر شەرەپلىك تاجنىڭ ئۈستىدە ئورۇن ئالسۇن . ئۇ يەردىكى پەزىلەت ئىگىلىرى مېنىڭ ئىنئام ۋە ئېھسانىمغا سازاۋەر بولغۇسىدۇر . ئۇلار رەۋشەنەك نامىلىق بۇ سەرۇى بويلۇق پەرىزاتنى مېنىڭ ھەرەمخانەمگە ئەۋەتسۇن . ئۇ گۈل يۇزلۈك قۇياش مېنىڭ پەلەكتەك قەسرىمنى يورۇتسۇن . » خەتتە بۇ سۆزلەردىن باشقا يەنە دارانىڭ ۋەسىيەتلىرى تولۇق بايان قىلىنغانىدى .

ئىسكەندەر شۇندىن كېيىن ھاكىمىيەت ئىشى بىلەن بولدى . دارانىڭ يىغقان مەخپىي ۋە ئاشكارا خەزىنىلىرىنىڭ ھەممىسىنى تاپتى . ئەفرىدۇن زامانىدىن باشلاپ يىغىلغان ، شاھتىن شاھقا ئۆتۈپ كەيقۇباد زامانىغىچە يېتىپ

كەلگەن بۇ مال ـ مۇلۈك ۋە خەزىنىلەر ئەۋلادتىن ئەۋلادقا مىراس بولۇپ قالغان ، بەزىسىنىڭ دەۋرىدە خەزىنىلەر تولۇپ تېشىپ ، يەنە بەزىسىنىڭ دەۋرىگە كەلگەن چاغدا يېرىملىشىپ ، شۇ تەرىقىدە ئۈزۈلمەي داۋاملىشىپ كەلگەنىدى . ئۇلار دارانىڭ سەلتەنىتى ئاخىرلاشقىچە بولغان 1314 يىللىق مەزگىل ئىچىدە ئالەمپاناھ ، بەلكى ئالەم ئەھلىگە پادىشاھ بولۇپ ، ھېسابسىز دەپى ـ دۇنيانى يىغقانىدى . قادىر تەكرى بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئىسكەندەرگە نېسىۋە قىلدى . دارانىڭ قورغان سوقتۇرۇپ ساقلاۋاتقان خەزىنىلىرى 180 قورغانغا جەملەنگەنىدى . بۇ خەزىنىلەرنىڭ ھەممىسى ساپلا ئالتۇن ـ كۈمۈش ، لەئلى ، جاۋاھىرلاردىن ئىبارەت ئىدى . دارانىڭ خەزىنىچىلىرى بىر ـ بىرلەپ كېلىپ ، ئىسكەندەرنىڭ ئاياغلىرىنى تاۋاپ قىلىپ ، قورغان ۋە خەزىنىلەرنىڭ ئاچقۇچىنى تاپشۇردى . ئىسكەندەر ناھايىتى جىددىي تەپتىش قىلىپ ، خەزىنىچىلەر بىلەن قورغان ۋە خەزىنىلەر ھەققىدە سۆھبەتلەشتى . ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى كۆپلىگەن ئىنئام ۋە مەرھەمەتلەر ھەققىدە ۋەدە بېرىپ ، ئۈمىدلەندۈردى . قايسى قورغاننىڭ خەزىنىچىسى كېلىپ ، ئەھۋال مەلۇم قىلىپ ، ئاچقۇچىنى تاپشۇرسا ، ئۇ قورغاندىكى خەزىنىلەرنى باشقۇرۇشنى يەنە شۇ كىشىگە ھاۋالە قىلدى . بىراق ئالدى بىلەن كاتىپلارغا پەرمان قىلىپ ، خەزىنىلەرنىڭ ھېسابىنى نەقىلەشتۈرۈپ تۇغرىلاپ ، دەپتەرگە ئېلىشنى ئۇقتۇردى . كاتىپلار دارانىڭ دىۋان بەگلىرىدىن خەزىنىلەر خاتىرىلەنگەن دەپتەرلەرنى سورىتىپ ئېلىپ ، جەملەنگەن خەزىنىلەرنىڭ سانىنى تاپتى . ئاندىن خەزىنىدارلار بىلەن ھېسابلاشتى ، قايسىسىنىڭ ھېسابى توغرا بولسا ، خاتىرىلەپ ، دەپتەرگە ئالدى . ئاندىن « تەگدى » دېگەن خەتنى يېزىپ ، ھېسابنى تۈگەللىدى . ئەگەر قايسى بىرىنىڭ ھېسابى توغرا چىقمىسا ، كاتىپلار شىددەت بىلەن تەكشۈرۈپ ، تاپتۇرغاندىن كېيىن ، ھېسابقا ئالدى . ئاندىن ئەھۋالنى ئىسكەندەرگە مەلۇم قىلدى . شۇندىن كېيىن ھەممەيلەننىڭ كۆڭلى تىنچ ۋە خاتىرجەم بولدى . بۇ ئىشلار بېجىرىلىپ بولغاندىن كېيىن ، ئىسكەندەر دارا-

نىڭ خەزىنىلىرىنى ئۆز ئوردىسىغا يۆتكەشكە پەرمان قىلدى ، بۇ پەرمانغا بىنائەن توپ ـ توپ خالاپقلار بېرىپ بۇ خەزىنىلەرنى ئىسكەندەرنىڭ ئوردىسىغا توشوشقا باشلىدى . خەزىنە توشۇغۇچىلار خۇددى دېڭىز دولقۇنىدەك ، دەريادا كېلگەن سەلدەك يۆتكەلمەكتە ئىدى . بۇ كارۋانلار كەلكۈنى دارادىن قالغان خەزىنىلەرنى ئىسكەندەرنىڭ ھۇزۇرىغا ئىككى يىلغىچە تىنىم تاپماستىن يۆتكىدى . كاتىپلار ھېسابلاپ مەلۇم قىلىشتىكى ، ئىككى يىلغىچە بۇ خەزىنىلەرنىڭ يېرىمىمۇ تۈگىمەپتۇ . ئىسكەندەرنىڭ ھۆكمىگە بىنائەن قالغان خەزىنىلەرنىڭ سانى ئېلىنىپ ، خەزىنىدارلارنىڭ قولىغا تاپشۇرۇلدى ـ دە، خەزىنە ئىشكىلىرى تاقالدى . باش كاتىپلار پەرمان بويىچە ھېسابات‌نى مەلۇم قىلدى ، يۆتكەلگەن خەزىنە مال ـ مۈلۈكلىرىنىڭ سانى 700 مىڭ تۆمەندىن ئاشقانىدى .

ئىسكەندەرنىڭ ئەمر ـ پەرمانىغا ئاساسەن ، دارانىڭ سپاھلىرى ۋە سەردارلىرى ئىچىدىكى مويسىپىت كىشىلەرنى چاقىرتىپ كېلىپ ، دارانىڭ دۇئاسىدا ھەر بىر ئەسكەرگە ۋە سەردارغا بېكىتىلگەن مائاش دەرىجىسى ۋە ئالىدىغان ئاقچا ساننى سۆزىدى . بۇ لەشكەرلەر ئىسكەندەر ئالدىدا ناھايىتى تۆۋەنچىلىك ۋە قورقۇنچ بىلەن ئەھۋالنى بايان قىلدى . بېكىتىلگەن ئايلىق مائاشنىڭ پەقەت يېرىمىلا قولغا تېگىدىغانلىقى ، قالغان قىسمىنىڭ زۇلۇم ۋە مۇشەققەت بىلەن قاقتى ـ سوقتىغا كېتىدىغانلىقىنى ئېيتىشتى . پادىشاھ ئىسكەندەر بۇنى ئاڭلاپ :

ـــ ئەگەر دارا ئۆزى بېكىتكەن مائاشنىڭ يېرىمىنى بەرگەن بولسا ، بىزنىڭ قائىدىمىز ئۇنىڭدىن ئىككى ھەسسە ئاشۇرۇپ بېرىشتىن ئىبارەت . پۈتكۈل لەشكەرلەرگە دارانىڭ بېكىتكەن مائاشىدىن ئىككى باراۋەر ئاشۇرۇپ ئايلىق تارقىتىلسۇن . بۇ ئارقىلىق لەشكەر ۋە سپاھلارنىڭ بېشىدىن قېيىنچىلىق يوقالسۇن ، ـــ دەپ پەرمان چۈشۈردى .

دارانـلڭ دۆانىدىن مائاش ئالدىغان تۆت يۈزمىڭ كىشىلىك قوشۇنى ۋە ئىـكـكـى يـۈزمىڭ مەمۇرىي خادىمى بار ئىدى . ئىسكەندەر بۇ ئالتە يۈز مىڭ كىشىگە ئىككى ھەسسە ئاشۇرۇپ ئايلىق بەردى . لەشكەرلەرنىڭ مائاشى ئىككى ھەسسە ئاشۇرۇلغان بولسا ، پۇقرالارنىڭ زىممىسىدىن ئەسلىدە بار ئالۋان ـ ياساق ۋە باج ـ خىراجنىڭ يېرىمىنى كۆتۈرۈۋېتىپ ، يېرىمىنى ئېلىشنى بەلـ گىلىدى . بۇ ئىشتىن لەشكەرلەر شاد ، پۇقرالار خۇشال ۋە بایاشات ، يۇرتلار ئاۋات بولدى . خەزىنىلەردىن بىر قىسمىنى سىپاھلار ۋە پۇقرالارنىڭ ئالدىغا تۆكتى ، قىيىن ئەھۋالدا قالغانلارنى قۇتقۇزدى . شۇنىڭ بىلەن ھەر ئىككى گۇرۇھتىن قىينىچىلىق ۋە مۇشەققەتلەر يىراقلاشتى . شۇندىن كېيىن بۇ جاـ ھان شاھى ئىسكەندەر مۇنداق دەپ جاكارلىدى :

ـــ خەزىنە يىغىش ماڭا مۇناسىپ ئىش ئەمەس . لەشكەرلىرىم ۋە خەلقىم مەندىن رازى بولسا ، خوشال بولسا ، ماڭا كۇپايە . ئەگەر خەزىنىلەرنى تاغ ـ دەريالاردىن ، كانلاردىن ، بەلكى بۇ جاھاندىن ئاشۇرۇپ توپلىغان تەقدىردىمۇ ، ئۇنىڭدىن ئەلگە مەنپەئەت يەتمىسە ، بۇنداق خەزىنىلەرنىڭ تاش ۋە تۇپراقتىن نېمە پەرقى بولسۇن . **نەزمە :**

ئەگەر نەگئىدىن بولسە مەخزەن يىراق ،
دۇرۇ لەئلىدىن خارە كۆپ ياخشىراق .
كىم ئول خارە بىر تاش ئېرۇر بىزەرەر ،
ۋەلې كەنجىدىن ئەلگەدۇر يۈز خەتەر .
كىشىنىڭكى بىنەفئ ئېرۇر مەخرەنى ،
جاھان ئەھلىدۇر سەربەسەر دۇشمەنى .

ھەر قانداق پادىشاھنىڭ يۇرتى بىلەن لەشكىرى ئاۋات ھەم بایاشات

بولسا ، جاهاننى ئاسانلا ئۆز ئىلكىگە ئالالايدۇ . دېمەك ، ئىسكەندەر بۇ دەسماـ يىگە ئېرىشتى . ئۇ پۈتكۈل خالايىقنىڭ ئۈستىگە لۇتپ مەرھەمەت سايىسىنى سېلىپ ، ئىران خەلقىنى ئۆزىدىن تامامەن رازى قىلدى . ئاندىن جاهان ئاچـ ماقنىڭ تەييارلىقلىرىغا تۈتۈش قىلدى . ھېكمەت ئىگىلىرى ۋە دانىشمەنلەرنى ، ئالىملارنى تاللاپ چىقتى . بۇ ئالىملارنىڭ ھەممىسى تۈرلۈك پەنلەردىن خەۋەردار بولغان ، دانىشمەنلىكتە كامالەتكە يەتكەن جاهان پەيلاسوپلىرىدىن ئىدى . ئۇلار نۇتۇق سەنئىتىدە قىلنى قىرىققا يارىدىغان ، تىل تېغىنى ئىشقا سالسا ، شەمشەرۋازلارنى هايالسىز مۇرەسسە ـ ماداراغا كەلتۈرەلەيدىغان ، سۆز ـ ھېكمەتلەرنى بايان قىلىشقا باشلىسا ، ئۇرۇش خۇمارلارنىڭ يۈزىنىڭ يېغىنىمۇ ئېرىتىۋېتەلەيدىغان ناتىقلاردىن ئىدى . دانىشمەن پادىشاھ ئىسكەندەر بۇ ھېكمەت ئىگىلىرىنىڭ ھەر بىرىنى بىردىن مەملىكەتكە ئەلچى قىلىپ تەيىنـ لىدى . ئۇلارنىڭ بىرى ساقلاب شەھرىگە ، بىرى ھىندىستانغا ، بىرى چىن شەھرىگە ، يەنە بىرى بەيتۇل ـ ھەرەمگە ، يەنە بىرى كەشمىرگە ، يەنە بىرى مىسىر ۋە باغدادقا بېرىشقا تەيىنلەندى . ھەر بىرىنىڭ قولىغا بىردىن مەكتۇپ تۇتقۇزۇلدى . ھەر بىر مەكتۇپتا چىرايلىق سۆزلەر ۋە كۆڭۈلنى كۆتۈرىدىغان مەزمۇنلار قەيت قىلىنغانىدى . بۇ مەزمۇنلار مۇنداق بايان قىلىنغانىدى :

« بۇيۇك ۋە قۇدرەتلىك تەڭرىنىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن . ئۇنىڭ زاتى بىلەن پەلەكلەر تۈۋرۈكسىز ، تىك ۋە پاك هالەتتىدۇر . ئۇنىڭ سۇپىتىنى بايان قىلىشتا قەلەم ئىگىلىرىنىڭ تىلى كېكەچتۇر . ئۇنىڭ قەدىمىلىكى شۇقەدەر چەكسىزدۇركى ، باشلىنىشى يوقتۇر . ئۇنىڭ ئەبىدىيلىكى شۇ قەدەر ئۇزۇندۇركى ، ئاخىرى يوقتۇر . پەقىرلەرنىڭ كۆڭلى ئۇنىڭدىن خەۋەردارىدۇر . ئۇ بارلىق شاھىنشاھلارنىڭ شاھىنشاھىدۇركى ، دەۋرانىنىڭ دارالىرى ئۇنىڭ ئالىي دەرگاھىنىڭ پەرمانىغا مەھكۇمدۇر . ئۇ شاھلارنى سەلتەنەت مەيدانىدىن

ئايرىسا ، رەت قىلىشقا ھېچكىمنىڭ ھەددى يوق ، گادايلارنى پادىشاھ قىلسا ، قوبۇل قىلماسلىققا ھېچكىمنىڭ قۇدرىتى يوقتۇر . خوش ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ ياخشى چارە شۇكى ، بارلىق پادىشاھلار قازاغا رازى بولغانلىقىنى ئىزھار قىلغاي . مېنى ﴿ ئىسكەندەر ﴾ دەپ ئاتىشىدۇ . يەتتە ئىقلىمنى ئۆزۈمگە بويسۇندۇرۇش مېنىڭ سۈپىتىم ۋە خۇسۇسىيىتىمدۇر . سېنى ﴿ خاقانى چىن ﴾ دېيىشىدۇ . تۇران زېمىنى سېنىڭ مەملىكىتىڭ ، تۇرانىيلار بولسا ، سېنىڭ لەشكەر ۋە پالۋانلىرىڭدۇر . سەن شۇنى بىلگىنكى ، بۇ ئالەمدىكى بار ـ يوق مەۋجۇدلۇقنى تەڭرىنىڭ تەقدىرىدىن سىرت بىرەرسى تەدبىر ئىشلىتىپ ئۆزگەرتەلمەيدۇ . تەڭرى گادايلارغا تاجۇ تەخت بېرىپ ئۇلۇغۋار قىلالايدۇ . پادىشاھلارنى گاداي قىلىشمۇ ئۇنىڭ قۇدرىتىدۇر . شۇڭا بارلىق پادىشاھلار ئۆزلىرىنىڭ ياخشى كۈنلىرىنى ئۇنىڭ مەرھىمىتىدىن دەپ بىلىپ قازاغا رىزا بولۇشى ،پۈتكۈل گادايلارمۇ ئۇنىڭ نېمەتلىرىگە قانائەت قىلىپ ، ئۇنىڭغا تەشەككۇر ئېيتىشى لازىم ، ئۇنىڭ ھەرقانداق پەرمانى ئاشكارا بولسا ، ئۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۈرۈش ھېچكىمنىڭ ھەددى ۋە ھوقۇقى ئەمەس . ھازىر تەڭرىنىڭ ھۆكمى بىلەن ماڭا جاھاننىڭ ھەممىسى تەقسىم قىلىندى ، شۇڭا بۇ ئىشلىرىمدا تەڭرى ماڭا ئۆزى مەدەتكار بولماقتا . بۇنداق قىلىش مېنىڭ ئىختىيارىم ئەمەس ، تەڭرىنىڭ ئىرادىسىدۇر . دەسلىپىدىلا ئىقبال يۈزلىنىپ ، ئىلىم ـ مەرىپەت ئاتا قىلدى . ئاتام رۇم مەملىكىتىنىڭ پادىشاھى ئىدى . ئاتام ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ ئورنىدا ئەلگە باش بولدۇم . مەن ئىلىم ـ ھېكمەتتىن خەۋەردار بولغانلىقىم ئۈچۈن بېشىمدا شاھ بولۇش ئارزۇسى يوق ئىدى .تەڭرى ماڭا بۇ ئىشلارنى ئەزەلدە نېسىۋە قىلغان بولغاچقا ، مېنى ئىختىيارىمغا قويمىدى . بۇ ئىشقا قوشۇلمىسام خەلقىمۇ ماقۇل كەلمىدى . ئەمرى ئىلاھىنىڭ ئىلھامىدىن ھەممە ئىشقا قورقماي قول سالدىم . ئالدى بىلەن ماجىرا تۈزۈپ ، زەڭگىبار خەلقىنىڭ كۈنىنى قارا قىلدىم . ئاندىن جەڭ

دۇمباقلىرىنى چالغان هالدا يۇرۇش قىلىپ ، بەرتاس ۋە رۇس ئېلىنى هۆكۈمگە كىرگۈزۈپ ۋە توختىماستىن بېرىپ پەرەڭ دىيارلىرىنى ئالدىم . يەنە كۆپ تىرىشچانلىقلار ئارقىلىق دارانىڭ ئېلىنى قولۇمغا كىرگۈزۈپ ، تېخىمۇ يۇكسەكلىككە ئېرىشتىم . بۇلارنى ماڭا تەڭرى ئاتا قىلدى . بەخت ـ تەلەي ماڭا يۇز ئاچتى . قاياققا يۇرۇش قىلىپ ، جەڭ ئىشلىرىنى باشلىسام ، شۇ يەردىكىلەرنىڭ چاڭ ـ توزانلىرىنى ئاسمانغا چىقاردىم . بۇگۈن ئىران مەملىكىتى ماڭا تەۋە بولدى . هەممە شاهلار پەرمانىمدا بولدى . دارانى شاهلار شاهى بىلىپ ، ئۇنىڭ هۆكمىگە ئىتائەت قىلغان گۈرۈهلارنىڭ هەممىسى كېلىپ ، دەرگاهىمغا باش قويۇپ ، ماڭا قۇل بولۇشنى قوبۇل قىلدى . ئۇلارغا هەددى ـ هېسابسىز ئىنئام ، ئېهسانلارنى كۆرسىتىپ ، ئۇلارنى ئەل ئىچىدە ئەزىز ۋە مۆتىۋەر قىلدىم . ساڭىمۇ ئەگەر بەخت ـ تەلىيىڭ مەدەت بېرىدىغان بولسا ، ئورنىڭدىن تۇرۇپ ، پەلەك سۈپەت ئاستانەمگە كەلگىن ، قانداق پەرمان قىلسام ، سۆزلىرىمنى ئۇلۇغ دەپ بىلگىن . بوسۇغامدا باش قويۇپ ، ئايىغىمنى سۆيگىن . ساڭا ۋە بارلىق تاۋابئاتىڭغا ئىنئام ـ ئېهسان قىلىپ ، مۇرەسسە ـ مادارا بىلەن لايىقىدا ئىززىتىڭنى قىلىمەن . سېنى شاهلىق ئىچىدە ئۇلۇغۋارلىققا سازاۋەر قىلىپ ، مەرهەمەتلەر بىلەن ئەزىزلەيمەن . مۆهۈرلۈڭ خەت بىلەن پۈتۈن ئېلىڭنى ساڭا بىرەڭ تەۋە قىلىپ بېرىمەن . دۇشمەنلىرىڭگە دۇشمەن بولۇپ ، سېنى بۇ دەۋرانىڭ ئاپەتلىرىدىن قوغدايمەن . ئەگەر سەن بىر زۆرۈرىيەت ياكى سەۋەب بىلەن كېلەلمەيدىغان ، ئاستانىمىزنى تاۋاب قىلىشقا ئىلاجسىز بولۇپ قالغان بولساڭ ، مۇڭاپىق ئۆزىڭنىڭ بىلدۈرۈپ ، ئوغلۇڭ بىلەن ئەنىڭنى ئەۋەتكىن ، ئۇ ئىككىسىنى ئەۋەتەلمىسەڭ ، بىرىنى ئەۋەتسەڭمۇ بولىدۇ . ئەۋەتكەن ئادىمىڭ دانا ۋە هوشيار كىشى بولسۇن . ئۇ سېنىڭ ئىشەنچلىك ۋەكىلىڭ سۈپىتىدە سوۋغا ـ سالام ۋە پىشكەشلىرىڭنى ئېلىپ كېلىپ ،

مېنىڭ دەرگاھىمدا قوللاردەك يەر ئۆپۈپ ، سېنىڭ قوللۇقۇڭنى ئىزھارقىلىسۇن . سېنىڭ ئۆزرەڭنى ۋە مەقسەت مۇددىئايىڭنى بايان قىلسۇن . ھەر قانداق مۇرادىڭ بولسا ، ۋەدەمگە ۋاپا قىلىپ ، سېنى ئارزۇيۇڭغا قاندۇرىمەن . ئەگەر ئىتائەت قىلماي ، جاھىللارچە يول تۇتۇپ ، دۇشمەنلىك ۋە گۇناھكارلىقنى ئىختىيار قىلساڭ ، ئۇ ھالدا بېشىڭغا بۇ تەتۇر پەلەكتىن نېمە كۇن كەلسە ، ئۇنى ئۆزۇڭدىن كۆرگىن . ساڭا قولۇمدىن نېمە كەلسە ، مەندىن ئاغرىنما ، مېنىڭدىن مېھرىبانلىق ۋە مۇرەسسە ـ مادارا كۆزلىمە . قالغان سۆزلەرنى ئەلچى بايان قىلىدۇ ، شۇندىن بىلەرسەن ، نامە تامام ، ۋەسسالام .»

يۇقىرىقىدەك مەزمۇندىكى خەتلەر ھەربىر ئەلچىنىڭ قولىغا بىرىدىن تۇتقۇزۇلدى . ئۇ ئەلچىلەرنىڭ ھەربىرى ئۇستا سۆزمەن ۋە دانىشمەنلەردىن بولۇپلا قالماي ، يەنە ماھىر كارۋانلاردىن ئىدى . ئۇلار ھەممىسى ئۆزىگە بەلگىلەنگەن ئورۇنغا يۈرۈش قىلىپ ، ئۆز ۋاقتىدا يېتىپ بېرىشتى . ھەربىر پادىشاھ بۇ ئىشنى بىلگەندىن كېيىن ، ئەلچىلەرگە تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ ، ئالاھىدە ئىززەت ـ ئىكرامىلارنى قىلىپ ، ئۇلارنىڭ كۆڭۈللىرىنى شاد قىلدى . مەكتۇپلارنى قوللىرىدىن ئېھتىرام بىلەن ئېلىپ ، كۆزلىرىگە سۈرتتى . ئاندىن مەكتۇپىنى ئوقۇپ مەزمۇنىدىن خەۋەر تاپتى . لايىق سوۋغا ـ سالام ۋە پېشكەشلەرنى تەييارلاپ ، باشقا ئېھتىياج ۋە شەرتلەرنىمۇ ئورۇنداپ ، قاسىدلار بىلەن بىللە يولغا چىقىپ ، ئىسكەندەر ھۆزۈرىغا بېرىشتى ، ئەمما ، ئۇچ پادىشاھ يولدىن ئېزىپ ئىسكەندەرگە ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتتى . ئۇلارنىڭ ھەربىرى ھەقسىما سۆزلەر بىلەن ئىسكەندەرنىڭ پەرمانىنى رەت قىلدى .

ئۇ ئۇچ پادىشاھتىن بىرى كەشمىر شاھى مەللۇ ئىبنى ھەباك ئىدى . ئۇ قورقماستىن مۇناق جاۋاب بەردى :

ـــ ئىسكەندەر گەرچە ئالەمنىڭ شاھى بولغان بولسىمۇ ، لېكىن مېنىڭ مەملىكىتىم ئالەمدە تەڭداشسىز ۋە مىسلىسىزدۇر . تەڭرى ماڭا ئۇچ ئارتۇقچە

لىقنى نېسىپ قىپتۇ . بۇ ئۇچىنىڭ بىرى ، بۇ شەھەر ناھايىتى مۇستەھكەم ۋە پوختا ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ . تاغلار ئىنتايىن ئېگىز ، سېپىللىرىمۇ ناھايىتى ئېگىز ۋە پوختا . سېپىل چۆرىسىگە قانال قېزىلىپ سۇ تولۇشقۇزۇلغان . ئىككىنچىسى ، ئەگەر پەلەكتىن بالا - قازا ياغسا ، ھەر بىرى بىر ئەپسۇن بىلەنلا بىر يۇمران كۆچۈكنى بىر ياۋايى شىرەڭ قىلىپ ياساپ ، جاھان خەلقىگە كۆچ ۋە ھەيۋەت ، ھەشمەت كۆرسىتەلەيدىغان ماھىر جادۇگەرلىرىم بار . ئەگەر ئىسكەندەر ئالەم خەلقىنى يىغقان تەقدىردىمۇ ، مېنىڭ ئادەملىرىم سېھرىي - جادۇ ئارقىلىق ئاپەت بورانلىرىنى پەيدا قىلىپ ، شۇنداق قوزغىلاڭ پەيدا قىلىدۇكى ، ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرى قارا بوراندا قالغان سامانىدەك سوروڭلۇپ ، يەر بىلەن يەكسان بولىدۇ . ئۇچىنچىسى شۇكى ، ئەگەر ئىسكەندەر دۇشمەنلىك قىلىپ ، شىددەت بىلەن دىيارىمغا بېسىپ كىرىپ ، غەلبە قىلغان تەقدىردىمۇ ، بۇ يەردىن سالامەت چىقىپ كېتەلمەيدۇ . چۈنكى ، شەھىرىمدىكى ئېگىز تاغنىڭ تۆپىسىدە بىر قەلئە بار ، ئۇ قەلئەنىڭ سېپىللىرىنى قەدىمدە ياشىغان ئىلىم - ھېكمەت ئىگىلىرى پۈتۈنلەي مۇستەھكەم ياساپ چىققان ۋە تىلسىم بىلەن بەرپا قىلغان . شەھىرىم ئىچىدىن تاكى شۇ قەلئە ئىچىگىچە لەخمە ئارقىلىق ياسالغان يەر ئاستى يول بار . شۇ يول بىلەن مېڭىپ قۇيۇندەك تېزلىكتە ئاشۇ قورغان ئىچىگە كىرىۋالغىلى بولىدۇ . قورغانغا كىرىپ بولغاندىن كېيىن ، ئۇ لەخمىنىڭ ئېغىزىنى مەھكەم ئېتىۋېتىپ ، ئىككىنچى قېتىم زادى ئاچمىسا ، شەھەر ئوتتەك قىزىپ كېتىدۇ . ھارارەت ئىچىدە بارلىق جانلىقلار ھالاك بولىدۇ . شەھەردە شامال توختاپ ، بۇرۇختۇملۇق ئەۋجىگە چىقىدۇ . ھەر قانداق جان ئىگىسى بۇ خىل ھالەتكە تاقەت قىلالمايدۇ . شامال يوقالغاندىن كېيىن شەھەردە ئوتمۇ يوقلىدۇ . دېمەك ھاجەت ئەمەسكى ، ئوت بولمىسا ، ئادەم بېمەك - ئىچمەكنى قانداق تەييار قىلىدۇ ؟ بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ھەممە كىشى ھالاك بولۇشقا ۋە ياكى

زۆرۇرىيەت يۈزىسىدىن بۇ شەھەرنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە توغرا كېلىدۇ .
مەللۇ ئەلچىگە يۇقىرىقى سۆزلەرنى قىلىپ يولغا سالدى .
پەرماننى رەت قىلغۇچىلارنىڭ يەنە بىرى ھىندىستان پادىشاھى ئىدى .
ئۇنىڭ ئىسمى شاھى راي ئىدى . ئۇ ئەلچىلەرگە مۇنداق دېدى :
ـــ ئىسكەندەر بولسا ئۇلۇغ پادىشاھتۇر . مەن ئۇنىڭ ھۆكمىگە ئىتائەت قىلىمەن . بىراق ، دارا ئىسكەندەر تەرەپكە يۈرۈش قىلغان چاغدا ، تەكلىپنامە يىبىرىپ ، بۇ ئۇرۇشقا قاتنىشىشقا مېنىمۇ دەۋەت قىلغانىدى . ئۇنىڭ پەرمانىنى تۇتۇپ يولغا ئاتلاندىم . ئارىلىق ناھايىتى يىراق بولغاچقا ، ئىككى يىللىق ئۇزۇق ـ تۇلۇك ۋە خەج ـ خراجەتنى خەزىنەمدىن ئېلىۋالدىم . لەشكەرلەرگە قۇدرىتىمنىڭ يېتىشچە خراجەت بەردىم . شاھ دارانىڭ بارگاھىغا يېتىپ بارغىنىمدا ، جەڭ ئاللىقاچان باشلىنىپ بولغانىكەن . توساتتىنلا ئىسكەندەر ـ نىڭ بەخت ـ تەلىيى دارانى پەسلەشتۈرۈپ ، ئۇنى ئەجەل قىلتىقىغا ئىلىندۈردى . ئىسكەندەرنىڭ ئىقبال ۋە مەرتىۋىسى كۆكلەرگە قاراپ ئۆرلىدى . بىزلەرمۇ باياۋانلارنى كېزىپ ، دەريا ۋە تاغلاردىن ئۆتۈپ كەلگەنىدۇق . يىراق يوللارنى بېسىپ كەلگۈچە نۇرغۇن لەشكەرلىرىمگە تالاپەت يېتىپ ھالاك بولدى . پەلەكتىن بىزلەرگە ھەددى ھىسابسىز بالا ـ قازا ۋە زۇلۇم ـ سىتەملەر يەتكەنىدى . ساق ـ سالامەت يېتىپ بېرىپ ، ئۇرۇشقا قاتناشقان لەشكەرلىرىمنىڭ دەرد ـ ئەلەم ۋە شەرمەندىلىككە مەھكۇم بولدى . ئۇلار ئۆلگىنى ئۆلۈپ ، ساق قالغانلىرى باشتىن ـ ئاياغقىچە بەند باغلاقلارغا چۇشۇپ تۇتقۇن قىلىندى . ئەركىن ، ئازادە كىشىلىرىم ھەش ـ پەش دېگۈچە قۇللارغا ئايلىنىپ ، شاھزادە ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ تىزگىنى ئاستىغا چۇشۇپ قالدى . مەن شۇندىن كېيىن نەچچە ئاي باياۋانلارنى كېزىپ ، ھېسابسىز جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى چېكىپ ، ئاران دېگەندە يۇرتۇمغا ئۆزۈمنى ئالدىم . لەشكىرىم ناھايىتى كۆپ تالاپەتلەرگە ئۇچراپ ، ئاران ئوندىن بىر قىسمىلا

قايتىپ كېلەلىدى . بۇ سەۋەبتىن يۇرتۇمدا ئاجايىپ بىر ئىغىر ئەھۋال يۈز بەردى . يۇرت ئەھلىنىڭ ھەممىسى ماتەم تۇتۇپ ، قارىلىق كىيدى . ھىندىستان ئەھلىنىڭ رەڭگى ئەسلى قارا ئەمەس ئىدى ، مۇشۇ قارا قايغۇ تۈپەيلىدىن قارىلىق تۇتۇپ ، ھەممەيلەننىڭ رەڭگى قارا بۇلۇپ كەتتى . ئىسكەندەرگە ئىتائەت قىلمايمەن دېيىشكە ھەددىم ئەمەس ، لېكىن بېشىمغا بۇنداق ئىغىر كۈلپەت ۋە قايغۇ ـ مۇسىبەت چۈشۈپ تۇرغان كۈنلەردە ئۇنىڭ پەرمانىنى ئۇرۇنداشقا ئىلاجسىزمەن . ئۇنىڭ ھۆكمىنى جان ـ دىلىم بىلەن قوبۇل قىلىمەن . بىراق ، دەرھال ئورۇندىمىدى دەپ مېنىڭ قېنىمنى تۆكۈشنىڭ پېيىغا چۈشمىسۇن . بۈگۈندىن باشلاپ ، ئىككى ـ ئۈچ يىلغىچە تەخىر قىلىسۇن . قاچانكى يۇرتۇمغا تىنچ ـ ئامانلىق ۋە خاتىرجەملىك يۈزلەنگەندە ، ئۇنىڭ بۇيرۇغان نەرسىلىرىنى كۈچۈمنىڭ بارىچە تەييار قىلىپ ، ئۇنى كۆرۈش ئۈچۈن بارىمەن . ئۇنى كۆرۈشكە مېنىڭمۇ بەك ھەۋىسىم بار . ئىككى ـ ئۈچ يىل تاقەت قىلماي مېنى ھەرەجگە سېلىپ ، تەكلىپ قىلىۋەرسە ، ئۇ چاغدا ماڭا ناھايىتى كۆپ ئاۋارىگەرچىلىك ۋە قىينچىلىق تېپىپ بېرىدۇ . ئەگەر ئىسكەندەر كەڭچىلىك قىلىپ ، ئەرزىمنى قوبۇل قىلمىسا ، تەڭرى ئەزەلدە نېمىنى ئىرادە قىلغان بولسا ، شۇنى كۆرىمەن . ئىسكەندەرنىڭ بويرۇقى تەقدىرنىڭ ھۆكمى ئەمەس . ئۇ گەرچە پادىشاھى مەجازىي بولغان بولسىمۇ ، ئەمما پادىشاھى ھەقىقي ئەمەس . مەن ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ھۆرمەت قىلىۋاتقان بولغاندىكىن ، ئۇمۇ ئۆزىنىڭ ئىززىتىنى ساقلىشى لازىم .

راي يۇقىرىقى جاۋابنى بەرگەندىن كېيىن ، ئەلچىنى ئۇزىتىپ قويدى .

پەرمانغا ئىتائەت قىلمىغانلارنىڭ يەنە بىرى چىن خاقانى ئىدى . ئۇ ئۆزگىچە تەلەپپۇز بىلەن ئەلچىگە مۇنداق خىتاب قىلدى :

ـــ ئىسكەندەرنىڭ ئەۋەتكەن بۇ مەكتۇپى زەھەردىن ئاچچىق ، قىلىچتىن ئىتتىك تەلەپپۇزدا يېزىلىپتۇ . بۇ جانابي ئەلچىلەرگە بۇ خەتنى يې-

زىپ بىرىۋاتقان ۋاقتىدا يا ئەقلىدىن ئادىشىپ قالغان ، ياكى ئالدىراپ كېتىپ ، سۆز - ئىبارىلىرىنى ئويلىماي ، دەڭسەپ باقمايلا يېزىپ قويغان ئوخشايدۇ . لەشكىرىم كۆپ ، خەلقىم بايىاشاد ، ئۇنىڭدىن ھېچبىر قالغۇچىلىكىم يوق . ئۆزىگە تەۋە بولمىغان بىر پادىشاھقا بۇنداق تەلەپپۇزدا مەكتۇپ يېزىش ھېچقانداق رەسىم - قائىدىدە كۆرۈلۈپ باقمىغان ئىش . مۇنداق ئەھۋال كىتابلاردىمۇ ئۇچرىمايدۇ . ئىسكەندەر خېتىدە ئۆزىنى « ھېكىم ۋە دانىشمەن » دەپ كۆككە كۆتۈرۈپ ، پەخرلىنىپتۇ . ئەگەر ئۇنىڭ ئەقلى جايىدا بولغان بولسا ، بۇنداق سۆزلەرنى دېمىگەن بولاتتى ، چۈنكى بۇنداق تەلەپپۇز بىلەن مەكتۇپ يېزىش ئەقلى - ھوشى بار كىشىلەرگە زادى مۇناسىپ ئەمەس . يەنە تېخى « خاقانى چىن ئالدىمغا كەلسۇن » دەپتۇ . ماڭا بۇنداق سۆزنى قىلىشقا بۇ پىرقىراۋاتقان پەلەكمۇ پېتىنالمايدۇ . دارامۇ بىر نەچچە ۋاقىت جاھاندارلىق قىلىپ ئۆتتى . ئۇنىڭ بىلەن ئارىمىزدا دوستلۇق ، قوشنىدارچىلىق مۇناسىۋىتى بار ئىدى . بىر - بىرىمىزنى ھۆرمەتلەپ كەلگەنىدۇق . ئۇ ھېچقاچان ماڭا قارشىلىق ۋە دۈشمەنلىشىشنى قوزغايدىغان بۇنداق تەكلىپنى قويۇپ باقمىغانىدى . ئىسكەندەرنىمۇ ئىككىنچى دارا دەپ بىلىپ ، جاھان مۇلكىنىڭ شاھلىرىدىن بىرى دەپ قارايمەن . بىراق ، ئۇ چىن مەملىكىتىنىڭ باشقا بىر جاھان ئىكەنلىكىنى بىلمەي قاپتۇ . شۇڭا ئالدىراپ - تېنەپلا يېزىپ ئەۋەتكەن بۇ مەكتۇپىغا ئۇنچە ھودۇقۇپ كەتمەيمەن . ئۇ گەرچە خېتىنى ناھايىتى قاتتىق - يىرىكلىك بىلەن يازغان بولسىمۇ ، لېكىن مەن ئۇنداق قىلمايمەن . ئەگەر ئۇ دارادەك قائىدە - يوسۇن بىلەن سۆز قىلغان بولسا ، ئەلۋەتتە ، سۆزلىرىگە خېرىدارلىق قىلغان بولاتتىم . ئەگەر ئۇنىڭ خىيالى مۇشۇ مەكتۇپتىكىدەك بولىدىغان بولسا ، ئۆزىنىڭ مىجەزى - خۇلقىنى نورمالراق تۇتمىسا ، مەنمۇ ئۇنىڭ بىلەن جەڭگى - جېدەلدىن باشقا ئىشنى قىلمايمەن . ئۇ قەيەردە جەڭ مەيدانى تۈزسە ، مەنمۇ شۇ يەرگە يۈرۈش قى-

لىپ ، تۇتۇشىمەن . ئەگەر دىيارىمغا لەشكەر تارتىپ كەلسە ، شەھەر دەرۋازىسىنى يېپىپمۇ قويمايمەن . سىپاھلىرىم بىلەن بۇ ئاسمان ئاستىنى چاڭ ـ توزانغا تولدۇرۇپ ، ئىسكەندەر بىلەن يۈزمۇ يۈز ئېلىشىمەن .

ئەلچى چىن خاقانىنىڭ بۇ جاۋابىنى ئاڭلاپ قايتىپ كەتتى . يۇقىرىقى ئۈچ پادىشاھقا ئەۋەتىلگەن ئەلچىلەر ئۇلارنىڭ ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئېيتقان جاۋابلىرىنى ئېلىپ ، ئىسكەندەر ھۇزۇرىغا قايتىپ كەلدى ـ دە ، ئەھۋالنى بىر ـ بىرلەپ بايان قىلدى . باشقا پادىشاھلار تېزلىكتە يېتىپ كېلىپ ، ئىسكەندەردىن ناھايىتى كۆپ ئىلتىپاتلارنى كۆردى . ئىسكەندەر نەچچە قېتىملاپ ، شاھانە مەجلىسلەرنى تۈزدى . شاراب ۋە نەغمە ـ ناۋالار بىلەن ھەممەيلەننىڭ كۆڭۈللىرىنى ئالدى . ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن ھەممىسىنىڭ دىلىنى شادلىققا چۆمدۈردى . بىراق يۇقىرىقى ئۈچ پادىشاھنىڭ جاۋابى خىيالىدىن كەتمىدى . گەرچە ئۇ كۆرۈنۈشتە ئەيش ـ ئىشرەت بەزمىلىرىنى تۈزۈپ ، كۆڭۈل ئېچىۋاتقاندەك قىلسىمۇ ، لېكىن كۆڭلىدە ئاشۇ ئۈچ پادىشاھنىڭ ئىشلىرىنى ئويلايتتى . ئەمما ، قىش پەسلى يېقىنلاپ قالغان بولغاچقا ، سرتقا لەشكەر تارتىشنى توختىتىپ ، مەي ئىچىشكە مەشغۇل بولدى .

نەزمە :

مەي ئىچكەندە چىنى ئاياغى ئالسپ ،
دېگىل سۇرەت ئالدىمدا چىنى چالپ .
نەۋائى سۇمۇر بادەئى جان فەزاي ،
كى قالمىش نە مەللۇ نە خاقان نە راي .
بۇ مەئنىغە خەت دەۋرى ساغەردەدۇر .
ئۇلاردىن دېمە سۆز ، سىكەندەردەدۇر .
يوق ئىسكەندەرى ئالەم ئارادا بەھىس ،
ئېرۇر بەلكى خىزرۇ مەسىھادا بەھىس .

مەجنۇننىڭ ھېكايىتى . مەجنۇن قىش كۈنىنىڭ ئۇزۇن ۋە قاراڭغۇ تۈنىدە شامال كارۋانلىرىدىن لەيلى چېچىنىڭ ئىپار كەبى پۇراقلىرىنى ھىدلىغان ھالدا ئىز بېسىپ كەلمەكتە ئىدى . بەخت پەردازچىسى ئاخىر مۇراد رىشتىسىنىڭ ئۇچىنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى

مۇنداق بىر ئەپسانىنى ئاڭلىغانىدىم :

بىچارە مەجنۇن قىش - ياز دېمەستىن ھەمىشە چۆل - جەزىرىلەردە سەرسان بولۇپ يۈرەتتى . ھاۋا قىزىغاندا ئۇ يۇرگەن چۆل دوزاختىن بىر نەمۇنە بولۇپ قالاتتى . بىراق مەجنۇننىڭ شۇنداق ئادىتى بار ئىدىكى ، سايىدا تۇرمايتتى . ئۇ چۆلدە سايىمۇ تېپىلمايتتى . ئەگەر قىشنىڭ قەھرىتان سوغۇقلىرى دەشتكە يامرىسا ، ئۇ يەنىلا يۇرتىغا قايتمايتتى . ياكى ئىسسىنىش ئۈچۈن بىرەر گۈلخان تەرەپكىمۇ مەيلى تارتمايتتى . ئۇنىڭ پۈتكۈل مايىللىقى لەيلى تەرەپتە ئىدى . لەيلى قەيەردە بولسا ، ئۇنىڭ مەيلى شۇ ياققا تارتاتتى ، ئۇ خۇددى تاڭ شامىلى گۈل تەرەپكە يۈرگەنىدەك جان - جېنىدىن دەردمەنلەرچە ناله - پىغانلار چېكىپ ، لەيلى تەرەپكە قەدەم قويىاتتى . بىر يىلى قىشتا ناھايىتى قاتتىق سوغۇق بولدى . مەجنۇن قۇيۇنىدەك پىرقىراپ يۇ-رۇپ ، لەيلى تەرەپكە يېقىنلاپ قالدى . بۇ چاغدا گويا كى بۇلبۇلغا گۈلزارنىڭ پۇرىقى كەلگەندەك ، ئۇنىڭ دىمىقىغا لەيلىنىڭ ھىدى ئۇرۇلدى ، بۇ چاغ قارا تۇن بۇلۇپ ، شامال ئۇنىڭ دىمىقىغا يارىنىڭ پۇرىقىنى كەلتۈرگەنىكەن . مەجنۇن شۇ ھامانلا كۆزلىرىنى يۇمۇپ ، قەدەملىرىنى ئۇرۇپ ، لەيلىنىڭ ئىشكى ئالدىغا يېتىپ كەلدى . ئۇ ئىشىككە تېگىش بىلەنلا ئىشك ئېچىلدى . كۆزىنى ئېچىپ قارىسا ، ئۆي ئىچىدە لەيلى ئولتۇرۇپتۇ . ئۇنىڭ جامالى قارا تۇنىدە تۇغقان قۇياشتەك پارلاپ تۇرۇپتۇ . بۇ چاغدا ھەيرانلىق ۋە ئىشتىياق ئۇنىڭ جېنىغا قىينىقلارنى سالدى . تاقەتسىزلىك ئۇنى خاراب قىلدى . ئۇ لەيلىنىڭ ئالدىدا تۇيراققا باش قويۇپ ، ئىككىلا ئالەمدىن ئىككىلا كۆزىنى يۇمغان ھالدا يىغلىدى . لەيلى بۇ ئەھۋالنى باشقىلار بىلىپ قالمىسۇن دەپ ،

هۇجرىسدا ئۇنى پىنھان ساقلىدى . كىشى ئەقلى ـ ھوشىنى تەرك ئەتكەندە بۇنداق مۇرادىغا يېتىدىغان بولسا ، ئۇنىڭغا ئەقىل ـ ھوش دېگەنلەر ھارام بولسۇن ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىشقنىڭ كارامىتىدۇر . ئىشق ـ مۇھەببەت ئىچىدىلا مۇشۇنداق ئاجايىپ ـ غارايىپ ئىشلار يۈز بېرىدۇ . ئىشق ـ مۇھەببەت بولمسا ، بۇنداق ئىشلارمۇ بولمايدۇ . نەزمە :

نەۋائىغە ، يا رەب ، قەرىب ئەت ئانى ،
قەرىب ئەتتىڭ ئىرسە نەسىب ئەت ئانى .

ئەي تەڭرىم ، بۇ ناتىۋان موللا سىدىققىمۇ ھەقىقي ئىشقتىن نېسىۋە ئاتا قىلغايسەن . ساخاۋەت داستىخىنىڭدىن ئۇنى نېسىۋىسز قويمىغايسەن . رۇبائىي :

ئەگەر چەندىكى بولسام ئاجىزۇ خار ،
ئۇمىدىم بار كى لۇتفۇڭدىن تاپىپ يار ،
ئەدۇلار كىم نەزەر تاپسە كەرەمدىن ،
مۇھىبلارغە ئۇمىدى مەغفىرەت بار .

ھېكمەت . ئىسكەندەر ئەرەستودىن : قىش پەسلى سوغۇقىنىڭ كۆپلۈكى ۋە قار ـ شۇرغانلىرىنىڭ شىددىتى بىلەن تارقاقچىلىققا ۋە ئىلاجسىزلىققا سەۋەب بولىدۇ . شۇنداق بولۇشىغا قارىماي ، يەنە نېمە ئۈچۈن كىشىلەر ئۇنىڭغا خۇشتار ،كۆڭۈل نېمىشقا ئۇنىڭغا مايىل ؟ دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى ، ئەرەستو ھېكمىنىڭ جاۋابقا ئېغىز ئاچقانلىقى ۋە ھېكمەت بۇلۇتلىرىدىن ئۇنچىلەرنى چاچقانلىقى

ئىسكەندەر ئەرەستوغا مۇنداق سوئال قويدى :

ـــ قىش پەسلىدە ئادەملەر قانچىلىغان دىشۋارچىلىق ۋە مۇشەققەتـ لەرگە دۇچ كېلىدۇ . ئۇلاردىن بىرى شۇرغان بولۇپ ، ئۇنىڭدىن ئەلگە ھەرەج

ۋە قىينىچىلىق يېتىدۇ .يەنە بىرى سوغۇق كۈچىيىپ ، كىشىلەرنى ھالاكەتكە قىستايدۇ . يەنە بىرى ئۇزۇن كېچىلەردە ئۇششۇك بىلەن قار- چاپقۇن پەيدا بولىدۇ . ئۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلمىغاندا ،خالايىقنىڭ تەبىئىتى ۋە جىسمى ئېغىر ئازاب ۋە دىشۋارچىلىققا دۇچار بولىدۇ . خوش ، شۇنداق تۇرۇقلۇق ، نېمە سەۋەبتىن كىشىلەر يازدىن قىش پەسلىگە بەكرەك مايىل ؟ كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدە بۇ مۇشكۇل ئىشنىڭ ئاسان بولۇشى ئۈچۈن ، بۇنىڭ سىرىدىن بىزنى خەۋەردار قىلغايسەن .

دانا ھېكىم ئەرەستو بۇ مەسىلىگە ئۆزگىچە قىياس ۋە مۇلاھىزە بىلەن مۇنداق جاۋاب بەردى :

بۇ ھېكمەتنىڭ سىرى شۇكى ، خالايىقلارنىڭ قىشقا مايىل بولۇشى مۇنداق بەش تۈرلۈك ئىشنىڭ بولغانلىقىدىندۇر . بىرىنچى ئىش ، قىشنىڭ ھاۋاسى ھۆل سوغۇق بولىدۇ . ئالىملارنىڭ بايان قىلىشچە ، ياز پەسلىدە تاڭ شامىلى ئادەم ۋە ھايۋاناتلارنىڭ مىجەزىگە قۇرۇق ئىسسىقنى ئېلىپ كېلىپ ، بەدەننى ھارارەتكە سالىدىكەن . ھۆل سوغۇق بولسا ، بۇ خىل مىجەزنى تەڭشەپ نورماللاشتۇرىدىكەن . يەنە بىر ئىش شۇكى ، كىشىلەرنىڭ مىجەزى ئوتتۇراھال دەرىجىدە بولغاندا ، ئۇلار ئەيش ـ ئىشرەت ۋە راھەت ـ پارغەتنى خالاپ قالىدۇ . دانالار نەزەرىدە شۇ نەرسە ئېنىقكى ، ئەيش ـ ئىشرەت ، بـ ـەزمە ـ مەشرەپ تۇزۇش ئۈچۈن قىش پەسلى ئەڭ ياخشى ۋە ئەڭ مۇۋاپىقتۇر . كۈندۈزلىرى قار ـ يېغىنلاردا كىشىلەر بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ، كۆڭۈل ئاچىدۇ . قىش كېچىلىرىنىڭ ئۇزۇن بولۇشىمۇ راھەت ـ پاراغەت ئۈچۈن ناھايىتى پايدىلىق . ئۇزۇن كېچىلەر بەزمە ـ مەشرەپكە ، ياكى شېرىن سۆھبەتكە ناھايىتى لايىقدۇر . بۇلاردىن توختىغاندىن كېيىن ، كىشـ ـىلەر تىنچلىنىپ ، سۈكۈنات ئىچىدە ئۇخلاپ ئارام ئالىدۇ . ئۇخلىغۇچە بولغان ئارىلىقتا كىشىلەرنىڭدىماغلىرى مەي ـ شاراب بىلەن نەمخۇش بولىدۇ ، شۇنـ ـدىن كېيىن كىشىلەرنىڭ تەبىئىتى ئۇيقۇغا مايىل بولىدۇ . ئۆز ۋاقتىدا ۋە يېتەرلىك ئۇخلىغاندا بەدەن ساغلام بولىدۇ . ئۇيقۇ بىلەن كىشىلەرنىڭ تەبـ ـئىتى شادلىققا چۆمىدۇ ، پۈتكۈل ئەزالىرىغا كۈچ ـ قۇۋۋەت ھاسىل بولىدۇ .

ئۇچىنچى ئىش شۇكى ، ھۆپىگەرلەر ئۆزلىرىنىڭ تىرىكچىلىكىگە دەسمايە تۇپلاش ئۈچۈن ، قىشىنىڭ ئۈزۈن تۈنلىرىدە ئۈيقۇدىن قوپۇپ ، ھۈنەر ـ كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدۇ . تۆتىنچى ئىش شۇكى ، ئىلىم تەھسىل قىلىپ يېتىلگەن ۋە يول تاپقان ئالىملار كۈندۈزى ئىلىم تەھسىل قىلىشنى كۆڭلى تارتمىسا ، قىشنىڭ ئۈزۈن تۈنلىرىدە چىراغلىرىنى ياندۇرىدۇ ـ دە ، كېچىنىڭ ئىككىنى بېشىدا ئىلىم مۇتالىئە قىلىدۇ . ئۇتتۇرىسىدا ئۇخلاپ مېڭىسىنى دەم ئالدۇرىدۇ . بەشىنچىئىش ، تەڭرىنى ئىزدىگۈچىلەر قىش كۈنلىرى ئۈيقۇنى ، يېمەك ـ ئىچمەكنى تەرك قىلىپ ، ئىبادەت قىلىش بىلەن ، كىشىلەر كۆزلىرىدىن پىنھان جايدا كۈن ئۆتكۈزىدۇ . جاھان ئۇلارسىز رونىق تاپالمايدۇ . ئۇلار قارا تۇنلەردە تائەت ـ ئىبادەت قىلىدۇ . ئالەمگەئۇلاردىن يورۇقلۇق يېتىدۇ . بۇنداق تۈنلەر قانچە ئۈزۈن بولسا ، يورۇقلۇققا شۇنچە تۇرتكە ۋە سەۋەب بولىدۇ . مانا مۇشۇنداق بىر نەچچە خىل ئىشلار سەۋەبىدىن ئالەم ئەھلى قىشقا مايىل بولغان بولسا كېرەك . كىشىلەرنىڭ قىشقا خۇشتار بولۇشىنىڭ بائىسىمۇ مۇشۇدۇر .

ئۇ پاراسەتلىك ھېكىم سۆزدىن توختىدى . ئىسكەندەر ئۇنىڭ جاۋابىنى ئورۇنلۇق بىلىپ ، ئاپىرىن ئېيتتى .

ئىسكەندەرنىڭ جاھانگىرلىك مۇددەئاسى بىلەن يۈرۈش قىلىپ ، خۇراسانغا كەلگەنلىكى ۋە ھىرات (تەڭرى بۇ شەھەرنى بالا ـ قازا ۋە ئاپەتلەردىن ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي) شەھرىنى بىنا قىلغانلىقى ، ئاندىن ماۋەرائۇننەھرنى ئېلىپ ، جەننەت كەبى سەمەرقەندنى سېلىپ ، كەشمىر تەرەپكە يۈزلەنگەنلىكى ، كەشمىر سېھرىـ گەرلىرىنىڭ سېھرى ـ جادۇلىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن ، مۇسا پەيغەمبەردەك زور كۈچ ـ قۇدرىتىنى نامايان قىلغانلىقى ، سېھرىلەنگەن قەلئەلەرنى ئاپئاق قوللارنىڭ مۆجىزىلىرى بىلەن بۇزۇپ ، مەللۇنىڭ بېكىنىۋالغان تىلسىم قورغىنىغا يۈرۈش قىلغانلىقى ، ئىسكەندەرنىڭ ئاخىر كەشمىر شەھرىنى ئالغانلىقى

تارىخچىلار بۇ ماجىرانى شەرھلەپ ، مۇنداق داستان تۈزدى :

ۋاقتىكى ، ئىسكەندەر قىشلاققا قايتىپ ، قاراباغ ئىچىدە ئارام ئالدى . لېكىن ئۇنىڭ پۈتكۈل پىكرى خىيالى جاھانگىرلىك بىلەن ئالەمنى ئۆز ئىلكىگە كىرگۈزۈشتىن ئىبارەت ئىدى . بۇ خىيال ئۇنىڭ بېشىدىن كېچە ـ كۈندۈز يىراق ئەمەس ئىدى . دائىم ئالىملارنى يېنىپ ، مۇشۇ ئىشنى ئو-رۇنداشنىڭ يىلان ۋە مەسلىھەتلىرىنى قىلاتتى ، چارە ـ تەدبىرلىرىنى كېڭىشەتتى . تەڭرىنىڭ تەقدىرىمۇ ئۇنىڭ تەدبىرىگە ماس كېلىپ قالدى . ئۇنىڭ بارلىق كېڭەش ـ مەسلىھەتلىرى پۈتكەندىن كېيىن ، قوشۇننىڭ ياراق ـ جابدۇقلىرىنى ھازىرلىدى ، لەشكەر ۋە خەلقنىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە رام قىلدى . ئاندىن تەڭرىدىن مەدەتكارلىق تىلەپ ، پۈتۈن ئىشلىرىنى سە-رەمجانلاشتۇردى . كۆڭلى قانغۇدەك پاراغەت سۈرۈۋالغاندىن كېيىن ، لەشكىرىي يۈرۈشنى باشلىدى . ئۇ قوشۇننى باشلاپ ،ئەرس دەرياسىنىڭ سا-ھىلىدىكى ئورمانلارنى بويلاپ ئۆزۈن يوللارنى باستى . باھار كېلىپ ، قۇياش ھەمەل بۇرچىغا يۆتكەلگەندە ، ئىسكەندەرمۇ قۇياشقا ئوخشاش دەشت ئىچىدە بارگاھ تىكتى . ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى دەشت ئىچىدە گويا كى پايانسىز كۆكلەمدىكى كوكاتلاردەك سانجاق تۇرۇپ كەتكەن ، ئولار پۈتۈن جەزىرىنى قاپلىغانىدى . ئۇلار ئازراق دەم ئالغاندىن كېيىن ، ياخشى سائەتنى تېپىپ ، سائەدەت بىلەن ئۆز بارگاھىنى يۆتكىدى ـ دە ، ئىسپاھان شەھىرىگە قاراپ يۇرۇش قىلدى ، ئاز ۋاقىت ئىچىدە ئۇ يەردىنمۇ ئۆتۈپ خۇراسانغا يۈزلەندى . ئۇ يەرگە يېتىپ بارغۇچە بولغان ئارىلىقتا پۈتكۈل ئىران زېمىنىنى ئۆز ھۆكـ-مىگە قاراتتى . خۇراساننىڭ ھاۋاسى ئۇنىڭ مىجەزىگە ناھايىتى ماس كېلىپ ياراشتى . چۈنكى ئۇ ئەل باشقا ئىقلىملاردىن كەڭرى ۋە ئېگىز ئىدى . ئىسكەندەر بۇ يەرنى كۆرۈپ ، ھەر تەرەپنى سايادەت قىلدى . بۇ يەرنىڭ كەڭ دالاسى ، بۇلاقلىرى ۋە زۇمرەتتەك ئېقىنلىرى ئۇنىڭ كۆڭۈل ئەينىكىدىكى چاڭ ـ توزانلارنى يۇيۇپ ، پاك ـ پاكىز قىلدى .

بۇ دىيارنىڭ تۆت دەريالىق بار بولۇپ ، بۇ دەريالارنىڭ شاۋقۇن ـ سۈرەنلىرى پەلەك گۈمبىزىنى قاپلىغاندى . بۇ يەرلەر جەننەت كەبى گۈزەل ۋە بايىاشاد ئىدى ، ئېقىن سۇلىرىمۇ جەننەت ئېرىقلىرىدىن نەمۇنە ئىدى . بۇلاردىن بىرى ھىرمەند دەريىسى ئىدى ، ئۇنىڭ ھەربىر تامچىسى يۇزلىگەن ئاغرىقلارغا شىپا ئىدى . ئۇنىڭ ئېقىنلىرىدىن زابۇلستان دىيارى خۇددى گۈلىستانىدەك زىننەتلەنگەن . بۇ دىيارنىڭ پاك ۋە گۈزەللىكى كۆزلەرنى قامىشتۇراتتى ، بۇ ئېرىقلار زابۇلستان ئېلىدىن قاراڭغۇلۇق ۋە كىر ـ غۇبارلارنى يۇيۇپ ئۆتىدىغان بولغاچقا ، يۇرت ئىچى بەئەينى ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياشتەك تاۋلىنىپ تۇراتتى . شۇ تۈپەيلىدىن بۇ يەرنىڭ يەنە بىر ئىسمىنى « نىمرۇز شەھىرى » دەپمۇ ئاتايتتى . بۇ شەھەر گادايلىرىنىڭ ھەر بىرى ھاتەمدەك ، لەشكەرلىرى بولسا رۇستەمدەك ئىدى . يەنە بىر دەريا بولسا ، دەريجەز دەريىسى ئىدى . ئۇنىڭ سۇلىرى ئۇزۇم سۇيى(شاراب) دەك ئىدى . ياق ، ئۇزۇم سۇيى ئەمەس ، بەلكى ھۇر ـ غىلمانلار ئىچىدىغان شارابى ئەنتىھۇرنىڭ ئۆزى ئىدى . ئۇنىڭ ئېقىنلىرى بەلخ دىيارىنى ئاۋاتلاشتۇرغانىدى . بۇ شەھەرنىڭ گۈزەللىكىدىن ، دۇشمەنلەرنىڭ جىسمىغا رەشك ئوتلىرى تۇتاشقانىدى . بۇ شۇنداق شەھەر ئىدىكى ، مەشھۇر پادىشاھ ھۇشەڭمۇ ئۇنى باشقا شەھەرلەردىن ئەۋزەل كۆرۈپ ، پايتەخت قىلغانىدى . ئىبراھىم ئەدھەم ، ــ بۇ مۇقەددەس پەلەك ئۇنىڭ يولىدا توزان بولغانىدى ، ــ ئورۇنلاشقانىدى . يەنە بىرى مۇرغاب دەريىسى ئىدى . ئۇنىڭ سۇلىرى خالايىقنىڭ جىسمىدىن ئاغرىق ـ سىلاقلارنى يوقىتىدىغان كەۋسەرنىڭ ئۆزى ئىدى . كىشىلەر ئۇنى تەرىپلەپ ، « خەزىنە ئاقىدىغان دەريا » دەپ ئاتىشاتتى . بۇ دەريا ئېقىنلىرىدىن ماخان ۋە مەرۋى شەھەرلىرى گۈللەپ ياشنىغانىدى . بۇ يەرنىڭ خۇش ھاۋالىقى ۋە بايىاشادلىقى تۈپەيلىدىن قۇشقاچلىرى قىرغاۋۇلدەك ، كۆچەتلىرى ھەيۋەتلىك سەرۋى

دەرەخلىرىدەك ئىدى . بۇ جاي پادىشاھ تەھمۇ رەسكە پايتەخت بولغانىدى . ئۇنىڭدىن كېيىن شاھ سەنجەرگە ئارامگاھ بولدى . ھېچكىم بۇ يەرلەردەك يېقىملىق جاينى كۆرۈپ باقمىغان بولغيتتى . يەنە بىر دەريا بار ئىدىكى ، ئۇنىڭ ئىسمىنى «خۇنجەران» دەپ ئاتايتتى . سۇيى ھاياتلىق سۇيىدىن نەمۇنە ئىدى ، يەرلىرىنىڭ ئېگىزلىكى ۋە ساپ ھاۋالىقى پەلەكتىن نىشانە بېرىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ ئەتراپى سامان يولىدەك كۆرۈنەتتى . بۇ دەريانىڭ ئۇششاق تاشلىرى خۇددى يۇلتۇزدەك ئىدى . ئۇلارنىڭ ھەر بىرى لاتاپەتتە ئۇنچە ـ مەرۋايىتتەك جۇلالىنىپ ، كۆزلەرنى قاماشتۇراتتى . سۇيىنىڭ خاسىيتى ئابھايات بىلەن ئوخشاش ئىدى . ئونى ئىچكەن كىشى ئۆلۈمدىن نىجات تاپاتتى . دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىدا گۈل دەرخلىرى يېشىل رەڭلىرى بىلەن شۇ قەدەر جىلۋىلىنىپ تۇراتتىكى ، گۈيا ئەبەدىيلىك دۇنياسى ئىچىدىكى خىنزىر پەيغەمبەردەك كۆرۈنەتتى ، بۇ يەرنىڭ تۇزلەڭلىك ۋە ئېگىزلىكلىرى جەننەتتەك خۇش ھاۋا ئىدى . بىراق دەريا سۇيىنىڭ خەلق ئېھتىياجىدىن ئېشىپ قالغانلىرى قۇم ـ دەشتلەرگە بىكارغا ئېقىپ زايە بولاتتى .

پادىشاھ ئىسكەندەر يۇقىرىقى ئۇچ دەريانىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى ۋە خۇراسان دىيارىنىڭ خۇش ھاۋاسىنى بىلگەندىن كېيىن مۇنداق دېدى :

ـ بۇ ئەلنىڭ يەرلىرى جاھانىنىڭ گۈلشىنى ئىكەن . بۇ دىيارنى كۆرۈپ ، كۆڭلۈم تېخىمۇ روشەنلەشتى . لېكىن مۇنۇ دەريانىڭ بىكار سۇيىدىن پايدىلىنىپ ، يەنە بىر شەھەر سېلىپ ، ئاۋات قىلايلى .

ئىسكەندەرنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ، جەننەت كەبى بىر شەھەر ياسىلىپ پۈتتى . بۇ شەھەرگە ئات قويۇش ۋاقتىدا ئىسكەندەرنىڭ كۆڭلىگە ھىراتتىن باشقا سۆز ياقمىدى . شۇ دەۋردە دانىشمەن ، بىلىملىك كىشىلەرنى «ھىرات» دەپ ئاتايتتى ، ئىسكەندەر بۇ سۆزنى ياقتۇرىدىغان بولغاچقا ، بۇ شەھەرگىمۇ

هىرات دەپ ئات قويۇشتى . ئىسكەندەرنىڭ لەقەمىمۇ هىرات ئىدى ، لېكىن كۆپچىلىك كىشلەر ئىسكەندەرنى هىرىي دەپ ئاتايتتى .

ئەلىشىر نەۋائىي ھىرات شەھرى تۆتىنچى ئىقلىمدا بىنا قىلىنغان بولۇپ ، قۇياش سەييارىسى ئۇنىڭ ئۈستىدە تۇغاتتى ۋە ئۇنىڭغا پەرۋىش قىلاتتى . چۈنكى ، خۇراسان يەتتە ئىقلىمنىڭ تۆتىنچىسىگە جايلاشقان بولغاچقا ، يەتتە ئىقلىمنىڭ ئوتتۇرىسى ھېسابلىناتتى . قۇياشمۇ سەييارىلەرنىڭ ئوتتۇرىسى ئىدى . قۇياش بۇ دەريانىڭ ئاسمىنىدىن تۇغقانلىقى ئۈچۈن ، بۇ يەرنى « خۇراسان » دەپ ئاتىغانىدى . ئەمما ، خۇراسان بىر گۈزەل بەدەن بولسا ، ئۇنىڭ جېنى ھىرات شەھرى بولدى . ھەممىگە ئايانكى ،جانسىز بەدەننىڭ ھېچبىر پەزىلىتى بولمايدۇ . پەلەك ئۈستىدە پارلاپ تۇرغان بۇ قۇياش بەرقارار بولسلا ،بۇ ئىقلىمغىمۇ زاۋاللىق ۋە بالا ـ قازا يۈزلەنمىگەي .

ئىسكەندەر باشقا شەھەرلەرنىمۇ كۆزدىن كەچۈرۈپ ، يۈرتىمۇ ـ يۇرت كېزىپ يۈرۈپ ، ئاخىر جەيھۇن دەرياسىدىن ئۆتتى ـ دە ، يەنە بىر جەننەت سۈيىەت دىيارغا كۆزى چۈشتى . بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى ۋە سۇيى پىرەۋس جەننىتىدىن نەمۇنە ئىدى . گۈزەللىكتە جەننەتىمۇ بۇ جايدىن بەھرە ئالاتتى . كىشىلەر بۇ جاينى « ماۋەرا ئۇننەھىر » ① دەيتتى . چۈنكى بۇ جاي ئىككى دەريا ئارىسىغا جايلاشقان بولۇپ ، بىر دەيادىن يەنە بىر دەريانچە بولغان ئارىلىقى يۈز ياغاچ ② كېلەتتى . ئۇ ئىككى دەريانىڭ بىرى سەيھۇن دەرياسى بولۇپ ، مەشرىق تەرىپىدە ئاقاتتى . يەنە بىرى جەيھۇن دەرياسى بولۇپ غەرب تەرىپىدە ئاقاتتى . ماۋەرائۇننەھىردە بۇ ئىككى دەريادىن باشقا يەنە 10 ـ 15 دەريا بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ھەر بىرىدىن باشقا ـ باشقا ئېرىق ـ ئۆستەڭلەر ھاسىل بولغانىدى . ھەر بىر ئېقىندىن بىرنەچچە شەھەر ئاۋاتلاشقانىدى . بۇلار

---

① ماۋەرائۇننەھىر ـــ ئىككى دەريا ئارىلىقى دېگەن مەنىدە . ئامۇ دەرياسى بىلەن سىر دەرياسىنىڭ ئارىلىقىنى كۆرسىتىدۇ .

② ياغاچ ـــ ئۈزۈنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى ، ھەر بىر ياغاچ تەخمىنەن 12 مېتىرغا تەڭ .

ئارىسىدا « كوھەك دەريا سى » دەپ ئاتىلىدىغان بىر دەريا بار ئىدى . ئۇنىڭ بېھىشت دەريا سى ئىكەنلىكىگە شەك ـ شۇبھە يوق ئىدى . زەئىپ ۋە كېسەلمەنلەر ئۇنىڭ سۈيىنى ئىچسە ، ساغلام ۋە تىمەن بولۇپ كېتەتتى . ئۇ- نىڭ سۇلىرى كۆزلەرنى روشەن قىلىپ ، بەدەننى قۇۋۋەتلەندۈرەتتى . لېكىن بۇ دەريادىن بىرەر شەھەر ئاۋاتلىقا ئىگە بولمىغان ، ئۇنىڭ جان بېغىشلا- غۇچى ئابىھايات سۈيىدىن كىشىلەر مەنپەئەتلىنەلمىگەنىدى . بۇ دەريا گۈزەللىكتە فىرات دەرياسىدىن ئېشىپ چۈشكىدەك دەرىجىدە بولسىمۇ ، لې- كىن ئۇنىڭ سۇلىرى ئىنسانلىك ئۆمرىدەك زايە بولۇپ بىكارغا ئاقاتتى . ئىسكەندەر بۇ دىيارنىڭ ئاب ـ ھاۋاسىنى كۆرۈپ ياقتۇرۇپ قالدى ، خۇسۇ- سەن كوھەك دەرياسىنى كۆرگەندە ناھايىتى ھايا جانلانغان ھالدا :

ـــ بۇ دەريا گۈزەللىكتە نىل دەرياسىدىنمۇ زىيادىرەك ئىكەن ، ـــ دېدى .

بۇ دەريانىڭ ساھىلىدا كوھەك دەيدىغان بىر ئورمانلىق بار ئىدى . بۇ ئورمانزارنىڭ چەك ـ چېگرىسى يوق ئىدى ، ئۇنىڭ ئىچى ئالەم خەزىنىسىنىڭ تىلىسىماتى ئىدى . بۇ يەرنىڭ ئۇششاق تاشلىرى يۈلتۈزدەك يالتىراپ تۇراتتى ، يېشىل كۆكلەمزارلىقى بۇ يېشىل ئاسماندەك كۆرۈنەتتى . ئۇ دەريا ئاشۇ ئورمانزارنىڭ يېنىدىن ئاقىدىغان بولغاچقا ، دەريا ئىسمىنمۇ « كوھەك دەريا سى » دەپ ئاتاشقانىدى . ئىسكەندەر بۇ جايىنى كۆرگەندىن كېيىن ، ئۇ يەرگە بىر شەھەر بىنا قىلدى . تەڭرى بۇ شەھەرنى تاكى قىيامەتكىچە ئامان ـ ئېسەن ساقلىغاي ، بۇ شەھەرگە « جەننەت كەبى سەمەرقەنت » دەپ ئات قويدى .

ئىسكەندەر يۇقىرىقى ئىشلارنى تاماملىغاندىن كېيىن ، قوشۇننى باشلاپ ، كەشمىر شەھىرىگە قاراپ راۋان بولدى . ئۇ چۆل ـ باياۋانلارنى كېزىپ ، كەشمىر شەھىرىگە ئۆز سايىسىنى يەتكۈزگۈچە بولغان ئارىلىقتا ، ئۆزىنىڭ ئالىي ھىممەتلىكى تۈپەيلىدىن نۇرغۇن يۇرتلارنى بويسۇندۇرۇپ ، غەلبە ۋە نۇسرەت قازاندى .

ئۇلار كەشمىر چېگرىسىغا يېتىپ كەلگەندە كۆز ئالدىدا بىر تاغ

كۆرۈندى . ئۇنىڭ ئېگىزلىكى پەلەككە تاقاشقان بولۇپ ، ئاينىڭ كۆپكۆك بولۇپ كۆرۈنۈشى شۇ سەۋەبتىن ئىدى . بۇ تاغقا قارىغان كىشىنىڭ بۆكى يەرگە چۈشۈپ كېتەتتى . بۇ تاغنىڭ ئىككىتەرىپى شۇ قەدەر ئۆزۈن ئىدىكى ، ئۇنى كېزىپ بېقىشنى ئويلىمىغان ياخشىراق ئىدى . كوھىقاپتەك ھەيۋەيلىك بولغان بۇ تاغ تاكى كۆكتىن يەرگىچە بولغان ئارىلىقتا يېرىلىپ ، ئىككى پارچىغا ئايلانغان بولۇپ ، بۇ ئارىلىقتىن بىر يول ھاسىل بولغانىدى . بۇ يولنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن يۈز قېرى ① ئەتراپىدا بولۇپ . ئەتراپىدا تاغدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق ئىدى . كەشمىرلىكلەر بۇ تاغنى بىر ـ بىرىگە چېتىپ ، سېپىل سوققان ۋە بۇ سېپىلغا دەرۋازا ئورنىتىپ ، ئۇنى مەھكەم تاقىغانىدى . سېپىلنىڭ ئېگىرلىكى ۋە قېلىنلىقى يۈز ئەللىك قېرى ئىدى . بۇ سېپىل گەج ۋە ئۈيۈل تاشلار بىلەن شۇ قەدەر پۇختا ياسالغان ئىدىكى ، تاغدەك بۈيۈك بۇ سېپىل ئاسماندىن تاكى يەرگىچە بىر پارچە ئۈيۈل تاشقا ئايلىنىپ كەتكەنىدى . ئۇنىڭ دەرۋازىسى تۆمۈردىن ياسالغانىدى . ئۇنى گويا كى پەلەك گۈمبىزىنىڭ دەۋازىسىدەك مەھكەم قىلىپ تاقىغانىدى . بۇ سېپىل تاغنىڭ قاپ بېلىگىچە قوپۇرۇرلغان ، ئۇنىڭ ئۈستىدە دۈشمەنلەرنى يوقىتىش ئۈچۈن ئوق ئېتىلىدىغان تۆشۈكچىلەر ۋە ئۆزىنى دالدىغا ئالىدىغا پاناھلىق جايلار بار ئىدى . بۇ سېپىل ۋە دەرۋازىنى كۆرگەن كىشى بۇلارنى كۈچ بىلەن ئەمەس ، بەلكى سېھرى جادۇ بىلەن تەييار قىلغان بولسا كېرەك ، دەپ تەسەۋۋۇر قىلاتتى . راستىنلا بۇلارنىڭ ھەممىسى ھىيلە ۋە ئەپسۇنلاردىن پۈتكەن ئىدى . ئەپسۇنگەرلەر بۇ يەرگە كەلگەنلەرگە بىمالال ھالدا تاقابىل تۇراتتى . ئۇ دەرۋازىغا يېتىشكە مىڭ قېرىغا يېقىن ئارىلىق قالغاندا ، كەلگەن كىشىلەرنىڭ ئاياغلىرى بوشىشىپ ، ھەركەت ئىقتىدارىدىن قالاتتى ، كەلگۈچىلەر ئۆزىنى ئېغىر ئەھۋالغا ، خارۇ

① قېرى ـ ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى . بىرقېرى تەخمىنەن بىر مېترغا تەڭ .

زارلىق ۋە بىچارىلىككە چۈشۈپ قالغان ھالدا كۆرەتتى .ئات ـ ئۇلاغلارمۇ سېپىل تەرەپكە قاراپ ماڭسا ئاياغلىرىدىن ماغدۇرى كېتىپ ، بىتاب ھالغا چۈشۈپ قالاتتى .ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلەرى بۇ ۋەقەنى كۆرۈپ ھەيرانلىق ئىچىدە قالدى . ئۇلارنىڭ باشلىرى قېتىپ ، پاتپاراق بولۇشقا باشلىدى . ئۇلار ئارقىسىغا يېنىپ ، كۆرگەن ئەھۋاللارنى ئىسكەندەرگە مەلۇم قىلدى . ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرگە ئېتىبار قىلماي ، ئەرەستو بىلەن دەرھال ئۇ يەرگە باردى . ئۇ يىراقتىن كۆرۈش بىلەنمۇ ئىشەنمەي ، يېقىنلاپ بېرىپ تەكشۈردى . ئاندىن مۇنداق دېدى :

ـــ بۇ كەشمىرلىكلەرنىڭ ھىيلە ـ نەيرەڭى ، سېھىرگەرلەرنىڭ ئەپسۇن ۋە مىكرىسى ئىكەن . بۇنىڭ چارە ـ ئامالىنى تېپىپ ، بۇ سېپىلنى ۋە دەرۋازىنى بۇزۇشىمىز كېرەك .

ئىسكەندەر شۇندىن كېيىن لەشكەرلىرىنى سەل ئارقىغا چېكىندۈرۈپ ، ئورۇنلاشتۇردى . قوشۇنلارنى مۇھاپىزەت قىلىپ پۈتۈن ئەتراپىنى ئايلىنىپ ، بىر قۇر كۆزدىن كەچۈردى . كۆڭلى خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن ، بارگاھقا كىرىپ ئورۇنلاشتى .

ئىسكەندەرنىڭ ھۇزۇرىدا 500 نەپەر ئالىم بار ئىدى . ئۇلاردىن 10 كىشى ئۇلۇغ ئالىملاردىن ئىدى . بۇ 10 نەپەر ئالىم ئىسكەندەرنىڭ بۈيۈك ۋەزىرلىرى ئىدى . كېچە ـ كۈندۈز ۋازارەت ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل ئىدى . بۇ 10 كىشى : ئەفلاتون ، ئەرەستو ، بەلناس ، ئەرەشمەندىس ، شەمناس ، فەلمۇن ، دەۋالىس ، فەرفۇرۇنۇس ، سوقرات ، ھۇرمۇسلاردىن ئىبارەت ئىدى . ئىسكەندەر بۇ ئالىملارنى قول ئاستىدىكى بارلىق ھۆكۈمالىرى بىلەن قوشۇپ چاقىرىپ ، مەجلىس تۈزدى . مەجلىستە ئىسكەندەر :

ـــ كەشمىرلىكلەرنىڭ بۇ سېھىر جادۇلىرىنى بىكار قىلىش ئۈچۈن قانداق تەدبىر قوللانساق بولار ؟ ـــ دەپ سورىدى .

هۆكۈمالار دەرهال سۆز باشلاپ ، ئسكەندەرگە دۇئا ۋە مەدھىيىلەر ياغدۇرغاندىن كېيىن ، مۇنداق دېيىشتى :

ـــ ئەي پادىشاهى ئالەم ، بۇ ئىشتىن ھەرگىزمۇ غەم قىلمىغايلا . سېپىل بۇنىڭدىن يۇز ھەسسە ئارتۇق بولسمۇ ، بۇنىڭدىن قورقۇنچمىز يوق . دەرۋازىنىڭ كارامتى بۇ ئايلىنىپ تۇرغۇچى پەلەكنىڭ كارامەتلىرىدىن ئېشىپ چۈشكەن تەقدىردىمۇ ، ئۇنىڭ ئىشى ئاساندۇر . تەڭرى پادىشاهى ئالەمنىڭ تەلەي ئىقبالىنى يۈكسەك قىلسۇن . شاھىمزنىڭ ئىقبال ۋە ئامىتى بىزگە يول كۆرسىتىدۇ . خۇدا خالسا ، بۇ نەيرەڭلەرگە زەربە بېرىپ ، ئۇنى بىراقلا يەر بىلەن يەكسان قىلغايمىز . جوگىي باشچىلىقىدىكى بۇ خادۇگەرلەر سېھىر ـ جادۇغا ھەر قانچە ئۇستا بولغان تەقدىردىمۇ ، ھېكمەت ئىگىلىرى ئۇنى يوقاتـ مىغۇچە ئارام تاپمايدۇ . بۇ ئالىملار سېنىڭ يول باشلىغۇچىلىرىڭدۇر ، ياق ، يول باشلىغۇچى ئەمەس ، بەلكى كەمتەر چاكىرىڭدۇر . بىلىم ۋە دانالىقتا ئۇلارنىڭ ھەر بىرى بىر جاھانغا تېتىيدۇ ، ھەر بىر ھۆكۈمانىڭ ئىچكى دۇنياسىدا بىر جاھاننىڭ بىلىم ـ ھېكمىتى يوشۇرۇنۇپ ياتىدۇ . ئەفلاتۇن جادۇگەر جوگىيغا مەسئۇل بولۇپ ، ئۇنىڭ سېھىر جادۇلىرىغا زەربە بېرىپ ، ئۇنىڭ بىلەن ئېلىشىدۇ . ئەرەستو باشقا سېھىرگەرلەرنىڭ ئەپسۇنلىرىنى يوقـتىشقا مەسئۇل بولىدۇ . كەشمىرنىڭ ئەپسۇنگەرلىرىدىن مىڭى كەلگەن تەقدىردىمۇ ، ئۇلارغا بىزدىن بىرەيلەن كۇپايىدۇر . شاھىمز ئىككى كۇن ئارام ئالغاي ، ئۇچىنچى كۇنى بۇ دۇشمەنلەردىن ئىنتىقام ئالغاي . بىز ئىلىم ـ ھېكـمەتكە تايىنىپ ، ئۇلارنىڭ سېھىرـ جادۇلىرىنى بۇزۇپ ۋەيران قىلىمىز .

ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ، ناھايىتى خۇشال بولدى . بارلىق ھۆكۈمالارغا ئاپىرىن ئوقۇدى . ئاندىن :

ـــ ئۇنداق بولسا ، ھەممىڭلار ئۆز ئىشىڭلارغا مەشغۇل بولغايسىلەر ! ـــ دەپ پەرمان چۈشۈردى .

هۆكۈمالار ئسكەندەرگە دۇنيا ۋە ماختاشلارنى ئادا قىلغاندىن كېيىن ، ئۇرۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئۆز ئىشلىرىغا ماڭدى . ئسكەندەرمۇ قوپۇپ ، خىلۋەت چېدىرىغا كىرىپ كەتتى .

هۆكۈمالار ئىلىم ـ هېكمەت ئىشلىرىغا كىرىشىشتىن بۇرۇن ، خەيرىلىك ۋاقىتنى تاللاپ ، تۆمۈرچىلىك ئەسۋابلىرىنى تەييار قىلدى . تۆمۈر ۋە چويۇنلاردىن كۇپنىڭ شەكلىدە گۇي (توپ) لارنى ياساپ ، ئۇنىڭ ئىچىگە خىلمۇ خىل ، مۇرەككەپ ۋە بىر ـ بىرىگە قارىمۇ قارشى دورىلارنى قاچىلىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە سىماب قۇيۇپ ، ئاغزىنى مەھكەم ئەتتى . ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىگە پىلتە ئورنىتىپ تەييارلىدى . بۇ نەرسىلەرنى دۇشمەننىڭ بېشىدەك ، ياق ، بەلكى چاقماق ۋە گۈلدۇرماما تېشىدەك قىلىپ ياسىدى . ئۇنىڭ پىلتىسىگە ئوتنى يېقىپلا ، چاقماقتەك ئوقيالارغا قويۇپ ، سېپىل ئۈستىگە ئېتىپ ، ھاۋادىن ، دۇشمەنلەر ئارىسىغا چۈشۈرەتتى . ئوت ئۇنىڭ پىلتىسىنى كۆيدۈرۈپ ، مىناسغا يېقىلىشىش بىلەنلا ، مىنا يېرىلىپ ، نەچچە پارە بولاتتى . ئۇنىڭدىن ئاجايىپ ـ غارايىپ ئاۋازلار ياڭراپ ، ئوت ، تۈتۈن ، سېسىق پۇراقلار تارقىلاتتى ـ دە ، نەچچە خىل ئەھۋال يۈز بېرەتتى : بىرى ، ئۇنىڭ ئاۋازىدىن سېھىرگەرلەرنىڭ سېھىر ـ جادۇ قىلىدىغان ئەسۋابلىرى يوقىلاتتى . ئىككىنچىسى ، ئوت بىلەن دەرۋازا ئېچىلاتتى . ئۇچىنچىسى ، تۈتۈندىن سېھىرگەرلەرنىڭ يۈزى قارا بولاتتى . تۆتىنچىسى ، ئۇنىڭ پۇرىقىنى پۇراپ قالغانلارنىڭ نېرۋىلىرى بۇزۇلۇپ ، سېھىرگەرلىك ئىلمىنى ئونۇتاتتى . بۇنداق تىلسىملىق ۋە هېكمەتلىك نەرسىلەرنى تەييار قىلىپ بولغاندىن كېيىن ، ئالىملار جەم بولۇپ ، ئسكەندەرنىڭ هۇزۇرىغا كىردى ۋە بۇ نەرسىلەرنىڭ سىرلىرىنى بايان قىلىپ ، ئاشكارىلىدى . ئسكەندەر بۇنى كۆرۈپ ناھايىتى شادلانغان هالدا ، ئالىملارغا ئاپىرىن ئېيتىپ :

ـــ بۇنداق تىلسىمنى سىلەر تەييار قىلدىڭلار ، لېكىن ، جاھاندا هېچكىم قىلالماس ، ـــ دېدى .

ئالىملار ئسكەندەرنىڭ خۇشال بولغانلىقىنى كۆرۈپ :

ـــ پەرمانىڭغا ئىنتىزارمىز ، ـــ دېدى .

ئىسكەندەر دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ دەرۋازا تەرەپكە ئاتلاندى . بۇ ئىستىن ئۇنىڭ لەشكەرلىرىگە شاۋقۇن ـ سۇرەن چۈشۈپ ، ئىسكەندەرنىڭ ئارقىسىدىن سەلدەك راۋان بولدى . ھۆكۈمالار ئۇنىڭ ئالدىدا ، جاھان شاھىنىرى ئۇنىڭ تىزگىنى ئاستىدا مېڭىپ ، ئۇ سېھرلەنگەن جايغا يەتتى . ئۇلار تىلىسىملىق مىنانىڭ ئەسلىھەلىرىنى توغرىلاپ ، ھېكمەت بىلەن ئورنىتىلغان پىلىتىلەرگە ئوت ياقتى . ئاندىن ئۇنى دۇشمەنلەرنىڭ بېشىغا قارىتىپ ئاتتى . ئوتنىڭ تەسىرى ئۇنىڭ ئىچىگە يېتىش بىلەنلا دۇشمەنلەر ئارىسىغا چۈشۈپ پارتلاپ ، شۇنداق دەھشەتلىك بىر ئاۋاز چىقاردىكى ئۇنىڭدىن يۇقىرىدا بايان قىلىنغان تۆت ئىش ئايان بولدى : ئاۋازىدىن ئەپسۇنگەرلەرنىڭ ئەسۋابلىرى كارىدىن چىقتى . ئوت سېپىل ۋە دەرۋازىنى كۆيدۈرۈپ تاشلىدى . تۈتۈنىدىن جادۇگەرلەرنىڭ يۈزلىرى قارا بولدى . سېسىق پۇراقلىرى بىلەن سېھرگەرلەرنىڭ ئېسىدىن سېھرىي ئىلملىرى يوقالدى . ئۇلارنىڭ بېشىغا بۇنداق توپىلاڭلار چۈشكەندىن كېيىن ، ھەممىسگە قاچماقتىن ئۆزگە چارە قالمىدى . ئۇلار شۇنچىلىك ۋەيرانە ۋە قالايمقان ھالدا قېچىشتىكى ، ھەممىسى يۈزلىرى قاپقارا پېتىدىلا ، مەللۇنىڭ پايتەختىگە يېتىپ كەلدى . ھېچكىم بۇلارنى تونۇمىدى . ئەھۋالىنى ئۆزى بايان قىلمىغىچە ھېچ كىشى ئۇقالمىدى . ئۇلار ۋەقەنى ئاجايىپ ، غارايىپ مىساللار بىلەن قوشۇپ مەللۇغا بايان قىلدى . بۇنى ئاڭلىغان مەللۇنىڭ جىسمىغا تىترەك ئولاشتى . مەللۇ ئۆزىنىڭ زەئىپ ، ئىسكەندەرنىڭ كۆچلۈك ئىكەنلىكىنى چۈشەندى : « ئۇ ئالىملار ئالدىدا سېھرجادۇ ئىشى ، ئىسكەندەر ئالدىدا مېنىڭ ئىشىم ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدىكەن » دېگەنلەرنى ئويلىدى . مەللۇ ئىسكەندەرنىڭ ئۇستۇن كېلىپ ، سېپىل بىلەن دەرۋازىنى ئالغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن ، ئۆزىنىڭ جاھىللىق قىلىپ ، ئىسكەندەر پەرمانىنى قوبۇل قىلماي ، خاتا قىلغانلىقىنى سەزدى . ناھايىتى بىچارە ۋە ئامالسىز ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى . خەلقمۇ پاراكەندە بولۇپ ، يۇرتلىرىدىن قېچىشتىن بۆلەك چارە تاپالمىدى . مەللۇ تاغ ئۇستىدىكى قورغانغا بېكىنىشنى

پىلانلاپ ، لەخمە يولى بىلەن خەزىنىلەرنى توشۇشقا باشلىدى . ھەددى ـ ھېسابسىز نەپىس ۋە ئېسىل ماتالار ، سان ـ ساناقسىز لەئلى ـ جاۋاھىرلار ، بىقىياس ۋە بىباھا ئالتۇن ـ ئاقچىلارنىڭ ھەممىسىنى قورغانغا يۆتكىدى . ئۇ خەزىنىلەرنى كۆرگەن ئەلنىڭ ئەقلى ھەيران قالاتتى . مەللۇ ھەممە نەرسىلەرنى يۆتكەپ ، ئەمىن تاپقاندىن كېيىن ، ئاشۇ قاراتاغ ئۈستىدىكى قورغانغا كىرىپ پاناھلاندى .

ئەلقىسسە ، ئىسكەندەر ئۇ دەرۋازىنى ۋەيران قىلغاندىن كېيىن ، قورغان تەرەپكە قاراپ يۈرۈش قىلماقچى بولدى ، لېكىن ھۆكۈمالار ئونىڭغا رۇخسەت قىلمىدى .

ـــ بۇگۈن يۈرۈش قىلىش مۇۋاپىق ئەمەس ، ـــ دېيىشتى ئۇلار ئاگاھلاندۇرۇپ ، ـــ چۈنكى ئۇ تۈتۈن ۋە بەدبۇي پۇراقلار دۇشمەنلەرنىڭ دىماغلىرىغا ئوبدانراق تەسىر قىلسۇن ، شۇندىلا ئۇلارنىڭ نېرۋىلىرى نۇقسانغا يۈزلىنىدۇ .

ئىسكەندەر بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، خۇشال بولۇپ توختىدى ۋە ئۆز بارگاھىغا قايتىپ ، شادلىق بەزمىسىنى تۈزدى . ھۆكۈما ـ ئالىملار بىلەن ئۆز بەزمىسىنى زىننەتلىدى . ئۇلارغا ھېسابسىز ئىنئام ۋە ئېھسانلارنى قىلىپ ، ھۈرمەت ۋە ئېھتىرامغا سازاۋەر قىلدى . كۈن غەرب تەرەپكە يۈزلەنگەندىن كېيىن ، شاراب قەدەھلىرىنى ئايلاندۇرۇپ ، شادلىققا چۆمدى . بۇ پاراغەت بەزمىسى ھەممەيلەننىڭ نېرۋىلىرى قىزىغىچە داۋام قىلدى . ئاندىن تارقاپ ، ئۇيقۇدىن راھەتلىنىپ ئارام ئېلىشتى .

ۋاقتىكى ، قۇياش چىقىپ ، ئالەمنى روشەن قىلدى . ئىسكەندەرمۇ قۇ-ياشتەك يۈزىنى ئېچىپ ، رۇستەمدەك ئاتلاندى . لەشكەرلەر تۇشمۇ تۇشتىن يۈگۈرۈشۈپ ، دەرۋازىغا قاراپ ئات سالدى . لەشكەرلەر ئۇ دەرۋازىدىن بىر نەچچە كۈندە ئاران ئۆتۈپ بولالىدى . ئۇلارنىڭ شۇ يوسۇندا يۈرۈش قىلىۋاتقىنىدا ، شەھەر تەرەپتىن بىر ئەلچى كېلىپ تەزىم بەجا كەلتۈردى . ئۇ-نىڭ بىر قولىدا خەت ، يەنە بىر قولىدا ئاچقۇچ بار ئىدى . ھەر ئىككىسىنى

ئىسكەندەرگە تۇتتى . ئۇ خەتنى شەھەر خەلقى يازدۇرۇپ ئىسكەندەرگە ئەۋەتكەن بولۇپ ، مۇنداق مەزمۇندا ئىدى : « بىز سېنىڭ پەرمانىڭغا شەرتسىز بويسۇنمىز . مەللۇ بۇ دىيارغا پادىشاھ بولغاندىن بېرى بىز پۇقرالانىڭ ھېچقانداق ئەركىنلىكىمىز يوق ئىدى . شۇڭا ، بىز جانابىڭغا قۇللۇق ئىزھار قىلىپ خىزمەتىڭگە كەلمەكچى ئىدۇق . مانا ئەمدى شان ـ شەۋكىتىڭ مەللۇنى پەست قىلدى . ئۇ سەندىن شىكەستە يەپ ، ئۆزىنى پىنھانغا ئالدى . بار شەرمەندىچىلىككە بىز بىچارىلەر قالدۇق . ئەمدى سەن بىزگە باش بولغىن ، ھەر قانداق ھۆكۈمىڭ بولسا ، پەرمان بەردارمىز . ۋەيران بولغان شەھىرىمىزنى ئاۋات قىلىساڭ ، مال ۋە جانلىرىمىزنى ساڭا پىدا قىلىمىز . ئەگەر بىزگە ئىجازەت قىلساڭ ، يۇز كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئالدىڭغا تەزىمگە بارىمىز . ئەۋەتكەن خېتىمىزنىڭ جاۋابىغا ئىنتىزارمىز . » ئىسكەندەر بۇ خەتنىڭ مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭغا جاۋابەن بىر پارچە مەكتۇپ يازدۇرۇپ ئەۋەتتى . مەكتۇپتا مۇنداق سۆلەر بار ئىدى : « سىلەر مېنى كۆرگىلى كېلىمىز دەپ پاراكەندە بولماڭلار . يۇرتۇڭلادا بەھۇزۇر ئولتۇرۇپ ، تائەت ـ ئىبادەتىڭلانى قىلىپ ، ماڭا دۇئا قىلىڭلار . تەڭرى خالسا ، ئۆزۈم يېتىپ بېرىپ ، شەھەرگە كىرىمەن . » ئەلچى بۇ مەكتۇپنى تاپشۇرۇۋېلىپ ، شەھەرگە يېتىپ بارا ـ بارمايلا ، ئىسكەندەر كېلىپ بۇ شەھەرگە چۈشتى . مەللۇ بۇ شەھەردە ئەيش ـ ئىشرەت قىلىش ئۈچۈن بىر شاھانە قەسىر بىنا قىلغانىدى . ئۇ قەسىر ئىچىدە بىر شاھانە باغ بار ئىدى . بۇ باغنىڭ ھەر بىر گۈلى گويياكى قۇياشتەك تاۋلىنىپ تۇراتتى . ئۇ گۈلشەننىڭ ئاسمانغا تاقاشقا راۋاقلىرى ۋە پەلەككە يەتكەن پەشتاقلىرى بار ئىدى . ئاسمان راۋىقىمۇ بۇنىڭغا ھەسەت قىلاتتى . ئۇ گۈلشەنگە : « جەننەتنىشان »دەپ ئات قويغانىدى . گۈلشەن ئىچىدە لەشكەرلەرگە ئورۇن تەينىلەندى . ھەممە ئىشلار ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ، بۇ ئىشلارنى ئۇلۇغ ئىسكەندەرگە مەلۇم قىلدى . ئىسكەندەر جەننەتنىشانغا جايلاشتى . پۈتكۈل خادىملار ئىسكەندەردىن ناھايىتى كۆپ ئىلتىپاتلارنى كۆرۈپ ، ھەمىسى يېگىباشتىن ھايات تاپقاندەك بولدى .

خالايىقلارمۇ يىراقتىن چۈرقىرىشىپ ، ئىسكەندەرگە دۈئا ۋە ئىلتىجا قىلدى . ئىسكەندەر ياخشىلىق ۋە مېھرىبانلىق بىلەن ھەممىسىنى شاد قىلدى . خەير ـ ئېھسان بىلەن پۈتكۈل خالايىقنىڭ بۇزۇلغان كۆڭۈللىرىنى ئاۋات قىلدى . پۈتكۈل قوشۇنغا پەرمان چۈشۈرۈپ : « ھېچكىم ھېچكىمدىن بىر قېتىم يىپقا چاغلىق بىر نەرسە تەمە قىلمىسۇن . خلاپلىق قىلغانلار بوغۇزىدىن دارغا ئېسىلىدۇ ! » دەپ جاكارلىدى .يۇرت خەلقىگە پۇل ـ مال بېرىپ ، خاتىرجەم ۋە تىنچ ئامان قىلدى . ئۇنىڭ ياخشىلىقلىرىدىن ھەممەيلەن بەھرىمەن بولۇپ ، شادىمان بولدى . ھېچ كىشىدىن ھېچ كىشىگە زىيان ـ زەخمەت يەتمىدى . كىشىنىڭ بىر دىرەم پۇلىنىمۇ ناھەق ئالمىدى .

شۇنداىن كېيىن ئىسكەندەر مەي ـ شارابقا مايىل بولۇپ ، پاراغەتكە يۈزلەندى . كەشمىر خەلقى تەرەپتىن كېلىپ ئىسكەندەرنى زىيارەت قىلماقتا ئىدى . ئىسكەندەر كەشمىرنىڭ ھەددى ھېسابسىز ئاجايىپ ـ غارايىب نەرسىلىرىنى كۆردى . بۇلارنى ئەينەن بايان قىلىپ بولۇشنىڭ ئىمكانى يوق ئىدى . شۇ قاتاردا بىر جامنى كۆردى . ئۇنىڭ ئىچىگە مەينى بىرلا تولدۇرۇپ قويىسا ، ئۇ مەي خۇددى دەريانىڭ سۈيىگە ئوخشاش ئىچسە ـ ئىچسە تۈگىمەيتتى . مەللۇ يۇرتنى تاشلاپ قېچىپ كەتكەندە ئۇنىڭ بىر قازناقچىسى ئايرىلىپ قېپقالغانىدى . ئۇ خەزىنىدىن ئېلىپ قالغان بىر نەچچە ئەتىۋارلىق بۇيۇملارنى ئېلىپ ، ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئۇ ئېلىپ كەلگەن تۆھپىلەر ئىچىدە ئاشۇ خاسىيەتلىك جامىمۇ بار ئىدى . جامنىڭ ئەتراپىغا ئۇنىڭ خاسىيىتىنى تەرىپلەپ ، مۇنۇلار يېزىلغانىدى : « جەمشىد ئالەمنى ئىلكىگە ئالغاندا ، بىر نەچچە يىل تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ ، ئالىملارنىڭ ئىلىم ـ ھېكمىتى بىلەن ئىككى دانە تىلسىملىق جام ياساتقانىدى . ئۇ جامنىڭ بىرىگە « جامى جاھاننەما »، يەنە بىرىگە « جامى ئىشرەتنەزا » (راھەت ـ پاراغەتنى ئاشۇرغۇچى جام) دەپ ئات قويدى . جامى جاھاننەما ئەل ئىچىدە شۆھرەت قازىنىپ ، جامى ئىشرەتنازانىڭ سىرى ئەلدىن يوشۇرۇن قالدى . بۇ

جامنىڭ خاسيىتى شۇكى ، ئالىملار ئۇنى لايىھلىگەندە ساغلام ئەقىل ـ پاراسەتلىرى بىلەن پىلانلىغان . ئۇنىڭ شارابنى ئىچكەن كىشى ھەر قانچە سۇمۇرسە ، شاراب تۇگىمەيدۇ . ئىچكەنسېرى تولۇپ ـ تېشىپ ، لېيمۇلىق بولۇپ تۇرىدۇ ، بىر تامچىمۇ ئازلاپ قالمايدۇ . تېخىمۇ ئاجايىپراقى شۇكى ، يانتۇ بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ ئىچىدىكى شاراب ئەسلا تۆكۈلۈپ كەتمەيدۇ . ئۇنىڭدا شاراب ئىچكەن كىشى تاكى قانمىغىچە ئۇنى لېۋىدىن ئالالمايدۇ . ئۇنىڭ ئىچىدە مەي تۇگەپ كەتكەن كۈنى پۈتكۈل ئالەمدىمۇ مەيدىن ئەسەر قالمايدۇ . »

ئىسكەندەر بۇ جامنى قولغا چۈشۈرگەندىن كېيىن ، بەزمە تۈزۈپ ، ئۇ ـ نىڭدا مەي ئىچىشكە باشلىدى . پۈتكۈل ئۆلىمالار بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ ، ئۇنىڭ كارامىتىنى تاماشا قىلدى . قولىدىن بىر دەممۇ چۈشۈرمەي ، شۇنداق ئەيش ـ پاراغەت قىلدىكى ، جامى جاھاننەمامۇ ئۇنچىلىك ئىشلەنمىگەن بولغاي . **ساقىينامە :**

كېتۇر ، ساقىي ، ئول جامى ياقۇت گۈن ،
كى ئەل تەبىئىدە ئىشرەت ئەتكەي فۇزۇن .
نېچە بادەدىن ئىچسە كەم بولماغاي ،
مۇئاشىرغە ئاندىن ئەلەم بولماغاي .
مۇغەننى ، سۇرۇدى چىقار دىلنەۋاز ،
بولۇپ ئەھلى كەشمىرەك سېھرىساز .
ئەگەر نەغمە بەس قىلماق ئەتسەك ھەۋەس ،
ھەمۇل جامكىم بولماينن قىلمە بەس .
نەۋائى ئەگەر تاپساك ئول نەۋئى جام ،
نېكىم بادەدىن ئۆزگە ئىچسەك ھەرام .
خىتاب ئەتكەسەن جامى باقىي ئانى ،
ۋەلى تۇتسە گولچېھرە ساقىي ئانى .

بۇ سەددىققە ھەم تۇت ئانىڭدىن ھەيات .
مەيىكىم مۇدام ئولسە ، ئاندىن نەجات .
نەجاتى جىنان بولسە مەدھۇشۇ مەست ،
ئەبەد مەستى بولسام چۇ مەستى ئەلەست .

ئىككى دوستنىڭ ھېكايىسى . ئۇلارنىڭ بىرى گويا كى قۇياش ئۆزىنىڭ ھەرىكەتـ ـ چانلىقى بىلەن پەلەك مەملىكىتىگە پادىشاھ بولغاندەك شاھلىق سەلتەنىتىگە يەتتى ، يـەنە بىرى خـۇددى زېمىن ئـۆزىنىڭ جەمجىتلىقى بىلەن ئالەم ئەھلىنىڭ تېپىكلىرىگە دۇچار بولغانغا ئوخشاش خارۇ زارلىق پاتقىقىغا چۆكۈپ كەتتى . شۇنداقلا ئۇ تاكى چاڭ ـ توزاندەك ھەرىكەتكە كەلمىگىچە ، تۇپراقتىن قوپۇپ يۇقىرى ئورۇنغا يېتەلمىدى .

خـۇراسان شەھىرىدە بىرـ بىرىگە ناھايىتى مېھرىبان ئىككى دوست بار ئـىدى . ئۇلار جـاھانـنـىڭ ھاۋادىسـاتلىرىدىن زەرىگە ئۇچراپ ، تىرىكچىلىك يولىنى تاپالماي ئاجىز بولۇپ قالغانىدى . ئۇلار ئۆز يۇرتىدا خارلىقتا قېلىپ ، دائىـم كـىشىلەرنىڭ ھاقارىتىگە ئۇچرايتتى . شۇنى بىلىش كېرەككى ، كىشى نـامـرات ۋە بـىـچـارە بـولۇپ قالغان چاغلىرىدا كىشىلەرنىڭ كۆزىگە ئازراق چـېـلـىـقـقان تۇزۇك . بۇنداق چاغدا ئادەملەرنىڭ كۆزىگە تولا كۆرۈنۈش خـارلـىق ۋە ھاقارەتكە ئېلىپ بارىدۇ . چۈنكى ئۇنچە ـ ياقۇتلار كىشىلەرگە ئاز چـېـلـىـقـقـانـلـىـقى ئۈچۈن ئەزىزلىنىدۇ ، ئەتىۋارلىنىدۇ . ئېشەك مۇنچىقى تولا ئۇچرايدىغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭ باھاسى بىر يارماقتا يەتمەيدۇ .

بـۇ ئـىـككـى دوسـتـتىن بىرى سەپەرگە چىقىشنى قارار قىلدى ۋە بۇ سـەۋەبـتـىـن نـادامـەتـتـىن قۇتۇلدى . سەپەر جەريانىدا ئاجايىپ ـ غارايىپ ئـىشلارنـى كـۆردى . نـېـسـىـۋـىـسـى ئۇنـى ئاخـىر يۇنان شەھىرىگە ئاپىرىپ چـۈشـۈردى . بـۇ خـۇددى ئۆلۈك ئادەم ئابھايانتقا ئېرىشكەندەك ئىش بولدى . ئەزەلـدە ئۇنـىڭ ئىـلـىـم ـ ھېـكـمـەت ئىگىلەش قىسمىتى بار ئىدى . شۇڭا بىر

نەچچە مۇددەت ئۇ يەردە تۇرۇپ ، ئالىم ـ ھۆكۈمالار بىلەن سۆھبەتداش بولدى . بۇ تۇر پەيلىدىن ھېسابسىز ئىلىم ـ مەرىپەت ئىگىلەپ ، ئۇستازلىق دەرىجىسىگە يەتتى . ھەركىمدە نىيىتىگە بېقىپ قابىلىيەت پەيدا بولىدۇ . شۇ جەھەتتىن ئۇنىڭ زېھنى ئېچىلىپ ، ئىلىم ـ ھېكمەتلىرىدىن خەۋەردار بولدى . ئۇ يەنە مۇشۇ ئىشقا قىلغان سەپىرى بىلەنلا قانائەت ھاسىل قىلىپ ، پەخىرلىنىپ ئولتۇرماستىن ، يەنە سەپەر قىلىشنى قارار قىلدى . بۇ قېتىم ئۇنىڭ سەپىرى ھىندىستان مەملىكىتىگە چۈشتى . ئۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن ھىندىستان پادىشاھىنىڭ نەزەرىدىن ئۆتتى . پادىشاھ ئۇنىڭ دانا ۋە بىلىملىك ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن ، ئاردىدا كىشى قويۇپ : « كۆزۈمنىڭ نۇرى يېگانە ۋە پاكىزە بىر قىزىم بار . ئۇنى شۇ دانىشمەنگە نىكاھلاپ قويسام ، بۇ ئارقىلىق ئۇنىمۇ ئۆزۈمگە بالا قىلىۋالسام » دەپ سۆز ئاچتى . ئۇ دانىشمەن ھېكىم بۇ سۆزنى ئاڭلاش بىلەنلا ئىككى كۈن ئىچىدە تەييارلىقىنى پۈتكۈزدى . پادىشاھ ئۆز ۋەدىسى بويىچە بۇ ئىككى پەرزەنتنى ئۆي ـ ئوچاقلىق قىلىپ قويدى . ئۇزۇن ئۆتمەي پادىشاھنىڭ ئۆمرى ئاخىرلاشتى . پادىشاھلىق ئۇ دانىشمەنگە مىراس قالدى . ئۆز دىيارىدا قېپقالغان دوستى بۇ دانىشمەننىڭ پادىشاھ بولغانلىقىنى ئاڭلاپ ، دەرھال سەپەرگە چىقتى . پەلەكنىڭ زۇلمىدىن جىسمى پايمال بولغان ھالدا بۇ ئەلگە يېتىپ كەلدى . كۆردىكى،دوستى راستتىنلا پادىشاھ بولغانىدى . پادىشاھ بۇ دوستىنىڭ كەلگەنلىكىدىن مەمنۇن بولدى . شۇڭا ئۇنىڭغا ئىلتىپات قىلىپ ، ۋەزىرلىك مەرتىۋىسىگە يەتكۈزدى .

ئۆز يۇرتىدا خارۇ زار بولۇپ ،كىشىلەر ئالدىدا مېھەت ۋە مۇشەققەت چەككەن ، ھاقارەتلەنگەن بىر ئادەمنىڭ بۇ يەرگە كېلىپ ۋەزىرلىككە ئېرىشكەنلىكى سەپەرنىڭ خاسىيىتىدۇر .ئالدىدا سەپەر قىلغان دوستىنىڭ سەپىرى كامالەتكە يەتكەنلىكى ئۈچۈن ، سەلتەنەتكە سازاۋەر بولدى .ھەركىم ئۆز ۋۇجۇدىدا سەيلە قىلىش يولىنى تۇتسا ،تەگرى ئاخىر ئۇنى ياخشى ئىشقا سازاۋەر قىلىدۇ . ئەي تەگرىم بۇ بىچارە سىدىققىمۇ ئۆز ۋۇجۇدىدا مەنسۇى

جەھەتتىن سەيلە قىلىش يولىنى ئاتا قىلغايسەن .

ھېكمەت .ئىسكەندەرنىڭ ئەرەستودىن : « سەپەر جاپا ـ مۇشەققەت تارتىشقا سەۋدب بولىدىغان تۇرسا ، ھېكمەت ئىگىلىرى ئۇنىڭغا نېمە ئۈچۈن رۇخسەت قىلىدۇ » دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى ، ئەرەستوننىڭ جاۋاب بەرگەنلىكى

ئىسكەندەر ئەرەستوردىن :

ـــ سەپەردە رەنج ـ مۇشەققەت چېكىدۇ ، كىشىنىڭ تەبىئىتى ھەرەج تارتىدۇ ، قىينىلىدۇ . لېكىن نۇرغۇن كىشىلەر سەپەر قىلىشنى زۆرۈر دەپ قارايدۇ . بۇنىڭ سەۋبى ـ نېمە ؟ ـــ دەپ سورىدى .

ـــ سەپەردە قىينىچىلىق كۆپ بولسىمۇ ، لېكىن دانالار ئۇنىڭغا رۇخسەت قىلغان ، ـ دېدى ئەرەستو تەپەككۇر بىلەن جاۋاب بېرىپ ، ـــ چۈنكى ئۇنىڭ كىشىگە ناھايىتى كۆپ پايدىسى بار . ھەر بىر مۇشەققەتنىڭ كەينىدىن راھىتى ، ھەربىر مۇشكۈلاتنىڭ ئارقىسىدىن ھالاۋىتى بار . مەسىلەن ، ئاش ـ تاماق جانىنىڭ راھىتى ، تەنىنىڭ قۇۋۋىتىدۇر . ئەمما شۇنداق ئەزىز نەرسە ئوتنىڭ جاپاسىنى تارتمىغۇچە خاملىقتىن پىشىپ تەييار بولمايدۇ . ئالتۇننى ھەممە خالايىق ياخشى كۆرۈپ ئەتىۋارلايدۇ .لېكىن ئۇمۇ ئوتقا كىرمىگۈچە تازىلانمايدۇ . سەپەر ئازابى دوزاخ ئازابىدىن كەم ئەمەس . بۇنداق ئازابلىق ئوتتا كۆيۈشنى ھېچكىم خالىمايدۇ . بىراق يەنىلا نۇرغۇن كىشىلەر سەپەرگە چىقىش قارارىغا كېلىدۇ . بۇنىڭدىكى سەۋەب شۇكى ، مۇساپىرلارنىڭ ئالتۇن ۋۇجۇدى سەپەر ئوتلىرى بىلەن تاۋلىنىپ ، ساپ ۋە پاك بولىدۇ . كىشىلەر ئۇنىڭ ساپلىق دەرىجىسىنى سىناپ كۆرسە ،ئۇنىڭدىن ھېچقانداق شەك ـ شۈبھە تاپالمايدۇ . سەپەر قىلىشنىڭ يەنە بىر سەۋەبى شۇكى ، بەدەن شۇ ئارقىلىق ساغلاملىققا ئېرىشىدۇ . ئاددىيسى بىر ئادەم بىر مەسىلىدە ئىككىلىنىش سەۋەبىدىن ئىختىيارسىز ھالدا بىر نەچچە قەدەم

مېگىپ قويغان تەقدىردىمۇ ،شۇ تۇپەيلىدىن ئۇنىڭ بەدىنىدىكى بۇزۇق مادىدىلار ۋە زىيانلىق خىلىتلار ھەزىم بولۇپ كېتىدۇ . غىزاغا ئىشتىھا پەيدا بولىدۇ . شۇنچىلىك سەپەردىنلا ئۇنىڭغا بىر مۇنچە ساغلاملىق ھاسىل بولىدۇ . سەپەر قىلىشتىكى يەنە بىر سەۋەب ، ئۇ ئادەمنىڭ تەبىئىتىگە خۇشاللىق بەخش ئېتىدۇ . داۋاملىق بىر خىل ھاۋا ، بىر خىل سۇ ، بىرخىل مۇھىتنا تۇرۇشۇبرىشتىنمۇ ئادەمنىڭ بەدىنىگە ئاغرىق ۋە زەئىپلىك يۇزلىنىدۇ . بۇنداق چاغدا كىشىلەرنىڭ تەبىئىتى تازا ۋە يېڭى نەرسىلەرنى تەلەپ قىلىدۇ . بىرەر نەرسىنى تەكرار ئىستېمال قىلىشتىن زېرىكىدۇ . تەبىئىتى يېپىيېڭى ۋە باشقا ـ باشقا نەرسىلەرگە مايىل بولىدۇ . بۇنىڭغا سەپەر ئارقىلىقلا ئېرىشكىلى بولىدۇ . سەپەر تۇپەيلىدىن سۇ ۋە ھاۋا ئالمىشىدۇ . شۇڭا سەپەردىن كىشىلەرنىڭ تېنىگە ساغلاملىق ، مۇقىملىق ۋە كۈچ ـ قۇۋۋەت ھاسىل بولىدۇ . شۇ ۋەجىدىن سەپەرگە ئالىملار رۇخسەت بېرىدۇ ، دانالار ئۇنىڭ مۇشەققەتلىرىنى ئېغىر ئالمايدۇ

ئەرەستو بۇ جاۋابنى بەرگەندىن كېيىن ، ئىسكەندەر ئۇنىڭغا قايىل بولدى ، ئاندىن سوئال سوراشتىن توختىدى .

ئىسكەندەرنىڭ كەشمىر شەھرىگە يەتكەندىن كېيىن ، مەللۇنىڭ تىلسىم قورغىنىغا بېكىنىۋېلىپ ، كەشمىر شەھرىدىن شامال بىلەن ئوتنى ئوغرىلىغانلىقى ۋە ئۇ ۋىلايەتنى ئۆلۈك جىسمىدەك نەپەسسىز بىراق قىلغانلىقى ، شەھەردىن ئوت يوقالغىنىدا ، ئەفلاتوننىڭ ئۇ تىلسىمنى ئاچقانلىقى ۋە يوشۇرغان شامال بىلەن مەللۇ ھاياتىنى بەرباد قىلىپ ، مەخپىي تۇتقان ئوتنىڭ ئۇچقۇنلىرىنى ئۇنىڭ ئۆمۈر خامىنىغا چاچقانلىقى ، ئىسكەندەرنىڭ مەللۇ ئورنىدا فىرۇزدىن ئىبارەت يەنە بىر چىراغ بىلەن كەشمىر دۆلىتىنى يورۇتقانلىقى

تارىخ ئىلىمىنىڭ دانىشمەنلىرى ئىسكەندەرنى بايان قىلغاندا مۇنداق

دېدى :

ئەلقىسسە ، مەللۇ قورغانغا قېچىپ بېرىۋالدى . ئۇ تىرىكلىكنى ھەممىدىن ئەلا بىلىپ ، ئۆلۈمدىن قۇتۇلغانلىقى ئۈچۈن ناھايىتى خۇشال بولدى . ئىسكەندەر كېلىپ ، پايتەختىنى ئىگىلەپ ، ئۇنىڭ تەلەيي ۋە ئىقبالىنى قارا قىلدى . ئىسكەندەر يۇرت خەلقىگە ئادالەت ۋە خەير ـ ئېھسان ، شادلىق ۋە ئۇمىد بېغىشلىدى . خالايىقمۇ ئۇمىدۋار بولۇپ ، ئۇنىڭ پەرمانىغا ئىتائەت قىلدى ، ئىسكەندەرنىڭ مەرھەمەت ۋە مۇرۇۋۋەتلىرىگە كۆڭۈل باغلىدى . ئىسكەندەر ئۇلاردىن مەللۇنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە سوئال سورىغاندا ، خالايىق مۇنداق ئۇچۇر يەتكۈزدى .

ـــ مەللۇ پادىشاھ ئىسكەندەرنىڭ شان شەۋكىتىدىن قورقۇپ قېچىپ ، قارا تاغ ئۇستىدىكى قورغان ئۈستىگە چىقىپ كەتتى . بىز ئۇ قورغاننىڭ يا سېھرىي ياكى تىلسىم ئىكەنلىكىنى بىلمەيمىز .

خالايىق بۇ قورغاننىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى بايان قىلىپ ، شۇ قەدەر ئاجايىپ ـ غارايىپ ۋەقەلەرنى ئايان قىلىشتىكى ، دەرھال ئۇنىڭ چارە ـ تەدبىرىنى قىلىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلدى . ئىسكەندەر دانالارنى يىغىپ ، ھۆكۈمالارنى چاقىرىپ مەجلىس تۈزدى . ئىسكەندەر دانالاردىن مەسلىھەت سوراپ مۇنداق دېدى :

ـــ كەشمىر شەھىرى گەرچە پاكىز گۈلزارلىق بولسىمۇ ، لېكىن ھاۋاسى ناھايىتى ئىسسىق . شۇڭا دائىم جان بېغىشلىغۇچى مەيىن شامال بولمىسا ، بۇ يەر دۇزاختقا ئوخشاپ قالىدۇ . ھەممىگە مەلۇمكى ، ئەگەر شامال چىقمايدىغان بولسا ، بۇ گۈلشەننىڭ گۈللىرى لاۋۇلداپ تۇرغان ئوتقا ، سۇنبۇللىرى قايقارا تۈتۈنگە ئايلىنىدۇ . يەنىمۇ ئاجايىپراق ئىش شۇكى ، بۇ شەھەردە ئوت يوقالدى . مۇشۇنداق كېتىۋېرىدىغان بولسا ، ئەلگە ناھايىتى ئېغىر كۈلپەت ۋە دىشۋارچىلىقلار يۈزلىنىدۇ . ئۇ چاغدا بۇنداق پالاكەتتىن

قۇتۇلۇشنىڭ ھېچ ئامالى قالمايدۇ . ئەگەر ھازىردىن باشلاپ بۇ ئىشنى ئوڭشاشنىڭ ئىلاجىنى قىلالايدىغان بولسا ، بۇ يەردە تۇرغىنىمىز ياخشى . ئەگەر بۇ مۇشكۈلچىلىكنى يوقىتىشقا ئامالىمىز بولمىساق ، ئەڭ ياخشىسى ، بۇ يەردىن بالدۇرراق كېتەيلى . بىراق ، بۇ يەردىكى ئىشلارغا ئاجىز كېلىپ كېتىپ قالساق ،بۇ ئىش بىز ئۈچۈن ياخشى ئەھۋالمۇ ئەمەس .

ـــ ئەگەر شاھى ئالەمنىڭ ئارزۇسى شۇنداق بولسا ، ـــ دېدى دانىشمەنلەر ئىسكەندەرگە ، ـــ تەڭرى خالسا ، مەللۇنىڭ بۇ ھېيلە ـ نەيرەڭلىرىنى بىتچىت قىلىپ ، ئەل بېشىدىكى بۇ دىشۋارچىلىقنى يوقاتقايمىز . شاھىمىز خاتىرجەم بولسۇنكى ،بۇ ئىش بىز خىزمەتكارلارنىڭ ئالدىدا ناھايىتى ئاسان . ئون كۈنگىچە مۆھلەت بەرگەيلا . بۇ ئىشنى يوق قىلىش ئۈچۈن ،تەڭرى بىزگە چوقۇم غەلىبە ۋە نۇسرەت ئاتا قىلىدۇ .

ـــ ئون كۈنگىچە ئىشىمىز توختاپ قالىدىغان بولسا ، ئوت ۋە شامال يوقىلۇقى تۈپەيلىدىن ئادەم ۋە ئات ـ ئۇلاغلار خاراب بولمامدۇ ، ـ دېدى ئىسكەندەر بۇ ئىشتىن مالال بولغان ھالدا .

ئەفلاتون ئورنىدىن تۇرۇپ :

ـــ پادىشاھىي ئالەمنىڭ كۆڭلىگە غەم ۋە ئەندىشە يۈزلەنمىگەي . خۇدا خالسا ئۇچ كۈندىن كېيىن ، بىر تەدبىر بىلەن بۇ ئەھۋالنى ئۆزگەرتىمەن .

ئىسكەندەر ئەفلاتوننىڭ بۇ سۆزىدىن ناھايىتى خۇشال بولدى . شۇ ھالەتتە تۇرغاندا شامال يوقالغانلىقى تۈپەيلىدىن شەھەردە شۇنداق قاتتىق ئىسسىق بولدىكى ، جاھان دوزاختەك قىزىپ كەتتى . پۈتكۈل خالايىقنىڭ ئىچىگە ھارارەت چۈشۈشكە باشلىدى . تېخىمۇ ئەجەبلىنەرلىكى شۇكى ،بۇ قەدەر ئىسسىقتا ، شەھەردە ئوت قالمىدى . ئاشپەز ، ناۋايلار بۇ ئىشتىن ئىزتىراپقا چۈشۈپ ،كۆيۈپ ـ پىشقان ھالدا ناله ـ پىغان قىلىپ ، مۇنداق ئەرز قىلىشتى :

ـ پۈتكۈل جاھاندا ئوتنىڭ ۋۇجۇدى قالماپتۇ . چاقماق تاشلىرىمۇ

خۇددى پاك ۋە مېھرىبان كىشىلەرنىڭ كۆڭۈللىرىدەك يۇمشاپ كېتىپتۇ . شۇڭا چاقماقنى ھەرقانچە ئۇرساقمۇ ، ئۇنىڭدا ئوت ئورنىدا سۇ پەيدا بولۇۋاتىدۇ . شۇڭا ئاش ـ تاماق ئىشىدا نۇقسان كۆرۈلسە ، بۇنى بىزدىن كۆرمىگەي دەپ ،ئەھۋالنى مەلۇم قىلىشقا مەجبۇر بولدۇق . ئوت بىلەن شامال يوقالغاندىن بېرى ، ئىسسىق تىنىقلىرىمىز ئوت ، سوغۇق ئاھىمىز شامال بولماقتا ، كۈندۈزى بۇ جاھان تونۇرەك قىزىپ كەتسە ،كېچىسى چىراغ يانىدۇرغىدەك ئوتمۇ تاپقىلى بولمايدۇ . شامال بولمىغاچقا ، بىر تال شامنى ياندۇرۇشقىمۇ ئامال بولمايۋاتىدۇ .

بۇ ئۇچ كۈن ئىچىدە خالايىق شۇ قەدەر قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدىكى ، ئاجىزلىق ۋە بىچارىلىكتىن ھەممىسى ئېغىكلىرىگە قوللىرىنى قويۇپ ، ھەيران ۋە پەرىشان بولۇپ ئولتۇراتتى . ئۇچىنچى كۈنى ئىسكەندەر بىر مۇنچە كىشىلەر بىلەن ئەفلاتوننىڭ ھۇزۇرىغا كېلىپ :

ـــ قىلغان ۋەدەڭنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتتى . خالايىققا ناھايىتى كۆپ زەخمەت يەتتى .ئەگەر بۇندىن كېيىن زىيادە كۈتسەك ، خەلقنىڭ ئارامى بۇزۇلۇپ ، ھالاك بولىمىز ـــ ، دېدى .

ـــ خالايىق قىينىچىلىققا بەرداشلىق بەرسۇن . بۇگۈنمۇ ۋەدە قىلغان ۋاقتىنىڭ ئىچىدە .خۇدا خالسا ،ئەتە مۇرادىڭ ھاسىل بولغۇسىدۇر ، ـــ دېدى ئەفلاتون

ئىسكەندەر ۋە خالايىقلار بۇ گەپنى ئاڭلاپ سەل ئۈمىدلەندى .

ئەلقىسسە ، ئەفلاتوننىڭ بۇ ئىشنى ھەل قىلىشقا قورقماي ۋەدە قىلىشىنىڭ سەۋەبى شۇ ئىدىكى ، ئۇ جاماس ھېكمىتىنىڭ كىتابىنى ئوقۇغان ۋە ئۇنىڭدىكى مۇنداق بايانلارنى ئوبدان مۇلاھىزە قىلغانىدى : « بىر زامانلار كەلگەندە ئىسكەندەر شاھلار شاھى بولۇپ ، جاھان مەملىكەتلىرىنى ئۆزىگە قارىتىدۇ . بۇ جەريانىدا ئۇ كەشمىر شەھرىنىمۇ ئالىدۇ . ئۇ شەھەرنىڭ

پادىشاھى مەللۇ دېگەن كىشى قېچىپ ، قارا تاغ قورغىنىغا يوشۇرۇرۇنىدۇ ۋە خالايىقتىن ئوت بىلەن شامالنى تارتىۋالىدۇ . ئۇ قورغان پۈتۈنلەي تىلسىم بىلەن بىنا قىلىنغان . قورغان ئىچىدە تاشتىن ياسالغان بىر ئۆي بار . ھېكمەت ئىگىلىرى بۇ ئۆينىمۇ تىلسىم بىلەن تۈزۈپ ، ئۇنىڭ ئىچىگە شامالنى قاماپ قويغان ئىكەن . چۈنكى ئىلگىرىكى زامانلاردا شامال ھەددىدىن تاشقىرى كۆپ ۋە قاتتىق چىققانلىقتىن ،خالايىقلارغا بالايىئاپەت ئېلىپ كەلگەنىكەن . دانىشمەنلەر شامالنى ئۇ ئۆيگە قامىغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭ ئۆگزىسىدىن يۇرتنىڭ ئېھتىياجىغا قاراپ بىر تۈگلۈك ئېچىپ قويغان . شامال بۇ تۈگلۈكتىن نورمال ھالەتتە چىققانلىقتىن ،كەشمىر ئەھلى ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بولغان . ئىسكەندەر شەھەرنى ئالغاندىن كېيىن بۇ تۈگلۈك مەللۇنىڭ پەرمانى بىلەن ئېتىپ تاشلىنىدۇ ـ دە ، شەھەردە شامال پۈتۈنلەي توختايدۇ . قورغان ئىچىدە يەنە تىلسىمدىن بىنا قىلىنغان بىر قۇدۇق بار ، بۇ قۇدۇقنىڭ ئاغزى كىچىك ، ئەمما تۈۋى مۇشۇ قورغانىنىڭ كەگلىكىدەك كېلىدۇ . بۇ قۇدۇقنىڭ تېگىدە بىر ئوتخانا ياسالغان ۋە كەيۈمەرسنىڭ زامانىدىن باشلاپ ئوت قالمىغانىدى . ئۇنىڭ يېنىدا بىر ھەيكەل ئورنىتىلىپ ، ئۇنىڭ ئالدىدا بىر كورەك قويۇلغان . بۇ ھەيكەل ئىلمىي ھېكمەت ئارقىلىق ھەركەتكە كەلتۈرۈرلگەن بولۇپ ، دائىم كورەك بېسىپ ، ئوتنى يالقۇنجىتىپ تۇرىدۇ . كەشمىر شەھىرىدىكى ئوتنىڭ مەنبەسى ، ياق بەلكى تىرىكلىك قۇياشنىڭ تۇغدىغان جايى ئەنە شۇدۇر . بۇ شەھەردىكى چاقماق تاشلىرىنىڭ ئوتىمۇ ئاشۇ جايغا بەند قىلىنغان . ئۇ ھەيكەل كورەكنى بېسىپ ، ئوتخانىنىڭ ئوتلىرىنى يالقۇنجىتىدۇ . شۇنىڭ بىلەن قۇدۇق ئاغزىغا ئوتنىڭ شوللىرى ئۆرلەپ چىقىدۇ . كەشمىر خەلقى مۇشۇ ئوتتىن بەھرىمەن بولۇپ كېتىۋاتىدۇ .ئەگەر بىرەرسى ئۇ قۇدۇقنىڭ ئاغزىنى ئېتىپ قويسا ، ئوت يەر تېگىگە خۇددى قۇياش پاتقاندەك پىنھان بولىدۇ ،كەشمىر خەلقى ئوتتىن مەھرۇم بولىدۇ .

ئسكەندەر كەشمىرنى ئالغان چاغدا بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى ئۇنىڭغا مۇشۇ تەدبىرنى ئىشلىتىپ ، تاقابىل تۇرىدۇ . بۇ چاغدا ھېكمەت ئىگىلىرى ئىسكەندەرگە بۇ ئىشنى ھەل قىلىدىغانلىقى ھەققىدە ۋەدە بېرىشىدۇ . بىراق ئۇلار ئېچىدە ئەفلاتون ئەڭ قابىل ئالىمدۇر . بۇ مۇشكۈلات شۇنىڭ قولى بىلەن ئاسان بولىدۇ . ۋاقتى كەلگەندە ئەفلاتۇن لەخمنى ئاچسۇن . ئاندىن ساناپ تۇرۇپ ئۇن يەتتە قەدەم ماڭغاندىن كېيىن توختاپ ،ئىككى تەرەپكە ياخشىراق نەزەر سېلىپ مۇلاھىزە قىلسۇن . ئۇ لەخمنىڭ ئاغزىنى تېپىپ ، شۇ يەردە چېدىر تىكسۇن . ئۇيەردە ئىككى تەرەپتە كۈمۈشتىن ياسالغان ئىككى لەۋھە بار . ئۇ ئىككى لەۋھەنى ئىككى تەرەپىنىڭ تېمىغا چاپلىۋەتسە ، ئۇ يەردىن ئىككى يول ئېچىلىدۇ . ئۇنىڭ بىرىدىن شامال ، يەنە بىرىدىن ئوت ئەلەڭگۈرۈپ تۇرىدۇ . ئۇنىڭ بېكىتىلگەن يوللىرىنى بۇزۇپ تاشلاپ ، دەرھال تاشقىرىغا قايتىپ چىقسۇن ، ئېچىلغان يولنىڭ بىرىدىن شامال چىقىپ قورغاندىكىلەرنىڭ بېشىغا شۇنداق قىيامەتلىرنى سالىدۇكى ، قورغانـ نىڭ بارلىق ئالىي ئىمارەتلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ تاشلايدۇ . خەلقى ھالاك بولىدۇ . قۇدۇقتىن يالقۇنجاپ چىققان ئوتلار قورغانغا تۇتـ شىپ ، نە سېپىل ، نە راۋاقتىن ئەسەرمۇ قالمايدۇ . ئۇنىڭ ئېچىدىكى خەلقەرمۇ كۆيۈپ كاۋاپ بولۇپ ، ھەتتا كۈلگە ئايلىنىپ كېتىدۇ . ئاندىن كېيىن ئەفلاتون تاشقىرىغا چىقىپ قارىسا ، ئوت بىلەن شامالنىڭ شەھەرگە تەھدىت سېلىۋاتقانلىقىنى كۆرىدۇ ، بۇ چاغدا ، ھېلىقى ئىككى لەۋھەنى تامغا تۇغرىلاپ ، ئازراق تۆشۈك قالدۇرۇپ قالغان جايلارنى مەھكەم ئېتىۋەتسۇن . يېرىق ۋە دەز كەتكەن جايلارنى ئەسلى ھالىتىگە كەلتۈرسۇن ، شۇندىن كېيىن ئوت بىلەن شامال پەسىيىپ ، مۇڭاپىق ھالەتكە كېلىدۇ . » ئەفلاتون بۇ بايانلارنى ئوقۇغان بولغاچقا ، ئىسكەندەرگە بۇ ئىش ھەققىدە ۋەدە بەرگەندى .

ئۇچ كۈن مۆھلەت توشقاندىن كېيىن ، ئەفلاتون بارلىق تەييارلىقلارنى پۈتتۈرۈپ ،ئۇ لەخمىنىڭ ئاغزىنى تاپتى ـ دە، شۇ يەردە چېدىر تىكتى ، كەچ كىرگەندە ئىسكەندەرنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ :

ـــ بارلىق تەييارلىقلارنى پۈتكۈزۈپ بولدۇم ، ئەمدى پەقەت بىرلا ئىش قالدى .سېنىڭ تەلەي ـ ئىقبالىڭنىڭ كۈچى بىلەنلا ئۇ ئىككى يول ئېچىلىدۇ . بۇ يولدا سېنىڭ كۈچ ـ قۇۋۋىتىڭ بىلەن ھىممىتىڭ ۋە شجائىتىڭ لازىمدۇر . سەن مەن بىللە كىرىپ ، ئىككى لەۋھەنى سۇندۇرغىن . بۇ ئىشنى بېجىرسەڭلا ، ئاجىزلارنىڭ ئىشى ئاسايىشلىققا ئايلىنىدۇ .

ئەفلاتۇنىڭ تەلىپىگە بىنائەن ، ئىسكەندەر بىرنەچچە مەھرەملىرى بىلەن بىرگە ئاتلىنىپ ، لەخمە تەرەپكە قاراپ يۈردى . ئەفلاتون ئىسكەندەرنى قارا تۇندە لەخمە ئاغزىغا ئېلىپ باردى . ئۇلار ھەمراھلار بىلەن بىللە لەخمە ئىچىگە كىردى . مۇلاھىزە بىلەن يۈرۈپ ، كۈمۈشتىن ياسالغان لەۋھەنى تاپتى . بۇ ئىككى لەۋھەت ئوت بىلەن شامالنىڭ چىقىش ئېغىزىغا قويۇلغانىدى . ئىسكەندەر ئەفلاتوننىڭ ئەمرى بىلەن بۇ يەرگە كېلىپ ، بۇ ئىككى لەۋھەنى كۆرگەنلىكىدىن ناھايىتى خۇشال بولدى . ئۇ ئەفلاتوننىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ، ھەقنى يادىغا ئېلىپ تۇرۇپ ، ئۇ ئىككى لەۋھەنى شۇنداق تەپتىكى ،ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى يانداكى تامغا جاپلىشىپ قالدى . ئۇلار دەرھال لەخمىدىن قېچىپ چىقتى ـ دە ، سىرتتا قورغان تەرەپكە قاراپ تۇردى . بىر نەپەس ئۆتە ـ ئۆتمەيلا ئوت قورغان ئىچىدىن كۆككە ئۆرلەپ چىقتى . بىردەمدىلا شامال پەيدا بولۇپ ، قورغاندىكىلەرگە قىيامەت كۈنىنى كۆرسەتتى . قورغان ئىچىدە قىيا ـ چىيا ئاۋازلىرى پەلەككە يەتتى . ئىسكەندەر بىلەن ئەفلاتون يەنە لەخمە ئىچىگە كىرىپ ، ئېچىلغان ئىككى يولنىڭ ئېغىزىنى تاش ۋە گەج بىلەن پۈختىلاپ ئېتىپ ، ئوت بىلەن شامالنىڭ

چىقىشقا ئۆز لايىقىدا يول قالدۇرۇپ قويدى . قالغان جايلارنى مەھكەم باغلىدى . شۇندىن كېيىن ئوت بىلەن شامالنىڭ شىددىتى ئازايدى . ئاندىن بۇ ئىككىيلەن خاتىرجەم بولۇپ ، قايتىپ چىقتى . ئۇلار خۇشال - خۇرام ھالدا لەشكەرلىرى قېشىغا قايتىپ كەلدى . ئولار ئەمدىلا يېتىپ كېلىشگە ، ئارقىسىدىن ئاھۇ يىغان ئاۋازلىرى ئاڭلاندى . قارىسا بىر توپ خالايىق لەخمە ئىچىدىن چىقىپ كېلىۋېتىپتۇ . قورغانغا ئوت چۈشۈپ ئەۋجىگە چىققان شامال شىددەت بىلەن ھەر تەرەپكە تاشلانغاندا ،بۇ ئوتتىن قورغان ئەھلىنىڭ يۈرەكلىرى كاۋاپ بولۇپ ،شامالدىن پاراكەندە ۋە سەرسان - سەرگەردان بولدى . ئۇلارنىڭ تولىسى ئوتتا كۆيۈپ ،قالغانلىرى شامالدا سوۋۇلۇپ ھالاك بولدى . قالغانلىرى باشلىرىنى ئېگىشكەن ھالدا ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا كەلگەندى . كەلگەنلەرنىڭ ئىچىدە مەللۇ ئىبنى ھەباك ۋە ئۇنىڭ فىرۇز ناملىق ئوغلى ، مېھرىناز ئىسىملىك قىزىمۇ بار ئىدى . بۇ قىز گۈزەللىكتە ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياشنىڭ ئۆزى ئىدى . مەللۇ ئىسكەندەرنى كۆرۈش بىلەنلا بېشىنى يەردە قويدى . ئۇ خىجالەتچىلىكتىن بېشىنى كۆتۈرەلمەي ، ياش تۆككەن ھالدا بۇ بېيىتنى ئوقۇدى ، نەزمە :

كى شاھا ، قاشىڭدا گۇناھكارمەن ،
جەزا ھەرنە قىلساڭ سەزاۋارمەن .
ئەگەر ئەفۇ جۇرمۇمغە شامىلدۇرۇر ،
تېرىلمەك ماڭا ئەسرۇ مۇشكىل ئېرۇر .

مەللۇ ئىسكەندەرگە ئۆزىنىڭ ئۆزىخاھلىقىنى ئىزھار قىلىپ :

ــ ئوت ۋە شامال سەۋەبىدىن ھاياتلىقىم بەرباد بولۇش گىردابىغا بېرىپ يەتتى . يەنە سېنىڭ ئالدىڭدا ئۇياتلىق ۋە گۇناھلىق بولغانلىقىم ئۇچۇن ، ھەر ھالدا ئۆلۈمىم جەزىملەشتى . تەڭرى سېنى ئامەت ۋە ئىقبالغا

ئىگە قىلسۇن ۋە ئۆمرۈڭنى ئۇزۇن قىلسۇن . ئەگەر مېنى دېسەڭ ئاخىرقى ئۆمرۈندە خۇشال قىلاي دېسەڭ ، بۇ ئىككى پەرزەنتىمگە كەڭچىلىك قىلىپ ، مېنى شاد قىلغىن ، ـــ دېدى .

ئىسكەندەر مەللۇنىڭ بىچارە ھالىتىنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭ كۆڭلىدىن ۋەھىمە ۋە خەۋپ ـ خەتەرنى چىقىرىۋەتتى .

ـــ بۇنداق بولۇشىنى بىزدىن كۆرمىگىن ، ـــ دېدى ئىسكەندەر مەللۇغا ، ئۆزۈڭگە ئۆزۈڭ قىلدىڭ . ئەمدى يۈزۈڭنى تۈپراققا قويۇپ ، ئاجىزلىق بىلەن كەچۈرۈم سوراڭاتتىن . شۇڭا كەڭچىلىك قىلىپ ، گۇناھلىرىڭغا ئەپۇ قەلىمى بىلەن سىزدىم . قىلغان ئىشلىرىڭنى سۈرۈشتۈرمەيمەن ، ئەگەر سالامەت بولساڭ ،يۇرتۇڭغا باج خىراجەتنى توختىتىپ قويۇپ ، ساڭا يەنىلا تەخت ۋە تاجىڭنى ئىنئام قىلىمەن . مەملىكىتىڭنى يەنە ئۆزۈڭگە قايتۇرۇپ بېرىپ ، ئۇنىڭغا سېنى پادىشاھ قىلىمەن . ئاندىن بىز چىقىپ كېتىمىز . سەن ماڭا بەلگىلەنگەن باج ـ خىراجنى ۋاقتىدا ئەۋەتىپ تۇرساڭلا بولىدۇ . ئەگەر بۇنىڭغا ئۆمرۈڭ يار بەرمىسە ، ئوغلۇڭنىڭ ھۆرمەت ۋە ئىززىتىنى قىلىپ ، ئۇنى سېنىڭ ئورنىڭدا يۇرتىڭغا پادىشاھ قىلىمىز . يەنە قىز پەرزەنتىڭنىمۇ ۋىسال ھەرىمىگە خاس قىلىپ ، نىكاھىمغا ئېلىپ ، ئۇنى ئۆزۈمگە سىرداش ۋە ھەمراھ قىلىمەن ، سەن بىلەن توغقان بولىمىز .

ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى بايان قىلغاندىن كېيىن ، مەللۇ خۇشال بولغان ھالدا ، جېنىنى ئىسكەندەرگە پىدا ئەيلەپ ، ۋاپات بولدى . ئىسكەندەر ئۇنىڭغا مېھمان بولغانلىقى ئۈچۈن ، مەللۇ بۇ مېھمانىنىڭ يولىغا ئۆزىنىڭ جان جەۋھەرلىرىنى چاچقۇ قىلىش ئارقىلىق كۈتۈۋالدى ،

مەللۇ ئۆلگەندىن كېيىن ، پۈتكۈل دۆلەت ئەمەلدارلىرى ۋە يۇرت كاتتىلىرى يىغىلدى . ئىسكەندەر ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى ئۇزىتىشقا بىر نەچچە كىشىنى تەيىنلەپ ، ئۆلۈكنى شاھانە تەرتىپ ـ قائىدىلەر بويىچە زىننەتلەپ چىقتى . ئاندىن باشقا شاھلارنى ئۇنىڭ جىنازىسىنى كۆتۈرۈشكە تەيىنلىدى .

ئۇلار مەللۇنى ئۇنىڭ ئاتا ۋە ئەجدادلىرى دەپنە قىلىنغان زاراتكاھلىققا ئېلىپ كېلىشتى . مەللۇ ئۇ يەردە ئۆزىگە ناھايىتى كاتتا يەرلىك تەييارلاپ ، پەشتاقلىرىغا قەدەر پۈتكۈزۈپ قويغانىدى . ئۇنى ئاشۇ جايغا دەپنە قىلدى . ئاندىن ئۇنىڭ ئۆلۈمىگە پۈتۈن دۆلەت بويىچە ئۈچ كۈن قاتتىق ماتەم تۇتۇلدى . يىغا ـ زارە قىلىشتى . ئاندىن ئىسكەندەر مېھرىناز بىلەن فىرۇزنىڭ قارىسىنى ئۇشتۇپ ، ماتەمدىن تەسكىن تاپقۇزۇش ئۈچۈن بىر شاھانە زىياپەت تۇزدى . ئۆزى توققۇز پەشتاقلىق تەخت ئۈستىدە ئولتۇردى . باشقا شاھلار يىراقتىن ئىككى سەپكە تىزىلغان ھالدا ئىككى تەرەپتە ئورۇن ئالدى . باشقا خالايىقلارمۇ ھەربىرى ئۆز ئورنىدا ئولتۇرۇشتى . ئىسكەندەر ياخشىلىق ۋە مەرھەمەتلەرنى كۆرسىتىپ ، دۈشمەنلىرىگە دوستلارچە زىياپەت بەردى . بۇنداق نېمىلەرنى بۇ پىرقىراۋاتقان پەلەكمۇ كۆرۈپ باقمىغان بولغىيتتى . پەلەك داستىخىنىدەك كەڭ داستىخانلاردىن تۈمەن ـ تۈمەنلەپ سېلىندى . ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇياشتەك نانلار تىزىلدى . ھېسابسىز ئات ـ كالا ۋە قويلار سويۇلدى . ئاش ئورنىغا تاۋاق ـ تاۋاقلاردا كاۋاپلار تىزىلدى . زىياپەت ھەددىدىن تاشقىرى مول بولدى . جاھان خەلقى ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بولۇپ ، سۆيۈندى . بۇندىكى ھالاۋەت ۋە پاراغەتلەرنى تەرىپلەشكە تىل ئاجىزلىق قىلاتتى . زىياپەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن دۇئا ـ تەكبىر قىلىشتى . ئاندىن ئىسكەندەرنىڭ ئەمرىگە بىنائەن دۆلەت ئەركانلىرى كېلىپ ، فىرۇزنى زىننەتلىدى . ئۇنىڭ بېشىغا ئالتۇن تاج كىيدۈرۈپ ، زەرباب تون ئۈستىگە ئالتۇن كەمەر باغلاپ قويدى . يەنە كەشمىرنىڭ دۆلەت ئەركانلىرىدىن ئۈچ توققۇز كىشىگە تون ، ساۋۇتلارنى تەقدىم قىلدى . 200 كىشىنىڭ ئالدىدا دۇ-بۇلغىلارنى قويدى . يەنە ئىككى مىڭ كىشىگە يالاڭ تونلارنى سوۋغا قىلدى . ئۇلار سۆيۈنگىنىدىن ھەممىسى ئىسكەندەرنىڭ ئالدىدا يۇكۈنۈشتى . ئىسكەندەر يۇكۈنگەنلەر ئىچىدىن فىرۇزنى چاقىرىپ ، ئەلگە پادىشاھ بولغانلىقىنى جاكار-

لىدى . ئاندىن ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى :

ـــ تەڭرىنىڭ تەقدىرىگە چارە يوق . بۇ جاھاندىكى شاھ ۋە گادايلارنىڭ باربىدىغان جايىمىز ئەنە شۇ زەرەتگاھتۇر . مەيلى شاھ بولسۇن ياكى گاداي بولسۇن ، بۇ ئالەمدىن كەتمەي ئامالى يوق . ئۇنىڭ قانچە ئۆمۈر كۆرگۈسى بولغان تەقدىردىمۇ ، لېكىن داۋاملىق ياشاپ قالالىشى مۇمكىن ئەمەس . بۇ ئالەمدە ئالىي تەخت ۋە ئېسىل رەختلەر بىلەن بېزەلگەن كىشىمۇ ئاخىر بىر كۈنى تاۋۇت تاختىسىغا موھتاج ۋە ئۆلۈم ئىلكىدە يالىڭاچ بولىدۇ . قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، بۇ جاھاندىن ھېچكىم كەتمەي قالمايدۇ . شۇڭا بۇ دۇنيادىن كېتىدىغانلىقىمىزنى ھەر دائىم ئەسته تۇتۇشىمىز كېرەك . بۇ دۇنيا بولسا بىر ئېكىنزاردۇر . ھەممە كىشى بۇ ئالەمدە تېرىغانىنى ئۇ ئالەمدە ئورۇپ ، ئوزۇقلىنىدۇ . ھەر بىر كىشىگە بۇ دۇنيادا قىلغان ياخشى ئىشلىرى ئاخىرەت دەسمايىسى بولىدۇ . بىراق شاھلارنىڭ ئاخىرەتلىك دەسمايىسى بولسا ، ئادالەت ۋە ھەققانىيەت بىلەن يۈرت سوراشتىن ئىبارەت . سېنى بۇ يۇرتقا پادىشاھ ، بەلكى بۇ ئەلگە باشپاناھ قىلدىم . خەير ـ ئېھسان ۋە ياخشىلىقنى ئادەت قىلىپ ، ئادالەت يولىنى تۇتقايسەن . پۇقرالارنى بايىاشاد ، يۇرتنى ئاۋات قىلغايسەن .

ئىسكەندەر فىرۇزغا يۇقىرىقىدەك ۋەز ـ نەسىھەتلەرنى قىلىپ ، ئۇنى ئىككىلا دۇنيانىڭ ياخشىلىقلىرىغا سازاۋەر قىلدى . ئۇنىڭغا ھەقىقەت يوللىرىدىن تەلىم بېرىپ ، ھەققانىيەتنى ئۆگەتتى . فىرۇز شاھمۇ يەر سۆيۈپ ، بۇ سۆزلەرنى جان دىلدىن قوبۇل قىلدى .

ـــ ئارزۇيۇم شۇكى ، تەڭرىنىڭ ئىنايىتى بىلەن ، دېگىنىڭ بويىچە ئىش كۆرسەم ، ـــ دېدى ئۇ ئىسكەندەرگە تەزىم قىلغان ھالدا ، ـــ لېكىن ئۆزىرە ئېيتىشقا ئاجىزمەن . ئاتامنىڭ قىلغان ئىشلىرىدىن ناھايىتى خىجىل بولغانىدىم . بىراق ئۇنىڭ پىكىر ـ خىيالى ساغلام بولمىغاچقا ، نەسىھەتلەرگە

قۇلاق ـ سالمايتتى . شۇ سەۋەبتىن ئۇ پادىشاھى ئالەمنىڭ پەرمانىدىن باش تارتتى . مەن ئۇنىڭغا ناھايىتى كۆپ نەسىھەتلەرنى قىلغانىدىم . بىراق ئۇنىڭ تەلەي ـ ئىقبالى يانغان بولغاچقا ، نەسىھەتنى زادى ئاڭلمايتتى . ئىنشائاللا ، ئەمدى تەكرىدىن ئۈمىدىم شۇكى ، ھەزرىتىڭنىڭ قۇللۇقىنى بەجا كەلتۈرۈپ ، ئىنئام ـ ئېھسانلىرىڭدىن بەھرىمەن بولغايمەن . گەرچە ئاتام ئۆزىنىڭ قەبرە لىقى تۈپەيلىدىن خاتا قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن مەن سېنىڭ كەچۈرۈمىڭگە ئېرىشىپ ، ياخشىلىقلىرىڭنى ناھايىتى كۆپ كۆردۈم . شۇڭا ، مەن ھەرگىز خاتا ئىش قىلمايمەن .

ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، ئۇنى ئاتىسىنىڭ تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپ ، كەشمىر ئېلىنى ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بەردى . گەرچە مەللۇ قېرىلىق بىلەن ئاجىزلاپ ، بۇ ئالەمدىن كەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ ئۇرنىدا ياش ۋە قاۋۇل ئوغلى ئىز باسار بولۇپ ، تەخت ۋە تاجنىڭ ۋارىسلىق قىلدى . **ساقىنامە :**

ئاياقچى ، ماڭا جامى پىرانە تۇت ،
دېمەي خۇسرەۋانە ، فەغرانە تۇت .
ھەمۇل جام بولسۇن ماڭا چارە رەس ،
كى باشدىن قىلىپمەن يىگىتلىك ھەۋەس .
مۇغەننىي ، ھەزىن نەغمە بۇنياد قىل ،
يىگىتلىكنىڭ ئەييامىنى ياد قىل .
كى ئول نەغمەدىن تازە ھۇشى تاپاي ،
ساغىنىپ يىگىتلىكنى جۇشى تاپاي .
نەۋائى ، بەسى گەنج ئالدىڭ ، دەرىغ ،
يىگىتلىكنى بەرباد قىلدىڭ ، دەرىغ .

يىگىتلىكدە يول ئۇردى نەفسى ھۇسۇد ،
نەدامەت قارىلىقدا ئەمدى نە سۇد .
بۇ سىددىققە ھەم تۇت مەيى پىرلىق ،
مەيى پىر ، لىق تۇت مەيى پىرلىق .
يىگىتلىك ھەباۋۇ ھەدەر كەتتى ئول ،
بارى خۇبلىقىدىن گۇزەر ئەتتى ئول .
مەيى تۇتكى ، كەتكەي بارى ھۇشلۇق ،
كى ئاندىن ماڭا يەتسە بەھۇشلۇق .
چۇنان قالماغاي بارۇ يوقدىن ئەسەر ،
ئەسەر دېمەكىم ، بەل ئەسەردىن خەبەر .

ھوشيار ئۇستاز نەسىھىتىنىڭ قەدرىنى بىلمەي ، ئىش ئۆتكەندە قىلغان پۇشايمىنىدىن پايدا تاپالمىغان غاپىل يىگىتنىڭ ھېكايىتى

ئاڭلىشىمچە ، ئىلگىرى بىر ياش يىگىت بار ئىكەن . ئۇنىڭ قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن ، چېھرىمۇ دىلنى مەپتۇن قىلغۇدەك دەرىجىدە گۈزەل ئىكەن . بىراق ئۇ ئۆز ياشىلىقىنىڭ تەقەززاسىدىن بىھۇدە ئىشلارنى قىلىپ ، قىش ـ ياز نەغمە ۋە شاراب بىلەن كۈن ئۆتكۈزىدىكەن . ئۇنىڭ تەربىيەت ۋە ئەدەب ئەخلاق يولىدا پىر ئۇستاز دەرىجىسىگە يەتكەن بىر ھەمسايىسى بار ئىكەن ، ئۇ يىگىت بىلەن تەڭ دېمەتلىك ۋە قوشنا ئىكەن . بۇ يىگىتنىڭ ناشايان ئىشلىرى ۋە غەلۋە ـ ماجىرالىرى تۇپەيلىدىن ، ئۇنىڭ بىلەن قوشنا ئولتۇرغان ئۇستاز كۆپ تەڭلىكتە قالىدىكەن ، شۇڭا ئۇنىڭغا دائىم سىلىق ۋە يېقىملىق لەۋزى بىلەن پەندى ـ نەسىھەتلەرنى قىلىدىكەن . لېكىن ئۇ يىگىت نەسىھەتنى قوبۇل قىلماي :

ـــ ياشلىق دېگەن راھەت ـ پاراغەتنىڭ پەيزىنى سۈرىدىغان ، قېرىلىق

بولسا ، تائەت ـ ئىبادەتكە مەشغۇل بولىدىغان مەزگىلدۇر . تەقۋادارلىق ، پەرھىزكارلىقنى قېرىغان مەزگىلدە قىلغان ياخشى ، ـــ دەپ جاۋاب بېرىدى. كەن . ئۇ دائىم شاراب بىلەن كۆڭلىنى خۇش قىلىپ ، كۈننى ئۆتكۈزىدىكەن . ياشلىق مەزگىلى ھەش ـ پەش دېگىچە ئۆتۈپ كېتىپتۇ . ئۇنىڭ پۈت ـ قوللىرىدا مادار ، تېنىدە قۇۋۋەت قالماپتۇ . ئۇ ئەمدى تائەت ـ ئىبادەتكە مەشغۇل بولۇشقا نىيەت قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن ئادەتلىنىپ قالغان پاسىقلىق ھەم زەئىپ ـ ناتىۋانلىق تۈپەيلىدىن ئىبادەت قىلالماپتۇ . قىلغان تەقدىردىمۇ ئۇ نىڭدىن قىلچىلىك زوق ۋە ھۇزۇر ئالالماپتۇ . ئۇ يىگىت شۇ ھالەتتە قېرىپ ئۆمرى ئاخىرغا يېتىپتۇ . ئۇ چاغدا پىر ئۇستاز ئۇنىڭ يانغان يېرىگە كىرىپتۇ . ئۇ جان ئۈزۈش ئالدىدا تۇرغانىكەن . ئۇستاز ئۇنىڭغا ئېچىنغان ھالدا ، بېشىغا كېيىپ ئولتۇرۇپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئىلگىرى قىلغان يامان ئىشلىرىغا پۇشايمان قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپتۇ .

ـــ قانچە قېتىملاپ پەندى ـ نەسىھەت قىلغانىدىم ، ـــ دېدى ئۇستاز ئۇنىڭغا ، ـــ لېكىن سەن قۇلاق سالماي ، ئورۇنسىز ئىشلارنى قىلدىڭ . بۇ شىڭغا مۇنداق كۈنلەرنىڭ كېلىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانمىدىڭ ؟

ئۇ كىشى لېۋىنى ئارانلا مىدىرلىتىپ :

ـــ ئۇ چاغدا مۇنداق تەجرىبە مېنىڭ بېشىمدىن ئۆتمىگەنىدى . قېرىغان چېغىمدا بۇنداق ناتىۋان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدىغانلىقىمنى بىلگەن بولسام ، ياش ۋاقتىمدا ھەرگىز يامان ئىشلارغا يولىماس ئىدىم ،ـــ دەپتۇ .

ـــ مەن ساڭا ، نەسىھەت قىلغان چاغلاردا ئاتاڭ نەچچە ياشلاردا بار ئىدى ، ـــ دەپ سوراپتۇ ئۇستاز ئۇنىڭدىن .

ئۇ كىشى ھېسابلاب كۆرۈپ :

ـــ بىر يۈز ئون ئىككى ياشتا ،ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ .

ـــ شۇ چاغدا ئاتاڭمۇ سېنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىڭدەك زەئىپ ، ناتىۋان

هالەتتە بولغىيدى ، ــ دەپتۇ ئۇستاز كۈلۈمسىرىگەن هالدا ــ ساڭا ، بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق تەجرىبە بولامدۇ ؟

ئۇ كىشى ئاڭلاپ ، بېشىنى لىڭشىتىپ قايىل بولۇپتۇ .

كىمگە تەگرى تەرىپىدىن ياخشىلىق يەتسە ، ئۇ كىشى چوقۇم باشقىلارنىڭ ئەھۋالىدىن تەجرىبە ـ ساۋاق ئالىدۇ .

هېكمەت ئىسكەندەرنىڭ ئەرەستودىن : « قېرىلىقتا كىشىنىڭ پۇت ـ قولىدىن ماغدۇر ، جىسمىدىن هوزۇر كېتىدۇ . ئەقىل ـ پاراسىتىمۇ توسالغۇغا ئۇچرايدۇ . شۇنداق تۇرۇقلۇق نېمە ئۈچۈن ياشلىقتا كىشىنىڭ تەبىئىتى ياخشى ئىشلارغا مايىل بولمايدۇ » دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى ، ئۇ دانىشمەن هېكمىنىڭ قېرىلارغا خاس چوڭقۇر تەپەككۇرى بۇ بەختلىك ياش پادىشاهقا يول كۆرسەتكەنلىكى

ئىسكەندەر ئەرەستودىن مۇنداق سوئال سورىدى :

ــ يىگىتلىك مەزگىلىدە هەر قانداق ئىشنى ئاخىرغا يەتكۈزۈش ئاسان . يىگىتلىك دەۋرىدە كىشىنىڭ هەممە ئىشقا زوق ـ ئىشتىياقى ، لەززىتى ئۇرغۇپ تۇرىدۇ . كىشى قېرىغاندا ئۇنىڭدا هېچ ئىشقا زوق ـ هەۋەس ، كۈچ ـ قۇۋۋىتى قالمايدۇ . شۇنداق تۇرۇپ نېمە ئۈچۈن كىشىلەر ياش ۋاقتىلىرىدا يامان ئىشلارغا كۆكۈل بېرىپ ، ياخشى ئىشلاردىن قاچىدۇ ؟ بۇنىڭ سەۋەبىنى سۆزلەپ بەرگىن .

ئەرەستو بۇ سوئالغا جاۋابەن مۇنداق سۆز باشلىدى :

ــ ئادەم كىچىك ۋاقتىدا ئۇنىڭدا ئەقىل ـ ئىدراك ئاز ، تەبىئىتى بىلىم ۋە پاراسەتلەردىن بىراقراق بولىدۇ . بۇ خىل ئالاهىدىلىك ئۇلارنىڭ هەمىشە سەۋەنلىك ۋە خاتالىق سادىر قىلىشىغا سەۋەب بولىدۇ . ئەقىل ـ ئىدراكنىڭ يوقلۇقى سەۋەبىدىن داۋاملىق نەپسىنىڭ قىلتىقىغا چۈشۈپ قېلىپ ، هاۋايى هەۋەسكە بېرىلىپ كېتىدۇ . ئادەم بالىلىق دەۋرىدىن ئۆتۈپ ، ياشلىق مەزگىلىگە قەدەم قويغاندا ئۇنىڭ دىلىنى ئەقىل ـ پاراسەت نۇرلىرى يورۇتـ

دۇ . بۇ مەزگىلدىكىلەرنىڭ ۋۇجۇدىدا ئىككى خىل كۈچ بولىدۇ . ئۇنىڭ بىرى ئەقىل ، يەنە بىرى نەپسىدۇر . ئەگەر ئۇنىڭ ئەقلى كۈچلۈك بولۇپ ، ياخشى ئىشلارغا كۆڭلىنى بەرسە ، بۇنداق كىشى پۈتكۈل ئالەم خەلقىنىڭ ئارزۇسىغا ئايلىنىدۇ . خالايىق ئىچىدە كۆزگە كۆرۈنگەن شەخس بولۇپ قالىدۇ . ئەگەر ئۇنىڭ نەپسى ئەقلىدىن كۈچلۈك بولۇپ قالسا ، ئۇ تەبىئىي ھالدا نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ كېتىدۇ . نەپسى ئۇنى ھەر قانداق ھاۋايۇ ھەۋەسكە ، ياماق ، چاكىنا ئىشلارغا بۇيرۇسىمۇ رەت قىلىشقا ئىلاجسىز قالىدۇ . ئۇنى شۇ ھامان ئورونداىدۇ . نەپسىنىڭ خاھىشى ھەر قانداق ۋاقىتتا خاتا ۋە گۇناھلىق ئىشلارغا مايىلدۇر . ھەر كىم ئۆزىنىڭ روھانىيىتىنى پاك ۋە تازا تۇتسا ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئەقىل شامى يورۇتۇپ ، مۇنەۋۋەر قىلىدۇ . ئەقىللىق ، بىلىملىك كىشىلەر ئۆزىنىڭ ياشلىق دەۋرىنى بىھۇدە ئۆتكۈزمەيدۇ . قېرىغاندىمۇ بارغانسېرى پاك ۋە دانىشمەن بولىدۇ , ھەر قانداق ئىشنىڭ بېشى ياشلىق دەۋرىدىن باشلىنىدۇ . كىشى ياشلىقتا قايسى ئىشقا مايىل بولسا ، قېرىغاندىمۇ ئۇنىڭ كۆڭلى شۇ ياققا تارتىدۇ . ياشلىقتا قانداق ئىشقا كۆڭۈل بەرسە ، قېرىغان چاغدىمۇ ئۇنىڭدىن شۇنداق ئىش نامايان بولىدۇ .

كۆڭۈل سېھرىلىك چاچتىن قاپقارا خالغا مايىل بولۇپ قالغاندەك ، ئىسكەندەرنىڭ كەشمىردىن ھىندىستانغا يۈرۈش قىلغانلىقى ، رايى ھىندىنىڭ دۆلەت كاتتىلىرى ۋە ھېكمەت ئەھلىنى ئارىغا سالغانلىقى ، ئۇلار ئىسكەندەر ئالدىدا قۇل پادىشاھتىن ئۆز گۈناھىنى تىلىگەندەك ئۆزىرە ئېيتىپ كەچۈرۈمگە ئېرىشكەنلىكى ، رايىنىڭ ئىسكەندەرنى ھىندىستان تەرەپكە باشلاپ ، گۈزەل باغۇ بوستانلاردا قىشلاشقا تەكلىپ قىلغانلىقى ، ئۇ بوستانلارنىڭ تۆت ئەتراپىنىڭ چەك ـ چېگرىسىغا يەتكىلى بولمايدىغان تەرىپى ، بەلكى بۇنداق يەرنىڭ پۈتكۈل روىي زېمىندا تېپىلمايدىغانلىقى

تارىخ ئەھلى بۇ داستانغا مۇنداق ھەرپلەرنى يازدى :

ئەلقىسسە : ئىسكەندەر فىرۇز شاھقا كەشمىرنى بېرىپ ، ئۇنى تەخت ۋە تاج بىلەن ئۇلۇغۋارلىققا ئېرىشتۈردى .تاپشۇرىدىغان باج ـ خىراجنى بەلگىلەپ ، ئۆز ئىلىگە پادىشاھ قىلدى . ئاندىن ئۇنىڭ لەشكەرلىرگە يول خىراجىتىنى ھەل قىلىپ بەردى ۋە فىرۇز شاھقا :

ـــ سەن ھازىردىن باشلاپ ھېچ ئىشقا مايىل بولماي ،جىددىي تەييارلىق قىلىپ ، ئارقىمىزدىن پات پۇرسەت ئىچىدە ھىندىستانغا يېتىپ بارغىن ، ـــ دېدى .

ئىسكەندەر شۇندىن كېيىن ھىندىستان تەرەپكە قاراپ يۈرۈش قىلدى . ئۇنىڭ لەشكەرلەر دەريا سىغا شاۋقۇن ـ سۇرەت چۈشتى . يول يۈرگەندە ئۇلارنىڭ چاڭ-توزانلىرى پەلەككە يېتەتتى . ئۇلار مەنزىلمۇ مەنزىل يۆتكىلىپ ،ماڭغان يوللىرىنى ئىنچىكە ھېسابلاب ، بەلگە سېلىپ ماڭاتتى ، قەدىمى ھەر بىر دىيارغا يەتسە شۇ دىيارنى ئېلىپ ، ئۆزىگە تەۋە قىلاتتى . يۇرتىنى يامانلاردىن تارتىۋ ېلىپ ،ياخشىلارغا بېرەتتى . باشتۇڭلۇق قىلغانلارنىڭ بېشىنى پەس قىلىپ ،ناتۇۋان ھالغا كەلتۈرەتتى . ھىندىستانغا بارغۇچە ئادالەت ۋە ئېھساندىن چۆللەرنى ئاۋات قىلىپ باغۇ ـ بوستانغا ئايلاندۇردى . بۇ خەۋەر ھىندىستان پادىشاھى رايى ھىندىغمۇ ئاڭلاندى . راي ئىسكەندەرنىڭ كەشمىرگە كەلگەنده شۇ قەدەر كۈچلۈك سېھرىگەر-لەرنى ئاجىز قىلىپ ،چارە ـ تەدبىرلەر بىلەن تىلسىملارنى ئېچىپ ، ئاخىر كەشمىرنى قولغا ئالغانلىقىنى تولۇق ئاڭلىغانىدى . شۇڭا ، ئۇ ئىسكەندەر بىلەن جەڭ قىلىپ ، تەڭ كېلىشىنىڭ زادى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى شەك ـ شۇبھىسىز جەزىملەشتۈردى . ئىسكەندەرنى كۈتىۋېلىش ئۈچۈن ،ھەددى ھېسابسىز پىشكەشلەرنى تەييارلىدى . ئۇنىڭغا سوۋغا قىلىش ئۈچۈن ، ئېسىل ماتالاردىن توققۇز تۈققۇزنى چېگىپ تەييارلىدى . ھەرخىل ئېسىل ۋە ھەيۋەتلىك پىللاردىنمۇ توققۇزنى ،يەنە بىر رىۋايەتته ئوتتۇز توققۇزنى

تەييارلىدى . ئۇ پىللارنىڭ ھەر بىرىدىن زېمىن ۋە زامان تىترەيتتى . ھەربىر پىلنىڭ جىسمى تاغدەك بار ئىدى . كۈچ ـ قۇۋۋىتى بولسا ، تاغلارنى تالقان ، بەلكى چاڭ توزانغا ئايلاندۇرۇۋېتىدىغان دەرىجىدە ئىدى . ئۇلارنىڭ جىسمى تاغقا ئوخشىسا ، مېڭىشلىرى بىر زور كېمگە ئوخشايتتى ، ئۇنىڭ بېشى تاغنىڭ ئۈچىدىكى غايەت زور بىر قورام تاشقا ئوخشايتتى . قۇلاقلىرى كېمە بېشىغا ئورنىتىلغان ئىككى يەلكەنگە ئوخشايتتى . بۇ پىللارنىڭ ھەيۋەتلىكلىكى كېمە ئەمەس ، بەلكى بۈيۈك ئاسماندەك ، ھەربىرىنىڭ خارتۇمى گويا كى بىر ساماندەك كۆرۈنەتتى . ئۇ خارتۇم ئەمەس ، بەلكى ئىنتايىن چوڭ كاناي ، ياق ، سۆلەت ـ سالاپەتتە ھەيۋەتلىك ئەجدىھانىڭ ئۆزى ئىدى . ئۇ پىللار خارتۇمى بىلەن چىرماپ تارتىدىغان بولسا ، ئۇزۇن يىل ئۆمۈر كۆرۈپ ، پەلەك بىلەن بوي تالاشقان ھەيۋەتلىك چىنارلارنى غولدىرلا ئۈزۈپ تاشلايتتى . بىر تۇرتۇش بىلەنلا سىدىرە دەرىخىدەك يۇكسەك ۋە مۇستەھكەم مۇنارلارنى ئۆرۈۋېتەتتى . مۇشۇنداق ھەيۋەتلىك پىللارنىڭ ھەر بىرىگە يەتتە قىسما يوپۇقلارنى يېپىپ ، ئۇلارنى ئالتۇن ۋە لەئىلى ـ جاۋاھىرلار بىلەن زىننەتلىگەنىدى . ھەربىر پىلغا بىر خۇش قامەت پىل باقـ قۇچىنى ئورۇنلاشتۇردى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھۆسنى جامالدا تەڭداشسىز ئىدى . ھەربىر پىلنىڭ ئۈستىدە بىردىن تەخت قويۇلغان بولۇپ ، ھەر بىرىـ نىڭ ئىچىدە توققۇز نەپەردىن ھىندى غۇلاملىرىنى جايلاشتۇرغانىدى . ئۇلارنىڭ ھەربىرى گۈزەللىك ۋە خۇش خۇيلۇقتا كۆز قارىچۇقىدەك ئەزىز ۋە شوخ ئىدى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى سىرىق ۋە قىزىل لىباسلارنى كىيگەن ھالدا ، مېڭىپ كېتىۋاتقان پىللارنىڭ ئۈستىدە بەخرامان ئولتۇراتتى . يەنە ھەرخىل ئېسىل ئاتلاردىن يەتتە توققۇزنى تەييارلىدى . بۇ ئاتلارنىڭ ھەربىرى پىلدەك كۆرۈنەتتى . ئۇلارنىڭ ھەر بىر توققۇزى بىرخىل رەڭدە بولۇپ ،گۈزەللىكتە باشقا رەڭلەر بىلەن ھۆسن تالىشىپ تۇراتتى . قارىماققا بۇ

ئاتلارنىڭ ھەر بىرى بىر پەردىدىن ئۆتكەندە كۆرۈنەتتى . ئاتلارنىڭ ھەممىسى تاكى شامىلدىكى چاپقۇر ۋە يۈگرۈك ئىدى . ئاتلارنىڭ ھەربىر تۇققۇزىغا بىر خىل رەڭدە قىممەتلىك ۋە ئۆزگىچە يوپۇقلارنى ياپتى . ھەممىسگە ئالتۇن قۇڭغۇراقلارنى باغلىدى . ھەربىر ئاتقا بىردىن كىلىشكەن ۋە گۈزەل ھىندى چاكىرنى مىندۈردى . ئۇلار ھەممىسى زەرياپ كىيىملەرنى كىيىپ ، ئالتۇن كەمەرلەرنى باغلىغانىدى . ئۇ چاكارلار شۇ قەدەر شوخ ۋە چاققان ئىدىكى ، ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ ، نەيزىسىنىڭ ئۇچى بلەنلا يەردىكى ساۋۇت ۋە قالقانلىرىنى ئالاتتى . ئۇلار قۇلاقلىرىغا ئالتۇندىن ياسالغان قۇللۇق ھالقىلىرىنى تاقىغانىدى . يەنە توققۇز تۇققۇز ئۇلاغدا نەپىس رەختلەرنى تەييارلىدى . ئۇلار شۇ قەدەر ئەۋرىشىم ۋە نېپىز ئىدىكى ، ئۇنىڭدىن ئون قات كىيىم كىيگەن تەقدىردىمۇ يەنە بەدەن شۇنچە روشەن كۆرۈنۈپ تۇراتتى ، كىيىم كىيگەن ياكى كىيمىگەنلىكىنى بىلىش قىيىن ئىدى . يەنە قۇياشتەك شولا چېچىپ تۇرىدىغان ئالتۇن ئىدىش ۋە جاملاردىن توققۇز توققۇز تەقۇزنى تەييار قىلدى . گۇل يۈزلۈك غۇلاملار بىر قولدا ئىدىشنى ، يەنە بىر قولدا جامنى تۇتقان ھالدا تەق بولۇپ تۇرماقتا ئىدى . يەنە شېكەر تىللىق ، شېرىن سۆزلۈك تۇتىلاردىن توققۇز توققۇزنى تەييارلىدى . ئۇلارنىڭ بەدەنلىرى زۇمرەتتەك ياپيېشىل ، تۇمشۇقلىرى ياقۇتتەك قىپقىزىل رەڭدە تاۋلىنىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ ياقۇت ئېغىزلىرى سۆزلىگەندە گۆھەرلەرنى چاچاتتى . يەنە چىرايلىق توزلاردىن توققۇز توققۇزنى تەييارلىدى . بۇلار گۈزەللىكتە جەننەت توزلىرىنىڭ ئۆزى ئىدى . ئۇلار خۇددى زىبا سەنەملەردەك ئادەمنىڭ ئەقلى ـ ھوشىنى ھەيران ۋە سەرگەردان قىلاتتى . ئۇلارنىڭ باشلىرىدىكى تىتىرەپ تۇرغان تاجلىرى گۈزەل جانانلارنىڭ باشلىرىغا قىستۇرۇۋالغان ئوتىغاتلىرىغا ئوخشاش كىشىلەرنىڭ كۆڭۈل قوشلىرىنى ئوۋلايتتى . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە نەچچە ـ نەچچە ئۇلاغلاردا ئۇد ، ئەنبەر ، كاپۇر ، ئىپار ۋە سەندەل

لەرنى تەقلىدى . بۇ سوۋغا ـ سالاملارنى كۆرگەن كىشىنىڭ ئەقلى ھەيران ، ھوشى سەرسان بولاتتى . يەنە ھىندىستاننىڭ بارلىق ئاكابىرلىرى ، مۆتىۋەر-لىرى ، ئالىم ـ ئۆلىما ، ھېكىم ـ ھۆكۈمرانلىرىنى يىغدى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئىلىم ـ ھېكمەتتە ئەفلاتون ۋە ئەرەستودەك چېچەن ، تەقۋادارلىقتا ۋە پاكلىقتا قۇياشتەك نۇرانە ، سۆز ۋە نۇتۇقتا ئەيسا پەيغەمبەردەك ئىسسىق نەپەسلىك ئىدى . ئۇلارنى يۇقىرىدا زىكىر قىلىنغان سوۋغا ـ سالام ۋە پىشكەشلەر بىلەن قوشۇپ ، ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا چىقارتتى . ئۇلارنى ماڭدۇرۇشتىن ئىلگىرى رايى ھىندى ئۆزىنىڭ ئۆزرەخاھلىقى ۋە بىچارىلىكىنى ئىزھار قىلىپ مۇنداق دېدى :

ـــ مەن شاھلار شاھى ئىسكەندەرنىڭ كەمتەر چاكىرى ، بېشىم ئۇنىڭ ئۇلۇغ دەرگاھىنىڭ تۇپراقىغا مايىل . شاھىي ئالەم بىلەن جەڭ قىلىشنى خىيا-لىمۇ كەلتۈرۈپ باقمىدىم . ئۇنداق خىيال قىلىشقا ھەددىمۇ ئەمەس . ئۆزۈمنى ئۇنىڭ ھىندى نەسلىدىن بولغان كەمتەر بەندىسى دەپ بىلىمەن . خوش ، شۇنداق تۇرۇپ ، ئۇنىڭ پەرمانىنى تۇتۇشتا قانداقمۇ بويۇنتاۋلىق قىلىمەن ؟ شاھنىڭ يارلىقى يەتكەندە ئاجىزلىقىم تۇپەيلىدىن بارالمىدىم . ئەمما ئورنىمىدىن تۇرۇپ ، ئەلچىدىن يارلىقىنى ئالدىم . ئۇنى سۆيۈپ ، ئاندىن بېشىم ئۈستىگە قويدۇم . شۇ ئارقىلىق ئۆزۈمنىڭ شاھقا بولغان كەمتەرلەرچە سەممىي ھۆرمىتىمنى ئىزھار قىلغانىدىم . شۇ چاغدا شاھنىڭ خىزمەتلىرىگە بېرىشىم كېرەك ئىدى . لېكىن بېرىشقا شارائىت يار بەرمىدى . شاھنىڭ پەرمانىغا بويۇن تولغاپ ، باشتۇكلۇق قىلمىغانىدىم . بەلكى ئەۋەتكەن مەكـ-تۇپىنى جان ـ دىلىمدىن قوبۇل قىلغانىدىم . بۇ ھەقتە بىلگەنلىرىنى ئەلچىمۇ بايان قىلغان بولغىيدى . ئۇ چاغدا مەن مەجرۇھ بولۇپ ، ئاغرىق ئازابىدا قال-غانىدىم . بۇ ھەقتىكى ئۆزرىخاھلىقىمنى ئەلچىلەرگىمۇ ئىزھار قىلغانىدىم . پادىشاھىم ئەمدى ئۆزرىمنى قوبۇل قىلىپ ، بۇ ۋەيرانە ئىلىمگە چۈشۈپ ،

شەپقەت ۋە مەرھەمەتلىرى بىلەن مېنى خالايىق ئىچىدە ئەزىز ۋە شادىمان قىلىسا ، بېشىم كۆككە يېتىدۇ . جېنىمنىڭ بارىچە ئۇنىڭ قۇللۇقىنى بەجا كەلتۈرىمەن . تەڭرىم مېنى پادىشاھنىڭ قەھرى ـ غەزىپىگە دۇچار قىلمىغاي . ئۇنىڭدىن كۆرە بىر جام زەھەر ئىچىۋالغىنىم ياخشىراق . ئەگەر مېنى گۇناھكار بىلىپ ، قۇللۇقۇمنى قوبۇل قىلمىسا ، ئۇنىڭغىمۇ ئىلاجىم يوق . شاھىمنىڭ خاھىشىنى قوبۇل قىلماسلىققا ھەددىم ئەمەس . سىلەر شاھىي ئالەمنىڭ ئالدىدا مېنىڭ بۇ ئۆزرەخاھلىقىمنى يەتكۈزۈپ ، كەچۈرۈم سوراڭلار . سىلەر شەپقەت قىلىپ ئارىغا چۈشسەڭلەر ، شاھىم ھەرھەمەت قىلىپ گۇناھىمدىن ئۆتەر .

رايى ھىندى بۇ قەدەر شېرىن سۆزلەر بىلەن دانىشمەن ـ ئۆلىمالارنى ئايىغىغا تۇرغۇزۇپ ، بارلىق سوۋغا ـ سالام ۋە پىشكەشلەرنى تاپشۇرۇپ ، ئىسكەندەرنىڭ ھۇزۇرىغا ئەۋەتتى . ئۇلار سوۋغاتلارنى ئېلىپ ، ئىسكەندەرنىڭ باڭاھىغا يېتىپ كەلدى . ئۇلار ئاۋۋال دۆلەت ئەركانلىرى ۋە ھېكمەت ئىگىلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ، رايى ھىندىنىڭ سالام ئېھتىراملىرىنى يەتكۈزدى . ئىسكەندەرنىڭ ھۆكۈمالىرىمۇ بۇ كەلگەنلەرنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى قىلدى ۋە ئەھۋالىنى ئىسكەندەرگە مەلۇم قىلدى . ئىسكەندەر بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇش بولدى . تەختكە چىقىپ ئولتۇرۇپ ، كەلگەن مېھمانلارنى چاقىرىشقا پەرمان قىلدى . ئۇ رايى ھىندىگە بولغان غەزەپتىن ياندى . بۇ دانىشمەن ئۆلىمالارنىڭ كەلگەنلىكىدىن ناھايىتى خۇشال بولدى . شاھنىڭ كۆزىگە بۇ ئېلىپ كەلگەن سوۋغاتلار بىر ياماقچىلىكمۇ كۆرۈنمىدى . ئەمما بۇ ئالىملارغا شۇ قەدەر ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتتىكى ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىر بۆيۈك شاھتەك كۆرۈپ ئەزىزلىدى . ئۇلارنى شاھانە ھۇجرىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇشقا پەرمان چۈشۈردى . ئۇلار پەرمان بويىچە جايلاشتۇرۇلدى . ئىسكەندەر ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئەھلى سالاھ ، ئالىم ۋە ھۆكۈما كىشىلەر ئىكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ ، ئۇلارنىڭ چۈشكەن ھۇجرىلىرىغا شەخسەن

ئۆزى يوقلاپ باردى . ئۆزىنى ئۇلاردىن تۆۋەن تۇتۇپ ، كەمتەرلىك بىلەن ھۆرمەت ۋە ئېھتىرام بىلدۈردى . مەجلىس ۋە زىياپەتلەرنى تۈزگەندە ، بۇ ئا-لىملارنى ، ھەقىقەت ۋە مەرىپەت ئىگىلىرىنى ئۆزىدىن يۇقىرى بىلگەنلىكتىن ، تەختكە چىقىپ ئولتۇرۇشنى راۋا كۆرمەي ، تەكەللۇپسىز ھالدا شۇلار ئارىسىغا كىرىپ ، ئادەتتىكى ئۇرونلاردا ئولتۇردى . ئۇلارنىڭ ھۆرمەت ۋە ئىناۋىتىنى ئەلا بىلىپ ، ھەممىسىنى ئۆزىگە لايىق ھالدا يۇقىرى ئورۇنغا ئولتۇرغۇزدى . ھە دېگەندىلا ئۆزەخاھلىقتا تىل ئېچىپ ، ئۇلاردىن ھاردۇق سورىدى .« ئۇزۇن يول يۈرۈپ ، كۆپ جاپا چەكتىڭلار » دەپ ناھايىتى كۆپ ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتتى . كەلگەن ئالىم ۋە ئۆلىمالار ئىسكەندەرگە دۇئا ۋە مەدھىيىلەرنى ئادا قىلغاندىن كېيىن ، پادىشاھ رايى ھىندىنىڭ بارلىق ئۆزىخاھلىقىنى تولۇق يەتكۈزدى . ئىسكەندەر بۇلارنى ئاڭلىغاندىن كېيىن كۆپ خىجىل بولدى . پۈتكۈل سالىھلار ۋە ئالىملارغا تۆۋەنچىلىك بىلەن مۇنداق دېدى .

ـــ سىلەر نېمىنى ئىلتىماس قىلساڭلار ، شۇ بويىچە ئىش كۆرۈپ ، سىلەرنىڭ كۆڭلۈڭلارنى ئېلىش ۋە خاتىرجەم قىلىش بىزنىڭ مەجبۇرىيىتىمىز . پادىشاھىڭىزلاردىن گەرچە ئاز ـ تولا سەۋەنلىك ئۆتۈلگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئەپۇ قىلىشقا تامامەن بولىدۇ . ھەتتا ئۇنىڭ گۇناھى ناھايىتى ئېغىر بولغان تەقدىردىمۇ ، بۇنداق ئاجىزانە ھالىتىنى كۆرگىنىمدە چوقۇم رەھىم ـ شەپقەت قىلىپ ، ئۇنى كەچۈرگەن بولاتتىم . خۇسۇسەن ، سىزلەردەك مۆھ-تىرەم كىشىلەر كېلىپ ئارىغا چۈشۈپ ، ئۇنىڭغا ۋەكالىتەن ئەپۇ سوراۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا ، مەن ئۇنى قانداقمۇ ئەپۇ قىلماي تۇرالايمەن ؟ گەرچە ئۇ ئاز ـ تولا سىياسەت بىلەن بىر تەرەپ قىلىشقا لايىق بولسىمۇ ، لېكىن مەن سىلەرنىڭ يۈز ـ خاتىرىڭلارنى قىلىپ ، ئۇنىڭ ھەممە سەۋەنلىكلىرىنى كە-چۈرۈپ ، ئاداۋەتتىن قول يىغدىم . شۇڭا ئۇ بىزنىڭ شەپقەت ۋە ئىنايىتىمىزنى ئۆزىگە مۇقەررەر دەپ بىلىپ ، قىلچە ئەنسىرىمەستىن بارگاھىمىزغا كەلسۇن .

ئۇنىڭ ئىشلىرىنى ياخشىلىقا بۇراپ ، بېشىغا تاج كىيدۈرەي ، تەختنى زىننەتـ
لەپ ، پۈتكۈل دۆلەتنىڭ بېزىكىگە ئايلاندۇراي ، ئۇنىڭ شان ـ شەۋكىتى ۋە
مەرتىۋىسىنى پەلەككە يەتكۈزەي . چۈنكى ، مەن سىلەرنىڭ مۇبارەك جاما-
لىڭلارنى كۆرۈپ ، بىللە ئولتۇرۇپ ھەمسۆھبەت بولۇپ ، كۆڭلۈم ناھايىتى
شادلاندى . يول ئازابى تارتىپ بۇياقتا كېلىپ ، مېنى تېخىمۇ كۆپ خوشاللىق
تىن بەھرىمەن قىلدىڭلار . يول بويى تارتقان رەنج ـ مۇشەققەتلەر ئۇچۇن ،
سىلەردىن ئەپۇ سورايمەن ۋە ناھايىتى كۆپ مىننەتدارمەن . قەدىمدىن بېرى
شۇنداق بىر رەسمىي قائىدە بارکى ، بىر پادىشاھ كېلىپ بىر شەھەرنى ئالسا ،
ھۆكمىگە ئۆتكەن شەھەرنىڭ شاھىدىن بىر مۇنچە مال ـ دۇنيا تەلەپ قىلىدۇ .
بىراق بىز سىلەرنىڭ خەلقىڭلارنىڭ ۋە شاھىڭلارنىڭ بۇ مال ـ مۇلكىنى يە-
غىشتا ناھايىتى كۆپ قىينىلىدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ ، بۇنداق رەسمىيەتنى
ئالمايمىز . ھېچقانداق ئالۋان ـ سېلىق سالمايمىز . يەنە شاھلار كېلىپ ھۆكـ
مىمىزنى قوبۇل قىلسا ، تەبىئىكى ، ئۇنىڭغا مەلۇم مىقداردا باج ـ خىراج
تاپشۇرۇش بۇيرۇلىدۇ . بىراق خەلقىڭلارنىڭ بۇنى بېرىشتە ناھايىتى كۆپ
قىينىلىدىغانلىقىنى ۋە دىشۋارچىلىقلارغا دۇچ كېلىدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ ،
سىلەردىن ئىككى يىلغىچە باج ـ خىراج ئالمايمىز . خەلقىنىڭ زىممىسىدىنمۇ
ئىككى يىللىق ئالۋان ـ سېلىق ، باج ـ خىراجەتنى كۆتۈرۈڭىتىمىز ۋە
سىلەرنىڭمۇ شۇنداق قىلىشىڭلارنى تەلەپ قىلىمىز .

پادىشاھ ئىسكەندەر ئۇلارغا يۇقىرىقىدەك سۆزلەرنى قىلىپ ، ھەددى ـ
ھېسابسىز ئىنئام ۋە ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتتى . بۇ كىشىلەر ئىسكەندەرنىڭ
كەڭچىلىك ۋە مەرھەمەتلىرىدىن شۇ قەدەر سۆيۈندىكى ، ئۇنىڭ يولىدا توپا ـ
تۇپراق بولۇپ كەتكۈدەك دەرىجىگە يەتتى . بۇ قەدەر چەك ـ چېگرىسىز
ياخشىلىق ۋە ئىنئاملارنى كۆرگەن ئىلىم ئەھلىنىڭ تەشەككۇر ئىپتىشقا تىلى
كەلمەي ، دۇئا قىلىشقا ماجالى يەتمەي قالدى . بىراقلا يۈزلەنگەن بۇنداق

خۇشاللىقلار تۇپەيلىدىن ئۇلارنىڭ جېنى چىقىپ كېتىشكە ئازلا قالدى. ئۇلار قانداقلا بولمىسۇن بىر ئامالىلارنى قىلىپ، ئۆزلىرىنى تۇتۇۋېلىپ، دۇئاغا قول كۆتۈردى ۋە سۆزلىرىنى مۇنداق تىلەكلەر بىلەن باشلىدى:

ــ ئەگەر پەلەك چۆرگىلەپ، قۇياش پەلەك ئۈستىدە ئۆرگىلەپ تۇرسلا، سېنىڭ تەخت ۋە سەلتەنىتىڭ كۆك ئەۋجىدە بەرقارار بولسۇن. قۇياش سېنىڭ يۆلىنىپ ئولتۇرىدىغان ياستۇقۇڭ، تەكىيەگاھىڭ بولسۇن. بەخت ــ تەلەي قۇياشى يۈزۈڭگە نۇر بەرسۇن، كۆڭلۈڭنى جاھاننەما ئەينىكىدەك روشەن قىلسۇن. بىز جانابىڭنىڭ ھۆزۈرىغا كەلگەندە قورقۇنچ تۇپەيلىدىن شۇ قەدەر يامان ئەھۋالدا ئىدۇقكى، سۆزلەشكىمۇ تىلىمىز كەلمەي قالغانىدى. چۈنكى سېنى بىز باشقا پادىشاھلارغا ئوخشاش دەپ پەرەز قىلغانىدۇق. لېكىن تەڭرى باشقا پادىشاھلارنىڭ ھەممىسىنى قارا تۇپراقتەك، سېنى بولسا نۇرلۇق چىراغدەك قىلىپ يارىتقانىكەن. باشقا شاھلارنى تەڭرى خەلق ئىچىدە شاھ قىلغان بولسا، سېنى شاھلار ئىچىدىكى شاھ قىلىپ تەينىلەپتۇ. سېنىڭ بۇنداق ئېسىل خۇي ــ مىجەزىڭ ۋە ياخشى پەزىلەتلىرىڭنى كۆرۈپ، كۆڭلىمىزدە قورقۇنچ، ۋەھىمە دېگەنلەردىن ئەسەرمۇ قالمىدى. جانابىڭدا بۇنداق ياخشى خۇلۇق ۋە پەزىلەتلەرنى كۆرۈپ ھەيران بولدۇق. ئىشلىرىڭدىن ۋە سۆزلىرىڭدىن بىلىنىپ تۇرغان چوڭقۇر بىلىم ۋە ئەقلىي تەپەككۇردىن ھەيرانلىقىمىز ئۈستىگە ھەيرانلىق قوشۇلدى. سەندە كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇ قەدەر ئالىي سۈپەتلەرنى ھېھقانداق ئىنساندىن تاپقىلى بولمايدۇ. تەڭرى سېنىڭ ۋۇجۇدۇڭنى پەرىشتىدەك قىلىپ ئاپىرىدە قىپتۇ. بۇ جاھان سېنىڭدىن بىر نەپەسمۇ خالىي بولمىسۇن. رايى ھېندى ئەگەر سېنىڭ بۇ قەدەر ئالىيجانابلىقىڭنى بىلگەن بولسا ئىدى، پۈتكۈل ھېندىستانغا پەرۋا قىلماستىن، دەرھال ھۆزۈرۇڭغا كېلىپ، دەرگاھىڭنى تاۋاپ قىلغان بولاتتى. ئەگەر ئىجازەت بولسا، بىز تېزرەك قايتىپ، سېنىڭ قىلغان كەڭچىلىك ۋە

ياخشىلىقلىرىڭنى بايان قىلىپ ، ئۇنىڭ غەمكىن كۆڭلىنى خۇشال قىلايلى . ئۇنى باشلاپ كېلىپ ، قوللۇقۇڭغا يېقىن قىلايلى . ئايغىڭ تۇپرىقىدىن ئۇنىڭ كۆزلىرىنى يورۇتايلى .

ـــ سىلەرنىڭ ئارزۇيۇڭلاردىن ئۆزگىسى ماڭا ھارام بولسۇن ، ـــ دېدى ئىسكەندەر ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن .

بۇ ئالىم ۋە ئۆلىمالار جامائىتى ئىسكەندەر بىلەن يەر سۆيۈپ خوشلىشىپ ، يولىغا راۋان بولدى . خۇشال ـ خۇرام ھالدا رايى ھىندىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، ھەممە ئەھۋاللاردىن خەۋەرلەندۇرۇپ ، ئۇنى چەكسىز خۇرسەن قىلدى ، ئىسكەندەر دەرگاھىغا بېرىشقا دەۋەت قىلدى . رايى ھىندى بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلاپ ، گويا كى ئۆلۈك ئابىھايات تاپقاندەك ، پۈتكۈل غەم ـ غۇسسىلىرىدىن نىجات تاپتى . بۇ ئۆلىما ۋە ئالىملار جامائىتىنى ئالدىغا سېلىپ ، دەرھال ئىسكەندەرنىڭ ئاستانىسىگە قاراپ راۋان بولدى . ئىلگىرىكى پىشكەشلەردىن نەچچە ھەسسە زىيادە سوۋغا ـ سالامنى بىرگە ئېلىپ ماڭدى . بۇلارنى تەسۋىرلەشكە سان ـ سۆز ۋە سىياھ يېتىشمەيدۇ .

رايى ھىندى بۇ ئەھلى سالاھ كىشىلەرنى ئۆزىگە يول باشچى قىلىپ ، توغرا يولغا كىردى . ئۇلارمۇ رايىنى ياخشى تەرەپكە يېتەكلەپ ، ئىسكەندەرنىڭ قۇياشتەك چەكسىز ئىنئام ۋە ئېھسانلىرىنى يول بويى ھارماستىن بايان قىلىپ ، ئۇنى زەررىچىلەردەك ئۇمىدۋار قىلدى . ئۇلار شۇ تەرىقىدە ئىسكەندەرنىڭ دەرگاھىغا يېتىپ كەلدى . رايى ھىندىنىڭ ئۆلىمالار بىلەن بىللە يېتىپ كەلگەنلىكى شۇ ھامان ئىسكەندەرگە خەۋەر قىلىندى . ئىسكەندەر دەرھال ئۇلۇغلار ۋە دانالار مەجلىسى تۈزۈشكە پەرمان چۈشۈردى . مەجلىس راسلىنىش بىلەنلا رايى ھىندىنى ھەمراھلىرى بىلەن بىللە باشلاپ كىردى . رايى ھىندى قىلىچىنى بوينىغا ئاسقان ، بىر قولىدا كېپەن ، يەنە بىر قولىدا باشقا ئۆلۈم جابدۇقلىرىنى كۆتۈرگەن ھالدا كىرىپ كەلدى . ئىسكەندەر بۇنى كۆرۈپ :

ـــ دەرھال بۇ نەرسىلەرنى ئۇنىڭدىن ئېلىۋېتىڭلار ! ئۇ مېنىڭ

دەرگاھىمغا بۇنداق ھالەتتە كېلىدىغان دەرىجىدە چوڭ گۇناھ قىلغان ئەمەس ، ئۇنىڭ ئالىملار ۋە باشقا يۇرت مۆتىۋەرلىرى بىلەن بىرگە كەلگىنىنىڭ ئۆزىلا كۇپايە ئىدى ، ــ دەپ پەرمان قىلدى .

شۇندىن كېيىن ئۇنىڭدىكى قىلىچ ۋە كېپەنلەر ئېلىپ تاشلىنىپ ، ئېھتىرام بىلەن ئۈسكەندەر قېشىغا ئېلىپ كېلىندى . ئۈسكەندەر ئۇنىڭ بىلەن قىزغىن ھالدا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى . رايى ھىندىمۇ ئۈسكەندەرنىڭ ئاياغلىرىنى سۆيۈپ ، يۇزىنى يەرگە قويدى . ئۈسكەندەر ئۇنىڭغا چەكسىز ئىززەت ــ ئېكراملارنى قىلىپ ، ئۇنى يۇقىرىغىراق تارتىپ ، قايتىدىن يەنە بىر نۆۋەت قۇچاقلىدى . رايى ھىندى ناھايىتى يۇقىرى مەرتىۋىگە ئېرىشتى . بۇ قۇچاقلىشىشتىن ئۇنىڭ كۆڭۈللىرى ھېسابسىز شادلىققا تولدى . ئۇ ئېلىپ كەلگەن سوۋغا ــ سالاملارنى ئۈسكەندەرگە تەقدىم قىلدى . ئۈسكەندەرمۇ بۇلارنى كەمتەرلىك بىلەن قوبۇل قىلدى . ئاندىن رايىغا شاھانە قائىدە بويىچە يۇقىرى ئورۇن كۆرسەتتى . ئۇنى ئولتۇرغۇزۇپ ، كۆڭلىنى بارلىق ۋەھىمىلەردىن ئازاد قىلدى . ئۇنىڭ خاتىرىدىن ھەممە غەم ــ ئەندىشىلەرنى تازىلىدى . ئۈسكەندەر يەنە رايى ھىندى بىلەن بىرگە كەلگەن ئۆلىما ، ھۆكۈما ۋە باشقا پەزىلەت ئىگىلىرىگىمۇ ئىلگىرىكىگە ئوخشاشلا كۆڭۈل بۆلۈپ ، ئۇلارغا ھېسابسىز ئىنئام ۋە ئېھسانلارنى قىلدى . مۇلايىم ۋە يېقىملىق سۆزلەر بىلەن پۈتكۈل ھىندى ئەھلىنىڭ كۆڭۈللىرىنى ئوۋلاپ ، ئۇلارنى ۋاپا ۋە مېھرى ــ شەپقەت سىرتماقلىرى بىلەن باغلاپ ، ئۆزىگە رام قىلىۋالدى . ئۈسكەندەر يۇمشاقلىق ۋە خۇش چاقچاقلىق بىلەن بەزمىنى قىزىتتى . ھەر ئىككىلا تەرەپتە تارتىنىش ۋە ياتسىراشلار تۇگەپ ، ئۇلار قىزغىن ۋە ئۇزاقتىن ــ ئۇزاق سۆزلەرنى بايان قىلىشتى .

رايى ھىندى ئۈسكەندەرنىڭ بۇ چەكسىز ئىلتىپاتلىرىنى كۆرگەندىن كېيىن ، تەسىرلىنىپ ، ئورنىدىن تۇردى ــ دە ، مۇنداق دەپ ئىلتىماس قىلدى :

ــ ئەي ئالەمنىڭ باش پاناھى ، ھىندىستان مەملىكىتىدە بىرنەچچە ئاي

توختاپ ، بۇ ئەلگە جامالىك بىلەن زىننەت بەرگىن ، پەزىلەتلىرىك بىلەن بۇ تۇپراقنى نۇرلاندۇرغىن . بۇ ئەلدە تاماشا قىلىشقا ئەرزىيدىغان نۇرغۇن ئاجايىپ ـ غارايىپ نەرسىلەر بار . بۇ يەرنىك جاڭگال ۋە ئورمانلىرى ، گۈلزار ۋە باغۇ ـ بوستانلىرىدا ئاجايىپ قۇشلار ، ۋەھشىي ھايۋانلار ، بۇغا ـ ماراللار ۋە باشقا تۇرلۈك جانۋارلار ، نازۇ ـ نېمەتلەر تولۇپ ـ تېشىپ تۇرىدۇ . ئۇ يەرلەردە بىرنەچچە مۇددەت سەيلە ـ تاماشا قىلىش كىشى ئۇچۇن ھەقىقەتەن خۇشاللىق ئىشتۇر . ئۇنىڭ ئۇستىگە قىش پەسلى يېقىنلاپ قالدى . قىش ۋاقتى دېگەندە شاراب ئىچىپ ، راھەت ـ پاراغەت سۇرۇشتىن باشقا ئىشمۇ قالمايدۇ . خۇسۇسەن ھىندىستاننىڭ قىش ۋاقتى ئادەمنىڭ تەبىئىتىگە باھار ۋاقتىنى ئەسلىتىدۇ . بۇلۇتلاردىن يامغۇر يېغىپ ، دەرەخلەر ئۈستىدە گۈللەر ئېچىلىپ ، خۇش پۇراقلىرى چېچىلىپ تۇرىدۇ . ھاۋا ساپ ۋە يېگى بولىدۇ . ئىسسىق ـ سوغۇق ، بوران ـ چاپقۇن ۋە چاڭ ـ توزان بولمايدۇ . بۇ مەزگىلدە ھىندىستاندا تۇرۇپ ئارام ئېلىش ئەڭ ياخشى چارە . قۇياش مەھەل بۇرچىغا يۇزلىنىپ ، باھار مەۋسۇمى يېتىپ كەلگەندە ، ھەر نەرەپكە يۇرۇش قىلسا ، قىلغىلى بولىدۇ . لەشكەر تارتىشنىڭ ئەپچىل ۋاقتىمۇ دەل ئاشۇ مەزگىل ھېسابلىنىدۇ . ھەرقانداق كىشى ئەنە شۇ چاغدا بىر ياقتا ماڭمەن دېسە ، ئۇنىڭغا يول بولسۇن دېسەكمۇ بولىدۇ .

بۇ سۆزلەر ئىسكەندەرنىڭ كۆڭلىگە خۇددى ئۇسساپ قالغان كىشىگە سۇ بەرگەندەك خۇش ياقتى . شۇڭا رايىنىڭ بۇ ئىلتىماسىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىپ :

ـــ سەن قايساقا باشلىساڭ ، بىز قوشۇنىمىزنى شۇ يەرگە چۈشۈرۈپ ، بۇ قىشنى شۇ جايدا ئۆتكۈزىمىز ، ـــ دېدى .

ـــ دېھلى شەھىرى ھىندىستاننىڭ پايتەختىدۇر ، ـــ دېدى رايى ھىندى مەسلىھەت بېرىپ ـــ ، جانابىڭنىڭ شۇ يەرگە ، ئوردا ئىچىگە چۈشكىنىڭ مۇۋاپىق .

ئىسكەندەر بۇنى رەت قىلىپ مۇنداق دېدى :

ـــ لەشكەر ۋە سىپاهلار شەھەر ئىچىگە سىغمايدۇ . شۇڭا ئۇلارنىڭ دالا ياكى ئورمانزارلاردا ئارام ئالغىنى تۈزۈك . سىغقان تەقدىردىمۇ ئۇلارنى شەھەرگە ئورۇنلاشتۇرۇش مۇۋاپىق ئەمەس . چۈنكى بۇ ئىشتىن پۇقرالارغا ھەرەج ۋە مالالىق يېتىپ قېلىشى مۇمكىن . بىر كىشى بىزنىڭ ئالدىمىزدىراق بېرىپ ، شەھەرنىڭ تاشقىرىسىدا بىر ئورونىنى كۆرۈپ قويسۇن . شەھەرگە يېراقراق بولۇپ قالسىمۇ ھېچقىسى يوق . شەھەر خەلقى تەشۋىشكە قالمىسلا بولغىنى . قوشۇنلىرىم شەھەرگە ئورۇنلاشمىغانلىقىغا ئانچە غەم قىلىپ كەتمەيدۇ .

ـــ ئەگەر شاھى ئالەم ئىجازەت بەرسە ، ـــ دېدى رايى ھىندى ئىلتىماس قىلىپ ، ـــ ئۆزۈم ئالدىن بېرىپ ، قۇلچىلاپ خىزمەت قىلىپ ، پادىشاھىمنىڭ لەشكەرلىرىگە ئارامگاھ بولالىغۇدەك بىر ئورۇننى تاپاي ۋە ئۇ يەرنىڭ ئىشلىرىنى سەرەمجانلاشتۇراي . شۇنداق قىلمىغۇچە كۆڭلۈم خاتىرجەم بولمايدۇ .

ئىسكەندەر بۇ سۆزدىن ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ ، رايىغا يېڭىدىن تاج ، تون ۋە كەمەرلەرنى تەقدىم قىلدى . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە تاكى شامىلدەك تېز چاپىدىغان بىر ئارغامقىنى ئىگەر ، يۈگەن ۋە ئۆزەڭگىلىرى بىلەن زىننەتلەپ ، ئۇنىڭغا رايىنى مىندۇرۇپ قويدى . ئاندىن ئۇنى ھىندىستان تەرەپكە ئۇزاتتى . ئىسكەندەرمۇ تەييارلىقلىرىنى پۈتتۈرۈپ شۇ تەرەپكە قاراپ يولغا چىقتى .

پادىشاھ رايى ھىندى ئۆز ئىلىگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن ، مەملىكەت خەلقىگە خۇش خەۋەر يەتكۈزدى . يۇرت خەلقى دۇشمەندىن ئامانلىق تاپقانلىقىنى بىلىپ ، خۇشال بولدى . ئىسكەندەرنىڭ ھىندىستان خەلقىگە ئىلتىپات ۋە ئېھسانلارنى قىلغانلىقىنى بىلىپ ، ناھايىتى سۆيۈندى . ئىسكەندەرنىڭ ھەققىگە ئاتاپ دۇئا قىلىشتى . رايى ھىندى ئەلنى بۇ ئىش بىلەن خۇشال قىلغاندىن كېيىن ، ئىسكەندەرنىڭ خىزمىتىگە كىرىشتى . ئارامگاھنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشلىرىنى ناھايىتى جىددىي ئىشلىدى .

ئەلقىسسە ، دېھلى شەھىرىنىڭ سىرتىدا بىر چەكسىز ئورمانزار بولۇپ ، ئۇنى كىشىلەر « ئىگار ئورمانزارى » دەپ ئاتايتتى . ئۇنىڭ ئىچىدە ئوۋ ھايۋانلىرى ۋە قۇشلىرى ھەددى ـ ھېسابسىز ئىدى . بۇ ئورمانلىق ئەمەس ، بەلكى جەننەت بېغىنىڭ ئۆزى ئىدى . ئۇنى كۆرگەن كىشىنىڭ ئەقىل تىلى ھەيرانلىقتىن كېكەچ بولۇپ قالاتتى . ئۇ يەردىن ئەتىر پۇراقلىرىنى تارىتىپ تۇرغان مەيىن شامالار بۇ قارا تۇپراقنى ئەنبەر ھىدلىرىغا چۆمدۇرگەنىدى . سەنەمل ۋە قارا ياغاچ دەرەخلىرىنىڭ ھىدلىرى دىماغلارنى خۇش پۇراققا تولدۇراتتى . پۈتۈن ئورمانزاردىن خۇش بۇي ھىدلار تارقىلىپ تۇراتتى . دەرەخلەرنىڭ بېشى كۆككە يەتكەن ، قۇياش ئۇنىڭ ياپراقلىرى ئارىسىغا يوشۇرۇنغانىدى . يەرگە سايە ئارىلاش يورۇق چۈشۈپ تۇراتتى . ئەمما كۈننى كۆرگىلى بولمايتتى . چىنارلارنىڭ پەنجىلىرى ئاسمان يۈزىگە يېيىلغان بولۇپ ، ئۇنىڭ ھەربىر ياپراقلىرى خۇددى قۇياش پەنجىسىدەك يالتىراپ تۇراتتى . جەۋزىبۇيا ① دەرەخلىرى كۆك يۈزىنى قاپلىغانىدى . بۇ دەرەخلەر خۇددى ئاسمانغا ئېسىلىپ قانغاندەك كۆرۈنەتتى . ھەرقانداق دەرەخ جەۋزىبۇيا دەرىخى تەرەپكە ئېگىلگەن بولسا ، ئۇنىڭ شاخلىرىدا دارچىن ② ھاسىل بولاتتى . زەيتۇن دەرەخلىرى كۆككە تۇتاشقان بولۇپ ، پەلەك زەيتۇنمۇ بۇلاردىن خجىل بولاتتى . قايسى دەرەخنىڭ شېخى پەلەككە يەتكەن بولسا ، ئۇنىڭغا ئۈزۈم تەكلىرىمۇ چىقىپ ياماشقانىدى . بۇ تەكلەرنىڭ ئۈزۈملىرى خۇددى پەلەك بارىگىدەكى ھۈكەر يۇلتۇزىدەك كۆرۈنۈپ تۇراتتى . تەكلەر دەرەخلەرگە خۇددى ھەشقىپىپەكتەك چىرمىشىپ ، دەرەختىن ـ دەرەخكە ، شاختىن ـ شاخقا ياماشقان ، ھەتتا سىدە دەرەخلىرىنىڭ بويۇنلىرىغىمۇ سىرتماقلارنى سالغانىدى . بۇ ئۈزۈم تەكلىرى ئاشۇ ھەيۋەتلىك دەرەخلەرگە يامىشىپ ، قېيىن كۆرمەستىن ئاسمانغا چىقىشنى خىيال قىلىۋاتقاندەك ئىدى .

---

① جەۋزىبۇيا ـــ ھىندىستاندا ئۆستۈرۈلىدىغان بىر خىل دەرەخ ، ھىندى دەرىخى .

② دارچىن ـــ ھىندىستاندا ئۆسىدىغان بىر خىل دەرەخنىڭ پوستى . تەمبابەتتە ئۇنىڭدىن دورا ئورنىدا پايدىلىنىدۇ .

بۇ غايەت زور تەك بارىكدا كۆز كېلىپ ، يوپۇرماقلار سارغىيىپ چۈشۈشكە باشلىسا ، خۇددى پەلەك بارىكدا يۈزمىڭلىغان يۈلتۈزلار تەرەپ ـ تەرەپلەرگە كۆچۈۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى .

بۇ ئورمانلارنىڭ ئۈستىدە خىلمۇ ـ خىل قۇشلار ماكانلاشقان بولۇپ ، ئۇلار پەلەك سەييارىلىرىدەك ئۇچۇشۇپ يۈرەتتى . ھەر بىر قۇش بىر ھەمراھ سەييارىدەك ئاسماندا سەيلە قىلاتتى . تۈتىلار بىر تۈرلۈك يېقىملىق ئاۋازلاردا سايرىشىپ تۇراتتى . ئۇلار قايسى دەرەخكە بېرىپ قونسا ، ئۇ دەرەختە يېشىل كىيىملىك خىزىر پەيغەمبەر ئولتۇرغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇلارنىڭ رەڭگى سەۋەبىدىن دەرىخىنىڭ ياپراقسىز نوتىسىغا ، بۇ سۈزۈك ئاسمانغا ، ياق ، ئاسمانمۇ ئەمەس ، گۈل خىپچىسىغا ئوخشايتتى . ئۇلارنىڭ تېنىدىكى قىزغۇچ گۈللەر ئوتقاشتەك تۇمشۇقلىرى بولسا ئوت يالقۇنىدەك كۆرۈنەتتى . ئۇلارنىڭ جىسمى گويا رەڭلىك موملاردىن ياسالغاندەك ، قىزىل ۋە يېشىل رەڭدە جۈلالىنىپ تۇراتتى . شارەك قۇشلىرى تەرەپ ـ تەرەپتە ئۇچۇپ يۈرۈپ ، ھىندى تىلىدا شېرىن سۆزلەرنى قىلاتتى . بۇ قۇشلار گويا كى ھىندى قىزىقچىلىرىغا ئوخشاش سېرىق رەڭدە كىيىنگەنىدى . ئۇلار گويا كى مىس لەۋھەلەر بىلەن زىننەتلەنگەندەك قىلاتتى . ياق ، بۇ مىس لەۋھە ئەمەس ، بەلكى ئالتۇندا سىرلانغان لەۋھە ئىدى . ئۇلار بۇ ئالتۇن ۋاراقچىلەردىن زىبۇ ـ زىننەت تاقىغانىدى . بۇ قۇشلار قاياققا ماڭسا ، شۇ يەرگە ماسلىشاتتى ، كۆرگەن كىشى مەپتۇن بولۇپ كۆزىنى ئۈزەلمەي قالاتتى . ئۇلار ئارپا گۈللۈك ئەتلەسلەردىن لىباس كىيگەندەك ، بېشىغا بۆك ئورنىغا ئالتۇن جامنى كىيىۋالغاندەك كۆرۈنەتتى . يېنىك چامداپ ، ئۇياق ـ بۇياققا يۈرۈۋاتقان چىرايلىق توزلار پەرىشتىلەرنى ئەسكە سالاتتى . نازاكەت ۋە مەستانىلەرچە ھەربىر كەتلەر بىلەن تەرەپ ـ تەرەپلەرگە ماڭاتتى . مەستانە يۈرۈشلىرى بىلەن بىرگە يەنە بۇيۇنلىرىنى مەي شېشىسىدەك سوزۇشلىرىمۇ بار ئىدى . ئۇلارنىڭ بوينى بەئەينى ئالتۇن ھەل بىلەن يۇيۇلغان كۆك شېشىدەك جۈلالىنىپ تۇراتتى .

قىرغاۋۇل ۋە كەكلىكلەرنىڭ يۇرۇشلىرى كىشىنى ئەقىل ـ ھوشىدىن ئاز-دۇراتتى . سەرۋى دەرىخىگە قونۇۋالغان قىرغاۋۇللار ئالتۇن گۈلدەستىلەردەك كۆرۈنەتتى . ئېگىز شاخلاردا ئولتۇرغان گۈزەل توزلار سىدرە دەرىخىنىڭ شېخىدا ئولتۇرغان پەرىشتە جىبرىئىلنى ئەسكە سالاتتى . بۇ ئورمانزارلىقنىڭ شىمال تەرىپىدە سىندى دەرياسى بار ئىدى . جەنۇب تەرىپىگە ھىندىستانلىقنىڭ پايتەخت شەھىرى جايلاشقانىدى . سىندى دەرياسىدا ئۇياق ـ بۇياقلارغا ئۇزۇپ يۈرگەن كېمىلەر پەلەك دەرياسىدىكى يېڭى ئايدەك كۆرۈنۈپ تۇراتتى . بۇ يەرنىڭ شەرق تەرىپىدە بىر پايانسىز كەتكەن شېكەر قومۇشلۇقى بار ئىدى . ئۇنى تەرىپلەشتە تىل ئاجىزلىق قىلاتتى . بۇ قومۇشزارلىقنىڭ سۈيى شېرىن ـ شەربەتلەرگە ئايلىنىپ كەتكەن ، سۇ تېگىدە لاي ـ لاتقا ۋە پاتقاقلار ئورنىغا قەنت ـ ناۋات شېكەرلەر ھاسىل بولغانىدى . غەرب تەرىپىدە ناھايىتى ئېگىز بىر تاغ بولۇپ ، ئۇ تۆت پەسلىنىڭ ھەممىسىدە ياز پەسلىدىكىدەك ياپيېشىل تۇراتتى . بۇ تاغدا گۈل ۋە رەيھانلار قىش ـ ياز ئوخشاشلا ئېچىلىپ ، پۈتكۈل ئەتراپ چىمەنزارلىققا پۈركىنىپ تۇراتتى . ھەسەل ھەرىلىرى بۇ يەردە گۈل شىرنىلىرىنى يىغىپ ، تاغ ئىچىنى ھەسەلگە توشقۇزغانىدى . ھەر بىر تاشنىڭ تېگىدىن ھەسەل ئېقىنلىرى خۇددى بۇلاق سۈيىدەك ئاقاتتى . ئۇ تاغدا يەنە يۈزمىڭلىغان ۋەھشي ھايۋانلار ، بۇغا ـ مارالار ، قۇلۇن ، كىيىكلەر بار ئىدى . ئۇلار ھەسەل ۋە شېكەرلەرگە دەسسىگەنلىكتىن يەرگە چاپلىشىپ قالغان ئايالغلىرىنى ناھايىتى تەستە يۆتكەيتتى . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە سان ـ ساناقسىز ئۈۋھايۋانلىرى ۋە ھەددى ھىسابسىز يىرتقۇچ ھايۋانلار بار ئىدى . بۇ يەرنىڭ ھەربىر ئېقىنلىرىدا پەلەك ھۇتى ① نى ئاجىز قىلىدىغان ھەيۋەتلىك

---

① ھۇت ـــ 1) كاتتا بېلىق ؛ 2) كونا ئاسترونومىيىدىكى ئون ئىككى بۈرج ئىچىدىكى ئون ئىككىنچىسىنىڭ نامى ؛ شەمسىيە يىل ھىسابىدىكى بىر ئاينىڭ نامى . ئىككىنچى ، ئۇ-چىنچى ئايلارغا توغرا كېلىدۇ .

كۆمۈش رەڭ بېلىقلار ياشايتتى . ئۇلارنى تەرىپلەشكە سان ئازلىق ، تىل ئاجىزلىق قىلاتتى . بۇ ئورمانزارنىڭ ئەتراپلىرىلا تەرىپلەپ ئۆتۈلدى . ئورمانزار ئىچىدە يەنە چەكسىز كەتكەن ئوچۇقلۇق ۋە تۈزلەڭلىك جايلارمۇ بار ئىدى . بۇنداق جايلار گۈل ۋە ئوت ـ چۆپلەر بىلەن قاپلىنىپ كەتكەنىدى . بۇ ئورمانزارغا تۈتىشىپ تۇرغان شەھەر شۇ قەدەر گۈزەل ۋە ئاۋات ئىدىكى ، ئۇنى تەرىپلەشتە قەلەم تېلى كېكەچلەپ قالاتتى .

رايى ھىندى ئىسكەندەرنى باشلاپ كېلىپ ، ئاشۇ ئورمان ئىچىدىكى چىمەنزارلارغا چۈشۈردى . ئىسكەندەرنىڭ پۈتكۈل لەشكەر ۋە سىپاھلىرى بۇ يەرگە ئورۇنلاشتى . بۇ جايغا ئاسمان گۈمبىزدەك بۈيۈك ۋە ھەيۋەتلىك چېدىر ـ بارگاھلار تىكىلدى . پادىشاھ ئىسكەندەر بۇ ئەتراپلارنى كۆرۈپ چەكسىز خۇشال بولدى . ھەر تەرەپلەرنى ئايلىنىپ ، ئىنچىكە ۋە ئېھتىيات بىلەن كۆزەتتى . ئۇ ھەربىر جايغا نەزەر سالغاندا ، ئۇ يەرنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى گۈزەل ۋە ئەلۋەك ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ھەيران قالاتتى . بۇ مەنزىرىلەر ئۇنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرىنى قاماشتۇرۇپ خىرەلەشتۈرۈۋەتتى . رايى ھىندى ئىسكەندەرگە خىزمەتكارلىقنى شۇ قەدەر ئەلا دەرىجىدە بەجا كەلتۈرىدىكى ، ئۇنى شەرھلەشكە سۆز يېتىشمەيتتى . ئىسكەندەر ئاخىر ھەممە ئىشلىرىنى توختىتىپ ، قىشنى مۇشۇ جايدا ئۆتكۈزمەكچى بولدى . راھەت بەزمىلىرىنى تۈزۈپ ، پاراغەت جاملىرىدا شاراب ئىچىشكە مەشغۇل بولدى .

ساقىنامە :

كەتۈر ، ساقى ، ئول ساغەرى زەرنىگار ،
كى مەي لەئلىدىن بولدى گەۋھەر نىگار ،
چۇ دەشتى نىگار ئىچرە قىلدىم مەقام ،
كېرەكدۇر ماڭا زەرنىگار ئەمدى جام .
مۇغەننىي ، تۈزەت نەغمەئى رىختە ،

ئانى قىل ئۆزۈڭ بىرلە ئامىختە .
كى بىر سەبزى شىرىن يانا ھىند ئارا ،
مېنىڭ روزگارىمنى قىلدى قارا .
نەۋائى ، نېلەر قىلدى خاماك يانا ،
كى بىر مۇلكى ھىندى ئولدى نامەڭ يانا .
نەچە كۆرسە مۇلكىدە ھىندۇ سەۋاد ،
ئونۇتقاي ، كۆرۈنگەي زەمان بۇ سەۋاد .

بىر سودىگەرنىڭ ھېكايىتى . پايدا تېپىش سەۋداسى بىلەن تىنماي چېپىپ يۈرۈۋاتقان بۇ سودىگەرنىڭ بېشىغا كاتتا بىر زىيان كەلدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنىڭ جىگەر پارىسىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن ، جىگەر قانلىرىنى كۆزلىرىدىن ئاققۇزۇپ ، يۈزلىرىنى قانغا بويىدى . ئۇ بېلىگە تۇگۈۋالغان بار دەسمايىسىنى بىر ئۆلۈكنىڭ خوۇن باھاسى ئۈچۈن بېرىپ ، « قاتىل » دەپ تۇتۇۋېلىنغان بىر يىگىتنى قۇتقۇزدى . ئۇنىڭ قۇتۇلدۇرغىنى دەل ئۆزىنىڭ جېگەر پارىسى ، بەلكى كۆڭۈل دەسمايىسى ئىدى

ئەدەن مەملىكىتىدە بىر سودىگەر بار ئىدى . سودا ـ تىجارەت ئىشلىرىدا ناھايىتى ماھىر ۋە دانا ئىدى . ئۇنىڭ پۈتكۈل جاھاندا تەڭداشسىز بىر پەرزەنتى بار ئىدى . ئۇ ھەر ئون كۈندە بىر شەھەرگە يۆتكىلىپ توختىماس-تىن تىجارەت قىلاتتى . يۈك ـ تاق ۋە كاجۇۋىلىرى تۆگە ئۈستىدىلا تۇراتتى . دائىم سەپەر قىلىپ ، بىر قەدەر تىنىم تاپمايتتى . شۇ ئادىتى بويىچە بىر كۈنى يەنە يولغا چىقتى . ئۇ كېچىسى بىر بايۇاندا ئوغلى ۋە خىزمەتكارلىرى بىلەن سودا ـ تىجارەتنىڭ تەدبىرلىرى ۋە تاغ ـ دەريا ، دەشت ـ سەھرالارنىڭ گەپ ـ سۆزلىرى ھەققىدە ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي پاراڭ سېلىشىپ كېتىۋاتقىنىدا ، توساتتىن قاراقچىلار باستۇرۇپ كەلدى . سودىگەرلەر جانلىرىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ھېچ نېمىگە قارىماستىن ، تەرەپ ـ

تەرەپكە قېچىشتى . ئۇلارنىڭ ھەر بىرى بىر تەرەپكە قاراپ قېچىپ ، ھەر بىرى بىردىن ئەلگە بېرىپ توختىدى . سودىگەر توختاپ ، ھوشىنى تېپىپ قارىسا ، ئوغلى يوق تۇرغۇدەك . ئوغلىدىن ئايرىلغان بۇ سودىگەر جىگەر قانلىرىنى ئاققۇزۇپ زار ـ زار يىغلىدى . پېنىنى ئاختۇرغانىدى . بېلىگە تۇغۇۋالغان مىلك تىللا ئالتۇنى قېپقاپتۇ . ئۇ مۇشۇ دەسمايە بىلەن ھەرەم تەرەپلەرگە بىرىپ ئوغلىنى ئىزدەش ۋە تەگرىگە تىۋىنىش قارارىغا كەلدى . ئۇ جىگەر قانلىرىنى يۇتۇپ ، نالە ـ زار قىلغان ھالدا بىر مەملىكەتكە يېتىپ كەلدى . سودىگەر شەھەر ئىچىگە كىرىش بىلەنلا بىر توپ جامائەتنىڭ بىر ئادەمنى باغلاپ ، ئۆلتۈرۈشكە تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى كۆردى . جاللات ئۇنىڭ بېشىدا قىلىچ تەڭلەپ تۇرۇپ كۆپچىلىككە :

ـــ بۇ بىر ئاجىز بىچارىنى ئۆلتۈردى . شەرىئەت بويىچە بۇ قاتىلغا ئۆلۈگۈچىنىڭ خۇن باھاسى ئۇچۇن مىلك تىللا ئالتۇن تاپشۇرۇش بۇيرۇلدى . ئەگەر ئالتۇننى تاپشۇرالمسا ، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىدۇ . قېنى ئاراڭلاردا مىلك تىللا تاپشۇرۇپ ، ئۇنى قۇتقۇزۇۋالىدىغان كىشى بارمۇ ؟! ـــ دەپ جار سېلىۋاتاتتى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئۇنى قۇتقۇزۇۋالىدىغان بىرمۇ ئادەم چىقمىدى . ئۇ يىگىتنىڭ پۇتۇن بەدىنى قانغا چىلىشىپ كەتكەن ، يۇزلىرى جىگەر رەڭگىدە بولۇپ كەتكەنىدى . ئۇنىڭغا ئۆلۈمدىن باشقا يول قالمىغانىدى . سودىگەرنىڭ ئىچى ئاغرىپ ، بېلىگە تۇغۇۋالغان مىلك تىللانى جاللاتقا بەردى . جاللات بۇ يىگىتنى سودىگەرگە تاپشۇرۇپ بەردى . سودىگەر ئۇنى ئېلىپ بېرىپ يۇيۇندۇردى . يۇز ـ كۆزلىرى ۋە پۇتكۇل بەدىنىدە قېتىپ قالغان جىگەر رەڭ قانلارنى تازىلىدى . قارىسا قۇتقۇزۇلۇۋالغىنى دەل ئۆزىنىڭ جىگەر پارىسى ئىدى . بۇ ئىش بىلەن سودىگەرنىڭ جىگەر پارىسى ساقايدى . بۇ ئاتا ـ بالا كۆزلىرىدىن قانلىق ياشلارنى ئاققۇزۇپ كۆرۈشتى .

ـــ ئەي جىگىر پارىمىنىڭ پارىسى ، كۆزلىرىمنىڭ قارىسى ، ـــ دېدى سودىگەر ئوغلىغا ، ـــ جۇدالىقتا ئۆتكەن ئەھۋالىڭنى بايان قىلغىن .

يىگىت :

ـــ ئاشۇ ۋەقە يۈز بەرگەن كېچىسى مەن قاراقچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدىم . ئۇلار مېنى ئۆلتۈرۈۋەتمەكچى بولۇشتى . لېكىن يەنە بۇ نىيەتتىدىن يېنىپ ، قېنىمدىن كەچتى . « بۇنى ئۆلتۈرگەندىن كۆرە ، ئۆزىمىزگە يارەمچى قىلىۋالايلى » دەپ مەسلىھەتلەشتى . شۇ سەۋەبتىن مەن ئۇلارغا تەۋە مالايغا ئايلىپ قالدىم . بۇگۈن ئۇلار مۇشۇ يەرگە كېلىپ ، بۇ جايغا بىلەن ئۇرۇشتى . ۋە بىر بىچارىنى ئۆلتۈردى . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار قېچىپ كەتتى . مەن تۇتۇلۇپ قالدىم . جامائەت مېنى ئۆلگەن كىشىنىڭ بەدىلىگە ئەسىر قىلىۋالدى . بۇ ئەھۋالنى ھاكىمغا مەلۇم قىلىپ ، مېنى ئۆلگۈچىنىڭ خۇن باھاسى ئۈچۈن جاۋابكارلىققا تاپشۇردى . شۇ تۈپەيلىدىن ئۆمرۈم قۇياشى زاۋاللىققا يۈزلەنگەندە ، سەن كېلىپ ، مېنى تونۇمىغان بولساڭمۇ ساخاۋەتلىك قولۇڭنى سۇنۇپ ، ئالتۇن بىرىپ جېنىمنى سېتىۋالدىڭ ، ـــ دەپ پۈتكۈل ئەھۋاللارنى سۆزلەپ ئۆتتى .

بۇ ئەھۋاللارنى بىلگەن خالايىق ئۇنى مۇشۇ يۇرتنىڭ شاھىغا مەلۇم قىلدى . پادىشاھ بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ؛ سودىگەرنىڭ مەرد ۋە سېخىيلىقىغا قايىل بولۇپ ، ئۇنىڭغا ئىلگىرىكىدىنمۇ كۆپ دەسمايە بەردى . يىگىتكىمۇ ناھايىتى كۆپ ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتتى . ساخاۋەت ۋە مۇرۇۋەت يامغۇرى ياغقانلا يەردىن ئاقۇەت مۇشۇنداق گۈللەر ئېچىلىدۇ .

ھېكمەت . ئىسكەندەرنىڭ ئەرەستودىن : « نېمە ئۈچۈن دۇنيادا ھەرقانداق ئىشنىڭ مۇكاپاتى ياكى جازاسى بولىدۇ . كىشى نېمىشقا قايسى خىلدىكى ئىش ۋە ئەمەل ئۈرۈقىنى تىكسە ، شۇنداق مېۋىگە ئېرىشىدۇ ؟ » دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى ۋە ئەرەستونىڭ ئۇنىڭغا جاۋاب مەھسۇلاتلىرىنى تەقدىم قىلغانلىقى

ئىسكەندەر يەنە ئەرەستودىن مۇنداق سوئال سورىدى :

ـــ ئەي دانا ئۇستاز ، ھەر قانداق بىر ئىشنىڭ ئۆزىگە يارىشا بىر خۇ-

سۇسىيتى بار . كىمكى يامان ئىش قىلسا ، ئۇنىڭغا يامان ئاقىۋەتتىن ئامانلىق يوقتۇر . ئەگەر ياخشىلىق قىلسا ، شۇنىڭغا يارىشا ياخشى ئىقبال ۋە كېلە-چەككە ئېرىشىدۇ . بۇنداق بولۇشنىڭ سەۋەبى نېمە ؟ ماڭا بايان قىلىپ بەرسەڭ .

ـــ بۇ جاھانغا يارىتىلغان بارلىق نەرسىلەرنىڭ ئۆزىگە خاس خاسىيىتى بولىدۇ ، ـــ دېدى ئەرەستو جاۋاب بېرىپ ، ـــ بۇنداق خاسىيەتلەر يا-كى ئالاھىدىلىكلەر ئىچىدە ئۆزىگە لايىق ھەققەت بار . ئەگەر بىر ئىشنى قىلماقچى بولغان كىشى شۇ ئىشنىڭ ھەققىتى ۋە ماھىيىتىنى تونۇپ يېتەلمىسە ، ئۇنداق ئىشنىڭ يۈزەگە چىقىپ قېلىشى بىر ئەيىبتۇر . بىلىمسىز نادان كىشىلەر بىرەر ئىشنى قىلماقچى بولسا ، ئۇنىڭدىن كۆز ئالدىدىلا نەپ ئېلىشنى ئىستەيدۇ . پايدا كەلتۈرمەيدىغان ئىشلارنى زادى قىلمايدۇ . ئۆزىگە پايدا يەتمىگەن ئىشلارنى قىلغۇچىلارنى كىچىك بالا ، سارالڭ ، ئەقىلسىز دەپ قارايدۇ . ئەقىل ئىگىلىرى بىرەر ئىشنى قىلىشتا ، ئۇنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلايدۇ . يېراقنى كۆزلەيدۇ . ياخشى ئويلىماي تۇرۇپ ، ئىش باشلىمايدۇ . شۇڭا ئەقىل ئىگىلىرىنىڭ قىلغان ئىشلىرىغا تەڭرى ياخشى ئاقىۋەت ۋە مەنپەئىتىلەرنى بەرسە ، ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس . دۇنيادىكى ياخشى ـ يامان ئىشلار ۋە مەۋجۇداتلارنىڭ ھەممىسى بىر ـ بىرىگە باغلىنىشلىق ۋە ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ . بىر ـ بىرىنى تەقەززا قىلىدۇ . شۇڭا ھەر قانداق بىر ئىش ياكى شەيئىنى ئوشۇقچە ياكى كېرەكسىز دەپ قالماسلىق كېرەك . بىرەر زەررىچىنىڭ ھەرىكىتى قىلىشىمۇ سەۋەبسىز ياكى بىكار چىقىپ قالمىغان ئەمەس ، چۈنكى ئۇلارنىڭ ھەر بىرى بىرەر ئىشقا مەشغۇل . ئۇلارنىڭ مەسئۇل بولغان ئىشىدا چوقۇم بىرەر خاسىيەت ياكى ئالاھىدىلىك بار . بۇ خاسىيەتلەر ئىچىدە جەزمەن بىرەر ھەققەت بار . تەڭرى شەيئىلەرنىڭ ئىش ۋە ئەپئالىنى يۈزەگە چىقارغاندا ئۇنىڭ ھەقىقىتىنى كۆ-پىنچە خالايىق كۆزىدىن پىنھان تۇتىدۇ . ئەمما ، ئۇنى يەنە ھامان ئاشكارا كۆرسىتىپ بېرىدۇ . مەسىلەن ، ئۇرۇقتىن قارىماققا ھېچقانداق ھەققەتنى

چۇشەنگىلى بولمىسمۇ ، لېكىن دېھقان ئېكىنزارغا ئارپاتېرىپ قويغان بولسا ، بۇغداي ئورالمايدۇ . ئەگەر بۇغداي ئۇرۇقىنى چاچقان بولسا ، ئارپا ئورىمايدۇ . قىزىلمۇچ ئۇرۇقىنى تېرىغان كىشى ئاچچىق مېۋىگە ئېرىشىدۇ . شېكەر قومۇشى يېتىشتۇرگەن كىشى چوقۇم شېكەر ئالىدۇ . شۇنىڭغا ئوخشاشلا ، ئىشنىڭمۇ ياخشى ـ يامىنى بولىدۇ . ئەگەر ياخشى ئىش قىلغان بولسا ، ياخشىلىققا يەھرىمەن بولىدۇ . يامانلىق قىلسا ، يامانلىق كۆرىدۇ . بۇ قائىدىگە خىلاپلىق قىلىدىغان بولسا ، ئىشلار ئادالەت ۋە ھەققانىيەت يولىدىن چىقىپ كېتىدۇ .

ئەرەستو بۇ جاۋابىنى بەرگەندىن كېيىن ، ئىسكەندەر ئۇنى توغرا تېپىپ ، قايىل بولدى .

قۇياشنىڭ تۇن زۇلمىتى زەڭگىباردىن چىقىپ ، كۈندۈز زىياسىنىڭ نىمروزىغا كىرگىرگىنىگە ئوخشاش ، ئىسكەندەرنىڭ ھىندىستان ئېلىدىن چىقىپ ، مەملىكىتىگە كىرگەنلىكى ، ئۇنىڭ قۇياشتەك چاپسانلىق بىلەن جاھانگىرلىك تەختىنى ئويىنتىپ كەلگەنلىكىنى بىلگەن خاقانى چىنىنىڭ زەررىچىلەردەك تولا لەشكەر يىغىپ ، ئۇرۇش قىلىشقا تەييارلانغانلىقى ، يەنە بىر تەرەپتىن ئىسكەندەر بىلەن يارىشىپ قېلىش ئۈچۈن ، ئەلچى ئەۋەتكەنلىكى ، ئەلچىنىڭ نامۇۋاپىق جاۋاب ئېلىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن ، زەررىچىلەردەك بىھىساب چىن لەشكىرىنىڭ خۇددى زەررىچىلەر گۈرۈھىدەك قوزغالغانلىقى ، ئاخىر خاقانىنىڭ ئۆزى بۇ ئىشنىڭ تەدبىرلىرىنى ھەتتا بىرەر زەررىچىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلماسىتىن تۇزۇپ چىققانلىقى

نەقىل ھېكمەتلىرىنى يىغىشتا كۆپ مېھنەتلەرنى چەككەن نەقىلچىلەر بۇ ھەقتە مۇنداق دېدى :

ۋاقىتىكى ، ئىسكەندەر ئاجايىپ ئورمانزاردا ئارام ئېلىش بىلەن قىش كۈنلىرىنى ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى . ھىندى شاھى راي ئۇنىڭ بەزمە ـ مەجلىسلىرىدە دائىم بىللە ئىدى . ئىسكەندەر گاھى شەھەرگە كىرىپ راي بىلەن

قەسىر ئىچىدە شاراب ئىچىشكە مەشغۇل بولاتتى . يەنە بەزىدە ئورمانزارغا كېـ
لىپ ، ئوۋ ـ شىكار قىلىپ ، دالا بەزمىسى تۈزەتتى . گاھ يولۋاسلارنى
ئۆلتۈرسە ، گاھى پىل ۋە كەركىدانلارنى ئوۋلايتتى . گاھى دەريا بەزمىسى
تۈزۈپ ، كېمىلەرگە ئولتۇرۇپ ، تور تاشلاپ ، كۈمۈش رەڭلىك بېلىقلارنى
تۇتۇپ ، كۈمۈش قەدەھلەردە شاراب ئىچەتتى . بەزمىدە شېكەر قومۇشلۇققا
كىرىپ ، شىردەك ھەيۋەت بىلەن بۇغا ـ مارالالارنى تۇتۇپ ، ياۋا ئات ـ
ئېشەكلەرنى قوغلايتتى . مەي ئىچكەندە شېكەر قومۇشلىرىنى قەنت ـ گېزەك
قىلاتتى . يەنە بەزىدە قۇياشتەك ئۆرلەپ ، ھەسەل تېغىغا چىقاتتى ـ دە ، شاراب
ۋە ھەسەل بىلەن كۆڭلىنى خۇشال قىلاتتى . يەنە بەزىدە بولسا ،
شاھىنشاھلارچە رەسىم ـ قائىدە بىلەن بارگاھ ئىچىدە بەزمە تۈزۈپ ، نەغمە ـ
ناۋا قىلىپ ، پەلەك بارگاھىغا ھەيۋەت ـ ھەشمەت بەخش ئېتەتتى . سەھرا
پەردىلەر ئىچىدە ئولتۇرۇپ تاماشا قىلاتتى . بەزى چاغلاردا دانىشمەنلەر بىلەن
بىللە ئولتۇرۇپ ، ھەر خىل ئىلمگە ئائىت كىتابلارنى كەلتۈرۈپ بەس ـ
مۇنازىرە قىلاتتى . بۇ ئارقىلىق ھەرقانداق مەسىلىنىڭ نازۇك ھەققەتلىرىنى
چۈشىنىپ ، مۇجىمەل مەسىلىلەرنى ھەل قىلاتتى . ئىسكەندەر كېچە ۋە
كۈندۈزلەرنى ئاشۇ تەقلىدتە ئۆتكۈزدى .

باھار پەسلى يېتىپ كەلدى . قۇياش شەرەپ بۇرجىغا كىرىپ ، ئالەمنى
تېخىمۇ روشەن قىلدى . ئىسكەندەر نۇرلىنىپ تۇرغان قۇياشتەك ، ياق ، بەلكى
بۈيۈك پادىشاھ جەمشىدتەك جاھان مەملىكىتىنى قولغا ئېلىش ئۈچۈن يۈرۈش
قىلماقچى بولدى . ئۇ ئىشرەت بەزمىلىرىنى يىغىشتۇرۇپ ، خىتا بىلەن چىن
مەملىكىتىگە يۈرۈش قىلىشنى قارار قىلدى . ئۇنىڭ لەشكەر دەريا سى يەنە
دولقۇنلىنىشقا باشلىدى . ئۇلار « چىن ئېلىگە قاراپ يولغا چىقمىز ! » دەپ
جار سېلىپ ، سەپەر ناغرىلىرىنى چېلىپ ، پۈتكۈل قوشۇننى ، ھەتتا
ھىندىستان مەملىكىتىنىڭ بۇلۇڭ ـ پۇشقاق ، توپا ـ تۇپراقلىرىنمۇ قالدۇر ـ
ماستىن ، بۇ يۈرۈشكە سەپەرۋەر قىلدى . ئاندىن تۇغ ـ ئەلەملەرنى تارتىشىپ ،

ھەيۋەت ـ ھەشمەت بىلەن چىن شاھەرلىرىگە قاراپ يۈرۈش قىلدى .

ئىسكەندەر چىن مەملىكىتىگە يۈرۈش باشلاپ يولغا چىققاندىن كېيىن ، يول بويىدىكى ۋە ئەتراپلاردىكى دۆلەت ۋە دىيارلارنىڭ ئۇلۇغ شاھلىرى ئۇنىڭغا ئارقا ـ ئارقىدىن بەيئەت قىلدى . ئۇلارغا لەشكەر ئەۋەتىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى . شاھلار ئۆزلىرى نامە ۋە پىشكەشلەرنى ئېلىپ كېلىپ ، يالۋۇرۇپ ئىسكەندەرنىڭ بارگاھىنىڭ بۇسۇغىسىنى يۆلەنچۈك ۋە تەكىي قىلىپ يېتىشماقتا ئىدى . ئىسكەندەرمۇ بۇ شاھلارغا لايىقىدا ئىلتىپات ۋە ئىنايەتلەرنى قىلىپ ، توختىماستىن ئالغا ئىلگىرىلىدى . يول بويى مەملىكەتلەرنى سەيلە ـ سايياھەت قىلغاچ ئىلگىرىلەپ ، ئاخىرى چىن دۆلىتىنىڭ چېگرىسىغا يېقىن كەلدى .

چىن خاقانىمۇ ئىسكەندەرنىڭ ھىندىستاندىن چىن ئىلىگە قاراپ ، سەلدەك باستۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ ، ھەددى ـ ھېھابسىز قوشۇن ، قىياس ۋە مۆلچەردىن زىيادە قورال ـ ياراغنى تەييار قىلغانىدى . شۇنداقتىمۇ دەسلىپىدە تەكەببۇرلۇق قىلىپ ، دۇشمەنلىشىشنى خالىمىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ دانا ۋەزىر ، ئەمىرلىرىگە مۇنداق پەرمان بەردى :

ـــ بىز لەشكەر ۋە قورال ـ ياراغلارنى تەقلەپ ، ئۇرۇشقا تەييار بولۇپ تۇرايلى . لېكىن ئالدى بىلەن دۇشمەنلىشىشنى باشلىماي ، ئەلچى ئەۋەتىپ ، سىلىق ۋە يۇمشاق سۆزلەپ ياريشىش ۋە سۇلھ قىلىش مۇددىئايىمىزنى ئاسانغا سالايلى . سۆزىمىزنى قوبۇل قىلسا ، ئۇلارنى دوستلۇق قائىدىلىرى بويىچە مېھمان قىلىپ ، ئۇزىتىپ قويايلى . ئەگەر بۇ ئىشىمىزنى لايىق تاپمىسا ، دوستانىلىق ۋە سىلىق ـ سىپايىلىق ، شەرمۇ ـ ھايا قىلىپ ئولتۇرۇش بىلەن ئىش پۈتىمەيدۇ . بىزنىڭ ئىسسىق نەپسىمىزدىن سوغۇق تۆمۇر يۇمشايدۇ . شۇڭا بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئۆزىمىزنى خار قىلماي ، لەشكەر تارتىپ قەتئىي جەڭ قىلىشىمىز كېرەك .

خاقان يۇقىرىقى سۆزلەرنى قىلىپ ، ئۆز يېقىنلىرى بىلەن مەسلىھەتنى

پىشۇرغاندىن كېيىن ، ئەلچىلىك ئىلمىدە پىشقان بىر دانىشمەن كىشىنى ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى . ئۇنىڭغا بىر تالاي سۆزلەرنى جېكىلدى . ئەلچى شامالدەك تېز يۈرۈپ ، ئىسكەندەر بارگاھىغا يېتىپ كەلدى . ئەلچى بۇ يەردىكى ھەيۋەت ـ ھەشەمەتلەرنى كۆردى . لەشكەرلەرگە نەزەر سېلىپ ، ئۇلارنىڭ سانىنى يۈز يىل قىياس قىلغان بىلەنمۇ مۆلچەرلەشنىڭ قېيىن ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى . شاھنىڭ بارگاھىغا كۆز سالغىنىدا ، يۈكسەكلىكتە پەلەك بارگاھىمۇ بۇنىڭغا يەتمەيدىغانلىقىنى مۆلچەرلىدى .

ئۇنىڭدىن باشقا نۇرغۇن لەشكىرى ئەسلىھەلەرنى كۆرۈپ ، ئەقلى ھەيران بولدى . ئاندىن ئىسكەندەر دەرگاھىغا كېلىپ ، يەر سۆيۈپ تەزىم قىلدى . بۇ دەرگاھ خادىملىرى ئەھۋالىنى ئىسكەندەرگە مەلۇم قىلدى . ئىسكەندەرنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ، ئەلچى باشلاپ كىرىلدى . بىر تال خازان دەرياغا كىرگەندەك بولدى . بۇ دانىشمەن ئەلچى دەرھال يەرگە باش قويۇپ ، ئىسكەندەرگە تەزىم بەجا كەلتۈردى . ئىسكەندەر ئۇنىڭغا تەخت ئالدىدىن ئورۇن بەردى . ئەلچى دېمىنى ئېلىپ ، كۆڭلى تەسكىن تاپقىچە كۈتۈپ تۇردى ۋە باشقا گەپلەرنى سوراپ ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى تىندۇردى . ئاندىن ئەلچىگە :

ـــ ئەمدى ئۆز مۇددىئايىڭنى بايان قىلغىن ، ـــ دەپ ئەمىر قىلدى .

ئەلچى ئىسكەندەرگە كۆپ دۇئا ۋە سالاملارنى ئادا قىلغاندىن كېيىن ، خاقانىنىڭ دېگەن سۆزلىرىنى مۇنداق بايان قىلدى :

ـــ ئەي بۈيۈك پادىشاھ ، سەن خۇددى قۇياش كۆك ئاسماندا سەپەر قىلغاندەك بۇ تەرەپكە قاراپ يۈرۈش باشلىدىڭ . جاھان كەزگۈچى ئارغىمىقىڭ بىلەن كېلىپ چاڭ ـ توزانلىرىڭ بىلەن بۇ ئەلنى يورۇتتۇڭ . بۇ ئىشىڭ سەۋەبى نېمە ؟ بۇ تەرەپكە كېلىشتىكى مۇددىئا ۋە خىيالىڭ نېمە ؟ سەن ئەگەر بىزگە دوست بولماقچى بولساڭ ، بۇ قىلغىنىڭ دوستانىلىق ئەمەس . سەندەك ئۇلۇغ بىر پادىشاھ لەشكەر تارتىپ كېلىپ ، بىزنىڭ مەملىكتىمىزنى بېسىۋالماقچى بولۇۋاتسەن . ھېچكىم بۇنداق ئىشنى دوستلۇق دەپ بىلمەيدۇ . ئەگەر

دۇشمەنلىك غەرىزى بىلەن كەلگەن بولساڭ ، بۇنىڭدىكى سەۋەب نېمە ؟ بىز- دىن قايسى دۇشمەنلىكنى كۆرگەنلىكىڭ ئۈچۈن بىزگە دۇشمەن بولدۇڭ ؟ ئەۋەتكەن ئەلچىڭ قاتتىق ـ يېرىك سۆزلەرنى قىلىپ كېلىۋىدى ، بىزمۇ شۇ- نىڭغا لايىق گەپىمىزنى قىلىپ ، ئۇنى تىرىك ۋە ساق ـ سالامەت پېتىچە ئۈزىتىپ قويدۇق . سەن ماڭا : « دارا ئۆلۈپ ئۇنىڭ تەخت ۋە تاجى ماڭا قالدى . شۇڭا چىن مەملىكىتىنىڭ باج ـ خىراجىتىنى ئېلىپ ئالدىمغا كەلسۇن » دەپتىكەنسەن . مەنمۇ بۇنىڭغا جاۋابەن : « گەرچە دارا بۇ مەككار دۇنيا بىلەن خوشلاشقان بولسىمۇ ، سەن ئۇنىڭ ئورنىدا بەر قارار بولۇپ ، بۇ ئالەمدىن ۋاپا كۆرگىن . لېكىن دارا بىلەن مېنىڭ ئوتتۇرامدا سۇلھى ـ سالاھ ، سالام ـ سائەت ۋە مۇرەسسە ـ مادارا مۇناسىۋىتىلا بار ئىدى . ئۇ ھېچقاچان مېنىڭ ئۇستۇمدىن غالىب كېلىپ ، مەندىن باج ـ خىراج تەلەپ قىلىدىغان ئەھۋالدا ئەمەس ئىدى . ئەگەر سەنمۇ شۇ بويىچە يول تۇتساڭ ، سېنىڭ بىلەنمۇ مۇرەسسە ـ مادارا قىلىپ ، جەڭگى ـ جېدەل ۋە دۇشمەنلىك قىلىشماي ئۆتىمىز . بۇنىڭغا رازى بولمىساڭ ، تەقدىردە نېمە بولساڭ ، شۇنى كۆرىمەن » دېگەنىدىم . ھازىرمۇ گەپىم شۇ . سەن ئېيتىپ باقە ،بۇ يامان گەپمۇ ، بۇنىڭدىن باشقا يەنە نېمە دېسەم بولاتتى ؟ مەن بۇندىن كېيىنمۇ بۇ سۆزۈمـ دىن يانمايمەن ۋە ئۇنىڭدىن باشقا سۆز قىلمايمەن . ئەگەر سەن سۇلھى قىلاي دېسەڭ بۇنىڭغا ھازىرمۇ تەييارمەن . مۇرەسسە ـ مادارا بىلەن ئىشنى بولدى قىلمىز . ئەگەر ئۇرۇش قىلمەن دېسەڭ ، بۇ ئىشتا مېنىڭ سەندىن ھېچقانداق كەمچىل تەرىپىم يوق . لەشكىرىم شۇ قەدەر كۆپكى ، ئۇنىڭ سانى يوق . قورال ـ ياراغ ـــ ھەربىي ئەسلىھەلىرىم شۇ قەدەر تولۇقكى ، بۇ تەرەپتىن قۇسۇر تېپىشنىڭ ئىمكانى يوق . مېنىڭ ئەلقەم مەيلى ئايال ياكى ئەر بولـ سۇن ، قېرى ياكى ياش بولسۇن ، ئۇلارنىڭ تېنىدە جانلا بولىدىكەن ، ۋەتەن ئۈچۈن ، ئەۋلادلىرى ئۈچۈن ، پۈتۈن ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە جان تىكىپ جەڭ قىلىدۇ . ھېچكىم بۇ ئىشتا بوشاشمايدۇ . بىراق ئىككى پادىشاھ بىر ـ بىرىگە

قارشى لەشكەر تارتىپ جەڭ قىلغاندا ، ئۇلارنىڭ قايسىسى مەغلۇب بولۇپ ، قايسىسىنىڭ غەلىبە قىلىدىغانلىقىنى ئالدىن مۆلچەرلەش تەس . بۇ خىل ئاقىۋەت ھېچكىمنىڭ پېشانىسىگە يېزىپ قويۇلغانمۇ ئەمەس . شۇڭا شاھلار جەڭ ۋە ماجىرالاردىن قانچە يىراق بولسا ، شۇنچە ياخشى . ئۇرۇشنىڭ ھەر ئىككىلا تەرەپكە پايدىسى يوق .

بۇ سۆزلىمەن ئەلچى چىن خاقانىنىڭ ئامانەت سۆزلىرىنى شۇ تەرىقىدە بايان قىلىپ تۇڭەتكەندىن كېيىن ، ئىسكەندەرنىڭ جاۋابىغا كۆز تىكىپ ، يەرگە قاراپ جىم تۇردى . ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، كۈلۈمسىرىگەن ھالدا مۇنداق دېدى :

ـــ چىن خاقانى مېنى مەيلى شاھلىق شان ـ شەۋكىتىدە بولسۇن ، ياكى جاھاندارلىق قائىدە ، يوسۇنلىرى جەھەتتە بولسۇن دارا بىلەن ئوخشاش دەپ بىلسە ، روشەنكى ، ئۇ خاتا قىلغان بولىدۇ . ھوشيار ۋە چېچەن كىشىلەر ھەر قايسى مەملىكەتلەرنىڭ ئەسلى ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولۇپ ، ئۇنى چۈشىنىپ تۇرىدۇ . ئەگەر پادىشاھنىڭ ئىززەت ـ ئېتىبارى ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى مەملىكەتنى بىلەن ئۆلچىنىدىغان بولسا ، ئۇ ھالدا ھازىر مېنىڭ مەملىكىتىم ئىككى دارانىڭ مەملىكىتىگە تەڭ كېلىدۇ . ئەگەر جەسۇرلۇق ۋە شىجائەت بىلەن ئۆلچىنىدىغان بولسا ، خاقانى چىنىنىڭ مەن بىلەن دارا ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشتىن خەۋىرى بولسا كېرەك . مەن دارا بىلەن جەڭ قىلىشقا جۈرئەت قىلغان ۋاقتىمدا شان ـ شەۋكىتىم ۋە كۈچ قۇدرىتىم ئۇنىڭدىن ناھايىتى تۆۋەن ئىدى . بەلكى ئۇنىڭ ئوندىن بىرىگىمۇ توغرا كەلمەيتتى . شۇنداق تۇرۇقلۇق يەنە ئەزىلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان دەرىجىدە ئاجىز ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدۇم . شەك ـ شۈبھىسىزكى ، مەن غالىب ئىدىم . تەڭرى ماڭا غەلىبە ۋە نۇسرەت ئاتا قىلغانىدى . ئەگەر خاقان بۇ ئەمەلىيەتنى ئېتىراپ قىلىدىغان بولسا ، نالايىق سۆزلەرنى قويۇپ ، بۈيرۇقۇمغا ئىتائەت قىلسۇن . ئالدىمغا كېلىپ تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆزىنىڭ ئىزھار قىلسۇن . مەنمۇ ئۇ-

نىڭغا ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ھۆرمەت قىلىپ ، ئۇنى ئۇلۇغۋارلىققا سازاۋەر قىلاي . ئەگەر بۇنىڭغا كۆنمسە ، ئۇنىڭ كۆزىگە جەڭ كۆنلىرىنى كۆرسىتىمەن . مېنىڭ ئېيتقانلىرىمنىڭ ھەممىسى راست گەپ ، مېنىڭ ئادىتىم راست سۆزلەشتىن ئىبارەت . سۆزۈم تۈگىدى . ئەمدى سەن قايتىپ سۆزلىرىمنى خالىغانىغا يەتكۈزگىن . سېنىڭ ئارقاڭدىن بىزمۇ يولغا چىقىمىز . ئاستا ـ ئاستا مېڭىپ تۇرىمىز . ئەگەر بالدۇرراق ياخشى خەۋەر ئېلىپ كەلسەڭ ، بىزمۇ ئۇنىڭغا ياخشى جاۋاب قايتۇرىمىز . ئەگەر خاقان پەرمانىمغا بويۇن تولغسا ، بۇ پەلەكنىڭ قانداق ئويۇنلارنى ئوينايدىغانلىقىنى بىر كۆرۈپ باقايلى .

ئەلچى بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، بۇ ئىشنىڭ ئىلاجىنى تاپالماي ، پەرىشان ھالدا قايتىپ كەتتى . ئۇ ئۆز شاھىنىڭ دەرگاھىغا يۈز قويدى . شاھانە مەجلىس ئېچىدە ئىسكەندەرنىڭ خاقانىنىڭ خىتابلىرىغا بەرگەن جاۋابلىرىنى باشتىن ئاخىرغىچە تولۇق بايان قىلدى . خاقان ئىسكەندەرنىڭ غەيرەت ـ شىجائەتتە ئۆزى قىياس قىلغاندىنمۇ زىيادىرەك ئىكەنلىكىگە كۆزى يەتتى . ئەمدى ئەلچى ئەۋەتكەنىنىڭ پايدىسى يوقلۇقىنى بارغان بىلەنمۇ يەنە ئوخشاش جاۋاب ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ، مەردانىلىق بىلەن جەڭگە بەل باغلىدى . ئىسكەندەرنىڭ يېتىپ كېلىدىغان ۋاقتىنى پىلانلاپ ، ئاتا ـ مۇلكى بولغان چىن ۋە خىتادىن لەشكەر توپلىدى . يەتتە ئەمەس ، يەتمىش پۇشتىنىڭ ماكانلىرىدىنمۇ ئەسكەر ئالدى . ئۇنىڭ يىغقان ئەسكەرلىرى ئاسمان يۇلتۇزلىرىدىن ، ياق ، بەلكى بايا‌ۋان قۇملىرىدىنمۇ تولا ئىدى . بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئوقيا ۋە قىلىچ ماھىرلىرىنىڭ ئۆزىلا توققۇز يۈز مىڭ ئىدى . ئوقياچىلار دۈشمەنلىرىنى بىر دەمدىلا ئوق يامغۇرلىرىغا غەرق قىلىۋېتەتتى ، قىلىچ‌ۋازلارنىڭ تىغلىرىمۇ يا‌ۋ بېشىدا چاقماقتەك چېقىلاتتى . قالغان لەشكەرلەرنىڭ سانى يوق ئىدى . ئۇلارنىڭمۇ ھەممىسى مەرگەن ۋە ماھىر چەۋەندازلاردىن ئىدى . ھەممىسى تۈركىلەرچە ساۋۇتلارنى كىيگەن ، ساۋۇتلىرىغا ئالتۇن ھەل بىلەن باشتىن ئاياغقىچە گۈل چېكىلگەنىدى .

ئاتلارغا بولسا چىنچە زەرباپ يوپۇقلارنى ياپقاندى . ھەر بىر ئاتلىق خۇددى كۆگۈل قويۇپ پەرۋىش قىلىنغان ۋە بېزەلگەن بىر تۇپ كۆچەتكە ئوخشايتتى . قارىماققا خۇددى كۆموش رەڭلىك بىلىقتەك كۆرۈنەتتى . ئۇلار باشتىن ـ ئاياغ دۇبۇلغا ـ ساۋۇتلارنى كىيگەن بولۇپ ، ھەممىسى تۆمۈر بەدەنلىك رويىنتەن ① نىڭ دەل ئۆزى ئىدى . چىن خاقانى بۇ قەدەر كۆپ ۋە جەسۇر لەشكەرلەرنى قوزغاپ ، ياق ، بەلكى پۈتكۈل يەر يۈزىگە قوزغىلاڭ ۋە ھاياجان سېلىپ ، چىن شەھىرىدىن چىقتى ۋە ئىسكەندەرنىڭ قارشى تەرىپىدە توختىمدى . ئۇلار ھېچبىر قورقماستىنلا ئىسكەندەر قوشۇنىغا قارشى سەپ تۈزۈپ ، لەشكەرىي تەرتىپلەر ۋە مۇداپىئە ئەسلىھەلىرىنى مۇستەھكەملىدى . لەشكەرلەر تۇرۇشلۇق ئورۇننىڭ ئەتراپىغا ئۈزۈنلۇقى 15 ياغاچ كېلىدىغان چوڭقۇر خەندەكلەرنى قازدى . ئۇنىڭ ئىچىگە يەنە مۇستەھكەم سېپىل سوقتى . سېپىلنىڭ ئەتراپىغا نۇرغۇن ھارۋىلارنى ئىككى قاتار قىلىپ تىزىپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ياغاچ ياتقۇزۇپ ، ھارۋىلارنى بىر ـ بىرىگە چېتىپ مىخلاپ تەييار قىلدى . ئۇنىڭ ئارقىسىغا ئوقيا ۋە ملىتىقچىلارنى ئورۇنلاشتۇردى . خەندەك ئەتراپىغا يەنە شېكەر قومۇشدەك قىلىن قوزۇقلارنى قېقىپ توساق ھاسىل قىلدى . شۇنداق قىلىپ ، چىن خاقانى بۇ قورغاننى ئەجەلمۇ كېرەلمەيدىغان دەرىجىدە پۇختا قىلىپ ياسىدى . چىن قوشۇنلىرى بۇ قورغان ئىچىگە ئورۇنلاشتى . قورغان ئەتراپىغا توپلانغان لەشكەرلەرمۇ غايەت زور ۋە مۇستەھكەم سېپىل ھاسىل قىلغانىدى . چىن خاقانى پەلەك قورغىنىدەك بۈيۈك ۋە مۇستەھكەم قورغاننى پۈتكۈزگەندىن كېيىن ، جەڭ ئىشلىرىنىڭ باشقا ئەسۋابلىرىنمۇ تەق قىلىپ ، ئىسكەندەرنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇردى .

ئەلقىسسە ، ئىسكەندەر چىن تەرىپىگە يۈرۈش قىلغان پېتى ، خاقانىنىڭ لەشكەرگاھىنى كۆرگەندىن كېيىن ئاندىن توختىدى . ئۇ خاقانىنىڭ

---

① رويىنتەن ـــ « شاھنامە » داستانىدىكى قەھرىمان ئىسپەندىيارنىڭ لەقىمى .

بارگاهىنى يىراقتىن كۆرگەندىن كېيىن ، ئۆز لەشكەرلىرىنى تۇزەشتۇرۇپ ، سەپكە تىزدى . ئۇ لەشكەرلەر شۇنداق رەتلىك ۋە ھەيۋەتلىك تىزىلغانىدى- كى ، ئۇنى تەسۋىرلەپ بېرىش قىيىن ئىدى . لەشكەرلەرنىڭ توللىقى قانچىلىك دېسە ، شۇنچىلىك بار ئىدى . ئىسكەندەر بارلىق لەشكەرلەرگە سا- خاۋەت ۋە ياخشىلىق قىلىپ ، مال ـ مۈلۈكلەرنى ئىنئام قىلىپ ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى خۇشال قىلدى . لەشكەرلەر مۇستەھكەم سەپ تۇزگەندىن كېيىن ، شۇنداق سۇرەن سالدىكى ، ئۇلارنىڭ ساداسىدىن پەلەك گۈمبىزى تىترەپ كەتتى . بۇ سۇرەن سالغان ئاۋازدىن ئىسكەندەرنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلگەن چىن خاقانى خاۋاتىرلەنگەن ھالدا ، ئىسكەندەر لەشكەرلىرىگە نەزەر سالدى . ئىسكەندەر قوشۇننىڭ دەرۋەقە ئىنتايىن شجائەتلىك ئىكەنلىكىنى كۆردى . كەچ بولۇپ كەتكەچكە ھەر ئىككى تەرەپ زۆرۇرىيەت يۇزىسىدىن ئۆز جايلىرىغا ئورونلىشىپ ئارام ئېلىشتى . ھەر ئىككى تەرەپ ئۆزىنىڭ جەڭگىۋار ھالەتلىرىنى نامايان قىلىشتى . ئىككىلا تەرەپتىن ھىماتچى ۋە جىسەكچى قوشۇنلار چىقىپ ، بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى كۆزەت قىلىپ ، ئىنتايىن ھوش- يار ھالەتتە تۇرۇشتى . ئىسكەندەر ئەتە تاڭ ئېتىش بىلەنلا سەپ تۇزۇپ جەڭ ۋە ماجىرالارنى باشلاپ ، قىيامەت كۈنىنى ئاشكارا قىلىشنى پىلانلىدى . ئى- سكەندەرنىڭ بۇ پىلانىنى ئاڭلىغان ھېكمەت ئىگىلىرى ئۇنى بۇ ئىشتىن توستى .

ـــ تاڭلا ـ ئۆگۈتلۈكە قەدەر تەخىر قىلماق كېرەك ، ـــ دېيىشتى ئۇلار مەسلىھەت كۆرسىتىشىپ ، ـــ چۈنكى جەڭ ئىشلىرىدىكى نەس يۇلتۇزلار تۇغدى . ئۇلار ئۇچ كۈنگىچە بىز تەرەپكە تىكىلىپ تۇرىدۇ . شۇڭا نەس يۇل- تۇزلار ئۆتۈپ كەتكىچە ساقلاش كېرەك . ئۇچ كۈندىن كېيىن شاھى ئالەمنىڭ ئىقبال يۇلتۇزى پارلايدۇ . شۇندىن كېيىن بۇ ئىشنىڭ ناھايىتى قولايلىق ۋاقتى ۋە ئەپلىك پۇرسىتى يېتىپ كېلىدۇ . شۇ كۈنى دۈشمەنلەرگە قارشى جەڭ باشلىساق ، ئۇلارنى يېڭىپ ، خاقاننىڭ شەۋكىتىنى پەسەيتكىلى بولىدۇ .

ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن توختاپ ، پەيت كۈ-

تۇشكه باشلىدى .

ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرىنى كۆرگەن ، خاقانىنىڭ قوشۇنلىرى سەل ئەنسىرەشكە باشلىدى . خاقان گەرچە ئۇلارغا قانچە كۈچ ۋە مەدەت بەرگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئەندىشىسىنى تۇگىتەلمىدى . ئۇلار جەڭ قىلىشتىن ئەمەس ، ھەر خىل زىددىيەتلىك پەرەزلەردىن سۆز ئېچىشقا باشلىدى . كىشىلەر توپ ـ توپ بولۇشقان ھالدا مۇنداق پاراڭ سېلىشماقتا ئىدى : « ئىسكەندەر باتۇرلۇقتا ۋايىغا يەتكەن ، قورقۇمسىزلىقتا بىر ئەركەك شىرنىڭ ئۆزى ئىكەن . جاھانگىرلىكىنى ھەۋەس قىلىپ ، دېگەن ئىشنى قولغا كەلتۈرمەي قويمايدىكەن . ئۇ بۇگۈنگە قەدەر تەرەپ ـ تەرەپلەرگە يۈرۈش قىلىپ ، نېمىنى ئىختىيار قىلسا ، شۇنىڭغا ئېرىشىپ كەلمەكتە . ئۇ قايسى مەملىكەتكە يۈرۈش قىلسا ، شۇ مەملىكەتنى قولغا ئالدى . قايسى شاھنى ئۆزىگە بېقىندۇرغۇسى كەلسە ، شۇنىڭ بوينىغا سىرتماق سالدى . ئۇ دارا بىلەن سوقۇشقانىدى ، تەدبىرلەر بىلەن ئۇنىڭ سەلتەنىتىگە بەرھەم بېرىپ دارا ئېلىنى ئۆز سەلتەنىتىگە قوشۇۋالدى . لېكىن بىزنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىمىز دارا دىن ئارتۇق بولماستىن ، بەلكى ئۇنىڭ ئوندىن بىرىگە تەڭ كېلىدۇ . ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىسكەندەر نەۋقىران پەھلىۋاندۇر . بۇنداق كىشى بىلەن دۇشمەنلىشىش ياخشى ئەمەس . ئۇنىڭدىن كۆرە ئارىغا ئۇلۇغ زاتلارنى كىشى قويۇپ ، ئىسكەندەرگە ئىتائەت قىلسا ياخشى بولاتتى . چۈنكى خاقان ياشىنىپ قالدى . ئۇنى ئىسكەندەرنىڭ تەڭدىشى دېگىلى بولمايدۇ . كىمكى ئىسكەندەر بىلەن ئۇرۇشۇش دەۋاسىدا بولسا ، ئۇنىڭ قىلىچىدىن ئامان قالمايدۇ . ئەقىللىق كىشى ئۆزىنى ئۆزى قەستەيدىغان ئىشنى زادى قىلماسلىقى كېرەك . خاقانىمىزنىڭ ئىسكەندەرگە خىراج بېرىشنى قوبۇل قىلىپ ، ئۇنىڭ پەرمانىغا بەيئەت قىلغىنى ئەۋزەل ئىدى . مەللۇ ئىسكەندەرگە قارشى نى ـ نى ئىشلارنى قىلغان بولسىمۇ ، ئاخىر جازالاندى . ئوغلى فىرۇزشاھ بولسا ئىتائەت قىلغانلىقتىن تەختۇ تاجقا ئىگە بولۇپ ، ھۆرمەت ـ ئىتىبارغا ئېرىشتى . رايى

هـنـدىمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى ئىزھار قىلغانلىقى ئۈچۈن ، ئۆز ئېلىنىڭ باشپاناھى بولۇپ قېلىۋەردى . ئەگەر خاقانمۇ ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۆزرەخاھلىقىنى بايان قىلىپ ، خىزمەتكارلىقىنى قىلغان بولسا ، ئىسكەندەر خاقانىنى يەنە ئۆز مەملىكىتىدە بەرقارار قىلىپ قويماسمىدى ، يۇرت ئىشى يەنە خاقانىڭ ئىلكىدە بولماسمىدى ؟! ئەمدى بۇ ئىشتىن باشقىچە ئەھۋال يۈز بېرىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا پۇشايمان قىلغان بىلەن ئىش ئورنىغا كەلمەيدۇ ... »

ئەلقىسسە خاقانىڭ يېقىن بىر مەھرىمى بار ئىدى . ئۇ يۇقىرىقى سۆز ـ چۆچەكلەردىن ۋاقىپلانغاندىن كېيىن ، خاقانىنى پىنھان جايغا چاقىرىپ ئولتۇرغۇزۇپ ، زار ـ زار يىغلىغان ھالدا :

ـــ خالايىققا ئاجايىپ بىر ھالەت يۈزلىنىپتۇكى ، ھېچكىم بۇ غەمدىن خالىي ئەمەس ، ـــ دەپ ، كىشىلەردىن ئاڭلىغان گەپ ـ سۆزلەرنى قالدۇرماي بايان قىلدى . ئاندىن يەنە ، ـــ ئەي پادىشاھىم ، ماڭا مەلۇم بولغان ئەھۋاللارنى ساڭا ئەينەن مەلۇم قىلدىم . ئەگەر ئىشەنمىسەڭ ، ئۆزۈڭ تەكشۈرۈپ كۆرۈپ ، بىر ئامالىنى قىلغايسەن ، ـــ دەپ قوشۇپ قويدى .

خاقان بىر پەس خىيالغا چۆكتى . بۇ مەھرەمنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنىڭ راست ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى . ئۆز ئەھۋالىنى مۇلاھىزە قىلىپ : « چىنىڭ جانان چىنىسى بىلەن رۇمنىڭ قورام تېشىنى بىر ـ بىرىگە ئۇرسا ، چىنە قاداقمۇ تاشقا تەڭ تۇرالسۇن ؟ » دېگەنلەرنى ئويلىدى . ئەگەر ئىسكەندەر بىلەن جەڭ باشلىسا ، بىر مۇنچە تالاپەتلەرگە يولۇقىدىغانلىقىنى پەملىدى . بۇ ئىشتا خاقانىنى ناھايىتى مۇرەككەپ خىياللار چىرمىۋالدى . ئۇنىڭ تاڭ ئاتقۇچە ئۇيقۇسى كەلمىدى . تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغاندا بىر مەسلىھەتنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ، بىر نەقابىنى تاپتى . ئاندىن ھېلىقى مەھرەمنى چاقىرىپ مۇنداق جېكىلدى :

ـــ بۇگۈن مېنىڭ بارگاھىمدىكى كىشىلەرنى بىرىنى قويماي چىقىرىۋېتىپ ، سەھرا پەردىلەردىن ئۆتۈپ ، مېنىڭ ھۇجرامنىڭ ئىشىكىگە كېلىپ

ئولتۇرغىن . كىشىلەرگە «بۇگۈن خاقان ھېچكىمنى قوبۇل قىلمايدۇ» دەپ ئادەم كىرگۈزمىگىن . بۇگۈن ئاخشامغىچە ئىشكىنى ئاشۇنداق ساقلا . ھېچكىمگە بۇ سىرنى ئاشكارلىما ، ھېچ كىشى مەندىن ئەندىشە قىلمىسۇن . ئەگەر تاڭلا كېچىسى مۇشۇ مەھەلدە قايتىپ كېلەلىسەم ، بارلىق مۇشكۈللىرىم ئاسان بولۇپ ، مۇرادىم ھاسىل بولغان بولىدۇ . مۇبادا كېلەلمىسەم ، ھەممىڭلار ئۆز غېمىڭلارنى ئۆزۈڭلار قىلىڭلار . ئالدىڭلارغا نېمە ئىش كەلسە ، شۇنى كۆرۈڭلار . مەنمۇ بېشىمغا كەلگىنىنى كۆرىمەن . لېكىن سەن مېنىڭ دېگىنىمدەك قىل ، سىرىمنى ساقلا . بۇنىڭ نېمە ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى مەندىن سوراپمۇ ئولتۇرما .

مەھرەم خاقانىنىڭ سۆزىنى قوبۇل كۆرۈپ ، ئۇ يەردە ئىشىك بېقىپ ئولتۇردى . خاقان شاھانە لىباسىرىنى سېلىپ تاشلاپ ، ئەلچىلەر كىيىمىنى كىيىپ ياساندى .

ئايدىن ئىبارەت بۇ چاققان سەييارە بىلەن قۇياشنىڭ ئۆزئارا ئۆچراشقىنىغا ئوخشاش ، خاقانىنىڭ ئەلچىلىككە كېلىپ ، ئىسكەندەر بىلەن كۆرۈشكەنلىكى ، بۇ ئۆچرىشىشتىن خاقانىنىڭ ئايدەك پاك نۇرغا چۆمۈلگەنلىكى

تارىخ ئىلمىنىڭ دانىشمەنلىرى مۇنداق رىۋايەت قىلىدۇ :

ـــ خاقان ھېلىقى مەھرىمگە پەرمان قىلىپ :

ـــ بارگاھنىڭ ئالدىغا بىر ئات ئېلىپ كەلگىن ، ـــ دېدى .

ئۇ مەھرەم بىر ئۇچقۇر ئاتنى تەييار قىلىپ ، خاقانىنىڭ بارگاھى ئالدىغا كەلتۈردى . خاقان ھېلىقى مەھرەمنى بارگاھ ئىشكىنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ ، ئۆزى ئاتقا مىندى . قاراڭغۇ تۈندە ئۆز لەشكەرلىرى ئارىسىدىن چىقىپ ، قورغان دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلدى . ئۇ دەرۋازىۋەنلەرگە بىر دەستەكنى بېرىپ :

ـــ خاقان مېنى ئىشقا بۇيرۇدى ، مېنى دەرۋازىنىڭ سىرتىغا چىقىرىپ

قويۇڭلار ،ـــ دېدى .

دەرۋازىۋەنلەر دەستەكنى كۆرۈپ ، ئۇنى قورغاندىن چىقىرىپ قويدى . خاقان قورغان سىرتىغا چىققاندىن كېيىن ، ئېتىنى ئۇچقاندەك چاپتۇرغىنىچە يولغا راۋان بولدى . ئۇ يول بويى كۆڭلىگە يۈزمىڭلىغان خىياللارنى كەلتۈرۈپ ماڭدى . ئەلچى سۈرىتىدە ياسانغان بۇ خاقان شۇ ماڭغىنىچە تاڭ سۈزۈلگەن مەزگىلدە ئىسكەندەرنىڭ لەشكەر گاھىغا يېتىپ كەلدى . مۇلازىملار بۇ ئەھۋالنى دەرھال ئىسكەندەرگە مەلۇم قىلىپ :

ـــ بىر نۇرانە چىراي ئەلچى يېتىپ كەپتۇ . ئۇنىڭ باشتىن ئاياغقىچە پۈتكۈل ۋۇجۇدى ئەقىل ـ پاراسەتتىن پۈتكەندەك قىلىدۇ . بۇ بەئەينى غايىبتىن كەلگەن ئەلچىگە ئوخشايدۇ ، ـــ دېدى .

ـــ ئۇنى ھۈرمەت بىلەن ئېلىپ كىرىپ ، تەختىم ئالدىدا ھازىر قىلىڭلار ، ـــ دېدى ئىسكەندەر مۇلازىملارغا ، ـــ بۇ كىچە ئاجايىپ بىر چۈش كۆرگەنىدىم . ئۇنىڭ تەدبىرى مۇشۇ بولسا كېرەك . چۈشۈمدە : ئۆزۈم قۇياشقا ئوخشاپ قالغانمىشىمەن ، نۇرلىرىمۇ قۇياشتەك پارلاق ئىمىش . شۇ پەيتتە يەنە بىر قۇياش پەيدا بولۇپ كېلىپ ئايىغىمدا باش قويارمىش . بۇنداق ئىككى قۇياشنى ھېچكىم چۈشىدە كۆرۈپ باقمىغان بولغىيتتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەھلى ھېكمەتلەرمۇ ئاسمان سەييارىلىرىنى كۆزىتىش ئارقىلىق « بۇ ئىككى كۈن ئىچىدە غارايىپ ئىشلار يۈزەگە چىقىدۇ » دەپ ھۆكۈم قىلىشقانىدى . بۇمۇ ئاشۇ خىل ئىشلاردىن بولسا كېرەك . كەلگەن ئەلچىنى ئىچكىرىگە باشلاپ كىرىڭلار .

مۇلازىملار ئەلچىنى باشلاپ كىردى . ئەلچىمۇ يىراقتىن ئوچۇق چىراي بىلەن ، شېرىن تىللىرىنى ئىشقا سېلى ، ئەلچىلەر رەسمىيىتىنى ئادا قىلدى . ئىسكەندەر بۇ ئەلچىنىڭ ياخشى سۈپەتلىرىنى كۆرۈپ ، سۆيۈنگەن ھالدا ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى . ئەلچىگە بەخت ـ تەلەي يار بولدى .

ئسكەندەر ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى . ئەلچى ئولتۇرۇپ ئارامنى ئالغاندىن كېيىن ، ئسكەندەر ئۇنىڭغا :

ـــ ھەرقانداق سۆزۈڭ بولسا ، تولۇق بايان قىلىپ ، بىزنى ئۆزۈڭگە سىرداش قىلغايسەن ، ـــ دېدى .

ـــ ئەي ئالەمنىڭ باش پاناھى ، ـــ دېدى ئەلچى ئسكەندەرگە ، ـــ بىز سېنىڭ قانداق ھۆكۈمىڭ بولسا قوبۇل قىلىپ ، ھازىرانە ۋە غايىبانە ھەممىمىز ھۇزۇرىڭغا قاراشلىق بولۇپ تۇرماقتىمىز . بىراق چىن خاقانى ئۆز تەدبىرى بىلەن ماڭا بىر نەچچە تۇرلۇك شەرەپلىك سۆزلەرنى دېگەنىدى . بۇنى ئاڭلاشقا بىر ئۆزۈڭدىن باشقا كىشى مۇڭاپىق ئەمەس . بۇ مەجلىس تارقاپ ، شاھى ئالەمنىڭ ھۇزۇرىدا بىر ئۆزىدىن باشقا ھېچ كىش قالمىغاندا ، ئاندىن مەن ھەرقانداق سوئال بولسا جاۋاب بېرىمەن . چۈنكى خاقان ماڭا : « ئاشۇ خىل خىلۋەت سۆھبەتكە مۇيەسسەر بولالىساڭ ، سۆھبىتىڭدە ئسكەندەردىن باشقا ھېچ كىش بولمىسا ، ئاندىن مېنىڭ بارلىق ئىلتىماسلىرىمنى ئىزھار قىلغىن . ئەگەر ئۇنداق بولمىسا ، تەخىرسىز قويۇپ يېنىپ كەلگەيسەن . ئەگەردە سېنى ئەسىر قىلىۋالغان تەقدىردىمۇ ھەرگىز ئېغىز ئاچمىغىن . پىتنە ـ پاساتچىلار ساڭا ئىشەنمەي ، گۇمانلانسا ، ئۇلار سېنىڭ پۇت ـ قوللىرىڭنى باغلاپ قويۇشسۇن . ئسكەندەرنىڭ ئالدىدا قىلىچنى قويۇپ قويسۇن . ئاندىن سەندىن سوئال سورىسۇن . سەن مېنىڭ دېگەن سۆزلىرىمنى راستى بىلەن بايان قىلغىن » دەپ قايتا ـ قايتا تەكىتلىگەنىدى . ئەگەر ، مېنى شاھنىڭ ئالدىدا يالغۇز قالدۇرۇشقا ئەندىشە قىلساڭلار ، مېنىڭ دېگىنىمدەك قىلىڭلار .

ئەلچىنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ئسكەندەر ئەجەبلەنگەن ھالدا :

ـــ ھەممىڭلار چىقىپ كېتىڭلار ، بۇنى باغلاپ قويۇشنىڭ ھاجىتى يوق . ھۆپۈپ شۇڭقارغا تەستەك ئۇرىدىغان ئىش نەدە بار ؟ ـــ دېدى .

ئەھلى ھېكمەتلەر بۇنىڭغا قوشۇلمىدى . خۇسۇسەن ئەرەستو ھېكىم

نىڭ ئىلتىماسى بىلەن ئەلچىنىڭ قول ـ پۇتلىرى باغلاندى . ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا قىلىچنى ئەكىلىپ قويۇشتى . ئۇلار شۇندىن كېيىن بىر ـ بىرلەپ تاشقىرىغا چىقىپ كېتىشتى . بۇ يەر غەيرىدىن خالىي بولغاندىن كېيىن ، ئىسكەندەر مەخپىي سىرلارنى بايان قىلىشنى ئېيتتى .

ئەلچى ئىسكەندەرگە :

ـــ ئەي پاك نىيەتلىك پادىشاھ ، سەن مېنى ئەلچى دەپ ئويلاپ قالما ، چىن خاقانى دەرگاھىڭغا كېلىپ ، بۇسۇغۇڭ تۇپرىقىنى كۆزىگە تۇتىيا قىلدى . ئۆزى دەرگاھىڭغا كېلىشنى قوبۇل قىلدى . كۆرۈپ تۇرۇپسەنكى ، قولۇمدا قىلىچ يوق ، كۆكلۈمدە ئاداۋەت يوق . ئۆزۈمنىڭ قول ـ ئاياغلىرىنى ئۆزۈم باغلىتىپ ئالدىڭدا ئۆزۈمنى ئاجىز ۋە بىچارە ھالەتكە چۈشۈردۈم . بۇ ھالەتتە ھۇزۇرۇڭغا كېلىشىمنىڭ بىرقانچە تۈرلۈك سەۋەبى بار . مېنىڭ ئۆزۈمنىڭ كېلىشى بۇ ئىشتا زۆرۈرىيەت بولۇپ قالدى .

ئىسكەندەر ھەيران بولغان ھالدا :

ـــ سەن چىن ۋە خىتا دۆلىتىنىڭ پادىشاھى تۇرساڭ ، پادىشاھ بولغان كىشى قانداقلارچە بۇنداق خاتا ئىشنى قىلىدۇ . قانداقلارچە ئۆزىنى ئۆز دۈشمىنىگە ئەسىر قىلىپ بېرىدۇ ؟ ساڭا مۇشۇ تاپتا ھېچكىممۇ ياردەم بېرەلمەيدۇغۇ ؟ ئۆز ئايىغىڭ بىلەن كېلىپ ئەسىرگە چۈشكەن تۇرۇقلۇق يەنە ئەركىن ، ئازادە سۆزلەۋاتسەن . باشقا سۆزلەرنى قىلىشقا ئالدىراپ كەتمەي ، ئالدى بىلەن مېنىڭ مۇشۇ سوئالىمغا جاۋاب بەرگىن ، ـــ دېدى .

ـــ ئەي جاھان مەملىكىتىنىڭ تەخت ئىگىسى ، ـــ دېدى خاقان جاۋابەن ، ـــ مېنىڭ بېشىمغا ناھايىتى مۇشكۈل ئىش چۈشكەن بولغاچقا ، ئۇ-نىڭ ئىلاجىنى قىلىش ئۈچۈن ئۆزۈم ئالدىڭغا كەلدىم . ئۇنىڭ ئۈستىگە ساڭا ئىشەنچىم بار ئىدى . چۈنكى سەن كۆكلى ـ كۆكسىڭ يورۇق ، ئەقىللىق ، مەردانە ۋە ھىممەت ئىگىسى بولۇشتەك سۈپەتلەرگە ئىگىسەن . ئاجىز بولۇپ

كەلگەنلەرنى ئۆلتۈرۈش سەن ئۇچۇن نومۇس . بىراۋلار ساڭا قارشى لەشكەر تارتىپ جەڭ قىلغان تۇرۇقلۇق ، يەنە ئەپۇ سورىسا ئۇنىڭغا كەڭچىلىك قىلىپ ، ئۇنى يەنە ئىززەت ـ ھۆرمەتكە ئىگە قىلسەن . مەندىن تېخى مۇنداق ۋەقە سادىر بولغىنى يوق . بۇنداق قىلىشتىن ئۈيلىمەن ، تارتىنمەن . سېنىڭ ياخشى سۈپەتلىرىڭنى بىلىپ ، ئۇلۇغ ئىشلىرىڭغا ئىشەنچ باغلىغانلىقىم ئۈچۇن ، ئۆزۈمنى خارۇ ـ زارلار كەبى ئاجىز قىلىپ ، تەختىڭ ئالدىغا كەلدىم . ساڭا ئۆز ئەھۋالىمنى بايان قىلىپ ، ئالدىڭدا ئەسىرلەردەك تۆۋەنچىلىك بىلەن سۆزلەيمەن . ساڭا ھېچقاچان ئاداۋەت قىلىش ئويۇم يوق . سەندىن ئۈمىدىم شۇكى ، مەرھەمەت قىلىپ ، كۆڭلۈمنى ئايىغايسەن ، يۈز ـ خاتىرەمنى قىلغايسەن .

ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن كۆڭلى ناھايىتى سۆيۈندى .

ـــ ئەي بەختىيار پادىشاھ ، ـــ دېدى ئۇ خاقانغا ، ـــ بۇ كەلگىنىڭ ناھايىتى تۇغرا بوپتۇ . ئەمدى قانداق سۆزلىرىڭ بولسا ، چاققانراق ئىزھار قىلىپ ، ئۇنى يوشۇرۇنلۇق پەردىسى ئىچىدىن تېزرەك ئاشكارلىغىن . چۈنكى سېنى بۇ ھالەتتە كۆرۈپ ئولتۇرۇۋېرىشنى ۋە بۇ خىل تەقلىدتە تۇرغۇزۇپ سوئال سوراشنى راۋا كۆرمەيمەن .

خاقان ئىسكەندەرگە دۇئا ۋە ماختاشلارنى ئادا قىلىپ مۇنداق دېدى :

ـــ ئەي جاھاندار ، مېنىڭ بۇ كېلىشمىدىكى مەقسەت شۇكى ، سەن بىلەن يۈزمۇ يۈز ئولتۇرۇپ ، سۆزلىرىمنى قىلچە يوشۇرماستىن ئېيتماقچىمەن . مېنىڭ سۆزۈم شۇكى ، ئۆز ۋاقتىدا جانابىڭدىن ئەلچى كېلىپ ، مېنىڭ ساڭا خىراج تاپشۇرۇشۇمنى ۋە ئۆزۈمنىڭ ئالدىڭغا بېرىشىمنى ئېيتقاندا ، مەن ئۇنى قوبۇل قىلمىغانىدىم . گەرچە جاۋابىمدىن ئەلچى ئۆز ۋاقتىدا ناھايىتى پەرىشان بولغان بولسىمۇ ، مانا ئەمدى ئۇنىڭدىن ئەپۇ سورىغىلى كەلدىم . نالايىق

سۆزلەرنى دېگەن بولسام ، گۈناھكار بولۇپ ، جازاغا تارتىلارمەن . ئۆزۈمنىڭ گۈناھىنى بىلىپ ، ئالدىڭغا كەلدىم . ئەگەر بېشىمغا قىلىچ سۈرسەڭ قېنىم ساڭا پىدا بولسۇن . ئەگەر ئەپۇ قىلىپ ، مېنى خۇشال قىلساڭ ، بۇ سېنىڭ ياخشى خۇلقۇڭ ئالدىدا ھېچ گەپ ئەمەس .

ـــ ئەي سائادەتمەن پادىشاھ ، ـــ دېدى ئىسكەندەر تەسىرلەنگەن ھالدا ، ـــ سېنىڭ شۇ چاغدا ئەلچىدىن ئەۋەتكەن جاۋابلىرىڭ پۈتۈنلەي ئۇ-رۇنلۇق ۋە دوستانە ئىدى . سۆزلىرىڭ مەيلى يات ، مەيلى يېقىنلارنىڭ ھەممىسنى قايىل قىلغۇدەك دەرىجىدە ھەققانىي ۋە سەمىمي ئىدى . بىراق مەن پۇختا تەييارلىق قىلىپ ، جاھانگىرلىكنى كۆڭلۈمگە پۈككەنىدىم . جاھان مەملىكىتىنى قولغا ئېلىشنى كۆزلەپ ، سېنىڭ دىيارىڭغا قەدەم باسماقچى بولدۇم . شۇڭا سېنىڭ سۆزلىرىڭدىن قۇسۇر تاپتىم . چۈنكى ھەرقانداق بىر پادىشاھ ئۆز دۈشمىنىگە غالىب بولسا ، بۈنداق باھانىلەرنى تولا كۆرسىتىدۇ . ئۇنداق بولمىغىنىدا سېنىڭ تەرىپىڭدىن ئۆكتە قوپقىدەك سۆزلەر كەلمىگە-نىدى . ھەرقانداق خاتالىق ئۆتۈلدى دېيىلسە ، ئۇ جەزمەن بىز تەرەپتىن ئۆتۈلگەنىدى . ئۇ چاغدا مەن ساڭا خىلاپ سۆزلەرنى قىلغان بولساممۇ ، لېكىن مانا ئەمدى ساڭا نىسبەتەن كۆڭلۈم ساپ بولدى . ئىككىمىز ياخشىلىشىپ قال-دۇق .

شۇنداىن كېيىن خاقان ئىسكەندەرگە دۈگا قىلىپ ، ئۆز سۆزىنى مەقسەت تەرەپكە بۇرىدى :

ـــ ئەي شەۋكەتلىك پادىشاھ ، پۈتكۈل ئالەم ساڭا تەۋە بولسۇن ، جاھانگىرلىك ساڭا مەنسۇپ بولسۇن . سەن ھەرقانداق بىر مەملىكەتنى ئېلىش ئۈچۈن بەل باغلىغىنىڭدا ، ئۇ ئەل ساڭا ھامان ئۇرۇشسىز نېسىپ بولمىدى . ئۆزۈڭگىمۇ ئايان ، مەللۇدىن ئىبارەت ئادەتتىكى كىشىلەرمۇ ئۆزىنىڭ ئانچىكى سېھىر ـ جادۇلىرىدىن پايدىلىنىپ ، ساڭا خىلى سەركەشلىك ۋە

بويۇنتاۋلىقلارنى قىلدى . ساڭا دۇشمەنلەرچە قارشى تۇردى . سەن بىر مۇنچە تىرىشچانلىقلار ئارقىلىق ئۇنىڭ يۇرتىنى ئالدىڭ . ئەسلىدە ئۇنى ئاداۋەت تىغىدىن ئۆتكۈزۈشكە توغرا كەلسىمۇ ، لېكىن ئاداۋەت ساقلىماي ، ئۇنىڭ ئوغلىغا رەھىم ـ شەپقەت قىلىپ ، تاج ـ تەختىنى بېرىپ ، ئۇنى ئاتا مەملىكىتىدە پادىشاھ قىلدىڭ . سەن مېنى ئۆزۈڭگە دۇشمەن خىيال قىلاتتىڭ . لېكىن مەن ئۆزۈمنى ساڭا پىدا قىلىپ ، ئالدىڭغا كەلدىم . خىيالىمغا مۇشۇنداق ئوي كېلىپ ، ساڭا مۇشۇ تەقلىدتە ئىتائەت قىلدىمكى ، جاھاندا ھېچكىم بۇنداق قىلمىغان بولغىيتتى . تەگرى سېنىڭ مەرتىۋەڭنى شۇ قەدەر يۇكسەك قىلدىكى ، مەندەك بۇيۇك سەلتەنەتلىك شاھلارمۇ ئالدىڭغا كېلىپ ، خارلىق ۋە كەمتەرلىكنى ئىختىيار قىلدى . ئەمدى مېنىڭ مۇرادىم شۇكى ، سەندىن مەرھەمەت بىلەن بىر تىلەكنى تىلەيمەن ، شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ بارلىق مۇشكۈللىرىم ئاسان بولغۇسى .

خاقانىڭ بۇنداق شىكەستلىكىنى كۆرگەن ئىسكەندەر ھايۋانلانغان ھالدا دېدى :

ـــ ئەي مويسپىت پادىشاھ ، سەن خاتىرجەم بولغىنكى ، ئىككىلا ئالەمدە سەن ئاتام ، مەن ئوغلۇڭمەن . مەن سېنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ ، خىزمەتلىرىڭنى نۇقسانسىز ئورۇندايمەن . پەرزەنتلىك بۇرچۇمنى پۈتكۈل ۋۇجۇدۇم بىلەن ئورۇنداپ ، دائىم ئايىغىڭنى سۆيۈپ تاۋاب قىلىمەن . ماڭا ھازىر گويا كى پەيلەقۇس ئاتام تىرىلىپ كەلگەندەك بولدى . سېنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ ، قول ئاستىڭدا سپاھ بولىمەن . مەن قىلىچلىرىڭنى چېپىپ ، دۇشمەنلىرىڭنى يوقىتىپ ، شەۋكىتىڭنى قوغدايمەن . ئەگەر بۇنى قوبۇل قىلمىساڭ ، كۆڭلۈڭ نېمە ئىش بىلەن خۇش بولىدىغان بولسا ، شۇنى بايان قىلىپ ، مېنى خەۋەردار قىلغىن . مەن بارلىق ئىمكانىيەت بىلەن تىرىشىپ ، تىلەكلىرىڭنى ئادا قىلىمەن .

خاقان بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ، ھەددىدىن زىيادە خۇشال بولدى . ئىسكەندەرگە دۈئا ۋە ئاپىرىنلار ئېيتتى . كۆزلىرىدىن ئاققان ياشلىرىنى توختاتمىغان ھالدا تەشەككۇر تۇپرىقىغا باش قويۇپ ، مۇنداق دېدى :

ـــ ئەي ئالەم تەختىنىڭ سۇلتانى ، سېنىڭ تەختىڭگە بۇ ئاسمان يۈكسەكلىكىمۇ تەڭ كېلەلمەيدۇ . سېنىڭ شاھلىقىڭ پۈتكۈل ئالەم خەلقىنىڭ ئۈستىدە كەم بولمىسۇن . پالۋانلىقىڭ جاھان ئەھلى ئارىسىدا بەر قارار بولسۇن . مەندەك خان ۋە خاقانلارنىڭ ھەممىسى سېنىڭ ئالدىڭدا بەندە پەرمان بولسۇن . تەڭرى ساڭا مۇنداق پاك تەبىئەت ۋە ئالىي ھىممەتنى ئاتا قىپتۇ . ياخشى خۇلقۇڭ ۋە شان ـ شەۋكىتىڭ ئالدىدا ، ساڭا بۇ جاھان مۇلكىمۇ ئازلىق قىلىدۇ . ساڭا ئىككى ئالەم شاھلىقى لايىقتۇر دېيەلمەيمەن ، چۈنكى ئۇنىڭدىن يەنە ئون ھەسسە ئارتۇق بولسىمۇ كەملىك قىلىدۇ . سېنىڭ ماڭا قىلغان ياخشىلىقلىرىڭغا تەشەككۇر ئېيتىشقا ئاجىزمەن . گۆھەردەك قىممەتلىك سۆزلىرىڭنى ئاڭلاشقىمۇ ماجالىم يوق . بىراق سەن مېھىر ـ مۇھەببەتلىك سۆزلىرىڭ بىلەن ئارىمىزدا ئاتا ۋە ئوغۇللۇق ئىپادىسىنى بىلدۈردۈڭ . سېنى ماڭا بۇنداق ئالىي ھۈرمەت ۋە مەرتىۋىنى بەخش ئېتەر دەپ خىيال قىلمىغانىدىم . مەندەك ناتىۋان سەندەك ساھىبقىرانغا ئاتا بولۇشقا لايىق بولمىساممۇ ، لېكىن ماڭا لاياقەتسىزمەن دېيىشمۇ ئانچە مۇۋاپىق كەلمەيدۇ . چۈنكى شاراپەتلىك گۆھەرنىڭ ئاتىسى سەدەپ بولغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ شان ـ شەۋكىتى تۆۋەنلەپ كەتمەيدۇ . گەرچە مەن بۇنداق ئىلتىپاتقا لايىق بولمىساممۇ ، لېكىن بۇ مۇناسىۋەتنى سەدەپ بىلەن گۆھەر ئوتتۇرىسىدىكى ئاتا ـ بالىلىق مۇناسىۋەتكە ئوخشىتىشقا بولىدۇ ، شۇڭا ماڭا دېگەن بارلىق سۆزلىرىڭنى خەلق ئالدىدا ئاشكارا بايان قىلغىن . ئەمما مېنىڭ كەلگەنلىكىمنى ۋە بۇ يەردە بولغان ئىشلارنى ھېچكىمگە تىنمىغىن . ماڭا ئەلچىگە قىلىدىغان مۇئامىلىنى قىلىپ ، قاراڭغۇ چۈشكەندە ساقلىغىن ، ئادەملىرىڭگە : « بۇ ئەلچى خاقان بىلەن مېنى ياراشتۇرىدىغان گەپلەرنى

دېدى ، مەنمۇ قوبۇل قىلدىم » دېگىن . ئاخشاملىقتا ئەل ئۈيقۇغا كەتكەندە ، مېنى ئۆزىتىپ قويغىن . تاڭ ئاتقاندا بىر ئەلچىنى قېشىمغا ئەۋەتكىن . ئۇ بې-رىپ بېشىمغا شەرەپلىك سايىسىنى سالسۇن . ئۇ ئەلچى ئارقىلىق مېنى ئۆز دەرگاھىڭغا چاقىرغىن . مەنمۇ پەرمانىڭنى تۈتۈپ ئالدىڭغا كېلىمەن . ئىككىمىز كۆرۈشكەندە ئەل ئالدىدا مېنىڭ ھۆرمىتىمنى ساقلىغىن ، پۈتكۈل خالايىق ئې-نىق كۆرگۈدەك دەرىجىدە تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ ، مېنى قىزغىن قارشى ئالغىن . بۇنىڭدىن ئىككى پادىشاھنىڭ بىر ـ بىرىگە بولغان چوڭقۇر ھۆرمىتى ئېنىق نامايان بولسۇن . مەن سېنىڭ بۇ قىلغان ھۆرمىتىڭنى ئەبەدىي ئونۇتمايمەن . چۈنكى مەن بۇ مەملىكەتكە ئاتا ـ بوۋىلىرىمدىن تارتىپ پادى-شاھ بولۇپ كېلىۋاتىمەن . تاكى بۇ چىن مەملىكىتى بەرپا بولغاندىن بېرى بۇ دىيار ئاتىدىن بالىغا ، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا مىراس بولۇپ قالغان . پۈتكۈل ئەجدادىم بۇ مەملىكەتكە خان ۋە خاقان بولۇپ ئۆتكەن . سەن بۇلارنىڭ روھلىرىنىڭ غۇرۇر ۋە نومۇسىنى ساقلىغىن . ماڭا ئالدىڭدا يەر سۆيۈپ تەزىم قىلىشنى شەرت قىلمىغىن . بۇ ئىش بىلەن مېنىڭ خاقانلىق شەۋكىتىم سۇنمىسۇن . شاھلار شاھى بولغان سۆلەت ۋە سالاپىتىم بۇزۇلمىسۇن . خالايىق ئالدىدا مېنى ئەزىزلەپ « ئاتام » دېگىن . مېنى بۇ ئارقىلىق پۈتكۈل ئەل ئالدىدا ئالىي ھۆرمەت ۋە يۈكسەك مەرتىۋىگە ئىگە قىلغىن ، ئىلگىرى ئەۋەتكەن مەكتۇبىڭدا ماڭا « باج ـ خىراج بەرسۇن » دەپ يازغانىدىڭ ، بۇ قېتىم بۇنداق تەلەپنى قىلمىغىن . بەلكى بۇنداق سۆزلەرنى كۆزۈڭگىمۇ ئىلمىغىن ، سېنىڭ خىراج تەلەپ قىلىشتىكى مەقسىتىڭ مال ـ دۇنيا بولىدىغان بولسا ، بۇنداق نەرسىلەر مېنىڭ خەزىنىلىرىمدە چەكسىز ۋە ھەددى ـ ھېسابسىزدۇر . ماڭا سەندەك ئوغۇل مۇيەسسەر بولغان يەردە ، مېنىڭ خەزىنىلەرنى ئاياپ ئولتۇ-رۇشقا قانداقمۇ كۆڭلۈم ئۇنسۇن . مەن سېنىڭ ۋە لەشكەرلىرىڭ ئالدىدا قىممەت باھالىق مال ـ دۇنيانى شۇ قەدەر كۆپ تۆكۈۋېتىمەنكى ، پۈتكۈل قوشۇنىڭ ئۇنى يىغىپ يۆتكەشكە ئاجىزلىق قىلىدۇ . ئالتۇن ـ كۈمۈش ،

ئۇنچە ـ مەرۋايىت ، لەئلى ـ ياقۇت ۋە ئېسىل ماتالارغا كۆمۈلۈپ كېتىدۇ . ئىككىنچى ئەنە شۇنداق قۇتلۇق ئۇچرىشىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا مەرھەمەت قىلىساڭ ، شۇندىن كېيىن مېنىڭ باغ ۋە قەسرىمگە بېرىپ مېھمان بولغىن . ساڭا شاھانە زىياپەتلەرنى تۈزۈپ ، مەجلىسلەرنى بېزەپ ، شەرىپىڭگە سەلتەنەتلىك مۇراسىم ۋە مەرىكىلەرنى ئۆتكۈزىمەن . سەن بۇ يەردە قاچانغىچە تۇرۇشنى خالىساڭ تۇرۇپ مېھمان بولغىن . قايتىدىغان ۋاقتىڭ بولغاندا قائىدە ـ يوسۇن بويىچە ئۇزىتىپ قويايلى ، خىزمىتىڭنى قىلىپ ، قەيەرگىچە دېسەڭ ، شۇ يەرگىمۇ بىللە بېرىپ خوشلىشاي . لېكىن مېنىڭ،ئەلچى بولۇپ ئالدىڭغا كەلگەنلىكىمنى زىنھار ئاشكارىلىمىغىن .

ـــ مەن ئاشكارا قىلمايمەن ، ـــ دېدى ئىسكەندەر ، ـــ بىراق ، بۇ ئىش سەن تەرەپتىن ئاشكارا بولۇپ قالسا ، قانداق قىلغۇلۇق ؟

ـــ مەن تەرەپتىن بۇ ئىش ھەرگىز ئاشكارا بولمايدۇ . چۈنكى مېنىڭ بۇياقتا كېلىدىغانلىقىمنى مەن تەرەپتىن ھېچكىم بىلمەيدۇ ، ـــ دېدى خاقان .

ئىسكەندەر بۇ تەكلىپنى چىن دىلىدىن قوبۇل قىلدى . ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىشقا بېلىنى مەھكەم باغلىدى . ئاندىن ئوردا ئەھلىنى چاقىرتقۇزۇپ ، ھەممەيلەننى ھازىر قىلدى ـ دە ، ئۇلارغا ھايالسىزلا پەرمان چۈشۈرۈپ :

ـــ ئۇزۇن يول بېسىپ كەلگەن بۇ ئەلچىنىڭ پۈت ـ قوللىرىنى بوشتىۋېتىڭلار . ئۇ ناھايىتى ياخشى سۆزلەرنى ئېلىپ كېلىپ ، خاقان بىلەن مېنى سۈلھىگە كەلتۈردى . ئارىدىكى زىددىيەتنى تۈگەتتى . بۇ ئەلچىلىكتە ناھايىتى كامىل كىشى ئىكەن ، ـــ دېدى .

ئىسكەندەرنىڭ ھۆكمىگە بىنائەن ، « ئەلچى » نىڭ پۈت ـ قوللىرى يېشىلدى . ئۇنىڭغا قىممەتلىك لىباسلار كىيدۈرۈلدى . بىر مۇنچە ئېسىل سوۋغا ـ سالاملار ھەدىيە قىلىندى . ئاندىن ئۇنى ئىسكەندەر قىشقا ئولتۇرغۇزدى . ئىسكەندەر « ئەلچى » گە :

ـــ بۇگۈن ئاخشامغىچە بۇ يەردە تىنىچ ـ ئامان ، خۇشال ـ خۇرام دەم ئالغايسەن . كەچ بولغاندا سېنى ئۇزىتىپ قويىمىز ، ـــ دېدى .

« ئەلچى » ئىسكەندەرگە دۇئا ۋە ماختاشلارنى ئادا قىلغاندىن كېيىن ، مېھمانخانىغا ئورونلاشتى . ئۇ يەردە تاكى ئاخشامغىچە خۇشال ھالدا ئارام ئالدى . ئەمما يۈزىدىن نىقابنى زادىلا ئاچمىدى . كەچ بولۇپ ، ئاي پەلەك يۈزىگە چىقتى .« ئەلچى » مۇ ئېتىغا مىنىپ ، خۇددى پەلەك يۈزىدىكى ئايدەك سەيلە قىلغان ھالدا ئۆز مەنزىلىگە يېتىپ كەلدى . شاھانە چېدىر ئىشكىدە ھېلىقى مەھرەم خاقاننىڭ جامالىغا ئىنتىزار بولۇپ ساقلاپ تۇراتتى . خاقان ئۇنىڭغا ئېتىنى تاپشۇرۇپ ، ئۆزىنىڭ خاس ھوجرىسىغا كىرىپ ، خاتىرجەم ھالدا ئولتۇردى . خاقانىنىڭ قىلغان بۇ ئىشىنى ھېچقانداق پادىشاھ قىلىپ باقمىغان بولغىيتتى .

تاڭ ئاتتى . قۇياش پەلەك تەختىكە چىقتى ، ئىسكەندەرمۇ تەخت ئۈستىدە ئورۇنلىشىپ ، پۈتكۈل ۋەزىرلەر ۋە لەشكەر باشلىقلىرىنى ئوردىغا چاقىرتتى . پۈتكۈل دۆلەت كاتتىلىرى ئىسكەندەر ھۇزۇرىدا ھازىر بولدى . ئىسكەندەر بۇلار ئارىسىدىن بىر دانىشمەن ئەلچىنى تاللاپ ، ئۇنىڭغا مۇنۇ سۆزلەرنى جېكىلدى :

ـــ سەن خاقان قېشىغا بېرىپ ، مەندىن دۇئايۇ سالام دېگەچ ، مۇنۇ سۆزۈمنى يەتكۈزگىن : ئاداۋەت ۋە دۈشمەنلىك ئەسۋابلىرىنى تاشلاپ ، سۈلھى ۋە مۇھەببەت ئىشكىلىرىنى ئېچىپ ، بىز تەرەپكە كەلسۇن . بىز ئۆچ ـ ئاداۋەتتىن كۆڭلىمىزنى مۇتلەق پاك تۇتىمىز . پەقەت ئۇنىڭ جامالىنى كۆرۈشكە ئىنتىزارمىز . بىز خاھى ياخشى خاھى يامان بولايلى ، بۇگۈن ئۇنىڭ يۇرتىغا مېھمان بولۇپ كەلدۇق . شۇڭا خاقان ھەر ھالدا بىزدەك موھتاجلارنىڭ تىلىكىنى قوبۇل قىلىپ ، بىز تەرەپكە كەلسۇن .

ئۇ سۆزمەن ئەلچى بۇ خەۋەرنى ئېلىپ خاقانىنىڭ بارگاھىغا قاراپ يولغا

چىقتى . ئۇ خاقانىڭ لەشكەرگاھىغا يېقىن كېلىپ ئۆزىنىڭ سۆز ئۇنچىلىرىنى چاچقىنىدا ، لەشكەرلەر ئۇنىڭ ئەلچى ئىكەنلىكىنى بىلىشتى . خاقان ئاڭلاپ ، ئۇنى ئوردىغا چاقىرتتى . ئەلچى كىرىپ تەخت يېنىدا ئولتۇردى . خاقان بارلىق ۋەزىر ، ئەمىر ۋە سەركەردىلەرنى بارگاھقا يىغدى . ئاندىن ئەلچىدىن :

ــ بۇياققا كېلىشتىكى مەقسىتىڭ نېمە ؟ ــ دەپ سورىدى .

ئۇ گەپدان ئەلچى ئىسكەندەردىن ئاڭلىغانلىرىنى خاقانىڭ ھۇزۇرىدا تولۇق بايان قىلدى . خاقان ئىسكەندەرنىڭ تەكلىپىنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇشال بولۇپ ، ئەلچى بىلەن قايتىدىن دوستانە كۆرۈشتى . ئاندىن ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى :

ــ ئىسكەندەر بىزگە ئىلگىرى ئاداۋەتلىك سۆزلەرنى ئەۋەتكەنىدى . ئۇ بىزگە دۈشمەنلىك قىلغاچقا ، بىزنىڭ لەشكەر تارتىپ قارشى تۇرۇشمىز زۆرۈر بولغانىدى . مانا ئەمدى ئۇ يۈمشاق سۆزلەرنى ئېيتىپ ، سېنى ئەۋەتىپ تۇ . بۇنىڭدىن ئۇنىڭ بىزگە سادىقلىق بىلەن دوست بولۇشنى ئىختىيار قىلغانلىقى مەلۇم بولدى . ئەمدى ئۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزدا گىنە ـ ئادا ـ ۋەت قالمىدى . ئەگەر سۆزۈڭ راست بولسىلا ، بىز سەن بىلەن بىللە ئىسكەندەر مەنزىلىگە قاراپ راۋان بولىمىز .

ــ مېنىڭ سۆزۈم ئىسكەندەر ئېيتقان سۆزلەرنىڭ دەل ئۆزىدۇر ، ــ دېدى ئەلچى تەكىتلەپ ، ــ ئۇنداق بولمىسا ، بۇ سۆزلەرنى دېيىشكە نېمە ھەددىم بولسۇن ؟

خاقان ئەلچىنىڭ سۆزلىرىگە كۈلۈمسىرىگەن ھالدا ، ئىسكەندەر تەرىپىگە بېرىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇردى . خاقان ئىسكەندەر ھۇزۇرىغا ئاتلانغاندىن كېيىن ، پۈتكۈل چىن ئەھلى ئۇرۇش ۋەھىمىسىدىن قۇتۇلۇپ ، شادلىققا چۆمدى . ئۇلار گۇرۇھ ـ گۇرۇھ بولۇپ خاقانىڭ ئارقىسىدىن ئاتلاندى . خالايىقنىڭ تولىلىقىدىن ، ئۇلارغا يەر يۈزى تار كەلدى . يولغا سە-

غشمدی . شۇڭا خاقان ئۇلارغا پەرمان قىلىپ ئارقىسىغا ياندۇردى . ھەممىسى ئۆز جايىغا قايتىپ كۈتۈپ تۇردى . خاقانى چىن گۈلىيۈزلۈكلىرىدىن يۈز كىشىنى ۋە خىتا يىگىتلىرىدىن مىڭ كىشىنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ ، يولغا راۋان بولدى . ئۇلار ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرگاھىغا يەتكەندە ئىسكەندەر تەرەپتىن شاھلار ، ۋەزىر ـ ۋۇزرالار شاھانە زىبۇ ـ زىننەتلەر بىلەن خاقانى چىنىڭ ئالدىغا چىقتى . ئۇلار شۇ زاماننىڭ قائىدە يوسۇنى بويىچە ئارقىمۇ ئارقا چىقىپ ، خاقان بىلەن كۆرۈشتى . ئۇلار خۇددى دەريا دولقۇنىدەك ئارقا ـ ئارقىدىن كېلىپ ، كەلگەنلەر بىلەن سالام ـ سائەت قىلىشتى . ئىسكەندەرنىڭ بارگاھىغا يېتىپ كەلگەندە ، خاقان ئاتتىن چۈشۈپ پىيادە ماڭدى . شاھنىڭ ئارقىسىدىن پۈتكۈل خالايىق يۈگۈرۈشكەن ھالدا ئىسكەندەر چېدىرىنىڭ تاناپلىرى يېنىغا كەلدى . ئىسكەندەرمۇ ئاق ئۆي ئىچىدىن دەرھال چىقىپ كەلدى . ئىككى پادىشاھ ئىككى تەرەپتىن قوللىرىنى ئاچقان ھالدا بىر ـ بىرىگە يېقىنلاشتى . ئۇلار خۇددى ئاي بىلەن كۈن بىر نۇقتىدا ئۇچراشقاندەك كۆرۈشتى . ئاتا بىلەن ئوغۇلدەك قۇچاقلاشتى . بۇنداق ئىككى بۈيۈك شاھنىڭ ئۇچرىشىشىنى بۇ قېرى پەلەكمۇ كۆرۈپ باقمىغان بولغىيدى . بۇ ئۇچرىشىشتىن كېيىن ، ئىسكەندەر خاقانىنىڭ قوللىرىدىن تۇتۇپ ، ئۆز تەختىگە قاراپ ماڭدى . خاقان خىجالەت بولۇپ ، ئۆزىنى ئارقىغا تارتقان بولسىمۇ ، لېكىن ئىسكەندەر خاقانىنىڭ ئۇنىمىغىنىغا ئۇنىماستىن ، ئۇنى تارتىپ ، يۇقىرىغا چىقاردى ۋە خاقانىنىڭ ئاياغلىرى تاكى تەخت ئۇستىگە يەتمىگۈچە توختىمىدى . ئىسكەندەر ئاۋۋال خاقانىنى ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن ، ئاندىن ئۆزى ئولتۇردى . ئۇ قىلغان ۋەدىلىرىگە تولۇق ئەمەل قىلدى . يەنە بۇنىڭ بىلەن كۈپايىلىنىپ قالماستىن ، مۇلايىم ۋە يۇمشاق سۆزلەر بىلەن خانىنىڭ كۆڭلىنى سۆيۈندۈردى . مېھرىبانلارچە مۇئامىلە بىلەن ئاتا ۋە ئوغۇللۇق سۆزلىرىنى ئارىغا سالدى . خاقانىنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ ، بۇرۇن

قىلغان ۋەدىلەرنى قىلچە نۇقسانسىز ۋە ئاشۇرۇپ ئورۇندىدى . كۆرۈشۈش ۋە ئۆزئارا سۆھبەت رەسمىيەتلىرى تولۇق ئەمەلىيلەشتى . ئاندىن باقاۋۇل داستىخانلارنى سېلىپ ، خىلمۇ خىل نازۇ نېمەتلەرنى يايدى . بۇ تائاملارنى كىشىنىڭ يېگەنسېرى يېگۈسى كېلەتتى . بۇ يەرگە هازىر قىلىنغان تائاملارنى تەييارلاشقا ئالەمدە هېچ كىشىنىڭ قۇدرىتى يەتمەيتتى . زىياپەتتىن كېيىن ، ئىسكەندەر خاقاننىڭ ئۆز بارگاهىغا قايتىپ ، بۇ دوستانە ئۇچرىشىشنى چىن خەلقىگە تېزرەك يەتكۈزۈشنى ئۆتۈندى . خاقان بۇ سۆزدىن ئىنتايىن خوشال بولۇپ ، ئورنىدىن تۇردى ـ دە ، ئىسكەندەرگە تەشەككۇر بىلدۈرۈپ ، خوشلاشتى . ئىسكەندەر خاقانىنى چىن لەشكەرلىرى ئورۇنلاشقان قورغانغا ئۇزىتىپ قويدى . ئۆزى گۈل رەڭ قەدەهلەردە گۈلگۈن شارابلانى ئىچىشكە باشلىدى .

ساقىيەنامە :

ئاياقچى ، تولا ئەيلە چىنىي ئاياق ،
ئېرۇر بىزگە سۆزىنىڭ چىنى ئىشتىياق .
لەبا لەب تۇت ئانىكى مە سىپقاراي ،
داغى لەهزە ـ لەهزە ئۆزۈمدىن باراي .
مۇغەننىي كەلۇ سەۋتى تۇركانە ساز ،
مەقانى نەۋا ، يوقسە تۇركىي هىجاز .
نەۋائىنىڭ ئەشئارىدىن نەچچە بەيت ،
مېنىڭ هەسبى هالىم تاپىپ تۇركىي ئايت .
نەۋائى ، تۇتۇپ فال دىۋاننى ئاچ ،
ئوقۇردا دۇرۇ لەئل ئالەمغە ساچ .
مۇغەننىيغە هەم ئەيلە تەئلىم ئانى ،
كى قىلسۇن سۇرۇد ئىچرە تەقسىم ئانى .

ئەردەشرىنىڭ ھېكايىتى . ئۇ كۈچلۈك دۈشمەننى قىلىچ بىلەن يوقىتىشقا ئاجىز كەلدى . لېكىن پەم ـ پاراسەت ۋە تىل قورالىنى ئىشقا سېلىپ ، بۇ مۈشكۈلاتنى ھەل قىلدى

پۈتكۈل شاھلار تائىپىسى ئىچىدە ئەردەشىر ناھايىتى ئەقىللىق ۋە داڭلىشىمەن پادىشاھ ئىدى . ھەم سۆزمەن ، ھەم شجائەتلىك ئىدى . ئۇ پادىشاھ ئەردەۋان بىلەن دۈشمەنلىشىپ قالدى . ئىككى تەرەپ لەشكىرى جەڭ قىلىشقا تەييار بولدى . لېكىن ئەردەۋان قوشۇنى كۈچلۈك ، ئەردەشىرنىڭ قوشۇنى بولسا ئاجىز ئىدى . ئەردەشىرنىڭ غەيرەت ـ شجائىتى سەۋەبىدىن قوشۇنلىرى چېكىنمىگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئەردەۋان قوشۇنىنى يېڭىپ ، ئالغا ئىلگىرىلەپمۇ كېتەلمىدى . ئەردەشىر كۆڭلىدە : « بىرەر سۈلھى يولىنى تېپىپ ، خەلقىم ۋە يۇرتۇمنى بۇ ئۇرۇشنىڭ خانىۋەيرانچىلىقىدىن قۇتقۇزاي » دېگەنلەرنى ئويلاپ ، ئەردەۋانغا كۆڭۈل قويۇپ ئەلچى ئەۋەتتى . ئەردەشىر قوشۇنىنىڭ ئاجىز ئىكەنلىكىنى بىلگەن ئەردەۋان ئەردەشىرنىڭ ئۆزىنىڭ ھالىدىن ۋە يارىشىش تەكلىپىنى قوبۇل قىلمىدى .

ئەلقىسسە ، ئەردەشىرنىڭ لەشكىرى ئىچىدە بىر ئادەم بار ئىدى . ئۇ ھەمىشە ئەردەشىرنىڭ ئوردىسى ۋە قوشۇنى ئىچىدىكى مەخپىي ئەھۋاللارنى ئەردەۋانغا يەتكۈزۈپ تۇراتتى . ئەردەشىرنىڭ قىلغان ۋە قىلماقچى بولغان ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى خەت ئارقىلىق ئەردەۋانغا توختاۋسىز ھالدا يوللاپ تۇراتتى . كىشىلەر بۇ ئادەمنىڭ ئىشلىرى توغرۇلۇق ئەردەشىرگە بىر قانچە قېتىم مەلۇمات بەرگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئەردەشىر ئۇنىڭغا چېقىلمىدى ، ھېچ نەرسىمۇ دېمىدى . ئەردەۋان قوشۇنى بىر كۈنلۈك يەرگىچە يېقىنلاپ كەلدى . لېكىن ئەردەشىر قىلچە پەرۋا قىلمىدى . ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئاجايىپ بىر مەسلەھەت كەلگەنىدى . ئۇ بارلىق دۆلەت كاتتىلىرىنى چاقىرىپ مەخپىي يىغىن

ئاچتى . ئەردەشىر بارلىق ۋەزىر ۋە ئەمىرلىرىگە مۇنداق خىتاب قىلدى :

ـــ سىلەر ئەردەۋاننىڭ شان ـ شەۋكىتى ۋە ھەيۋەت ـ ھەشمىتىدىن ئانچە قورقۇپ كەتمەكلار . قادىر تەڭرى ماڭا ناھايىتى كۆپ ئىلتىپات كۆرسەتتىغان بولدى . بۇنىڭدىن بەكمۇ خۇشالمەن . بۇ ئەھۋالنى سىلەرگە ئېيتىپ بېرەي ، ئەما ، ھېچكىمگە ئېيتماڭلار . بۇ سىرنى مۇتلەق مەخپىي تۇتۇڭلار .

مەجلىس ئەھلىنىڭ ھەممىسى بۇ ئىشنى ھېچ كىشىگە ئاشكارىلىماسلىق ھەققىدە ۋەدە بېرىشتى . ئەردەشىر سۆزىنى خۇشال ھالدا داۋاملاشتۇردى :

ـــ ماڭا ئەردەۋاننىڭ مەخسۇس پالۋانلىرى ۋە ئوردا ئەمەلدارلىرىدىن بىر نەچچىسى خەت يېزىپ ئەۋەتتى . ئۇلار خېتىدە : « بىزگە ئەردەۋاندىن ناھايىتى كۆپ زۇلۇم يەتتى . ئۇ بىزگە بەكمۇ ئۇۋال قىلدى . ئۇنىڭدىن قاتتىق رەنجىدۇق . بۇ ئەھۋالنى سىلەرمۇ ئاڭلىغانسىلەر . شۇڭا بىز بىرنەچچە پالۋان ۋە ساراي ئۇلۇغلىرى بىر بولۇپ بۇ خەتنى يازدۇق . مەقسىتىمىز شۇكى ، تەڭرى خالىسا ، ئەتە لەشكەرلەر يۈزمۇ يۈز بولۇپ سەپ تۈزگەندە ، بىز بىر نەچچەيلەن ئەردەۋان قەيەردە بولسا شۇ يەردە بېشىنى كېسىپ جازاسىنى بېرىمىز . ئۇنىڭ بېشىنى ساڭا تەقدىم قىلىمىز » دەپ يېزىپتۇ .

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئەردەشىرنىڭ سىپاھ ۋە بەگلىرى ناھايىتى خۇشال بولدى . ئەردەشىرنىڭ لەشكەرلىرىمۇ بىردىنلا روھلۇق ۋە جەڭگىۋار بولۇپ كەتتى . ئەردەۋانغا خەت ـ خەۋەر يوللاپ تۇرىدىغان ھېلىقى كىشى بۇ خەتنىڭ مەزمۇنىنى ئاڭلاپ يەنە خەت يېزىپ ئەردەۋانغا ئەۋەتتى . بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپقان ئەردەۋاننىڭ ئىچىگە ۋەھىمە چۈشتى . يا جەڭ قىلىشقا ، ياكى ئۆزىگە قەست قىلماقچى بولغانلارنى بىر تەرەپ قىلىشقا پېتىنالماي ، ئىككىلىنىپ قالدى . ئاخىر ئۇنىڭ جاسارىتى سۇسلىشىپ ، ئەردەشىر بىلەن

سۇلھى تۇزۇشكە ئادەم ئەۋەتتى . ئەردەشىر ئۆزىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى بىلەن ئارزۇسىغا يەتتى .

ھېكمەت : ئىسكەندەرنىڭ ئەرەستودىن : « ياخشى تەدبىر ۋە مەسلىھەتكە ئېرىشىشنىڭ يولى قايسى ، خاتالىقلا ئېلىپ بارىدىغان سەۋەبچىۇ ؟ » دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى ۋە جاۋاب ئاڭلىغانلىقى

دانىشمەن ئىسكەندەر ئەرەستۇ ھېكمىدىن مۇنداق سورىدى :

ئىنسانلار يارىتىلىشتا ئوخشاش تۇرسا ، نېمە ئۈچۈن بەزىلەرنىڭ رايى ياخشى تەرەپكە مايىل ، يەنە بەزىلەرنىڭ رايى خاتا تەرەپكە ئېغىپ تۇرىدۇ ؟ يەنە بەزى ئادەملەرنىڭ نىيىتى ياخشى تەرەپكە مايىل بولۇپ ، شۇبھىسىز پاك بولسىمۇ ، لېكىن بەزىدە خاتالىققا دۇچار بولۇپ قالىدۇ . ئەسلىدە ھەق ئىش بولغان يەردە خاتا ئىش بولماسلىقى ، خاتا ئىش بولغان يەردە ھەق ئىش بولماسلىقى كېرەك ئىدىغۇ ؟

ئادەملەر يارىلىشتا ئوخشاش بولسىمۇ ، لېكىن دانىشمەنلىك ۋە ئۆتكۈرلۈكتە ئوخشاش ئەمەس ، ــ دېدى ئەرەستو ھېكىم جاۋاب بېرىپ ، ــ تەڭرىنىڭ سۈپەتلىرى ھەددى ـ ھېسابسىزدۇر . ئادەملەرنىڭ ھەر بىرىدە بىر خىل سۈپەت نامايانىدۇر . ئادەملەردە بۇ سۈپەتلەر ئايرىم ـ ئايرىم ھالەتتە ئىپادىلىنىدۇ . ئىككى سۈپەت بىر سۈپەتكە قارىغاندا كۆپتۇر . شۇڭا بەندىلەرنىڭ بىرى ئەقىللىق ، يەنە بىرى ئەقىلسىز بولۇشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس . ئەقىللىق ئادەمنىڭ پەم ـ پاراسىتى كۆپ ھاللاردا توغرا تەرەپكە مايىل بولسىمۇ ، لېكىن بەزى ھاللاردا خاتا تەرەپكىمۇ ئېغىپ كېتىدۇ . چۈنكى ئادەمنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى ھەمىشە بىر خىل ئەھۋالدا تۇرمايدۇ . ھەر دائىم باشقا ـ باشقا ھالەتلەردە بولىدۇ . كىشىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى ھەرقانچە مول بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ غايىب ئىلىملەرنى بىلەلمەيدۇ . ئەتە يۈز بېرىدىغان ئىشنى بۈگۈن بىلىپ كېتەلمەيدۇ . غايىب ئىلىملەر ئەقىل ـ پاراسەتتىن يىراق بولسىمۇ ، لې-

كىشى ئۇنى بىلىش ۋە پەملەشتە ئەقىل ئىگىلىرى نادانلارغا قارىغاندا ياخشىراقتۇر . بىراۋنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى پېتەرلىك بولسا ، ئۇنىڭدىن ئاجا- يىپ ياخشى ئىشلار يۈزەگە چىقىدۇ . ئۇنداق ئادەم تەڭرىنىڭ پەرمانىنى تۇتۇپ ، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى تارتىدۇ . كامالەتكە يەتكەن ئەقىل ئىگىلە- رىنىڭمۇ خاتالىشىپ قېلىشىنىڭ سەۋەبى شۇكى ، بۇ تەڭرى تائالانىڭ كامالىتىگە دەللىدۇر . چۈنكى ھەقىقىي كامالەت ئىگىسى ۋە ئەبەدىي خاتالاش- مايدىغان پاراسەت ئىگىسى پەقەت تەڭرىنىڭ ئۆزىدۇر .

خاقاننىڭ ئىسكەندەر ئۇچۇن زىياپەتكە تەييارلىق كۆرگەنلىكى ۋە ئىسكەندەرنى چىن شەھرىگە كىرىشكە تەكلىپ قىلغانلىقى ، ئۇ يەردىكى شاھانە بەزمە ۋە ئادەتلەرنى سۆپەتلەپ ، تەڭداشسىز تەسۋىر ئۇسۇلىدا بولغان قەلەمنىڭ جاۋاھىرلارنى چاچقانلىقى ، ئۇ نادىر تۆھپىلەرنىڭ خاسىيەتلىرىنى تەرىپلەپ ، يىتۈك تالانتنىڭ گۈھەرلەرنى تۆككەنلىكى ، ئۇ پىشكەشلەرنىڭ سان ۋە ھېسابىنى يېزىش ئۇچۇن ، بۇ توققۇز پەلەك ۋاراقلىرىنىڭ قەلەمگە سەھىپە قىلىنغانلىقى ، ئۇ كۆڭۈلنى شادلاندۇرغۇچى بەزمىنى شەرھلەش ئۇچۇن ، سەككىز جەننەت بېغىنىڭ ئەقىل كۆزىگە يۈزلەندۇرۇلگەنلىكى

چىن رەسسامى بۇ نەپىس سەھنىگە مۇنداق گۈزەل رەسىملەرنى سىزدى :

ۋاقتىكى ، خاقان ئاداۋەتنى مۇھەببەتكە ئۆزگەرتكەندىن كېيىن ، چىن شەھرىگە قايتىپ كەلدى . ئەلنىڭ كۆڭلىدىن غەم ـ غۇسسىنى چىقىرىۋېتىپ ، شادلىق بەزمىسىگە تۇتۇش قىلدى . ئۇ ئوردىسىغا كىرىپ ئو- رۇنلاشقاندىن كېيىن بارلىق دۆلەت ئەركانلىرىنى ئالدىغا چاقىرتىپ ، ئۇلارنى ئۆز ئورنىدا ئولتۇرۇشقا پەرمان قىلدى . ئۇلارغا كۆپ ئىلتىپاتلارنى كۆر- سەتتى . ئاندىن بۇ ۋەزىر ـ ۋۇزرا ۋە ئەمىر ـ ئۇمرالارغا مۇنداق سۆز باشلىدى :

ـــ ئىسكەندەر بولسا پەلەكتەك ھەيۋەت ـ ھەشمەتلىك پادىشاھتۇر . ئۇ يەر يۈزىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇپ ، جاھان پادىشاھلىرىنى ئۆزىگە قارام قىلدى . كۆچلۈكلەرنى باش ئەگدۈردى . پەلەكنىڭ بېشىغا سىرتماق سېلىپ ، ئۇنى ئۆزىگە بېقىندۇرغان كىشىلەرنىمۇ ئۆزىنىڭ سىرتمىقى ئىچىگە كىرگۈزدى ، ئۇلارنىڭ ئۆزىگە ئەسىر قىلدى . ئىسكەندەرنىڭ بۇ قەدەر ھەشمەت بىلەن كۈچ ـ قۇدرەتكە ئىگە بولغان تۇرۇقلۇق ، يەنە بىزگە بۇنچىۋالا مېھرىبانلىق ۋە ئىلتىپاتلارنى كۆرسىتىدۇ دەپ گۇمان قىلمىغانسىدۇق . ئۇ كەلگەندىن كېيىن دۇشمەنلىشىنى تاشلاپ ، كۆڭلىنى پاك تۇتتى . ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە مېنىڭ ھۇرمىتىمنى ساقلاپ ، ماڭا ئۆزىنىڭ تەختى ئۇستىدىن ئورۇن بەردى . مېنى ئۆزىگە ئاتا بولۇشقا قوبۇل كۆرۈپ ، ئۆزى ماڭا شەپقەتلىك ئوغۇل بولدى . شۇنى بىلەمسىزلەركىن ، ئەگەر ئۇ جەڭ قىلغان بولسا ، لەشكەرلىرىم بىلەن خەلقىمنى ھېسابسىز زىيان ـ زەخمەتلەرگە ئۇچراتقان بولاتتى . ئۇ مەرھەمەت يولىنى تۇتۇپ ، ياخشىلىق ۋە ساۋابلىق ئىشلارنى قىلدى . بۇ يەرگە يىغىلغان ھەممىمىز ئۇنىڭ ياخشىلىقى ۋە ئىلتىپاتىدىن بەھرىمەن بولدۇق . مەن ئۇنىڭ قىلغان بۇنداق كاتتا ئىلتىپاتلىرىدىن خجىل بولماقتىمەن . ئۇ گەرچە مېنى ئاتا دېسىمۇ ، لېكىن مەن ئۇنىڭ خىزمەتكارىمەن . شۇڭا بىز ئۇنىڭغا ئوبدان خىزمەت قىلىشىمىز كېرەك ، ھەممىلار بۇ ئىش ھەققىدە ئۆزۈڭلارنىڭ قانداق مەسلىھەتلىرىنى بولسا بېرىڭلار .

خاقان بۇ سۆزلەرنى دېگەندىن كېيىن ، يېغىن ئەھلىنىڭ ھەممىسى دۇئاغا قول ئاچتى . ئۇلار مۇنداق دېيىشتى :

ـــ سېنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىڭگە ھەممىمىز لەشكەرلىرىمىز بىلەن بىر-دەك ئەمەل قىلىمىز . بارچىمىز سېنىڭ پەرمانىڭغا قاراشلىقمىز . بۇ كەلگەن مېھمان جاھان خەلقىنىڭ پادىشاھىدۇر . ئۇنىڭ ئالدىدا ھەممىمىزنىڭ جانلىرى پىدا بولسۇن . ئۇنىڭغا ھەر قانچە ئىززەت ـ ئېكرام قىلساقمۇ ئازلىق قىلىدۇ . ئۆزۈڭ چىن مەملىكىتىدىكى لەشكەر ۋە سپاھلارغا ھەر نېمە دېسەڭ سېنىڭدىن مىننەتدار بولىدۇ . بارچىمىز سېنىڭ پەرمانىڭنى غەنىيمەت بىلىپ

ئىجرا قىلىمىز . ھەممىز تاپقان خەزىنە ـ دەپنىلىرىمىزنى ساڭا ھەدىيە قىلىمىز . سېنىڭ بۇ ئىشىڭدىن ھېچ نەرسىمىزنى ئايىمايمىز . سەن ھەممىتىڭنى قانچە يۇقىرى قىلساڭ ، بىزنىڭ ھەممىتىمىزمۇ شۇنچە يۇقىرى بولغۇسى . قا-چانىكى ئىككى پادىشاھ مېھىر ـ مۇھەببەت بىلەن بىر ـ بىرىگە قۇياش ھەم ئايدەك يېقىنلاشسا ، بىزگە ئوخشاش زەررىچىلەرمۇ ئەلۋەتتە جىم ياتمايمىز . سەن ۋە بارلىق يەرلىك خانلار ئۆزلىرىنىڭ يۇزلىگەن خەزىنىلىرىنى سەرپ قىلساقمۇ ، ئۇنى زىيادە خەرج قىلدى دېگىلى بولمايدۇ . چۈنكى ساڭا ئىسكەن-دەردەك كىشى مېھمان بولسا ، ئۇنىڭ ئۈچۈن يۇزلىگەن خەزىنە ۋە دەپنىلەرمۇ ئازلىق قىلىدۇ .

يىغىن ئەھلىنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن سۆيۈنگەن خاقان مۇنداق پەرمان قىلدى :

ـ ئىسكەندەرنىڭ شان ـ شەۋكىتىنى كۆزدە تۇتۇپ ، خەلقىمىز ئۇ-نىڭ لەشكەرلىرىگە بىر يىللىق زۆرۈر خىراجەتنى بەرسۇن . مەنمۇ ئىسكەندەرگە بىر يىللىق خىراجەتنى ئۆز خەزىنەمدىن بېرىمەن .

بۇ سۆزگە ھەممەيلەن جان دىلىدىن رازىلىق بىلدۈرۈشتى . پۈتكۈل يەرلىك خانلار ، ۋەزىر ، ئەمىرلەر ، لەشكەر ، سىپاھلار ۋە ئاۋام پۇقرالار بىر ـ بىرىگە ماسلىشىپ ، ئۆزئارا ياردەم قىلىشىپ ، ھەممە تىرىشچانلىقلارنى ئىشقا سېلىپ ، نەچچە كۈن ئىچىدىلا بارلىق خىراجەتنى تەييار قىلىپ بولدى . مال ـ دۇنيا ۋە خەزىنىلەر گويا دەريادەك ئاقتى . شۇ قەدەر بىھىساب ۋە بىباھا سوۋغات ـ پىشكەشلەرنى تەييار قىلدىكى ، بۇنى كۆرۈپ دەۋرانىنىڭ ، ياق بەلكى ئاسمانىنىڭ كۆزلىرىمۇ ھەيران قالدى . بۇ سوۋغاتلار ئىچىدە مىڭ ئاتنى تەييار قىلدى . ئۇلارنىڭ ھەر بىرى يۈگۈرۈشتە گويا كى بۇلۇتتەك ئىدى . كېيىك ۋە قۇلانلارمۇ ئۇنىڭغا يېتىشەلمەيتتى . بەلكى تاڭ شەملىمۇ ئۇ ئاتلارنىڭ چاڭ ـ توزانلىرىغا يېتىشەلمەيتتى . ئۇ ئاتلارنىڭ سەكرەپ ـ چاپ-چىشلىرى گويا چاقماقتەك ئىدى . بۇ ئاتلار ھەممىسى ئالتۇنغا چۆمۈلۈپ كەتكەندى . ئۇلارنىڭ ئىگەر ـ توقۇملىرى ، پۈتكۈل جابدۇقلىرىدىن باشلاپ

هەتتا تاقىللىرىغىچە پۈتۈنلەي ئالتۇندىن ئىدى . ئۇلارنىڭ يوپۇقلىرىمۇ پۈتۈنلەي ياقۇت ۋە مەرۋايىتلاردىن كۆز قويۇپ تۇقۇلغان تەتىللا رەختلەردىن ئىدى . يەنە مىڭ تۆگە تەييار قىلدى . ئۇلارنىڭ ھەر بىرى پىلدەك ، ياق ، بەلكى تاغدەك بەستلىك ئىدى . ئەمما پەرىشتىدەك مۇلايىم ئىدى ، ھېچ كىشىگە ئازار بەرمەيتتى . ئۇلار يۈگۈرۈشتە بۇ پەلەكتەك تېز ۋە چەبدەس ئىدى . ھەر بىر تۆگىنىڭ يوپۇقلىرى جاۋاھىرلار بىلەن زىننەتلەنگەن چىن ماتالىرىدىن تەييار قىلىنغان . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەۋرىشىمدىن پۈپۈكلەرنى باغلاپ ، ئۇنچە ، ياقۇت ، ھېقىق ۋە فىرۈزىلاردىن مونچاق ئېسىلغانىدى . يەنە بۇ پىرقىراۋاتقان پەلەكتەك چاققان ۋە تېز يۈرۈشلۈك قېچىردىن مىڭنى تاللاپ زىننەتلىدى . ئۇلارنىڭ ئىگەر ـ توقۇملىرىمۇ ئالتۇندىن ، يوپۇقلىرى چىنىنىڭ ئېسىل ماتالىرىدىن ئىدى . ئۇلار تەرتىپ بويىچە قاتار تىزىلىپ تۇراتتى . ھەر بىر ئات ، تۆگە ۋە قېچىرغا بىردىن كىشىنى مەسئۇل قىلىپ تەينىلىدى . يەنە توقۇز مىڭ قۇر كىيىم تەييار قىلدى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى قىممەت باھالىق ماتالاردىن پۈتكەن بولۇپ ، گۈزەللىكتە ھەر بىرى گويا كى بىر گۈلشەندەك ، بەلكى بىر جەننەت گۈلزارىدەك ئىدى . قاشتېشىدىن مىڭ تاۋاقچە بار ئىدى . ئۇلارنىڭ ھەر بىرى گۈزەللىك ۋە قىممەت باھالىقتا تەڭداشسىز ئىدى . يەنە چىن مەملىكىتىنىڭ چىنە ـ قاچىلىرىدىن مىڭ دانە تەييار قىلدى ، ئۇلارنىڭ ھەربىرى بىر تولۇن ئايدەك گۈزەل ئىدى . يەنە مىڭ نەپەر ئاي يۈزلۈك كېنىزەكنى تەييار قىلدى . ئۇلارنىڭ ھەر بىرى سۇمبۇل چاچلىق ، گۈل يۈزلۈك ئىدى . ئېغىزلىرى پىستەدەك ، كۆزلىرى نەرگىس گۈلىدەك ، كىرپىكلىرى خەنجەردەك ئىدى . ئۇلار ئېسىل لىباسلار بىلەن قىممەت باھالىق جاۋاھىرلاردىن زىننەتلەنگەن بولۇپ ، ناز ـ كەرەشمىلەر بىلەن ئەلنىڭ كۆڭلىنى مەھلىيا قىلاتتى .

ئەمما ، يۇقىرىقى پىشكەشلەر ۋە سوۋغا ـ سالاملار ئىچىدە ئىككى خىل ئاجايىپ تۆھپە بار ئىدىكى ، ئۇنىڭ پۈتكۈل دۇنيادا تەڭدىشى يوق ئىدى . ئۇنىڭ بىرى جەمشىد جامىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر ئەينەك ئىدى . ئۇ

پاكلىقتا گويا كى قۇياش ئەينىكىدەك تاۋلىنىپ تۇراتتى . ئۇنىڭغا « فەلەكى مېھرى ئايايىن » (پەلەكنىڭ قۇياش ئەينىكى) دەپ ئات قويۇلغانىدى . لېكىن خەلق ئىچىدە « ئايىنەئى چىنى » (چىننىڭ ئەينىكى) دېگەن نام بىلەن مەشھۇر ئىدى . ئۇ ئەينەكنىڭ بىر يۈزى ئايدەك ، يەنە بىر يۈزى كۈندەك روشەن ئىدى . ھەرگىز قارايمايتتى ۋە كىرلەشمەيتتى . ھۆكۈمالار ئۇنى ياسىغاندا ئۇنىڭ ھەر بىر يۈزىنى بىرخىل خاسىيەتكە ئىگە قىلىپ تۈزگەندى . ئۇنىڭ بىرىنچى يۈزىنىڭ خاسىيىتى مۇنداق ئىدى : قاچانكى پادىشاھ كىشىلەردىن سوراق ـ سوئال سورىغاندا ياكى ئىككى دەۋاگەر بىر ـ بىرىگە دەۋا قىلغاندا ، گۇۋاھچىغا ئېھتىياج چۈشمەيتتى . ئۇلارنىڭ ئىككىلىسىنى ئاشۇ ئەينەكنىڭ ئالدىدا تۇرغۇزۇپ ، ئەينەككە قاراتقۇزاتتى ، ئاندىن پادىشاھ ئۇ ئەينەككە قارىسا ، ئۇنىڭدا راست سۆزلىگەن كىشىنىڭ يۈزى كۆرۈنۈپ ، يالغان سۆزلىگۈچىنىڭ يۈزى كۆرۈنمەيتتى . بۇ ئەينەكنىڭ ئىككىنچى يۈزىنىڭ خاسىيىتى مۇنداق ئىدى : پادىشاھ بەزمە تۈزۈپ ، شاراب ئىچىشنى ئۈيۇشتۇرغاندا ، بەزمە ئەھلى تاماشا قىلىش ئۈچۈن ئۇ ئەينەكنىڭ ئىككىنچى يۈزىگە قارىسا ، ئەدەب بىلەن تىنچ ئولتۇرۇپ شاراب ئىچكەنلەرنىڭ يۈزى ئەينەكتە ئىنتايىن چىرايلىق ۋە نۇرانە كۆرۈنەتتى . ئوسال مەست بولۇپ ، ئەدەبسىزلىك ۋە بەتخۇيلۇق قىلغانلارنىڭ يۈزى ناھايىتى سەت ۋە بەتبەشىرە بولۇپ كۆرۈنەتتى . ئۆزىنى بۇ خىل ھالەتتە كۆرگۈچىلەر ئۆزىنىڭ ئەپتى بەشرىسىنى ، قىلىق ۋە ھەرىكەتلىرىنى توغرىلىۋالاتتى .

ئاجايىپ تۆھپىنىڭ يەنە بىرى ، بىر گۈزەل كېنىزەك ئىدىكى ، ئۇنىڭ زىبا ۋە چىرايلىقلىقى پۈتكۈل جاھانغا ئوت سېلىپ ، جانلارنى كۆيدۈرەتتى . ئۇ گۈزەلنىڭ سۈپەتلىرى مۇنۇ بەيىتلاردا سۆزلىنىدۇ . بەيىت :

يەنە لۇئبەتى بەل جەھان ئافەتى ،
جەھان ئافەتى يوقكى ، جان ئافەتى .
خىتايى ھەسەب ، بەلكى چىنىي نەژاد ،

جەمالىغە ھۇرۇ پەرى خانەزاد .
ئىكى پەندە ھۇسنىغە ھۇرۇ پەرى ،
ۋە لېكىن قاچىپ ھەر بىرى بىر سەرى .
خىتا مۇلكىدە زۇلفى غەۋغا سالىپ ،
كۆزى چىندە ھەردەم ئەلالا سالىپ .
ئىكى چىنى زۇلفى نە مۇشكىن تەناپ ،
ئاڭا چىن ئىچىدە سەبەب مۇشكى ناب .
قارا قاشى مۇشكىن ھىلالى كېلىپ ،
ھىلال ئاندىن ئاشۇفتە ھالى كېلىپ .
ئانى چەرخ ئەيلەردە مۇشكىن ھىلال ،
تامىپ نۇقتەئىكىم ، بولۇپ ئاتى خال .
ئۇزارى ئۇزە ئىككى قىيغاچ كۆز ،
ئۇلۇس قانىنى ئىچكەلى ئاچ كۆز .
كىم ئول ئاچلىغ ئەيلەپ ئانى زەئىف ،
ئۇزالىپ ياتىپ خەستەلەردەك نەھىف .
قۇياشدەك ئاڭا دەۋرى رۇخسار ئولۇپ ،
ئاغىز نۇقتەسىدىن نەمۇدار ئولۇپ .
چۇ پەركار ئۇچى ئەيلەپ كەشان ،
پەدىد ئۇلغۇچە تاپماي نىشان .
زەنەخ تەۋقى لېكىن يانا نىم دەۋر ،
كى ئاندىن بارى دەۋر ئەھلىغە جەۋر .
زەقەن چاھى ئول دەۋرنىڭ نۇقتەسى ،
تۇشۇپ چاھ ئارا ئەھلى دەۋران بەسى .
قەدى ئىشۋە بىرلە خىرامەندە سەۋر ،
خىرامەندە سەۋرى خىرامان تەزەرۋ .
چۇنان ئول تەزەرۋ ئاشكار ئەيلەبان ،

بەسى بازۇ شاھىن شكار ئەيلەبان .
باشىدىن ئايىاع ئىشۆەۋۇ خۇبلۇق ،
ئاياقدىن باشى نازۇ مەھبۇبلۇق .
كېلىپ بارچەدىن تۇرفە بۇ ماجەرا ،
كى ھەم بەزم ئارا چۇشتۇ ھەم رەزم ئارا .

ۋاقتىكى ، بەزمە ـ مەشرەپ تۇزۇلگەندە ئۇ كېنىزەكنىڭ ئاشقلارنى ئۆرتىگۈچى مۇڭلۇق ناخشىلىرى جاھاننى كۆيدۈرەتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ خۇش ناۋالىرى بىلەن خالايىقنى بەھوش قىلاتتى . مۇزىكىسى بىلەن ئەقىل ـ ئىدراكنى لال قىلاتتى . ئۇ ساز چېلىشقا باشلىسا ، ناتۇان ئاشقلارنىڭ جان رىشتىلىرى ئۆزۈلۈشكە باشلايتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ ناخشا ئاۋازى بىلەن ، بەربەت ئاۋازىنى بىرلەشتۈرۈپ سايرىتىشقا باشلىغاندا ، بۇ ئىككى ئاۋازنىڭ بىرى كىشىنىڭ جىسمىدىن جان ئالاتتى ، يەنە بىرى جان بەخش ئېتەتتى . ئۇ كېنىزەك يەنە شۇ قەدەر قەھرىمان ئىدىكى ، جەڭ مەيدانىغا كىرگىنىدە ، مەيدانغا كىرگەن باھادىر پالۋانلارنىڭ جېنىغا قەست قىلىپ ، ئۇنى ھەر تەرەپكە سۈرەتتى . ئۇنىڭ مەيداندا ئات چاپتۇرۇشلىرى زامان ئەھلىنىڭ جېنىنى ئېلىپ ، جاڭگالغا تاشلايتتى . ئەگەر ئۇنىڭ دۈشمىنى بۇ پەلەكتە بولغان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭ بوينىغا پەم بىلەن سىرتماق سالاتتى . ئۇ قىلىچىنى ئۈيۈل تاشقا چاپسا ، ئۇ تاش كېسىلىپ ، ئۇ قىلىچنىڭ غىلىپىغا ئايلىنىپ قالاتتى . ئۇنىڭ ئاتقان ئوقلىرى يۈزلىگەن دۈبۈلغا ۋە ساۋۇتلارنىمۇ تېشىپ ئۆتەتتى ، ھەتتا قاتتىق تاشنىمۇ تېشىپ ئۆتۈپ كېتەتتى . ئەگەر ئۇ نەيزىسىنى قولىغا ئالسا ، زور ئەجدىھالارمۇ ، خەۋپسىرەپ ئىزتىراپ بىلەن پۈكۈلۈپ قالاتتى .

ئەلقىسسە ، خاقان بۇ تۆھپىلەرنى ئىسكەندەر ئۇچۇن تەييار قىلىپ ، بىر ئاجايىپ ئالىي بەزمىگە تۇتۇش قىلدى . بەزمە ـ مەجلىس ئەسلىھەلىرىنى شۇ قەدەر ئەلا دەرىجىدە تەييار قىلدىكى ، ئۇنى ئەقىل ـ ئىدراك قىياس قىلىپ بولالمايتتى . بۇ ئىشلار ئورۇندىلىپ بولغاندىن كېيىن ، خاقان بىرنەچچە ئۇلۇغ

ۋەزىرىنى چاقىرتىپ :

ـــ سىلەر ئىسكەندەر ھۇزۇرىغا بېرىپ ، ئۇنى بۇ يەرگە تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ كېلىڭلار ، ـــ دەپ پەرمان قىلدى .

ئۇلار ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، يەر ئۆپۈپ تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن ، خاقاننىڭ ئىلتماسىنى بايان قىلدى . ئىسكەندەر بۇ ئىلتىماسنى قوبۇل قىلىپ ، دەرھال ئاتلىنىپ ، شەھەر تەرەپكە قاراپ راۋان بولدى .

خاقان ئۆز ئوردىسىدىن بىر ياغاچ مۇساپە يىراقتىچە يوللارغا ۋە سەھرالارغا چىن ماتالىرىدىن پايانداز سالدى . ھەر ئون قەدەمدە بىر قېتىمدىن ياقۇت ۋە جاۋاھىراتلارنى ئىسكەندەرنىڭ بېشىدىن ئۆرۈپ ئەل ئارىسىغا چاچتى . يوللاردا تالايلىغان ئىپارلارنى تۆكتى . خالايىقنىڭ دىماغلىرى ئۇ ئەپارلاردىن خۇش پۇراقلارغا تولدى . ئۇ قاپقارا ئىپار ـ ئەنبەرلەردىن پەلەكنىڭ كۆزلىرى قاراڭغۇلىشىپ كەتكەندەك بولدى . ئىسكەندەر ھەيۋەت ـ ھەشمەت بىلەن چىن شەھىرىگە كىردى . بۇ قېرى پەلەكمۇ بۇ شەھەرنى كۆرۈپ « لەم يەكۈن » ① ئايىتىنى ئوقۇيتتى . بۇ شەھەرنىڭ جەننەت كەبى باغ ۋە ھويلىلىرى ئىسكەندەرنىڭ نەزەرىدىن ئۆتتى . ئۇنىڭ چەك ـ چېگرىسى كۆـ رۈنمەيتتى . شەھەرنىڭ بارلىق تام ، ئىشىك ، دەرۋازا ۋە ئۆي تورۇسلىرىنى چىننىڭ رەسىملىك سايىلىرىنى يېپىپ بېزىگەن بولۇپ ، بۇنداق گۈزەل ۋە نازۇك رەسىملەر ۋە زىننەتلەرنى كىشىنىڭ كۆزى كۆرۈپ باقمىغان ، ئەقلى خىيال قىلىپ باقمىغانىدى . ئىسكەندەر بۇلارنى كۆرۈپ ، شادلانغان ھالدا خاـ قانىنىڭ دەرگاھىغا يېتىپ كەلدى . ئۇ دەرگاھتىن ئېچكىرىگە كىرىپ كېتىۋېتىپ ، ھەر تەرەپتە ئۆزگىچە بىر ئالەمنى كۆرۈپ ، تاماشا قىلىپ ماڭـ

---

① « لەم يەكۈن » ـــ بۇ « يوق » ، « بولمىغان » دېگەن سۆز بولۇپ ، بۇ يەردە تەڭـ دىشى يوق ، بۇنىڭدەك گۈزەل شەھەردىن دۇنيادا ئىككىنچى بىرى يوق دېگەن مەنىدە كەلگەن . بۇ سۆز يەنە قۇرئان ئايىتىگە ئىشارە قىلىپ ئېيتىلغان . « قۇرئان كەرىم » ، مىلـ لەتلەر نەشرىياتى 1986 ـ يىل نەشرى ، 605 ـ بەت 98 ـ سۈرە ، 1 ـ ئايەتكە قارالسۇن .

دى . ئسكەندەر مېگىپ بىر جايغا كەلگەندە ئالدىدا بۇ يېشىل پەلەكتەك خۇش هاۋالىق بىر باغ نامايان بولدى . بۇ باغنىڭ ھەر بىر تال گۈلى گويياكى بىر يورۇق يۇلتۇزدەك پارلاپ تۇراتتى . ئۇنىڭ تاملىرى ئۇستى ـ ئۇستىگە سەكـ كىز قات قىلىپ قويۇرۇلغانىدى . ئۇنىڭ ئىچىدە دەل ـ دەرەخلەر سان ـ سانىاقتىن زىيادە ئىدى . دەرەخلەرنىڭ غولىغا ئالتۇندا ھەل بېرىلگەن ، ئۇنىڭ يوپۇرماقلىرى زۇمرەتتىن ئىدى . دەرەخ شاخلىرى تۆت تامدىن ئېشىپ پەلەككە تاقاشقانىدى . ئۇنىڭ مېۋىلىرى گۆھەر ۋە ياقۇتتەك پارلاپ تۇراتتى . دەرەخلەرنىڭ تۈۋىدە سەۋسەن ۋە ياسمەن گۈللىرى چىمەن ـ چىمەنلەرنى ھاسىل قىلغانىدى . بەنەپشىلەر يەرلەرگە يېقىلىپ يېتىپ كەتكەن ، ئۇنىڭ قېـ لىنلىقى شۇ دەرىجىدە ئىدىكى ، پۇتكۈل زېمىنغا يېشىل چايشاپ سېلىنغاندەك ئىدى . باشقا خۇش پۇراق گۈللەرنىڭ خىللىرى ۋە ھېسابىنى ئېلىشقا سان ۋە سانىاق يېتىشمەيتتى . ھەممە ياق شادلىق بېغىشلىغۇچى خۇش پۇراقلار بىلەن تولغانىدى . كۆكىلەمزار ۋە لالىزارلار كىشىگە خۇددى پۇتكۈل يەر يۈزىگە گۈللۈك يېشىل گىلەمىلەر سېلىنغان ۋە ئۇ گىلەملەرنىڭ ئۇستىگە چېچەكلەردىن كۈمۈش تەڭگىلەر تۆكۈلگەندەك تۇيغۇ بېرەتتى . بۇ گۈلزارلىق باغ ئىچىدە بىر ئالىي ئىمارەت بار ئىدى . ئۇ ئىمارەت يۈكسەكلىكى پەلەك قەـ سىرىدىنمۇ ئېگىز ئىدى . ئۇنىڭ راۋاقلىرىغا بۇلۇت سايىسى چۈشمەيتتى . تاملىرى قار ـ يامغۇردىن نەم كۆرۈپ باقمىغان ، گۈمبەزلىرىگە چاقماق شو ـ لىسى چۈشۈپ باقمىغانىدى . بۇ بىنانىڭ باغلىرى ، تاملىرى ، راۋاقلىرىدىن باشلاپ ھەممە جايلىرى ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن ۋە ئالتۇندىن ھەل بېرىلـ گەنىدى . بىنانىڭ تېگىگە چىنە خىشلىرى بىر ـ بىرىگە جىپسلاشتۇرۇپ ، گۈل چىقىرىپ تىزىلغانىدى . بۇ چاقچۇق خىشلار بىنانىڭ تېگىدە ئاجايىپ گۈزەل نەقىش سەھىپىسى ۋە ھاشىيەسىنى ھاسىل قىلغانىدى . بۇ خىشلار بىلەن بېزەلگەن بىنانىڭ ئىچى خۇددى « چىن ئەيـ نىكى » دەك كىرسىز ، پاك ئىدى . بۇ بىنانىڭ ئىچىمۇ پۈتۈنلەي ئالتۇندىن بېزەلگەن ، ئىشىك ۋە پەنجىرىلىرى گۆھەردىن كۆز قويۇپ زىننەتلەنگەنىدى .

بۇ بىنانىڭ بارلىق تاملىرىغا ماھىر رەسسام ۋە نەققاشلار سۈرەت ۋە نەقىش سىزغان . بولۇپمۇ مانىي رەسسام بۇ رەسىملەرنىڭ كۆپىنچىسىنى ئۆزىنىڭ چەكسىز تالانتىنى ئىشقا سېلىپ سىزىپ چىققاندى . شۇڭا بۇ يەر ئىسمى - جىسمىغا لايىق گۈزەل ۋە نەپىس چىن سۈرەتخانىسىغا ئايلانغان ، ياق ، بەلكى گۈزەللىكتە ۋە زىبالىقتا ئاجايىپ جەننەت قەسىرىنىڭ ئۆزىگە ئايلانغاندى . بۇ قەسىر ئىچىدە ئالىي تەخت ياسالغان بولۇپ ، خاقان ئىسكەندەرنى ئاشۇ تەختكە تەكلىپ قىلدى . ئىسكەندەرمۇ ئۇ تەخت ئۈستىدە خاقان بىلەن بىللە خۇددى ئاتا بىلەن ئوغۇلدەك ئولتۇردى . شادلىق بەزمىسى باشلاندى . خاقان ھەممەيلەننى ئۆز ئورۇنلىرىدا ئولتۇرۇشقا پەرمان قىلدى . تاجدارلار ئورۇن ئېلىپ بولغاندىن كېيىن ، ۋەزىر - ئەمىرلەر ۋە سپاھلار ئورۇن ئېلىشتى . ھېكمەت ئىگىلىرى ۋە دانىشمەنلەر شاھلارنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇشتى . ئەفلاتون ، ئەرەستو ، فەرفۇرىئوس قاتارلىق ئۇچ ئالىم خاقان بىلەن ئىسكەندەرنىڭ يېنىغا ئورۇنلاشتى .

خاقان بۇ جەننەت كەبى قەسىرنى ئەنە شۇنداق قۇسۇرسىز ياساپ ، كەم - كۆتىسىز ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن ، شارابلارنى ، نازۇ نېمەتلەرنى ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇدى . ئۇلار چىن قەدەھلىرى بىلەن بىر - بىرىنىڭ كۆڭلىنى خۇشال قىلماقچى بولۇشتى . ئاردىن دەرھال بىر شوخ چىن گۈزىلى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ، قەدەھنى قولىغا ئالدى . ئۇنىڭ گۈزەللىكىگە ھۇر-لەرمۇ قىزغىنىپ قارىشاتتى . ئۇ ياقۇت سۈيدەك قىپقىزىل شارابنى ئالدى بىلەن ئۆزى ئىچىۋەتكەندىن كېيىن ، يەنە بىر قەدەھ قۇيۇپ ، ئۇنى ئىسكەن-دەرگە كەۋسەر سۈيىنى تۇتقاندەك ئۇزاتتى . ئىسكەندەر ئۇنى خاقان بىلەن تەكلىپ قىلىشىپ ئىچىشتى . شادلىق قەدەھلىرى ئۇچ - تۆت نۆۋەت ئايلان-غاندىن كېيىن ، ئەلنىڭ كۆڭلىگە ئۆزگىچە بىر ئەھۋال يۈزلەندى . شاراب دوستلارنىڭ نېرۋىلىرىنى قىزىتتى . ئاردىن ئەدەب - ھايا كۆتۈرۈلۈپ ، ھەم-مىسى بىپەرۋا بولۇپ كەتتى . سازەندىلەر ناخشا - مۇزىكىلىرىنى سازلاپ ، نەغمە - ناۋاغا چۇشتى . ئاي يۈزلۈك ساقىيلار مەجلىس ئارىلاپ يۈرۈپ ، ئۆ-

زىنىكۇ سۇمبۇل چاچلىرىدىن ئىپار ھىدلىرىنى تارىتىپ قەدەھ تۇتاتتى . بۇلارنى كۆرگەن ھوشيار ئادەملەر ھەرخىل پاراڭلارنى قىلاتتى . مەستلەر بولسا ، ھاي ـ ھۇي دېيىشىپ ، سۇرەن سالاتتى . ئىككى بۇيۇك پادىشاھ بىر ـ بىرىگە ئىلتىجا بىلەن سۆزلىشىپ ، بىر ـ بىرىنىڭ كۆڭلىنى ئالماقتا ئىدى . بىرى يەنە بىرىنىڭ ئېغىزىغا قۇلقىنى يېقىپ سۆز ئاڭلىسا ، يەنە بىرى بىرىنىڭ ئايىغىنى تاۋاب قىلاتتى . بۇ بىرى چىن مەملىكىتىنى ئۇنىڭغا سوۋغات قىلسا ، ئۇ بىرى پۈتكۈل يەر يۈزىنى بۇنىڭغا ھەدىيە قىلاتتى . ئىككى پادىشاھنىڭ بۇنداق ئىجىل ۋە يېقىن سۆھبىتىنى مۇشۇ دەمگىچە ھېچكىم كۆرۈپ باقمىغانىدى . خالايىقلار مەي ئىچىپ ، كەيپى كۆتۈرۈلۈپ ، ھەربىرى خىتا خانىدەك بولۇپ كەتتى . ئۇلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ ئالدىغا پەلەك داستىخىنىدەك داستىخانلار يېيىلدى . ئۇلارنىڭ ئۇستىدە تاۋاق ـ تاۋاقلاردا قەنت ـ گېزەكلەر تىزىلدى . ھەممەيلەن بۇ تاتلىق ـ تۇرۇملاردىن يەپ قانغاندىن كېيىن ، ھەممەيلەن تائام يېيىشكە مايىل بولۇشتى . قەنت ـ گېزەكلەر ئېلىۋېتىلىپ ، ئاش تارتىلدى . پۈتكۈل يەر يۈزى بۇ نازۇ نېمەتلەرگە داستىخان بولدى . يۇز رەڭ ، يۇز قىسما تائاملار ئۈستى ـ ئۈستىلەپ تىزىلدى . توققۇز مىڭ ئات ئۇچسى پۈتۈن پېتىچە پىشۇرۇپ ئېلىپ چىقىلدى . پۈتۈن پېتى پىشۇرۇلغان قوي ئۇچسىنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق بولۇپ ، يۇزمىڭدىنمۇ زىيادە ئىدى . شۇنىڭغا لايىق ئۇششاق ئاشلارمۇ شۇ قەدەر كۆپ تارتىلدىكى ، بۇ پەلەك يەر يۈزىدە مۇنداق ئىشنى ئەسلا كۆرۈپ باقمىغانىدى . بۇ قەدەر نۇرغۇن تائاملاردىن پۈتكۈل خالايىق قانغۇدەك بەھرىمەن بولدى . ئاندىن چىن خاقانى تەختتىن چۈشۈپ ، ئېھتىرام بىلەن ئۆرە تۇردى . ئىسكەندەرمۇ تەختتىن چۈشۈپ ، خاقان بىلەن ئۆزئارا ھالىنى ئېيتىشىپ تۇرغىنىدا ، دۆلەت ئۇلۇغلىرى ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا تۆھپە ۋە پىشكەشلەرنى ئېلىپ كىرىشكە باشلىدى . ئۇلار بۇ سوۋغا ـ سالاملارنى بايان قىلىشقا باشلىدى . خاقان يۈكۈنۈپ ئولتۇردى ، پادىشاھ ئىسكەندەرمۇ يۈكۈنۈپ ئولتۇردى . يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتۈلگەن تۆھپىلەر توققۇز ـ

توقۇزدىن قىلىپ ئېلىپ كىرىلدى . ئىسكەندەر بۇ سوۋغاتلارنى كۆرۈپ خا- قانغا ھەددى ـ ھېسابسىز ئاپىرىن ، ھەشقاللا ئېيتتى . ھەممە تۆھپىلەر خىل ـ خىلى بىلەن ئۆتكۈزۈلدى . ئىسكەندەر بۇلار ئىچىدىن ئىككى سوۋغاتنى ئىنتا- يىن ياقتۇرۇپ قالدى . ئۇلاردىن بىرى ، بىز يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتكەن خوتەن گۈزىلى مەھرۇ ئىدى ، يەنە بىرى ، چىن ئەينىكى ئىدى . خاقان بىر قولىدا چىن گۈزىلىنى ، يەنە بىر قولىدا چىن ئەينىكنى تۇتۇپ ئۇنى ئىسكەندەرگە ھەدىيە قىلدى . سوۋغاتلار تەقدىم قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن ، خاقان ئىسكەندەر بىلەن قايتىدىن تەخت ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇرۇپ ، چىن ئەينەكىنىڭ خاسىيەتلىرىنى بايان قىلىپ ، ئۇزۇن پاراڭلاشتى . ئىسكەندەر بۇ ئەينەكنى بىر پەس كۆرۈپ ، ناھايىتى زوقلاندى ، كۆپ خۇرسەن بولدى . ئاندىن ئۇنى ھېكمەت ئەھلىگە كۆرسىتىپ ، بۇ ھەقتە ناھايىتى كۆپ نەرسە- لەرنى سوردى . ئۇنى قولىدىن چۈشۈرمەي ، ئۇياق ـ بۇياققا ئۆرۈپ كۆردى . بۇ ئىش بىلەن بولۇپ ، ئاي يۈزلۈك گۈزەل مەھرۇنى يادىغا كەلتۈرمىدى . ئىسكەندەر ھېكمەت ئەھلى بىلەن گاھ بۇ ئەينەكنىڭ نەچچە تۈرلۈك خاسە- يىتى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزسە ، گاھى ئۇنىڭ تىلسىمى ھەققىدە پىكىر يۈرگۈزەتتى .

ۋاقتىكى ، كەچ كىرىپ ، قۇياش ئەينىكى ئالەم كۆزىدىن پىنھان بولدى . جاھان خەلقى قاراڭغۇلۇققا دۇچار بولدى . ئىسكەندەرمۇ مەي ئىچىشنى توختاتتى . چۈنكى شاھلارنىڭ مەست بولۇپ قېلىشى ئىنتا- يىن يامان ئەھۋالدۇر . ئىسكەندەر ئەھۋالنى پەملەپ ، ئۆز ئوردىسىغا قايتىش قارارىغا كەلدى . ئۇلار زىياپەتنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ، قايتىشقا ئاتلاندى . خاقانمۇ ئىسكەندەرگە ھەمراھ بولۇپ ، ئۇنى ئاتا ئۆز ئوغلىنى مۇھاپىزەت قىلغاندەك قورۇقداپ ، ئۆز لەشكەرلىرى جايلاشقان ئورۇنغا يەتكۈزۈپ قويدى . ئاندىن تەۋەززۇ بىلەن خوشلىشىپ ، قايتىپ كەلمەكچى بولدى . ئەمما ئىسكەندەر خا- قانغا تەھسىن ۋە تەشەككۈر بىلدۈرۈش ئۈچۈن ، يەنە بىر سائەت سۆھبەت

ئۇيۇشتۇردى . بۇ سۆھبەتتە كاتتا زىياپەت بېرىپ ، خاقانلىقنى ئىلتىپاتىغا رەھمەت ـ ھەشقاللا ئېيتتى . تۆۋەندىكىلەر ئاشۇ زىياپەت بېغىنىڭ ساقىينامىسىدۇر . **ساقينامه :**

كەتمۇر ، ساقى ، ئول كۆزگۈنى رو بەروي ،
كى كافۇر تەبئ ئولغايۇ مۇشك بۇي .
دىماغىمده چىن مۇلكى سەۋداسىدۇر ،
بۇ يەڭلىغ مەي ئانىڭ مۇداۋاسىدۇر .
مۇغەننىي ، ئۇلۇغ يەر ھەۋاسىنى تۇز ،
نەيۇ چەڭگۇ بەربەت نەۋاسىنى تۇز .
مېنى بىر نەۋا بىرلە خۇشھال قىل ،
جەھان فىكرىدىن فارىغۇل بال قىل .
نەۋائى ئىچىپ مەي ، ئىشتىكىل سۇرۇد ،
كى بەس بۇۋەفادۇر سىپىھرى كەبۇد .
كى خاقانغە گەر جۇز جەفا قىلمادى ،
سىكەندەرغە داغى ۋەفا قىلمادى .
بۇ سىددىققە ھەم تۇت ئانىكدىن نەۋا ،
بۇ ئالەم ئىشدۇر ھەمە بۇۋەفا .
ھەمە بۇۋەفا . جەھان شاھلارىغە ۋەفا قىلمادى ،
سىكەندەرغە ، خاقانغە ھەم قىلمادى .
كېتۇر گىل پەياپەيكى بىخۇد ئولاي ،
كى بىخۇدلۇقدىن سىكەندەر بولاي .
مۇغەننىي ، نەۋا چەك خاقانى چىن ،
نە رۇمى قالۇر ھىندۇ ماچىنۇ چىن .

زىيارەت بېغىنىڭ سەرۋىدەڭ كىشىلىرى ھەققىدە . ئۇلار خىزمەت كەمىرىنى غۇنچىدەك چىڭ باغلاپ ، گۈلدەك ئوچۇق يۈزلىرى بىلەن سېخىيلىق داستىخانلىرىنى دائىم ئېچىپ تۇرىدۇ . ئۇلارنىڭ مېھمانلىرى مەيلى قاغا بولسۇن ياكى پاختەك بولسۇن ۋە ياكى بۇلبۇل بولسۇن ، ھەممىسى ئۆز ھالىغا يارىشا شادلىق ۋە ناۋا تاپالايدۇ . بۇ خىل كىشىلەر ئارتۇقچە توقلۇقتىن پاك ۋە زىيادە ئىشتىھادىن يىراقتۇر

نېمىدېگەن ياخشى كىشىلەر ـ ھە ؟ ئۇلار ھەمىشە ساخاۋەتتىن باشقا ئىش قىلمايدۇ . ئالەمنىڭ يورۇق چېھرىنى پەرۋايىغا ئالمايدۇ . ئۇلار ئۆزىنى بۇ زامانىنىڭ مېھمىنى دەپ بىلىدۇ . شۇنداقلا بارلىق زامان ئەھلىنى ئۆزىنىڭ مېھمىنى دەپ قارايدۇ . ئۇلارنىڭ كۆلىمىسىگە ھەرقانداق ئىنسان مېھمان بولۇپ كەلسە ، جان ۋە دىلى بىلەن ئۇنىڭ كۆڭلىنى خۇشال قىلىپ ، قورسىقىنى تويغۇزمىغۇچە ئۆزىنىڭ روزىسىنى سۇندۇرمايدۇ . بەلكى تەڭرىنىڭ دوستى ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامدەك ساخاۋەت داستىخانلىرىنى ئېچىپ ، مېھمانىنىڭ ئالدىدا ئايدەك نانلارنى سۇندۇرىدۇ . ئۇلارغا مېھمانسىز يېگەن ھەر قانچە لەززەتلىك تائاملارمۇ زەھەردەك بىلىنىدۇ . مېھمان بىلەن يېگەن قۇرۇق نان جەننەت نېمىتىدىن زىيادىرەك كۆرۈنىدۇ . ئۇلار مېھمانىنى كۆرگەن ھامان ئىنتايىن خۇش مۇئامىلە ۋە ئوچۇق چىراي بىلەن مەرھەمەت ۋە ياخشىلىق ئاـ دەتلىرىنى بەجا كەلتۈرىدۇ . قىزىلگۈلدەك ئېچىلىپ ، گۈلدەك داستىخانلارنى يايىدۇ . مېھمان داستىخانغا قول سۇنسا جان ـ دىلى بىلەن مىننەتدار بولۇپ تۇرىدۇ ، تاكى مېھمانىنى تويغۇزمىغۇچە ئۆزىنى تويغۇزۇشنى ئويلىمايدۇ . مېھمان قول ئۈزاتمىغىچە ئۆزى قول سالمايدۇ . ئۇلارنىڭ مېھمىنى پادىشاھ بولسۇن ياكى گاداي بولسۇن ، ھەممىسىگە ئۆزىنىڭ ھالىغا يارىشا مېھماندارچىلىق قائىدىسىنى ئادا قىلىدۇ . پادىشاھقا شېرىن تائاملارنى قويۇپ ، گاداي كەلسە قۇرۇق نان قويىدىغان ئىشنى قىلمايدۇ . چۈنكى بۇ بىرى پادىشاھ ، ئۇ بىرى گاداي بولسىمۇ ، لېكىن ھەر ئىككىلىسى تەڭرىنىڭ بەندىـ

سىدۇر . تەڭرى ئالدىدا ئىككىلىسى باراۋەردۇر . ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ كۆپىنچىسى قارىماققا پاراكەندە ھالەتتە كۆرۈنىدۇ . كېيىم ـ كېچەكلىرىنمۇ ئارتۇقچە بېزىپ كەتمەيدۇ . ئۇلار كۆڭۈل مەملىكىتىنىڭ پادىشاھلىرىدۇر . يوشۇرۇن سىرلاردىن خەۋەردارىدۇر . ئۇلارنىڭ ھىممىتى ئالدىدا بۇ يۇكسەك ئاسمانمۇ پەستۇر . ئۇنداق كىشىلەر سېزىلسە شاھلارمۇ ئۇلارنىڭ ئايىغىغا باش قويىدۇ . تەڭرى ئۇلارنى شۇ قەدەر ئەزىز قىلغان تۇرسا ، پاراكەندە ئەھۋالىغا قاراپلا خار كۆرۈشكە بولامدۇ ؟ ئاقىل كىشىلەر ئەگەر مېھماندوست بولىدىغان بولسا ، ئۇلارنى ھەرگىز پەس كۆرمەيدۇ . كىشىلەرنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتى پىنھاندۇر . ئۇلارنىڭ قانداق كىشى ئىكەنلىكى كۆزدىن يىراق . ئەقىلمۇ بۇنى بىلىشكە ئاجىزدۇر . ساخاۋەت ئىگىلىرى ئۆتكۈر كۆزلىرىنى ھەر تەرەپكە كەڭ ئېچىپ ، ھەممىنى تەڭ ـ باراۋەر كۆرۈشى كېرەك . قۇياشتەك ھەممە كىشىگە ئوخشاش چىراي ئېچىشى ، نۇرلىرىنى جاھانىنىڭ ھەممە يېرىگە تەڭ ۋە بىر تەكشى چېچىشى لازىم . قۇياش مەيلى ئالتۇن قەسىر بولسۇن ياكى ۋەيرانە خارابە بولسۇن ھەممىسگە ئوخشاشلا نۇر چاچىدۇ .

ھەمىيلەنگە ئايانكى ، مېھماندارچىلىقتا نەچچە خىل ئىللەت بار . ئۇلاردىن بىرى شۇكى ، ئەگەر بىرەر باي ۋە ئىمتىيازلىق كىشى سېنىڭ ئۆيۈگە مېھمان بولۇپ كېلىپ قالغۇدەك بولسا ، ئۇلارغا ھەددىدىن زىيادە ئىسراپچىلىق قىلىسەن . مېھماندارچىلىق بىلەن ئۆزۈڭنى كۆرسىتىش ۋە نام ـ شۆھرەت قازىنىشنى كۆزلەپ بىر مېھمانغا ئون قوينى ئۆلتۈرۈپ ، قەنت ـ گىزەك ۋە نازۇ نېمەتلەر بىلەن قوشۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا تىزىسەن . ئۇ كىشى بۇلارنى بەرىبىر يەپ بولالمايدۇ . سەن بۇلارنىڭ ھەممىسنى ئاشۇ يالغۇز كىشىگە يېدۈرمەكچى بولۇپ ، سۆزۈڭ ، كۆزۈڭ ۋە قوللىرىڭ بىلەن ھە دەپ تەكلىپ قىلىسەن ، زورلايسەن . تاماقنىڭ تەرىپلىرىنى قىلىپ ، ئالدىغا قويۇۋېرىسەن . ئىنساپ بىلەن ئويلاپ باق ، بۇنداق قىلساڭ قانداق بولغىنى . بۇنچىۋالا كۆپ يېمەكلىك بىلەن داستىخان ھازىرلايدىغانغا سېنىڭ ئۆيۈڭ شەيخ لوقمانىنىڭ مازىرى ئەمەس ، سەنمۇ ئۇ مازارنىڭ شەيخى ئەمەسقۇ ؟ نېمە

ئۇچۇن تەڭرىنىڭ بەرگەن مېلىنى ئورۇنسىز ئىسراپ قىلىپ ، غازاڭلاردەك بۇزۇپ چاچىسەن ؟! گەرچە تەڭرى : « كۆلۈڭ ۋە ئەشرەبۇ » (يەڭلار ، ئىچىڭلار) ① دېگەن بولسىمۇ ، لېكىن يەنە : « ۋەلا تەسرىغۇ » (ئىسراپ قىلماڭلار) ② دەپ ئاگاھلاندۇرغان ئەمەسمۇ . ئۇ مېھمانغا يالۋۇرۇپ زەھەر يېگۈزمەنغانغا ، ئۇ ساڭا نېمە يامانلىق قىلغان . سېنىڭ ئۇ مېھمانغا يېگۈزگەن ھەر بىر لوقما تامىقىڭ ئۇنىڭغا بىر لوقما زەھەرگە ئايلىنىدۇ . بۇنداق زەھەر-دىن ئۇ مېھمان ھېچقاچان ياخشىلىق كۆرمەيدۇ . بۇنداق زىيانكەشكە بىر خىل شۇملۇق ، بەلكى ئىنتايىن زور ئاپەتتۇر . ئەقىل ئىگىلىرى بۇنداق مېھماندار-چىلىقنى تولىمۇ يامان كۆرىدۇ . يەنە بىر ئىللەت شۇكى ، ئۆيۈڭگە قاچانكى بىرەر ئاجىز ۋە زەئىپ مېھمان كەلسە ، ئۇنىڭغا بىر لوقما بېرىشنىمۇ راۋا كۆر-مەيسەن . ئۇ مۇساپىر ئاچلىقى ۋە ئىشتىھاسى ئۇنىڭ ئىچىنى كۆيدۈرگەن تەقدىردىمۇ ئۇنىڭغا مېھماندارچىلىق يوسۇنىنى بەجا كەلتۈرۈشكە رايىڭ بار-مايدۇ . ئۇنىڭ كۆڭلىنى بىرەر ۋاخ تاماق بىلەن خۇش قىلىشنى خالمايسەن . ھەتتا سېنىڭ بېخىللىقىڭ شۇ قەدەر چەكسىزكى ، كەلگەن مۇساپىرنى قۇپ-قۇرۇق ياندۇرۇشتىنمۇ ئار ـ نومۇس قىلمايسەن . سېنىڭ بۇنداق بېخىللىقىڭ ئورۇنسىز بۇزۇپ ـ چاچقاندىنمۇ يامانراق قەبىھلىكتۇر .

مېھماندارچىلىقنىڭ قائىدىسى شۇكى ، كەلگەن مېھمان مەيلى ياخشى بولسۇن ياكى يامان بولسۇن ، شاھ بولسۇن ياكى گادای بولسۇن ھەممىسگە بىرخىل خۇش مۇئامىلە قىلىش ، ئىللىق چىراي بىلەن ئۇلارنى خۇشال قىلىش كېرەك . ئاندىن ئۇلارنى مېھمان قىلغاندا بەك ئىسراپخورلۇقمۇ قىلمىغىن . مېھ-مانغا بەك قاتتىقلىقمۇ قىلمىغىن . مېھمانغا لايىق كەلگۈدەك ھەرقانداق نېمەڭ بولسا ئۇنى ئۆز ھالىغا يارىشا سەرپ قىلغىن . تاپقىنىڭنى مېھمانىنىڭ ئالدىغا ئوچۇق چىراي بىلەن كەلتۈرگىن . لېكىن مېھماندىن ھېچ نەرسە تەمە قىلمىغىن . ئىللىق ، ئوچۇق چىرايىڭ بىلەن مېھمانىنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى

---

① ② « قۇرئان كەرىم » مىللەتلەر نەشرىياتىنىڭ 1986 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى ، 7 ـ سۈرە « ئەئراف » 31 ـ ئايەتكە قارالا

قـلـغـن . بـۇ ھەقتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام نۇرغۇن ھەدىسلەرنى ئېيتقان . پـەيـغـەمـبـەر ئەلەيھىسسالام : « ئەكرىمۇز ـ زەيفە ژەئىن كـانـە كـافىرەن » (سـىلەرگە مېھمان بولغۇچى كىشى كاپىر بولغان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭغا ئىززەت ـ ئىكـرام قـلـىڭلار) دېگـەن . ھەمـمە مېھمانغا ئوتتۇرىچە ھالەتتە داستىخان سـېلىنغىنى ئەلادۇر . پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : « خەيرۇل ئۇمۇرى ئەۋسە تۇـ ھا » (ھەرقـانـداق ئـىشـنـىڭ ئوتـتـۇراھال بـولـغـنـى يـاخـشـى) دېگەن . مـېـھـمـانـدارچـىلىقنى مۇشۇ قائىدە بويىچە تۇزسە ، ئۇنىڭدەك كىشىگە ئاپىرىن ئېيـتـسـا بـولـمـدۇ . بـۇنـداق كـىشى ئالەمدە كەم تېپىلىدۇ . ئەگەر تېپىلغان تـەقـدىـردە ، ئۇنـى جاھاننىڭ دانىشمىنى ، تەكرىنىڭ پېقىن بەندىسى دېيىشكە بولىدۇ .

بەھرام گورنىڭ ھېكايىتى . بەھرامنىڭ چېدىرىدا ئولتۇرىدىغان كىشىلەردىن ئۆچ ئادەمنىڭ ئۆيىگە مېھمان بولۇپ كىرگەنلىكى . ئۆي ئىگىلىرىدىن بىرى ئىسراپخور ، يەنە بىرى پىخسىق بولغاچقا ، ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى تاپا ـ تەنە ۋە يامان كۆنگە قالغانلىقى ، يەنە بىرەيلەن ئۆز ھالىغا يارىشا نورمال مېھماندارچىلىق قىلغانلىقتىن بەھرام گورنىڭ ئادالىتىدىن قارۇندەك باي بولغانلىقى

نـەقـىل كـەلتۇرۇلىشىچە ، پادىشاھ بەھرام گور بىر كۈنى ئوۋ ئوۋلاشقا چـىقـىپـتـۇ . ئۇ بىر قۇلۇنىنى قوغلايمەن دەپ ئۆز لەشكەرلىرىدىن يىراقلىشىپ كـېـتـىپتۇ . ئۇ قوغلا ـ قوغلا ئاخىر بىر مەھەللىگە يېتىپ كەپتۇ . ئۇ يەردە بىر ـ قانچە چېدىر ئۆيلۈك كىشى بار ئىكەن . ئۇ چېدىرلارنىڭ قېشىدا بىر دەرەخ بار ئىكـەن ، بـەھرام گـور ئاشـۇ دەرەخنىڭ سايىسىگە كېلىپ ئاتتىن چۈشۈپتۇ . ئاندىن چېدىر ئىگىلىرىدىن ئۆچ كىشىنى تېپىپ :

ـــ مـەن ھازىر سىلەرنىڭ مەھەللىگە مېھمانمەن . مەزە بولسا ئاچچىقىپ ، مـېنى مېھمان قىلىڭلار . مەن سىلەرنىڭ ياردىمىڭلار بىلەن قورسىقىمنى ئازراق توقلىۋالاي ، ـــ دەپتۇ .

چـېدىر ئىگىلىرىدىن بىرى ھەددىدىن ئارتۇق بېخىل ۋە ھىممىتى پەس

كىشى ئىكەن . شۇڭا شاھنىڭ ئېھتىياجى ۋە ئىلتىماسىغا قىلچە پىسەنت قىلماپتۇ . يەنە بىرى ھەددىدىن زىيادە ئىسراپخور ۋە بۇزۇپ ـ چاچىدىغان كىشى ئىكەن . شۇڭا ئۇ كىشى شاھ بەھرامنى مېھمان قىلىش ئۈچۈن بىرقانچە قوينى ئۆلتۈرۈپ كاتتا زىياپەتكە تەييارلىق قىلىشقا باشلاپتۇ . بىراق ئۇ كىشىنىڭ ئېسىل تائاملىرى تەييار بولۇپ بولغۇچە ، ئاچلىق ئازابى شاھ بەھرامنىڭ مېڭىسىدىن تۇتۇن چىقىرىۋېتىپتۇ . ئۇ كىشىنىڭ كاتتا نازۇ نېمەتلىرى بۇگۈن پىشىدىغاندەك ئەمەس ئىكەن . بىراق يەنە بىر كىشى ناھايىتى ئەقىللىق ، دانىشمەن ئادەم ئىكەن . ئۇنىڭغا ئەقىل ـ پاراسىتى يولباشچى بولۇپتۇ ـ دە ، شاھ بەھرامنى ئۆز چېدىرىغا باشلاپ ، ئۇنىڭ ئالدىغا دەرھال بىرنەچچە نان بىلەن بىر ئاياق قېتىقنى ئەكەپتۇ . ئۇ كىشى شاھنى مەزەگە تەكلىپ قىلىپتۇ . شاھ بەھرام بۇ مەزەدىن قانغۇدەك يەپ ، بىتاقەتلىك ۋە ئاچلىق ئازابىدىن قۇتۇلۇپتۇ . راھەتلىنىپ ئارام ئاپتۇ . بەھرام گور بىر پەستىن كېيىن مەزە قويغان كىشىگە ناھايىتى كۆپ ئالتۇن ، كۆمۈش ۋە خەزىنە ـ دەپىنىنى بېرىپ ، ئۇنى ئەزىز ۋە مۆھتەرەم قىلىپتۇ . كۆڭلى پەس بېخىل كىشىنىڭ قاتتىق دەككىسىنى بېرىپ ، ئۇنى سەگىتىپ قويۇپتۇ . ئورۇنسىز بۇزۇپ ـ چاچىدىغان ئىسراپخور كىشىگە ھەددى ـ ھىسابسىز تەنە ۋە كىنايىلەرنى قىلىپ ، ئۇنىڭ بۇزۇپ ـ چاچقان مۈلكىنى تۆلەپ بېرىپ ، قايتىپ كېتىپتۇ . سەن بۇ ئۇچ كىشىنىڭ ئەھۋالىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرگىن ، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا قانچىلىك پەرق بار ؟ بەھرام گورنىڭ بۇ قىلغىنى ئىنتايىن توغرا ۋە ئادىل بولغان .

ھېكمەت . ئىسكەندەرنىڭ ئەرەستودىن : « زىياپەت داستىخىنىنى قانداق ئاچقان ياخشى ، ھۈرمەت سۆيرىسىنى قانداق يايغان ئەلا ؟ » دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى ، دانىشمەن ھېكمىنىڭ بۇ ھەقتە توختىلىپ ، ھېكمەت يېمەكلىكلىرىدىن ئىسكەندەرنى بەھرىمەن قىلغانلىقى

ئىسكەندەر ئەرەستودىن مۇنداق سوئال سورىدى :

ـــ ئەي دانىشمەنلەرنىڭ پېشۋاسى ، زىياپەت ئۆتكۈزۈشنىڭ توغرا

ئۇسۇلىنى سۆزلەپ بەرسەك . بۇ ھەقتە كۆپ كىشىلەر ، نۇرغۇن مەزھەپ ۋە مىللەتلەر ناھايىتى نۇرغۇن تىرىشچانلىقلارنى ۋە تالاش ـ تارتىشلارنى قىلغان بولسىمۇ ، ئاخىر ھەممە مەزھەپ ۋە مىللەتتە مېھماننى ھۆرمەتلەش بىر خىل ئورتاق ئادەت بولۇپ قالغان . قارىشىڭچە قانداق زىياپەت ھېكمەت قائىدىلىرىگە ئۇيغۇن ۋە كەم ـ زىيادىلىكتىن خالىي بولغان بولىدۇ ؟

ئەرەستو شاھقا دۇئا قىلغان ھالدا مۇنداق جاۋاب بەردى :

ـــ مېھمانىنىڭ مەيلى يېمەكلىك بولسۇن ياكى باشقا نەرسىگە ئېھتىياجى بولسۇن ، ئۇنى دەرھال ئۆز ھەللىسىدە تەييارلاپ ، خونغا ئېلىپ ، مېھمان ئالدىغا ھازىر قىلىش شەرت . ئېلىپ كەلگەن ئۇ نەرسە بەك ئاز بولۇپمۇ قالمىسۇن ، كۆپ بولۇپمۇ كەتمىسۇن .

ـــ بۇ ئىش ناھايىتى ئاسان ، ـــ دېدى ئىسكەندەر ، ـــ بىراق بۇنداق ئاددىي قائىدە ـ يوسۇندىن شان ـ شەۋكىتىگە ئارتۇقچە نۇقسان يېتىپ قالماسمۇ ؟

ئەرەستو سەل ئويلىۋالغاندىن كېيىن مۇنداق ھېكمەتنى بايان قىلدى :

ـــ بۇيۇك تەڭرى سېنىڭ مەرتىۋەڭنى بارغانسېرى يۇقىرى قىلىپ ، پۈتكۈل خالايىقنى ساڭا باش ئەگدۈرسۇن . شۇنى بىلىشىڭ كېرەككى ، پۈتكۈل خالايىقنىڭ يېمەك ـ ئىچمىكىگە شاھلار مەسئۇلدۇر . ئارتۇق بېرەمدۇ ، زىيادە بېرەمدۇ ئۆزىنىڭ ئىختىيارى . ئەمما كەم ـ زىيادە قىلىش ھەر ھالدا ياخشى ئەمەس . پادىشاھلار ئەگەر ئۆز شەۋكىتىمنى ئاشۇرىمەن دەپ زىياپەت ئۆتكۈزۈپ ، پۇقرالارنىڭ رىزقىغا زىيان سالسا ، ئۇلارغا قىيىنچىلىق ۋە موھتاجلىق كەلتۈرسە ، بۇ پاسىقلىقتۇر . ئەگەر خالايىققا تەقسىم بولغان رىزقىدىن ئارتۇق سەرپ قىلىپ ، ئۇلار ئالدىدا شان ـ شەۋكىتىمنى تىكلەيمەن دەپ خىيال قىلسا ، ئورۇنسىز بۇزۇپ ـ چېچىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئۇلۇغلۇق ۋە كاتتىلىقىنى كۆز ـ كۆز قىلماقچى بولسا ، بۇمۇ ياخشى خىيال ئەمەس . مىڭ دەرەم پۇل خەجلەيدىغان يەرگە ئىككى مىڭ دەرەم پۇل خەجلەپ ، ئۆزىنىڭ ھۆرمىتىنى ئاشۇرماقچى بولغانلىق ، ئەمەلىيەتتە ئۆزىنىڭ ئىززەت ـ ئابرويىنى

يەرگە ئۇرغانلىقتۇر . شاھلار ئۆزلىرىنىڭ شان ـ شەۋكىتىنى ئاشۇرىمەن دەپ-سە ، پۇقرالارغا ياخشىلىق قىلىشى ، ئۇلارنىڭ ئورتاق مەنپەئەتلىك ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈشى ، خەلقە زۇلۇم قىلماي ، ئادىللىق بىلەن ئىش ئېلىپ بېرىشى كېرەك . پۇقرالارنىڭ رىزقىمۇ مۇشۇنداق قىلغاندا كۆپىيىدۇ . زىيانپەتنىڭ توغرا يولى ئەنە شۇ . كىمكى ئەقىل ـ پاراسەتكە ئىگە بولغان بولسا ، زىيانپەتنى ئاشۇ توغرا ئۇسۇل بويىچە ئېلىپ بارىدۇ .

ئەرەستو شۇ سۆزلەردىن ، ھېكمەت بايان قىلىشنى توختاتتى . ئىسكەندەر خۇشال بولۇپ ، بۇ ھېكمەتكە رىنى قوبۇل قىلدى .

ئىسكەندەرنىڭ ھۆكۈمالار بىلەن بىرلىشىپ ، پەلەكنىڭ يوشۇرۇن سىرلىرى ۋە ئالەمنىڭ پىنھان خۇسۇسىيەتلىرىنى ئاشكارا ۋە روشەن قىلىش ئۈچۈن ، كۈندەك يارقىن ئۇستۇرلاب ① ۋە قۇياشتەك پارقىراق ئەينەك ياساپ چىققانلىقى ، ئۇنىڭ بۇ ئىككى قۇياش مىسال تۆھپىدىن مەمنۇن بولۇپ ، يەنە ئىككى نەپەر قۇياش يۈزلۈك گۈزەلنىڭ ۋىسالىغا مايىل بولغانلىقى ، بۇ جەھەتتە توي تەييارلىقى ۋە ۋىسال تەنتەنىسىگە تۈنۈش قىلغانلىقى ، ئۆزىنىڭ يۈكسەك ئاسماندەك بارگاھىنى رەۋشەنەكنىڭ نۇرى بىلەن يورۇتۇپ ، مېھرىنازنىڭ شولىسى بىلەن پارلاتقانلىقى

چىن سۆزەتلىرىنىڭ مۇئەللىپى بۇ سەھىپىگە مۇنداق سۆزەتلەرنى سىزدى :

ئەلقىسسە ، خاقان ئىسكەندەرگە مايىل بولۇپ قالدى . ئۇنى چىن شەھرىگە ئورۇنلاشتى ، بۇ قىشنى مۇشۇ يەردە ئارام ئېلىش ۋە مەي ـ شاراب ئىچىپ خۇشال ـ خۇراملىق بىلەن ئۆتكۈزۈشكە تەكلىپ قىلدى . ئىسكەندەرمۇ خاقانىنىڭ ئىلتماسىنى قوبۇل قىلدى . كۆڭلىنى خۇشال تۇتۇپ ، چىن مەملىكىتىدە قىشلاش ئۈچۈن قېپقالدى . ئۇ گاھى خاقان بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ ئوردىدا بولسا ، گاھى شىكارغا چىقىپ ، چىن كېيىكلىرىنى ئوۋلايتتى . بەزىدە

---

① ئۇستۇرلاب ـــ قۇياش ۋە يۇلتۇزلارنىڭ ئورنى ۋە ئېگىزلىكىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب .

نەغمە ـ ناۋا بىلەن شاراب بەزمىسى تۈزۈپ ، مەي ئىچىپ شادلانسا ، يەنە بەزىدە ھېكمەت ئەھلى بىلەن بىللە كىتاب كۆرۈپ ، تۇرلۇك ئىلىملەرنىڭ ئۇستازلىرى بىلەن ئىلىم ـ ھېكمەتلەرنى مۇلاھىزە قىلاتتى . يەنە بەزى چاغلاردا خاقان سوۋغات قىلغان چىن ئەينىكىنى تاماشا قىلىپ كۆڭۈل ئاچاتتى . ئۇنى ئۆزىدىن يىراق قىلماستىن ، تەخت ئۈستىدە تۇتۇپ ئولتۇراتتى . دەۋا ـ دەستەكلەرنى سورايدىغان چاغدا چىن ئەينىكىنى دەۋاگەرلەرگە ئۈدۈل قىلىپ تۇتاتتى . بۇ ئەينەكتە راست سۆزلىگۈچىنىڭ يۈزى ئېنىق چىقاتتى . يالغان ئېيتقان كىشىنىڭ يۈزى كۆرۈنمەيتتى . ئەگەر كۆرۈنگەن تەقدىردىمۇ ئىنتايىن غۇۋا ياكى قاپقارا كۆرۈنەتتى . ئىسكەندەر بۇ خىل ئەھۋالدىن ھەيران ئىدى . ئۇنىڭ ئالىملىرىمۇ بۇ ئەينەككە ھەيران ئىدى . يەنە شاھانە بەزمە تۈزۈلگەندە يەنە شۇ ئەينەكنى ئوتتۇرىدا قويۇپ ، ئۇنىڭ تاماشىسىنى كۆرەتتى . ياخشى نىيەتلىك ۋە ئەدەبلىك كىشىلەر مەي ئىچسە ، ئۇ ئەينەكتە ئۇلارنىڭ چىرايى يۇز ھەسسە چىرايلىق بولۇپ كۆرۈنەتتى . ئەگەر بەتنىيەت ۋە ئەدەبسىز كىشىلەر مەي ئىچىپ مەست بولسا ، ئۇلارنىڭ يۈزلىرى ئەينەكتە بەتبەشىرە بولۇپ ، ياكى سوزۇنچاق ، ياكى يايپاق ، ياكى چوڭ ، ياكى كىچىك بولۇپ كۆرۈنەتتى . ئۇنداق كىشىلەر بەزمىدە شەرمەندە بولۇپ قالاتتى . ئىسكەندەر بۇ خىل خاسىيەتلەرنى كۆرۈپ ، بۇ چىن ئەينىكىگە شۇ قەدەر مەھلىيا بولۇپ كەتتىكى ، ئۇنى تىل بىلەن تەرىپلەش قىيىن ئىدى . ئۇ ھەيرانلىق بىلەن بۇ ئەينەكنىڭ خاسىيەتلىرى ھەققىدە پىكىر يۈرگۈزەتتى . قانچە پىكىر ـ قىياس يۈرگۈزگەنسېرى ، ئۇنىڭ ھەيرانلىقى شۇنچە ئارتاتتى . بۇ ئەينەكنى چىنىنىڭ ھېكمەت ئىگىلىرى بىلىپ يېتىپ ، ئەنە شۇنداق تىلسىملىق قىلىپ ياساپ چىققانىدى . بىراق ئىسكەندەر ۋە ئۇنىڭ ھۆكۈمالىرى بۇنىڭ سىرىنى بىلەلمىدى .

بۇ ئىشلاردىن كېيىن ، ئىسكەندەر ئۆز كۆڭلىدە : « مېنى بۈيۈك تەڭرى شۇنچە كۆپ ئىلىم ـ ھېكمەتكە ئىگە قىلدى . يەنە يۈزلىگەن ھۆكۈمالار خىزمىتىمدە بولۇۋاتىدۇ . ئۇلارنىڭ ھەر بىرى كامالەتكە يەتكەن ئا-

لىم ، ھەممىسى ۋايىغا يەتكەن دانا كىشىلەر . ئۇلارنىڭ ئالدىدا پەلەك سىرلىرىنىڭ مۇشكۈللىرىمۇ ئاساندۇر . شۇنداق تۇرۇقلۇق ، مەنمۇ نېمىشقا ھېكمەت ئەھلى بىلەن بىرلىكتە بىرەر ئىش قىلمايمەن . مەنمۇ پىكىر يۈرگۈزۈپ ، بۇ چىن ئەينىكىنى بېسىپ چۈشكۈدەك بىرەر تىلسىمنى پەيدا قىلاي » دەپ خىيال قىلدى . ئۇ ھېكمەت ئەھلىنى چاقىرتىپ بۇ ئىش ھەققىدە مەسلىھەتلەشتى . ھۆكۈمالار دۇئاغا قول كۆتۈرگەن ھالدا مۇنداق دېدى :

ـــ ئەي پەلەكتەك ھەشىمەتلىك پادىشاھ ، سەن بۇ ئىشقا قاچان ئەمىر قىلساڭ ، بىز شۇ ھامان تۇتۇش قىلىپ ، ئىلىم ـ ھېكمەت بىلەن تىلسىم ئىشلەپ چىقىمىز . بىزنىڭ ياسىغانلىرىمىز بۇ چىن ئەينىكىدىن ياخشىراق بولىدۇ .

شۇنىدىن كېيىن ھېكمەت ئىگىلىرى ئىككى جامائەت بولۇپ بۆلۈنۈپ ، ئىككى ئىشقا تۇتۇش قىلدى . ئەفلاتون ، سوقرات ، ھۇرمۇس ، بەلىناس باشچىلىقىدا ئىككى يۈز ھۆكۈما بىر تەرەپ ، ئەرەستو ، بۇقرات ، ئەرشىمەند باشچىلىقىدا ئىككى يۈز ئۆلىما يەنە بىر تەرەپ بولدى . جەمئىي تۆت يۈز ئالىم كېچە ـ كۈندۈز تىنىم تاپماستىن كېڭەش ـ مەسلىھەت قىلىپ ، بۇ ئىشقا تۇتۇشتى . ئىسكەندەرمۇ ئۇ ئىككى ئارىدا ئارام تاپماستىن ئالىملارغا مەدەت بەرمەكتە ئىدى . ئۇ ئىككى جامائەتتىن بىرى ئاسمان سىرلىرىنى بىلدىغان ئالىملار ئىدى . يەنە بىرى يەر يۈزىنىڭ ھەقىقەتلىرىنى ئىگىلىگەن دانىشمەنلەر ئىدى . شۇ بۇ ئىككى جامائەتتىن بىرى ئەقىل ـ پاراسىتىنى ئىشقا سېلىپ ، پولاتتىن بىر يۇمىلاق ئەينەكنى ياساپ چىقتى . يەنە بىر جامائەت ئاسمان ھەقىقەتلىرى ۋە سىرلىرىغا تەدبىقلاپ ، پۈتۈن ئىستېداتىنى ئىشلىتىپ ، مىستىن بىر دۇگىلەك ئۇستۇرلابىنى قۇراشتۇرۇپ چىقتى . ئىسكەندەر ھەر ئىككىلا تەرەپكە يارەدەم بەردى . ئۇ ئالىملارنىڭ بەزى تەكلىپلىرىنى قوبۇل قىلىپ ، يەنە بەزى لايىھىلەرنى رەت قىلىپ ، بەزى ئىشلار ھەققىدە ھەممە ئالىملارنىڭ پىكىرىنى ئېلىپ ، بەزىلىرىگە ئۆزى مەسلىھەت بېرىپ ، ئاخىر بۇ ئىشنى تاماملىدى .

ئەلقىسسە ، ھۆكۈمالار ئىسكەندەر ھۇزۇرىدا بۇ ئاجايىپ ئىككى نەر-

سىنى تەييار قىلدى . ئۇنىڭ بىرى ئۇستۇرلاب ، يەنە بىرى ئەينەك ئىدى . ئۇلار بۇ ئىككى مۆجىزىدىن ئالەم خەلقىنى ياخشى تەرەپكە يېتەكلىدى . ئۇستۇرلابتىن پەلەك ئىشلىرىنىڭ ئاسان بولىدىغان قائىدە قانۇنلىرى نامايان بولاتتى . پەلەكنىڭ ئۆزۈنلۈقى ، كەڭلىكى ۋە باشقا نۇرغۇن ئەھۋاللار بۇ ئۇستۇرلابنى كۆرگەن كىشىگە ئېنىق مەلۇم بولاتتى . بۇنىڭغا « ئۇستۇرلابى مەخفى نەما » (يوشۇرۇن سىرلارنى نامايان قىلغۇچى ئۇستۇرلاب) دەپ ئات قويىدى . ئەينەكتە بولسا ، يەر يۈزىنىڭ ئەھۋالاتلىرى ۋە جاھان مەملىكەتلىرىنىڭ ھەقىقەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۇنىڭغا نەزەر سالغان كىشىگە پۈتكۈل جاھاندىكى ھەممە ئىشلار ئايان بولاتتى . بۇنىڭغا « ئاينەئى گىتتىنما » (جاھاننى كۆرسەتكۈچى ئەينەك) دەپ ئات قويىدى .

ۋاقتىكى ، قۇياش ھەمەل بۇرجىغا كىردى . قىش كۈنلىرى ئاخىرلاشتى . ئىسكەندەر تەختكە چىقىپ ئولتۇرۇپ ، خاقان بىلەن بەزمە تۈزدى . بارگاھ ئىچىگە نازۇ نېمەتلەرنى تولدۇرۇپ ، شاھانە سورۇن ھازىرلىدى . بۇ ۋاقىتتا ئىسكەندەرنىڭ تەڭداشسىز دانا ئالىملىرى ئىككى توپ بولۇپ كىردى . ئىسكەندەر ئۇلارغا ئىززەت ـ ئىكرام قىلىپ ، تەخت ئالدىدا ئورۇن بەردى . ھەممەيلەن ئورۇن ئېلىشتى . بۇ بەزمە ئالىملار بىلەن تېخىمۇ زىننەت تاپتى . پۈتكۈل خالايىق شاد ـ خۇراملىققا چۆمدى . ھەممەيلەن ئولتۇرۇپ بىر پەس ئۆتكەندە ، مۇلازىملار ئۇستۇرلاب بىلەن ئەينەكنى ئېلىپ كىردى . ئالىملارنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى بايان قىلىشتى . بۇ ئىككى جامائە ھۆكۈمانىڭ بىرىدىن پەلەك ئىشلىرى ئايان بولۇپ ، توققۇز پەلەكنىڭ ھەقىقەتلىرى ئاشكارا بولدى . يەنە بىر جامائە ئالىملاردىن يەر يۈزىنىڭ ئىشلىرى ، يەتتە ئىقلىمنىڭ ھەقىقەتلىرى نامايان بولدى . خاقان بۇ ئىككى ئەھۋالنى كۆرگەندىن كېيىن ، ھەيرانلىق ئىلكىدە قېتىپ قالدى . بىر پەستىن كېيىن ئۆزىگە كېلىپ ، ئىسكەندەرگە ئاپىرىن ئېيتقان ھالدا مۇنداق دېدى .

ـــ ئەي شەۋكەتلىك پادىشاھ ، سەندەك ھۆكۈمراننى بۇ پىرقىراۋاتقان

پەلەكمۇ كۆرۈپ باقمىغان بولغيتتى . بۇ جاھاندا سەنسىز تاج ـ تەختنىڭ كېرىكى يوقتۇر . سېنىڭ مۇلازىملىرىڭمۇ تەڭداشسىز ئالىملاردىن ئىكەن . ئۇلار ئۇلۇغ ئىشلاردا ساڭا ياردەمچى ئىكەن . ئالەمدە ھېچكىم سېنىڭدەك قابىل ئەمەس . سېنىڭ نامىڭ بۇ جاھاندىن ئەبەدىي ئۆچمىگەي .

ئۇ ئالىملار بۇ ئىشتا ناھايىتى كۆپ رەنج ـ مۇشەققەتلەرنى تارتتى . شۇڭا ئىسكەندەر ئۇلارنى نۇرغۇن مال ۋە خەزىنىلەر بىلەن تارتۇقلىدى . ئاندىن ئۇلارغا خاقانىي چىنمۇ ھېسابسىز ئالتۇن ـ كۈمۈش ، لەئل ـ جاۋاھىرلارنى ئىنئام قىلدى . ئالىملار ھەددى ـ ھېسابسىز كۆپ بايلىققا ئىگە بولدى .

ۋاقتىكى ، ئىسكەندەر بۇ ئىشلارنى ئوڭۇشلۇق ئورۇندىدى . ئاندىن شاد ـ خۇراملىق ۋە ئەيش ـ ئىشرەتكە مايىل بولدى . نىكاھلىنىش قارارىغا كەلدى . ئۇ سوقراتقا پەرمان قىلىپ :

ـــ ئۇستۇرلابتىن مېنىڭ نىكاھ ئەھۋالىمنى كۆرۈپ باققىن ، ـــ دېدى .

سوقرات ئۇستۇرلابنى قولىغا ئېلىپ ، ياخشى نەزەر سالغاندى . پەلەكنىڭ گەردىشىدىن مۇنداق ئەھۋال ئايان بولدى : ئىككى ئاي كۆتۈرۈلۈپ ، ئاسمان يۈكسەكلىكىدىن ئورۇن ئالدى . ئىسكەندەرنىڭ ئىقبال قۇياشى بۇ ئىككى ئايغا نۇر چاچتى . بۇ ئىككى ئاينىڭ بىرى دارانىڭ قىزى رەۋشەنەك بولۇپ ، دارا ئۇنى ئىسكەندەرگە جۈپ بولسۇن دەپ ۋەسىيەت قىلغاندى . يەنە بىرى شاھ مەللۇنىڭ قىزى مېھرىناز ئىدى . ئىسكەندەر ئۇنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى . ئۇستۇرلابتىن بۇ ئىككى گۈزەلنىڭ نىكاھى ئىسكەندەر بىلەن بولىدىغانلىقى ئايان بولدى . ھۆكۈمالار ئىسكەندەرگە مەسلىھەت كۆرسەتىپ :

ـ مەرىكە تۇزۇپ ، خالايىققا نازۇ نېمەتلەرنى تارتايلى . سەن رەۋشەنەكنىڭ جامالىدىن كېچىلىرىڭنى نۇرلاندۇرغىن ، مېھرىنازنىڭ ۋىسالىدىن كۆڭلۈڭنى ئارام تاپقۇزغىن . چۈنكى بۇ جاھاندا تەختۇ تاجنىڭ ئىگە بولغان ھەرقانداق كىشىنىڭ بىرەر پەرزەنتى بولمىسا بولمايدۇ . پەرزەنت بولسا شاھنىڭ بۇ ئالەمدىن كېتەر ۋاقتىدا قالدۇرۇپ كېتىدىغان ئىز باسارىدۇر . قۇ-

ياشمۇ غەربكە غايىب بولىدىغان چاغدا ، ئۆز ئورنىدا ئاينى ئورۇن باسار قىلىپ قويۇپ كېتىدۇ . ئەگەر باغدىن قېرى دەرەخ يوقالسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ ئورنىدا ياش كۆچەتلەر قېپقالسا ، ئۇ باغنىڭ زىننىتىگە نۇقسان يەتمەيدۇ . كۆچەت دەرەخنىڭ ئورنىنى بېسىپ ، خالايىقنا سايە ۋە مېۋە بېرىدۇ ، ـــ دېيىشتى . دانىشمەنلەرنىڭ بۇ نەسىھەت ۋە مەسلىھەتلىرى ئىسكەندەرگە ماقۇل كەلدى . ئۇ دۆلەت كاتتىلىرىغا پەرمان قىلىپ :

ـــ بۇ ئىشنىڭ تەييارلىقلىرىغا تۇتۇش قىلىڭلار ، ـــ دېدى .

ئىسكەندەرنىڭ ئەمرىگە بىنائەن پۈتكۈل دۆلەت ئۇلۇغلىرى توي تەييارلىقىغا مەشغۇل بولدى . نەچچە كۈن جىددىي تۇتۇش قىلىپ بازلىق تەييارلىقلارنى پۈتكۈزدى . چىن مەملىكىتىنى شۇ قەدەر زىننەتلىدىكى ، گويا جەننەتنىڭ ئۆزى بولدى . بۇ توي ئەسلىھەلىرىنى بۇ پىرقىراۋاتقان پەلەك يۈز يىل ھېسابلىغان تەقدىردىمۇ يۈزدىن بىرىنى بىلىپ بولالماس ۋە مىڭدىن بىرىنى بايان قىلالماس ئىدى . پۈتكۈل ئەيش ـ ئىشرەت ۋە راھەت ـ پاراغەت ئەسۋابلىرىنىڭ ھەممىسىنى تەق قىلىپ ، توي ئىشلىرىنىڭ چوڭ ـ كىچىك لاۋازىمەتلىرىنى ھازىرلىدى . شادلىق ۋە خۇشاللىق بەزمىلىرىنى باشلىدى . بۇ ئىشلار ياھار پەسلىگە توغرا كەلگەنىدى . گۈل كېلىنچەكلىرى زىننەتلىنىپ ، بۇلبۇللار سايراشقا باشلىغانىدى . ئەنە شۇنداق گۈل پەسلىدە توي بولدى . بۇ چاغدا شەھەر ـ سەھرالار ، يېزا ـ بازارلارنىڭ ھەممىسى گۈلشەنگە ئايلانغانىدى . **ساقىنامە :**

ئاياقچى ، كېتۈر جامنى لەب ـ بەلەب ،
كى توي ئۈل دەم ئەييامى ئەيشۇ تەرەب .
كى بۇ سۆز ئېرۇر ئەلەم ئەفرۇز ھەم ،
خۇسۇسەن ئېرۇر فەسلى نەۋرۇز ھەم .
مۇغەننىي چېكىپ جەڭگى ئورنىدا چەڭ ،
نەۋا چەڭگى ھەي ـ ھاي ، ئۆلەڭ ھاي ئۆلەڭ .

دېسەڭ سەنكى جان قولداشىم يار - يار ،
مەن ئايتايكى مۇڭلۇق باشىم ، يار - يار .
نەۋائىكى سەر مەنزىلىڭ چىنگەدۇر ،
سۇرۇدۇڭ داغى سۆز ئارا چەڭگەدۇر .
ئايالغۇڭ نېچە يار - يار ئولغۇسى ،
مېنىڭ يىغلارىم زار - زار ئولغۇسى .

بۇلبۇلنىڭ ھېكايىتى . قاغا بۇلبۇلنىڭ خۇش ناۋاسىدىن زېرىكىپ ، خۇددى بالاغەت ئەھلىگە كېچە ھىندىسى بىمەنە سۆزلىگەندەك تاپا - تەنە قىلدى . ئەمما ئۇ بۇلبۇلنىڭ پاساھەتلىك جاۋابىدىن ئۆزگىچە ئەھۋالنى بىلدى

مۇنداق بىر ھېكايىنى ئاڭلىغانىدىم :

باھار كېلىپ ، گۈل ئېچىلغاندا بىر باغنىڭ ئىچىدە بۇلبۇلنىڭ ئاۋازى بارغانسېرى ئەۋجگە چىقىپتۇ . بۇ باغدا دائىم تۇرۇشلۇق بىر قاغا بۇلبۇلنى ئەيىبلەپ تاپا - تەنە قىلغىلى تۇرۇپتۇ :

— ھەي بىھۇدە سۆزلەيدىغان سارىڭ ، — دەپتۇ ئۇ بۇلبۇلغا ، - سېنىڭ ھەر يىلى بۇ يەرگە كېلىپ ، بىر ئاي ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلىشىڭنىڭ سەۋەبى نېمە ؟ بۇ چىمەننى غەمكىن ۋە خاموش ھالدا كېزىسەن . پەقەت بىر ئايلا نالە - زار ، غەلۋە - غوۋغا قىلسەن . سەندە بىرەر ئىشقا سالماقلىق ، مۇقىملىق دېگەن نەرسە بارمۇ ؟ مۇشۇنداق يەڭگىلتەكلىكىڭ ۋە تۇراقسىزلىقىڭ بىلەن چىمەن قۇشلىرىدىن ئۈياتمامسەن ؟!

— ئەي ئەقىلسىز ، — دەپتۇ بۇلبۇل قاغىغا جاۋاب بېرىپ ، — سەن ئىشق دېگەننى چۈشەنمەيسەن . مېنىڭ كۆيۈپ ، ئۆرتىنىشلىرىمنى قانداقمۇ سېزەلەيسەن ؟! باغدا ئون بىر ئاي گۈل يوق . شۇڭا بۇ كۈنلەردە مېنىڭ تىرىكچىلىكىم خۇددى سېنىڭ رەڭگىڭدەك قارا بولىدۇ . مەندە غەم - غۇسسە ۋە دەرد - ئەلەم كېچە - كۈندۈز كەم بولمايدۇ . ئەمما باھار شامالىرى

ئەسكەندە گۈل ئېچىلىپ ، جىلۋىلىنىدۇ . ئۇنىڭ جىسمى چىن ئىپارىدەك خۇش پۇراق چېچىشقا باشلايدۇ . چىمەننىڭ گۈزەل ھۆسنى ماڭا ئىشق ئوتىنى زىيادە سالىدۇ . پەريياد ـ پىغان بىلەن ناۋا قىلىشمىنىڭ سەۋەبى مانا شۇ . چىمەندىن چوغ كەبى گۈل كېتىپ قالغاندا مەن باغدا كىم بىلەن ھەمراھ بو-لىمەن ؟ ساڭا ئوخشاش كۆمۈر بىلەنمۇ؟! ساڭا ئوخشاش قارا قوڭغۇزنىڭ ھاياتىغا گۈلنىڭ خۇش پۇرىقى دەخلى قىلسا كېرەك . سەن ئاشۇ ھالىتىڭ بىلەن مېنىڭ ئەھۋالىمنى قاچانمۇ چۈشىنەرسەن ؟! شۇڭا ساڭا سۆزلىگىنىمنىڭ نېمە پايدىسى ، سەن بىلەن سۆزلەشمىگىنىم ياخشىراق .

بۇلبۇل ئىشق دەردىنى يۇقىرىقىدەك بايان قىلغانىكەن ، قاغا ئۇنىڭغا جاۋاب قايتۇرالماي قاريداپ كېتىپتۇ . قاغا بەئەينى قىش كۈنلىرىدىكى بۇلبۇلدەك جىمپىلا كېتىپتۇ .

ھېكمەت . ئىسكەندەرنىڭ ئەرەستودىن : « ئىنسانىنىڭ تەبىئىتى نېمە سەۋەبتىن باھار گۈللىرىگە شۇنچە مايىل بولىدۇ؟ » دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى ۋە ئەرىستونىڭ ھېكمەت باھارىدىن جاۋاب شامالىرى ئەسكەنلىكى

ئۇ دەۋرانىنىڭ داراسى بولغان ئىسكەندەر ئەرەستودىن مۇنداق دەپ سورىدى :

ـــ ئەي پەلەك مۇشكۈللىرىنى ئاسان قىلغۇچى ئالىم ، ئىنسان بالىلىق جانلىقلار ئىچىدە ئەڭ شەرەپلىكتۇر . قاچانكى باھار مەۋسۇمى يېتىپ كەلسە ، بالىلىق ئادەملەر شاد ـ خۇراملىققا چۆمىدۇ . كۆڭۈلنى قىش غۇنچىدەك قىلسا ، باھار پەسلى گۈلدەك ئېچىلدۇرىدۇ . بۇ پەسلىدە مۇنچۇالا خۇشاللىق نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ ، بۇ خۇشاللىقنىڭ سەۋەبى نېمە ؟

ئەرەستو بۇ سوئالغا مۇنداق جاۋاب بەردى :

ـــ بۇ ھەقتە ھۆكۈمالار ناھايىتى كۆپ گەپلەرنى قىلىشقان ، بۇلارنى بىر ـ بىرلەپ سۆزلىمىسەممۇ جانابىڭغا ئايان . ئادەمنىڭ تەبىئىتىنىڭ گۈلگە

مايـل بـولـۇشـى ئەجـەبـلـىنەرلىك ئەمەس . ئەگەر بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلگۈڭ كـەلـسـە ، بـايـان قـىلاي . ئالـىملار مەۋجۇداتلارنىڭ تەبىئىتىنى تۆت قىسمغا بـۆلـگـەن . بـۇلارنـىڭ بىرى ئىسسىق ، يەنە بىرى سوغۇق ، بىرى ھۆل ، يەنە بـىرى قۇرۇق . بۇلار يەنە قۇرۇق ئىسسىق ۋە قۇرۇق سوغۇق قاتارلىق بىرقانچە خـىلغا بۆلۈنىدۇ . تۆت پەسلمۇ يۇقىرىقى تۆت خىل تەبىئەتكە ماسلاشقاندۇر . بـاھار پـەسـلـىنىڭ تەبىئىتى ھۆل ئىسسىق بولۇپ ، بۇ ھاياتلىق تەبىئىتىدۇر . شـۇڭـا بـارلىق مەۋجۇداتلار باھارنى تىلەيدۇ . قالغان ئۈچ پەسلىنىڭ تەبىئىتى ئۈچ خـىل سۈپەتكە ئىگە بولۇپ ، ئۇنى سەپرا ، سەۋدا ۋە بەلغەم دېيىشىدۇ . بۇ ئۈچ خـىل تـەبـىئەتـىنىڭ روھىيەتكە زىيىنى بار . شۇڭا ، باھار پەسلى ھەممە پـەسـلـدىن يېقىملىق ، ھەممە كىشى باھارغا ھېرىسمەن ، بارچە خالايىق ئاشۇ گـۈل پـەسـلـى بـولـغان باھارغا مايىل . باھار پەسلى ھاياتلىقنى ياشىنىتىدىغان بولغاچقا ، ھەممە جانلىق ئۇنىڭغا ئىختىيارسىز ھالدا تەلپۈنىدۇ .

ئەرەسـتـونـىڭ بـۇ جـاۋابـىنى ئاڭـلـىغاندىن كېيىن ، ئىسكەندەرنىڭ جىسمىغا يېڭى روھ پەيدا بولۇپ ، شادلىققا چۆمدى .

ئىسكەندەرنىڭ ئۇ ئىككى پاك ئەتىرگۈلنىڭ ، ياق ، بەلكى ئۇ ئىككى نازلىق باھارنىڭ ۋىسالىدىن مۇراد تاپقانلىقى ، مېھرىنازنىڭ نازلىرىدىن بىتاقەت بولۇپ گۈل پەسلىدە ئۇنىڭ گۈلدەك جامالىدىن بەھرىمەن بولغانلىقى ، مېھرىنازنىڭ رەۋشەنەككە كۈندەشلىك قىلىپ (بۇ سۆيۈملۈك نازىنىنلارنىڭ ئادىتىدۇر) ، شامدەك باشتۇڭلۇق بىلەن قاتتىق ـ يىرىك سۆزلەپ ، كېچە خلۇەتخانىسىنى قىزىتقانلىقى ، ئىسكەندەرنىڭ ئۇ ۋىسال خلۇەتگاھىدىن چىقىپ ، چىن مەملىكىتىدىن مەغرىپ دىيارىغا قاراپ يۈرۈش قىلغانلىقى ۋە ئۇ دىيارنىڭ ئاجايىپ ـ غارايىپلىرىدىن ھايرانۇھەس قالغانلىقى

تارىخشۇناسلار بۇ تارىخىي ئەھۋالنى مۇنداق ئايان قىلدى :

ئىسكەندەر چىن مەملىكىتىدە ئىككى نەپەر گۈزەل قىزنى نىكاھىغا ئالدى . ئۇنىڭ بىرى رەۋشەنەك ، يەنە بىرى مېھرىناز ئىدى . ئىسكەندەر يېگىتلىك باھارىغا قەدەم قويغان بۈيۈك پادىشاھ ئىدى . ئۇ ھېكمەت ئىلمىدىمۇ دانا ئىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ بۈيۈكلۈكى ۋە دانىشمەنلىكى بىلەن شۇنى چوڭقۇر چۈشىنەتتىكى ، بۇ ئالەمدە ھەرقانچە كاتتا پادىشاھ بولۇپ ئۆتكەن كىشىمۇ ئاخىر تۇپراقتا كىرىپ ئارام تاپىدۇ . ھېچ كىشى بۇ ئالەمنىڭ ۋاپاسىنى ۋە مەڭگۈلۈك پادىشاھلىقىنى كۆرۈپ باقمىغان . ئەھۋال شۇنداق تۇرسا ، كۈنلەرنى شاد ـ خۇراملىق بىلەن ئۆتكۈزۈشتىن باشقا نېمە ھالاۋەت بولسۇن ؟! ئىسكەندەر مۇشۇ ئەھۋاللارنى ئويلاپ ، بىر نەچچە كۈن شادلىق بەزمىلىرىدىن مەستخۇش بولدى . ئاندىن ئۇ ئىككى سەرۋى قامەتلىك قىزدىن مۇرادىغا يېتىشنى كۆزلەپ ، كەچلىك خىلۋەتگاھىدا ئارام ئېلىشنى تەلەپ قىلدى . ئۇ ئالدى بىلەن رەۋشەنەكنىڭ خىلۋەتخانىسىدا ئورۇن تۇتتى . رەۋشەنەك بارلىق ھەرەم ئەھلىگە سەردار ئىدى . دائىم ئىسكەندەر بىلەن بىر يەردە ئولتۇراتتى . ئەمما مېھرىناز مەرتىۋە جەھەتتە ئۇنىڭدىن تۆۋەن تۇراتتى . ئۇ تەختىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ ، گاھى ئىسكەندەرنىڭ پەرمانىنى تۇتۇپ خىزمىتىنى قىلسا ، يەنە بەزىدە ناز ـ كەرەشمە بىلەن شاھنىڭ جىسمىغا ئوت سالاتتى . رەۋشەنەك ئىسكەندەرنى مېھرىنازدىن دائىم كۈنلەپ ، يىغا ـ زارە قىلغاچقا ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى دەپ ، مېھرىناز بىلەن ئاز ئارىلىشىپ ، رەۋشەنەك بىلەن كۆپ بىللە بولاتتى . مېھرىنازنىڭ ناتىۋان كۆڭلى بۇ ئىشتىن كۆپ بىئارام بولاتتى . بىراق ئىسكەندەرنى تالىشىپ غوۋغا قىلىشقا ھەددى ۋە ھوقۇقى يوق ئىدى . ئىسكەندەر مېھرىنازنىڭ مېھر ـ مۇھەببىتىنى كۆڭلىدە شۇ قەدەر مەخپىي ساقلىماقتا ئىدىكى ، بۇنىڭدىن ھەتتا مېھرىنازنىڭمۇ خەۋىرى يوق ئىدى . ئىسكەندەرنىڭ خاراب بولغان غەمكىن جېنى ۋە جىسمىدا مېھرىنازنىڭ ئىشق ـ مۇھەببىتى چوڭقۇر يوشۇرۇنغانىدى . ئىسكەندەر رەۋشەنەك بىلەن ئىككى

كۇن ھەمسۆھبەت بولسا ، مېھرىناز بىلەن بىر كۈنلا بىللە بولاتتى . بۇ ئەھۋالدىن مېھرىنازنىڭ كۆڭلى رەنجىپ ، نازۇك بەدىنى كېسەلمەن بولۇپ قالغاندى . رەۋشەنەكنىڭ كۈندەشلىكىدىن ئۇنىڭ كۆڭلى پاراكەندە ئىدى ، شاھتىن رەنجىپ ، ئەلدىن خىجىل بولۇپ يۈرەتتى . بىر كۈنى ئىسكەندەر مېھرىنازنىڭ ھۇجرىسىدا بولدى . ئۇ مېھرىنازنىڭ جامالىنى كۆرۈپ ، ئۆزىنىڭ كۆڭۈل سۆزلىرىنى ئېيتىشقا باشلىدى :

ـــ ھەي ، قاچانغىچە سېنىڭ يوشۇرۇن ئىشقىڭ بىلەن ئۆرتىنىمەن . قاچانغىچە مېھىر ـ مۇھەببىتىڭنى ئەلدىن يوشۇرۇپ ، كۆيۈپ ـ پىشىپ ئۆتىمەن ؟! يوشۇرۇن ئىشق ـ مۇھەببىتىڭ مېنىڭ جېنىمدىن ئۆتتى . ئەمدى مەن ساڭا بۇ مەخپىي سىرلىرىمنى ئېيتمسام بولمىدى .

ئىسكەندەر شۇ سۆزلەرنى دەپ ، مېھرىناز بىلەن بەزمە تۇزۇشكە تۇتۇش قىلدى . راھەت پاراغەت بىلەن شاراب ئىچىشكە تۇتۇش قىلدى . بۇ شوخ گۈزەلنىڭ بۇگۈنكى ئولتۇرۇشنى قىزىتىشنى ئۆتۈندى . بىراق مېھرىنازنىڭ كۆڭلى يوشۇرۇن دەرد ـ ئەمەلدىن چىگىلگەنىدى . ئۇ كۆرۈ-نۈشتە ئىسكەندەرنىڭ رايىغا بېقىپ ، تەكەللۇپ بىلەن شاھقا خىزمەت قىلىۋاتقان بولسىمۇ ، ئۇنىڭ قوشۇملىرىدىن يوشۇرۇن غەم ـ غۇسسە ئالامەت-لىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئىسكەندەر قانچە تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ باققان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ گۈزەلدىن خۇش خۇي مۇئامىلە ۋە سۆزلەر كۆرۈلمىدى . شاھ قانچە ئاجىزلىق ، تۆۋەنلىك بىلەن يېلىنغانسېرى ، ئۇنىڭدىن ناز ۋە پەرۋاسىزلىق ھالەتلىرى ئاشكارىلىنىشقا باشلىدى . ئۇ قانچە باش بەرمىگەن-سېرى ، شاھنىڭ كۆڭلى شۇنچە پەرىشان بولماقتا ئىدى . شاھنىڭ تاقىتى تاق بولۇپ ، سەۋدايىلىق بىلەن رەسۋايى ئالەم بولۇشقا يۈزلەندى ، ئۇنىڭغا ئىشق سەۋدايىلىقى چاپلاشتى . بۇ سەۋدايىلىق ئۇنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىنى يەر بىلەن يەكسان قىلدى . شۇڭا شاھقا نە ئىلىم ـ ھېكمەت ، نە ئەقىل ـ ئىدراك يارەم

قىلالمىدى . ئاخىر ئۇ ئاچچىقلانغان ھالدا مېھرىنازغا :

ــ ئەي نازىنىن ، ماڭا مۇنچىۋالا ئاداۋەت قىلىشىڭنىڭ سەۋەبى نېمە ؟ نېمە ئۈچۈن ئالدىڭدا مەن قانچە ئاجىز ۋە بىچارە بولغانسېرى ، سەن شۇنچە دۈشمەنلىك قىلىسەن ؟! بۇنداق قىلمىغانغا مەن بىچارىدىن نېمە گۇناھ ئۆتتى ؟! ــ دېدى ۋە ئاشقانە ھالدا بىر نەچچە بەيت ئوقۇدى . **بەيت :**

ۋەفاسىز جەفاكار ، ئەي نازەنىن ،
نەدىن بىزگە قىلدىڭ ئەيان مۇنچە كىن ؟
نەدۇر ئەجزىم ئالدا تەۋسەنلىغىڭ ،
ئاڭا كىم ئېرۇر دوستۇ دۈشمەنلىغىڭ ؟
نې جۇرم ئەتتىم ئېركىن مەنى كاكسار ،
نېدىنكىم قىلۇرسەن كۆڭۈلنى فىگار ؟
نې خەسكىم ئوتۇڭدىن كۆيەر لاغ ـ لاغ ،
نە ھاجەت يەنە قۇيماق ئول ئوتغە ياغ ؟
چىبىنكىم ئېرۇر شەھدىگە پاي بەند ،
تاپانچە بىلەن ئاڭا نەدۇر گەزەند ؟
ۋەفا ئەيلەكىلكىم جەفاكار ئەمەن ،
بۇ زۇلم ئەيلەمەككە سەزاۋار ئەمەن .
چۈمەن ئىشق ئارا ئۆلگۈم ، ئۆلتۈرمەگىل ،
قەتىلىمغە تېغى جەفا سۈرمەگىل .
نىيازىمغە باق ، ئەسرۇ ناز ئەيلەمە ،
تەئەددى كۆپۈ لۇتف ئاز ئەيلەمە .

ئىسكەندەر يۇقىرىقىدەك بەيتلار بىلەن ئۆزىنىڭ بىلدۇرگەندىن كېيىن ، مېھرىناز شېرىن تىللىرىدىن شېكەرنى تۆكۈپ ، كىنايە قىلغان ھالدا

بىرنەچچە بەيىت ئوقۇدى ، **بەيىت :**

كى شەھ ئەيشىنى ھەق مۇدام ئەيلەسۇن ،
ئىشىن دىلبەرى بىرلە كام ئەيلەسۇن .
ئانىڭ لايىقى كەلدى دارا قىزى ،
كى كۆز رەۋشەن ئەيلەر ئاياغى ئىزى .
كەنىزىكىم ئول بولسە ھىندۇ نىژاد ،
نې ھىندۇ نىژاد ، ئايت كەشمىرزاد .
نې لايىقكى ئانى ئەنىس ئەيلەگەي ،
تەكەللۇق يۇزىدىن جەلىس ئەيلەگەي .

ئىسكەندەر بۇ تەنە ـ كىنايىلەرنى ئاڭلاپ ، مۇنداق نىدا قىلدى :

ـــ ئەي جەنىمنىڭ ئاپىتى ، تاپا ـ تەنە قىلىشنى بىردەم توختاتقىن . رەھىم قىلغىن ، مېنى تولا قىينىمغىن . ماڭا رەۋشەنەك ھەققىدە تولا تەنە قىلما ، مېنى ئەپۇ قىلىپ ، كۆڭلۈڭنى خۇشال تۇتقىن ، رەۋشەنەكنىڭ ئىززەت ـ ھۇرمىتىنى ساقلاش زۆرۇر . چۇنكى ئۇ بۇيۇك پادىشاھ بەھمەن تاجىسىنىڭ گۆھىرىدۇر ، كەيقۇباد ئاسمىندا پارلىغان يېگانە يۇلتۇزدۇر . ئۇنىڭ مەرتىۋىسى ناھايىتى يۇكسەكتۇر .

مەھرىناز ئىسكەندەرنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، شېرىن سۆزلەر بىلەن :

ـــ ئەي يەتتە ئىقلىمنىڭ شاھىنشاھى ، سېنىڭ بۇ سۆزلىرىڭنىڭ مۇھەببەت بىلەن ھېچبىر ئالاقىسى يوق . چۇنكى ئىشق ـ مۇھەببەتتە پادىشاھ بىلەن گادانىڭ پەرقى يوق ، ـــ دىدى ـ دە ، كىنايە قىلغان ھالدا بىر نەچچە بەيىت ئوقۇدى . **بەيىت :**

نەسەب بىرلە بولسە ئاڭا شاھلىق ،
ھەسەب بىرلە يەتمىش ماڭا ماھلىق .
ئانىڭ تاجى كىشۋەرغە بولسە خىراج ،
مېنىڭ تاجىمە باش قويار ئەھلى تاج .
ئاڭا فەخر نىسبەتتە جەمشىددىن ،
ماڭا ئار ھۇسن ئىچرە خۇرشىددىن .
ئاڭا مۇلك ئەگەر بولسە فەرمان پەزىر ،
ماڭا زار ئېرۇر يۈز تۈمەن مۇلكگىر .
ئەگەر ئول خىرەد بىرلە ئەفسانەدۇر ،
ماڭا يۈز خىرەدمەند دىۋانەدۇر ،
گەر ئول بولسە ئافاق ئېلىگە ئەزىز ،
سالۇرمەن مەن ئافاق ئارا رۇستەخىز .
ئاڭا گەر ئېرۇر پىشە جان ئۆرتەمەك ،
ماڭا شىيۋە بولمىش جەھان ئۆرتەمەك .
گەر ئول غەمزەدىن ئوقنى پەرران قىلۇر ،
مېنىڭ كىرپىكىم تىيرى باران قىلۇر .
گەر ئول قەتل ئىشگە قىلۇر ئېھتىمام ،
مېنىڭ تىغى ئىشقىم قىلۇر قەتلى ئام .
ئاڭا گەر فۇسۇن ئەيلەمەك ۋىرد ئېرۇر ،
ماڭا بارچە كەشمىر شاگىرد ئېرۇر .
ئاڭا غەمزە بولسە جەھان ساھىرى ،
ماڭا بولدى گۇساله يۈز سامىرى .
ئانىڭ شۇھرەتى گەر ئېرۇر ئام ئارا ،
مېنىڭ قوزغالانمدۇر ئىسلام ئارا .

گەر ئول خەلقنی قەتل ئېتەر دەم بەدەم ،
ماڭا كەلدی تىزگۈرمەك ئايىنى ھەم .
ئانىڭ قىلسە زۇلفى يىلاننى فۇسۇن ،
فۇسۇنۇم قىلۇر ئەجدىھانى زەبۇن .
ئانىڭ زۇلفى گەر چەكسە ئىمان رەگىن ،
مېنىڭ تار لەئلىم چېكەر جان رەگىن .
قاچان سۇنبۇلۇم ئۇرسە گۇل ئۇزرە تاب ،
ياپار يۈزەگە خۇرشىد تۇندىن نىقاب .
قاشىم يايىنى ھەركىم ئەيلەر خەيال ،
ئۇياتىدىن كۆزىگە كۆرۈنمەس ھىلال .
ئېرۇر كىرپىكىم ئوقىغە جان ھەدەف ،
نىشانە ئاتارغە مەگەر چەكتى سەف .
كۆزۈمگە قاچانكىم بولۇر ئۇيقۇ كام ،
بولۇر ئالەم ئەھلىغە ئۇيقۇ ھەرام ،
يۈزۈ مەردۇمەكۆزار خالىم سۆزى ،
دېگىل گۇل ئۇزە تۇشتى بۇلبۇل كۆزى .
چېكىلكەچ ئۇزارىم قىراغىغە نىل ،
ئېرۇر تەقۇيىۇ ئەقل كۆرىگە مىل .
گەجەكدەككى زۇلفۇم ئارا تابدۇر ،
كۆڭۇللەرنى تارتارغە قۇللابدۇر .
لەبى لەئلىكىم جەۋھەرى جان ئېرۇر ،
سۇ ئول لەئل ئارا ئابى ھەيۋان ئېرۇر .
تىشىم رىشتەسىن ژالەئى ناب دە ،
دېمە ژالەكىم ، دۇررى سىيراب دە .

يوق ئاغرىم بولوپ جەۋھەرى بىبەھا ،
نې پەيدا ۋۇجۇدۇ ئاڭا نې بەھا .
ئىكى لەئلىم ئەتكەچ تەكەللۇم پەدىد ،
قىلىپ ئاغزىمە ئەل تەۋەھھۇم پەدىد .
ئانى خەلق يوق يەردە ئەيلەپ گۇمان ،
ئەگەر بولسە ھەم ئول ھەمان يوق ھەمان .
يۈزۈمدە دېمە سىيمدىن غەبغەبى ،
كى ئاي ئىچرە خۇرشىدۋەش كەۋكەبى .
نې كەۋكەبكى ، نۇرى ئانىڭ بىگىران ،
قۇياش بىرلە ھۇسن ئىچرە ئەيلەپ قىران .
لەبىم پىشەسى جان فەزايەندەلىق ،
كۆزۈم شىۋەسى دىلرەبايەدەلىق .
دېمە رۇھ قەددىم كۆرۈپ لال ئولۇپ ،
كى رۇھۇل ـ ئەمىن داغى بىھال ئولۇپ .
خىرامىم قىلىپ رەۋزە سەرۋىنى مات ،
ئاڭا ماجەرا قىلدى ئابى ھەيات .
جەمالىم قۇياشنى سالىپ تابغە ،
تەنىم سىيمى تىترەتمە سىيمابغە .
بېلىم تارىن ئولكىم خەيان ئەيلەبان ،
ھەمانا خەيالى مەھال ئەيلەبان .
جەمالىم بەشەر ئىچرە غەۋغا سالىپ ،
مەلائىككە ھۇسنۇم ئەلالا سالىپ .
كۆرۈنگەن زەمان سۇرەتىم پەيكەرى ،
خەلايىق كۆزىگە كۆرۈنمەي پەرى .

لەبمدىن تەكەللۇمدىن ئارتۇق فۇسۇن ،
فۇسۇندىن داغى ھۇسنۇ نازىم فۇزۇن .
قۇياش قوزغالىپ ھۇسنۇم ئاشۇبىدىن ،
فالەك پەست مېھرىم لەگەدكۇبىدىن .

ـــ لېكىن ، ـــ دېدى ئۇ گۈزەل بېيىت ئوقۇشنى توختىتىپ ، ـــ تەسەللىمۇ ئاچچىق بىلىنىدۇ . دانىشمەنلەر : « ئازراق بەخت ـ تەلەيمۇ كۆپ گۈزەللىكتىن ياخشى » دەپ ناھايىتى توغرا ئېيتقانىكەن . شۇڭا مەن پادىشاھىمدىن شكايەت قىلمايمەن . پەقەت ئۆزۈمنىڭ بەختسىزلىكىم ۋە بىتەلەيلىكىمدىن ئۆكۈنۈپ ، ئاھ ـ پىغان قىلمەن ، ھەسرەت ـ نادامەت چېكىمەن .

مېھرىناز شېرىن لەۋلىرىدىن ئاشۇنداق ئوتلۇق نىدا قىلغىنىدا ، ئىسكەندەرنى ئۇنىڭ ئىشق ـ مۇھەببىتى ئەسىر قىلىۋالدى . ئۇ مېھرىنازنىڭ سۆزلىرىگە جېنىنى پىدا قىلغۇدەك بولدى . مېھرىنازنى جېنى ئىچىگە تارتتى . ئىسكەندەر ئۇنىڭ بويىنىغا قول سېلىپ ، قويىنىغا تارتتى . شىر كېيىكنى ئوۋلىدى . بۇ ئوۋلىنىشقا كېيىكمۇ سۆيۈندى . ئىسكەندەر بۇ خىلۋەتكە مەپتۇن بولۇپ قالدى . پەرى سۈيىتى مېھرىنازمۇ ئىسكەندەرنىڭ ئىشقىدا مەجنۇن بولدى . ئىككىسى بۇ ھۇجرىدا بىر نەچچە كۈن بىللە بولدى . ئۇ يەردە قانداق ئىشلارنىڭ بولۇپ ئۆتكەنلىكىنى ھېچ كىشى بىلمىدى . ئاشىقا ۋىسال مۇيەسسەر بولسا ، ئۇنىڭ ئەھۋالىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى ھەممىگە مەلۇم .

ئىسكەندەر بىر نەچچە مەزگىل ئۇ يەردە راھەت ـ پاراغەت بىلەن كۈن ئۆتكۈزدى . ئاخىر ئۇ : « ئۆمرۈم بىھۇدە زايا بولۇپ كەتمىسۇن » دەپ ئويلاپ ، ئەقىل ـ پاراسىتىنى ئىشقا سالدى . ئىسكەندەر جاھان مەملىكىتىنى

قولغا ئېلىشقا تۇتۇش قىلغاندا ، مەغرىب زېمىنى ئېلىنماي چالا قالغاندى . ئۇ يەرنى قولغا ئېلىشنى كۆزلەپ ، لەشكەرلەرگە خەير ـ ئىھسانلارنى قىلىپ ، مائاش ۋە راسخوتلىرىنى كۆپەيتتى . ئاندىن كۆڭلىنى تىندۇرۇپ ، لەشكەرلەرگە يۇرۇش قىلىش پەرمانىنى جار سالدۇردى . ھەرقانداق پادىشاھ يۇرتىنى ئاۋات ، خەلقىنى بايىاشاد قىلسا ، ئۇنىڭغا دۇشمەندىن ھېچقانداق ۋەھىمە بولمايدۇ . ئەگەر ئۇ ئۆز خەلقىنى خۇشال قىلمىسا ، ئۇنداق شاھنى دۇشمەن ئەمەس ، بەلكى ئۆز خەلقى يوقتىدۇ . خەلق پادىشاھتىن ساخاۋەت ۋە ياخشىلىقنى كۆزلەيدۇ . سىياسەتمۇ ئۆز لايىقىدا بولغىنى ياخشى .

ئەلقىسسە ، ئىسكەندەر شۇنداق بۇيۇك شاھنشاھ ئىدىكى ، ئۇ شاھلىقنىڭ بارلىق توغرا قائىدىلىرىنىڭ ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۇرگەنىدى . ئۇ ئۆز لەشكەرلىرىنى خەير ـ ئىھسانلار بىلەن خۇشال قىلغاندىن كېيىن ، خاقان بىلەن خوشلاشتى . ئۇ چىن ۋە خىتا مەملىكەتلىرىنى خاقانغا قالدۇرۇپ ، خانىنى « ئاتام » دەپ چەكسىز ھۆرمەت قىلغان ھالدا ۋىدالاشتى . لەشكەرلەرنى باشلاپ چىن مەملىكىتىنىڭ سىرتىغا ، يەنى مەغرىب ئېلىگە قاراپ يۈزلەنىدى . خاقان ھەمراھ بولۇشنى ئىلتىجا قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن ئىسكەندەر ئۆزرە ئېيتىپ ، قوبۇل قىلمىدى . خاقانغا بىرقانچە يوشۇرۇن سىرلارنى ئېيتىپ ، ئۇنى ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن قايتۇردى .

ئىسكەندەر مەغرىب زېمىنغا بېرىش ئۈچۈن ، ھىندىستانىنىڭ جەنۇبىغا قاراپ يول ئالدى . ھىندىستان چېگرىسى ئىچىگە كەلگەندە رايى ھىندىغا ناھايىتى كۆپ ئىززەت ـ ھۆرمەتلەرنى قىلىپ ، ئۇنى ئۆز ئېلىدە قالدۇردى . رايى ھىندى ئۆز شەھىرىگە قاراپ يول ئالدى . ئىسكەندەر مەغرىب دىيارى تەرەپكە ئات سالدى . ئۇنىڭ قوشۇنلىرى بارلىق ئاپەتلەردىن سالامەت ئۆتۈپ كەجىرات مەملىكىتىگە كەلدى . ئۇ يەردىن ئۆتۈپ ، شور دەريا سىنىڭ كانارىسىغا يېتىپ كەلدى . ئۇ يەردە بىرنەچچە كۈن ئارام ئالدى . بۇ ئارىلىقتا

ئۇ يەردىكى بارلىق كىيىملەرنى ئوردا ئالدىغا يىغىپ تەق قىلدى . ئاندىن لەشكەرلەر بىلەن كىيىمگە چۇشۇپ ، سۇ ئۇستىدە يۇرۇش قىلىشقا باشلىدى . ئۇ گاھى كىيىمە ئۇستىدە ئولتۇرۇپ يۇرسە ، گاھى قۇرۇقلۇققا دۇچ كېلىپ ئاتلىق يۇردى . شۇنداق قىلىپ زور تىرىشچانلىقلار بىلەن قوشۇنلارنى كۆز-لىگەن مەنزىلگە ئېلىپ كەلدى . تەڭرىنىڭ مەدەتكارلىقى بىلەن ئۇلار مەغرىپ زېمىنى ئىچىگە كىردى . بۇ ئىقلىمنىمۇ قولغا كىرگۈزۈپ ، دۆلەت ئارغىمىقىنى مىنىپ ، نۇرغۇن چوڭ شەھەرلەرنى قولغا ئالدى . بارلىق شەھەرلەرنىڭ پادىشاھلىرى ئارىغا ئادەم سېلىپ ، باج ـ خىراج بېرىشنى قوبۇل قىلىپ ، پەر-مانبەردار بولدى . ئىسكەندەر بۇ ئىقلىمنى قولغا كىرگۈزگەندىن كېيىن ، رۇم دۆلىتىنى ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى . ئۇ بۈيۈك تاغلار بىلەن ئوچۇق دەشت-لەرنى كېزىپ ، ھېچ يەردە توختىماي ، مەنزىلمۇ مەنزىل ماڭماقتا . خىلمۇخىل دىيارلارنى بېسىپ ئۆتمەكته ئىدى . بىراق بۇ ئىقلىمدا ئاجايىپ ـ غارايىپ نەرسىلەرگە دۇچ كېلىپ ، ئىسكەندەر ئۇنىڭ بىلەن بولۇپ كېتىپ ، رۇم شە-ھىرىگە يۇرۇش توسقۇنلۇققا ئۇچراشقا باشلىدى :

ئىسكەندەر بۇ يۇرۇشته بىر دىيارغا يېتىپ كەلدى . ئۇ دىيارنىڭ باياۋانىغا كەلگەندە ، پۈتكۈل دەشتنى ئىتقا ئوخشايدىغان جانۋارلارنىڭ قاپلاپ كەتكەنلىكىنى كۆردى . بۇ جانۋارلارنىڭ توللىقى چۇمۇلىدىنمۇ زىيادە ئىدى ، ئۇنىڭ قول ـ پۈتلىرى چۇمۇلىگە ئوخشايتتى . لېكىن ھەر بىر-نىڭ چوڭلۇقى بىر شىردىنمۇ ھەيۋەترەك ئىدى . ئۇلارنىڭ كۈچ ـ قۇۋۋىتى ئالدىدا شىر ، يولۋاسلار بىر چۇمۇلىچىلىكمۇ يوق ئىدى . بۇ مەخلۇقلار ئىس-كەندەرنىڭ قوشۇنىغا ھە دەپ ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى . ئىسكەندەر تەرەپتىن كىمكى ئالغا قاراپ ئات سالسا ، بۇ چۇمۇلە سۈرەتلىك جانۋارلار ئۇنى تۈتۈپ ئېلىپ كەتتى . چۇمۇلىلەر ھۇجۇم قىلغاندا بولسا ، ئىسكەندەرنىڭ ھەر كاتتا باتۇرلىرىنمۇ يەردىن تېرىپلا ئېلىپ كەتتى . ئىسكەندەر بۇ يەردىن ئۆتمەس-

لىك ئۇچۇن لەشكەرلىرىگە پەرمان بەردى . « ھېچكىم چۈمۈلىلەر تەرەپكە ئات سالمىسۇن » دەپ جار سالدۇردى . ئاندىن ئۇ دىيارىنىڭ ئادەملىرىنى يىغىپ ، بۇ ھەقتە ناھايىتى كۆپ سۆھبەتلەشتى . كۆپ سوئاللارنى سورىدى .

ئۇ كىشىلەر جاۋاب بېرىپ مۇنداق دېدى :

ـــ بۇ شۇنداق جايدۇركى ، ئۇنى تەسەۋۋۇر قىلغان كىشىنىڭ تېنىگە تىترەك ئولىشىدۇ . بۇ باياۋان توغرىسىغا بىر ياغاچلىق يولدۇر . مۇشۇ ئارىلىقتا بۇ چۈمۈلىلەر ئورۇنلاشقان . ئۇلار بۇ يەردە ئالەمگە شورى قىيامەت سېلىشىدۇ . بۇلارنىڭ نېرىسىدا جەننەت بىغدىنىمۇ ياخشىراق بىر ۋادا بار . ئۇ يەردە بىر گۈرۈھ مەخلۇقلار جايلاشقان . بىز ئۇلاردىن داۋاملىق زار ـ زار قاقشاپ كېلىۋاتىمىز . بۇ ئالەم ئىچىدە ئۇلارنىڭ ھەر بىرى بىر ئەجدىھادەك ، ھەر بىرىنىڭ جىسمى بىر زور تاغدەك نامايان بولۇپ تۇرىدۇ . ئۇلارنىڭ بىرىگە يۇزلىنىگەن گۈرۈھلارمۇ تاقابىل تۇرالمايدۇ . ئۇلار كۈچ ـ قۇۋۋەتتە شىر ـ يولۋاسلاردەك كۈچتۈگىر مەخلۇقلارنى چۈمۈلىدەك ناتىۋان قىلاتتى . ئۇلار-نىڭ تىلىنى ئاڭقارغىلى بولمايدۇ . ئاڭقىرىلغان تەقدىردىمۇ ، ئۇلارنىڭ دەيدىغىنى ھاقارەتتىن باشقا نەرسە ئەمەس . ئۇلاردىن ئون كۈنلۈك يىراقلىقتا يەنە بىر ۋادا كۆرۈنىدۇ . ئۇ ۋادىنى پەلەككە تاقاشقان ئىككى تاغ ئىككى تەرەپتىن ئوراپ تۇرىدۇ . بىر تاغ قىزىل ئالتۇندىن پۈتكەن . ئۇ قۇياشتەك يالتىراپ كىشىنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرىدۇ . يەنە بىر تاغ كۈمۈشتىن پۈتكەن بولۇپ ، خۇددى ئايدەك نۇرلىنىپ تۇرىدۇ . بۇ تاغلارنىڭ ھەربىر تېشىنىڭ باھاسىنى تەسەۋۋۇر قىلىش قىيىن . بىراق ئاشۇ مەخلۇقلار بۇ خەزىنىگە خۇددى ئەجدىھادەك مۇھاپىزەتچىلىك قىلىدۇ . ئۇ مەخلۇقلارنىڭ ئاجايىپ بىر ئادىتى بارکى ، ئۇلار بىر ئۇخلىسا ئون كۈنگىچە ئويغانمايدۇ . ئۇيقۇلۇق ۋاقتىدا ھېچقانداق ئىشقا مەشغۇل بولمايدۇ . ئۇن كۈن توشقاندا يەنە ئۆز ھالىغا كېلىدۇ . شۇ ئويغانغىنىچە يەنە ئون كۈنگىچە ئۇخلىمايدۇ . دەل ئون

كۈن توشقان چاغدا يەنە ئۈيقۇغا كېتىدۇ . ئەگەر كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئۇخلاپ قالغان ۋاقتىنى بىلەلىسە ، ئۇ مەخلۇقلارغا زەربە بېرەلىشىدىن ئۈمىد بار . بىراق ئۇ نېمىلەر ھېچقانداق خەۋپ ـ خەتەردىن قورقمايدۇ . چۈنكى ئۇلارغا مۇشۇ چۈمۈلىلەر خەۋەر يەتكۈزۈپ ، مۇھاپىزەتچىلىك قىلىدۇ . ئۇ مەخلۇقلار ئاشۇ خەزىنىلەرگە كۆزەتچىلىك قىلىدۇ .

ئىسكەندەر بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ، بۈيۈك تەڭرىدىن مەدەت تىلەپ ، بىر ئورۇننى تاللاپ ، لەشكەرلەرنى چۈشۈردى . ئۆزى ھۆكۈمالارنى ھۇجۇمغا يىغدى . ئۇلارغا بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئامالىنى تېپىشنى مۇراجىئەت قىلدى . بىراق ئۇ ئىشلارغا كۆڭۈل قويۇپ پىكىر قىلىدىغان بولسا ، تەڭرى تائالانىڭ ئاجىز بەندىلىرىنىڭ ئەقلى لال بولاتتى . بارلىق ئۆلۈما ۋە ھۆكۈمالار ئىلىم ـ ھېكمەت بىلەن بۇ ئىشنىڭ ئىلاجىنى قىلالماي ئاجىز بولدى . ھەممەيلەن ھەيرانلىق ۋە بىچارىلىك ئىلكىدە قالدى . **ساقىنامە:**

كەتۈر ، ساقى ، ئول رۇھ سەرمايەسىن ،
كى مەئدۇم ئېتەي ئەقل پىرايەسىن .
كى قول تۇتمادىڭ ئەقلۇ ھېكمەت ماڭا ،
ۋەلي قەسدى جان ئەتتى ھەيرەت ماڭا .
مۇغەننىي ، غەربىانە ئۇن چەك ھەزىن ،
كى مەنزىلگە ھەم بولدى مەغرىب رەمن .
ساچاي باشىڭ ئۈزرە زەرى مەغربى ،
قۇياش مەغرىبىدە ساچقان كەبى .
نەۋائى ، چۇ غۇربەتدە سەن شاد بول ،
ۋەتەن يادى رەنجىدىن ئازاد بول .
ئەگەر شەرقۇ غەرب ئولسە مەنزىل ساڭا ،
نې غەم ، كەم ئەگەر بولسە ھاسىل ساڭا .

سۇ ئىستەپ دېڭىز دولقۇنلىرىغا قاراپ يۇرۇش قىلغان بېلىقلارنىڭ هېكايىسى . ئۇلار لەھەڭگە يەم بولغىنىدا ئۆزلىرىنىڭ سۆدىن ئايرىلغانلىقلىرىنى بىلىشتى

. هېكىمەت دەريادىن ئېقىپ چىققان سۇ ئاستا ئاستا مەسىلىنى مۇنداق بىر هېكمەتنى ئېيتىپ بەردى :

بىر دەريادا نۇرغۇن بېلىقلار توپى بار ئىدى . ئۇلار هەمىشە سۇ تېپىش ئۈچۈن تەشنا بولۇپ يۇرۇشەتتى . ئۇلار سۇغا ئېرىشىشنىڭ ئازرۇسىدا : « سۇنىڭ رەڭگى ۋە تەمى قانداقتۇ ؟ ئۇنىڭ يۇرۇش ـ تۇرۇشىنى بەكمۇ كۆرگۈمىز بار » دېيىشەتتى . هەممە بېلىقلارنىڭ جىسمى ئاشۇ ئازرۇ ـ ئارمان ئوتىلىرىدا كۆيەتتىيۇ ، لېكىن هېچبىرى سۇغا ئېرىشكەندەك ئەمەس ئىدى . ئاخىر بىر بېلىق ئۆكۈنگەن هالدا : « دېڭىز دولقۇنىدا بىر چوڭ ياشلىق لەھەڭ بار . ئۇمىدىم شۇكى ، ئۇ بىزگە سۇ بار جايىنى ئېيتىپ بېرىپ بىزنىڭ مۇشكۇللىرىمىزنى ئاسان قىلغۇسى » دېدى . هەممە بېلىقلار سۇغا يېتىش ئازرۇسىدا دېڭىز تەرەپكە قاراپ يول ئالدى . ئۇلار نۇرغۇن تىرىشچانلىقلار ئارقىلىق دېڭىز دولقۇنىغا يېقىنلاشتى . ئۇلار دولقۇن ئەتراپىغا يىغىلغاندىن كېيىن ، ئۇ يەردىكى پىرقىراۋاتقان پەلەكتەك قاينامنى كۆرۈپ هەيران قالدى . بۇ يەردىكى دولقۇن ۋە قاينامىلارنىڭ تىك كۆتۈرۈلۈشلىرى سەۋەبىدىن ، بېلىقلار تەرەپ ـ تەرەپلەرگە بېرىپ چۈشۈپ ، بىر ـ بىرىدىن ئايرىلىپ كەتتى . ئۇلار قورقىنىدىن تال يېپرىقىدەك تىترەشكە باشلىدى . شۇ چاغدا دېڭىز قاتتىق چايقالدى . هېلىقى لەھەڭ پەيدا بولۇپ ، بۇ يەردىكى بىر ـ بىرىدىن جۇدا بولغان بېلىقلارنىڭ هەممىسىنى يالماپ يۇتۇپ ، قورسىقىغا يىغدى . ئۇ بېلىقلار لەھەڭنىڭ قورسىقىغا كىرگەندىن كېيىن ، ئىلگىرى ئۆز ئۆمرىنىڭ پۈتۈنلەي سۇ ئىچىدە ئۆتكەنلىكىنى بىلدى . ئەمما هەسرەت ـ نادامەت قىلغان

بـــلەن پايدىسى بولمىدى . ھەممىسى لەھەڭنىڭ قورسقىدىكى ئوتقا غەرق بو-لۇپ ، كۆيۈپ كەتتى .

شـۇنى بىلگىنكى ، ھەر بىر ئىنساننىڭ ۋۇجۇدىدا بىر يوشۇرۇن خەزىنە بـار . سېنىڭ تەبىئىتىڭ ئۆزۈڭدىكى بۇ خەزىنىنى بىلىشكە ئاجىزدۇر . ئۇ خە-زىـنـە سەندە پىنھان ئەمەس ، بەلكى سەن ئۇ خەزىنە ئىچىدە يوقالغاندۇرسەن . لـبـكـــن نادانلىقىڭ ئۆپەيلىدىن ئۆزۈڭنى ئۆزۈڭ چۈشىنەلمەيسەن . سەن ھە-سـەتـخـورلۇق ۋە تەكەببۇرلۇق قاينامىلىرىدا ماكان تۇتساڭ ، يوقلۇق لەھىڭگە يـەم بولسەن . ئۇ چاغدا بۇ ئەھۋال ئايان بولغان تەقدىردىمۇ ، ئۇنىڭدىن ساڭا نـېـمـە پـايـدا . پـەقـەت ئەزەلـدىـنلا ئۆز تـــلـــكـــڭ ئـچـىـدە غەرق بولۇپ ئۆتـكـەنلىكىڭنى بىلىپ قالسەن ، خالاس . سەن ئاجايىپ ـ غارايىباتلارغا يول تـاپـسـەن دەپ ئارزۇ قىلسەن ؟! ئاگاھ بولغىنكى ، ئاجايىپ ـ غارايىباتلارنىڭ ھەمـمـسى ئۆزۈڭدە . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزۈڭنى بىلگىن ـ دە ، توغرا يولغا قە-دەم قويغىن . ئۇنداق قىلماي كېيىن نادامەت چەككەننىڭ پايدىسى يوق .

ئىسكەندەرنىڭ ئەرەستودىن : « ئىنساننىڭ ئەسلى مەقسىتى ھەقىقىي ئىدراكتىن خالىيدۇر . شۇنداق تۇرۇپ ئۇ يەنە نېمە ئۈچۈن باشقا جانلىقلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ » دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى

ئىسكەندەر ئەرەستودىن :

ـــ ئـىـنـسـان پـۈتـكـۈل مەخلۇقلاردىن شەرەپلىك ۋە ئۈلادۇر . چۈنكى ئۇنىڭ زاتى ۋۇجۇدىدا تەڭرىنىڭ سىرلىرى يوشۇرۇنغاندۇر . بىراق بۇ نۇردىن ئـىـنـسـاننىڭ كۆزى روشەنلەشمىگەن بولغاچقا ، ئۇلار ئۆز ۋۇجۇدىدىكى خەزى-نـىـلـەرنـى كـۆرەلـمـەيدۇ . ئۇنى بىلمەيدۇ . شۇنداق تۇرۇپ يەنە نېمە ئۈچۈن ماھـيـەت جەھەتتە ئىنسانلار يەنىلا باشقا مـەخلۇقلاردىـن پـەرقلىنىپ تۇرى-دۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى .

ـــ ئىنسان ئەگەر ئىزدىنىدىغان بولسا ، ھەرقانداق نەرسىنىڭ تېگى ـ ماھىيىتىگە يېتەلەيدۇ ، ـــ دېدى ئەرەستو جاۋاب بېرىپ ، ـــ شۇڭا ئۇ باشقا مەخلۇقاتلاردىن ئەزىز ۋە شەرەپلىك . ئەمما باشقا ھايۋانلار بۇنداق سۈپەتلەردىن خالىيدۇر . بىر ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىدا يوشۇرۇنغان سىرلار پۈتكۈل جاھان ئەھلىنىڭ بىلەلەيدىغىنىدىنمۇ كۆپرەكتۇر . بىراق كىشىلەر ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسى ھەقىقىدە بىلەلىگىنىنى بىلىدۇ ، بىلەلمىگىنى توغرىسىدا ئارتۇقچە ئىزدەنمەيدۇ . ئىنسانلار گەرچە ئۆزىنى ئوبدان بىلمىسىمۇ ، لېكىن تاشقى دۇنيا ھەققىدە نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىدۇ . مۇشۇ جەھەتتىكى بىلىمىمۇ ئۇلارنى باشقا جانلىقلاردىن پەرقلەندۇرۇپ تۇرىدۇ . تەلەپكارلىق رەنجـ مۇشەققىتى ۋە ئېرىشەلمەسلىك شىددىتى ئىنسانلارنىڭ ھايۋانلاردىن ئەزىز ۋە شەۋكەتلىك بولۇشىغا سەۋەب بولغان . چۈنكى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدىكى ئارزۇ ـ ئىستەكلىرى ۋە ئىنتىلىشلىرى تېپىلغۇسىز گۈھەردۇر .

ئىسكەندەرنىڭ چۈمۇللەر گۈرۈھىنى ئوۋلاش ئۈچۈن قوشۇنلىرىنى جەڭ سەپلىرىگە تىزغانلىقى ، ئۇ دۆڭە سۈپەت گۈرۈھنىڭ ئىسكەندەر قوشۇنىنىڭ قارشى تەرىپىدە سەۋدايىلارچە سەپ تۈزگەنلىكى ، بۇ گۈرۈھ ئېچىدىن بىر پالۋان سەپ ئالدىغا چىقىپ ، ئىسكەندەر قوشۇنىنىڭ سەردارلىرىنى ئاجىز قىلغانلىقى ، ئۇ چىن كىيىكىدەك گۈزەل ، مەھرۇ شىرەدەك مەيدانغا كىرىپ ، ئەجدىھا ئوۋلىغانلىقى ، ئىسكەندەرنىڭ ئۇ چىن كىيىكىنى ھەرەم كىيىكى قىلغانلىقى ۋە ئۇنىڭ ئوۋلىغان ئولجىسىنى ياخشىلىق بىلەن يەنە قايتا ئوۋلىغانلىقى ،
ئۇ بېرىپ ئۆز ئوۋلىرىنى ئېلىپ
مەجلىسكە كەلگەنلىكى

تارىخشۇناسلار بۇ تارىخنى قەغەز سەھىپىسىگە مۇنداق يازدى :
ۋاقتىكى ، ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرى ئاتلىرىنى ھەيدەپ چۈمۇللەر

دەشتىگە يېتىپ كەلدى . ئىسكەندەرنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ئۇ يەرگە چۈشۈپ ئارام ئالدى . ئىسكەندەر ھۆكۈمالار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، بۇ مەخلۇقلارنى بىر تەرەپ قىلىشنىڭ ئامالىنى كېڭەشتى . ھۆكۈمالار بۇ ھەقتە پىكىر بايان قىلىپ مۇنداق دېيىشتى :

ـــ لەشكەرلىرىمىزنىڭ تولىلىقى سان ـ ساناقسىز ، پالۋانلىرىمىزنىڭ سانى ھەددى ـ ھېسابسىزدۇر . لەشكىرىمىز بىر نەچچە رەت جەڭ سەپلىرىنى تۈزۈپ ، ئۇ چۈمۈلىلەر دەشتىگە چاقماق تېزلىكىدە يۈرۈش قىلغاي . چۈمۈلىلەر تۇپى ھەرقانچە تولا بولسىمۇ ، ئۇلار ھەتتا يولۇاستەك كۈچ ـ قۇدرەتنى نامايان قىلغان تەقدىردىمۇ نېمىگە ئەرزىيتتى . ئاخىر شىر دېگەن شىر ، چۈچۈلە دېگەن يەنىلا چۈمۈلىغۇ ؟

بۇ مەسلىھەتكە بىنائەن يۈرۈش باشلاندى . ئىسكەندەر لەشكىرىنىڭ تولىلىقىدىن چۈمۈلىلەر گۈرۈھى قورقۇپ ، تەرەپ ـ تەرەپكە تارقاپ كەتتى . ئىسكەندەر لەشكەرلىرىنى باشلاپ ، دىۋە سۈپەت گۈرۈھ تەرىپىگە يۈرۈش قىلماقچى بولدى . ھۆكۈمالىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، تەڭرىنىڭ نۇسرەت ئاتا قىلىشىدىن ئۈمىدۋار بولدى . قوشۇن بۇ يەرگە يەتكەندە ، قۇياش مەغرىبكە يوشۇرۇندى . جاھان قاپقارا چۈمۈلىلەر توپىدەك قاراڭغۇ بولدى . ئىسكەندەر ۋەھىمە قىلماستىن ئۇ دەشتتە قونۇشنى قارار قىلدى . لېكىن چۈۋۈلغان چۈمۈلىلەرنىڭ قايتىپ كېلىپ ، ئۈيقۇدا ياتقان لەشكەرلەرگە تالا ـ پەت يەتكۈزمەسلىكى ئۈچۈن بىرمۇنچە ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى ئورۇنلاشتۇردى .

ۋاقتىكى ، تاڭ ئېتىپ ، قۇياش نامايان بولدى . ئىسكەندەر قوشۇنلىرىنى يىغىپ ، سەپ تۈزدى . ئاندىن سۈرەن سالغۇچىلارنى يىغىپ شۇنداق قاتتىق چۇقان كۆتۈردىكى ، پۈتكۈل ئالەمنى قىقاس ـ چۇقان ئاۋازلىرى بىر ئالدى . شاۋقۇن ـ سۈرەنلەر يەر يۈزىنى قاپلاپ كەتتى . بۇ دەھشەتلىك

سادالاردىن دۇنسىمان مەخلۇقلارغا ۋەھشەت ۋە قورقۇنچ پەيدا بولدى . ئۇلار : « بۇگۈن قيامەت ئاشكارا بوپتۇ » دەپ ئويلىدى . بۇ ئىشنىڭ سىرىنى بىلىش ئۈچۈن ھەممىسى يۈگۈرۈشۈپ كەلدى . ئۇ مەخلۇقلار كۆردىكى ، بۇنچىۋالا كۆپ لەشكەر شۇ قەدەر خەتەرلىك چۈمۈلىلەر دەشتىدىن ئۆتۈپ ، بۇ يەرگە يېتىپ كەپتۇ . ئۇلارنىڭ تولىلىقىدىن يەر يۈزى كۆرۈنمەي قاپتۇ . ئۇلار پۈتكۈل تاغ ـ ئېدىرلار ۋە تۈزلەڭلىكلەرنى قاپلاپ كېتىپتۇ . ئۇلارنىڭ شاۋقۇن ـ سۈرەنلىرى ئالەمنى زىلزىلىگە ساپتۇ . بۇ لەشكەرلەرنىڭ تۈزگەن جەڭ سەپلىرى پۈتكۈل ئەتراپىي ئالەمدە نامايان بولۇپ تۇرۇپتۇ . بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ئۇ مەخلۇقلارمۇ دەرھال سەپ تۈزۈپ ، جەڭگە تەييار بولدى . بۇ مەخلۇقلارنىڭ ھەممىسى دۈشمىنى ئوخشاپ كېتەتتى . كەركىدانەك كۈچلۈك ، پىلدەك قامەتلىك ئىدى . ئۇلارنىڭ ھەربىرى بىر ئەھرىمەن دۈشمەنگە ھەيۋەتلىك ئىدى . كۆزى كۆك ، ساقاللىرى سىرىق ئىدى . ھەممىسىنىڭ ماڭلىيىدىن مۈڭگۈز ئۇنۇپ چىققانىدى . ئۇلار قۇلۇن ، كېيىك ۋە باشقا ھايۋانلارنىڭ تېرىسىدىن كىيىم كىيىشكەنىدى . يېمەك ـ ئىچمىكىمۇ ئاشۇنداق ھايۋانلارنىڭ گۆشىدىن ئىدى . ئۇلار قوللىرىدا ئېغىر تۈۋرۈكتەك ياغاچلارنى كۆتۈرۈۋالغان . بۇ ياغاچلارنىڭ ئوچىغا تۆمۈر ئىلمەكلەر بېكىتىلگەنىدى . ئۇلار مۇشۇنىڭ بىلەنلا جەڭ قىلاتتى . باشقىچە جەڭ قىلىشنى بىلمەيتتى . ئۇلار مۇشۇ يوسۇندا سەپ تۈزۈپ ، مىڭ نەپەر مەخلۇق ئىسكەندەرنىڭ لەشكىرى ئالدىدا روبىرو بولدى . ئۇلاردىن بىرى مەيدانغا چىقىپ ، ئۆز تىلىدا بىرنېمىلەرنى دەپ ، قان تۆكۈش ئۈچۈن پالۋان تەلەپ قىلدى . بۇ تەرەپتىنمۇ بىر تاش بەدەنلىك تاغ يارار پالۋان چىقىپ مەيدانغا كىردى . بۇ پالۋان ئىسكەندەرنىڭ نۇرغۇن جەڭلىرىدە دۈشمەنلەرنىڭ جەڭ سەپلىرىدىن چاڭ چىقىرىۋەتكەن ۋە ئۇلارنىڭ چاڭ توزانلىرىنى پەلەككە يەتكۈزگەنىدى . ئۇنىڭ جىسمىنىڭ ھەيۋەتلىكلىكىمۇ قارشى تەرەپتىن مەيدانغا كىرگەن مەخلۇقنىڭ

قامىتى بىلەن باراۋەر كېلەتتى . لېكىن نەرە تارتسا ، بۇنىڭ ئاۋازى ئۇ مەخلۇقنىڭ ئاۋازىنى بېسىپ چۈشەتتى . ئۆزى پىلدەك ، مىنىدىغان ئېتى بولسا كەركىدانەدەك ئىدى . پالۋانلار ئارىسىدا ئۇنىڭ لەقمىنى « رەئدە » ① دېيىشەتتى ؛ چۈنكى دائىم چاقماقتەك تاش ئارىسىدا تۇراتتى .

ئۇ ئەركەك شىردەك مەيدانغا كىرگەندە ، ئۇنىڭ قارشى تەرىپىدىكى پالۋانمۇ ئۇنىڭغا قاراپ ئات سالدى . ئۇلار بىر ـ بىرىگە يېقىنلاشقان زامان ، خۇددى ئىككى تاغ بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلغاندەك شىددەت بىلەن جەڭ قىلىشقا كىرىشىپ كەتتى . ئۇلار بىر ـ بىرىگە ھەددى ـ ھىسابسىز زەربىلەرنى بەرمەكتە ، يەنە بۇ زەربىلەرنى ئۆز ماھارەتلىرى بىلەن رەت قىلىشماقتا ئىدى . ئاخىر ئۇ دۈپە سۈپەتلىك ۋەھشىي مەخلۇق ئىسكەندەرنىڭ پالۋانىغا ئىلمەكىلىك تۇۋرۇكىنى سالدى . ئىلمەك مەھكەم بولغانلىقتىن بۇ پالۋاننى ئاتتىن تارتىپ چۈشۈردى . قوللىرىنى ئارقىسىغا قايرىپ باغلىدى . ئاندىن ئۇنىڭ ئېتىنمۇ ئىلمەك بىلەن تۇتۇپ ، دەرھال ئۆز توپىغا ئېلىپ بېرىپ تاپشۇردى .

ھايال ئۆتمەيلا ئۇ مەخلۇق يەنە قايتىپ كېلىپ ، پالۋان تەلەپ قىلىپ نەرە تارتتى . بۇ تەرەپتىن يەنە بىر قورقۇمسىز پالۋان مەيدانغا كىردى . ئۇ پالۋان بېلىگە قىلىچ ئاسقان . قىيا تاشتەك ئاتقا مىنگەنىدى . ئۇ قارىماققا خۇددى تاغ ئۈستىگە مىنگەن ئەجدىھادەك كۆرۈنەتتى . باھادىرلار ئارىسىدا ئۇنىڭ لەقمىنى « قاقىر » دەپ ئاتىشاتتى . ئۇ مەشرىق زېمىنىنىڭ قىرۇان دېگەن يېرىدە تۇغۇلغانىدى . بۇ پالۋان ئۇ ئەھرىمەن سۈپەت ۋەھشىي مەخلۇققا قاراپ ئات سالدى . ئۇ مەخلۇق بۇ پالۋاننى كۆرۈپ ئانچە كۆزگە ئىلمىدى . دۈشمەنلىك بىلەن ئۇنىڭغا ئېتىلدى . گاھ ئۇ تېگىش قىلىپ بۇ يېنىپ ، گاھ بۇ ھۇجۇم قىلىپ ئۇ چېكىنىپ ، ۋە گاھى ئۇ قوغلاپ بۇ قېچىپ ،

① رەئدە ـــ ئوتلۇق ئوقلارنى ئاتىدىغان قورال ، ئوت ئاچىدىغان قورال .

يەنە گاھىدا يۈزمۇ يۈز تۇرۇپ بىر - بىرى بىلەن تۆتۈشۈپ ئۆزۈن - ئۆزۈن جەڭگى - جېدەللەرنى قىلىشتى . بىر - بىرلىرىنىڭ دەھشەتلىك زەربىلىرىنى شىددەت بىلەن رەت قىلاتتى . ئاخىر ئۇ ۋەھشىي مەخلۇق ئۇ پالۋاننىڭ كىيىمىگە ئىلمەك سېلىپ ، يەرگە يېقىتتى . قولىنى مەھكەم باغلاپ ، ئۆز تائىپىسىگە ئاپىرىپ تاپشۇردى . ئاندىن يەنە دەرھال قايتىپ كېلىپ ، جەڭ قىلىش ئۈچۈن پالۋان تەلەپ قىلدى . بۇ تەرەپتىن يەنە بىر پالۋان جەڭ مەيدانىغا ھازىر بولدى . بىراق ئۇنىمۇ يۇقىرىقى ئىككى پالۋاننى يېقىتقاندەك يېقىتىپ ، باغلاپ ئەسىر قىلىۋالدى . يەنە بىرى مەيدانغا كىرىۋىدى ، ئۇنىمۇ باغلىۋالدى . شۇنداق قىلىپ ئۇ مەخلۇق ئىسكەندەر قوشۇنىدىن ئون ئۈچ داڭلىق پالۋاننى باغلاپ ئېلىپ كەتتى . يەنە نۇرغۇن ئادەتتىكى پالۋانلارمۇ ئۇنىڭ قولىغا ئەسىر چۈشتى . ھەرقانداق پالۋان مەيدانغا كىرسە ، ئۇنىڭ ئۇ مەخلۇقنىڭ بوينى ۋە قولىغا چۈشۈپ ئالدىدا ئاجىز ۋ بىچارە ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى . ئۇ مەخلۇق مەيدانغا چۈشۈپ ، يەنە كۈچ سىنىشىقا پالۋان چاقىردى . بۇ ئىشتىن بارلىق لەشكەرلەرنىڭ كۆڭلىگە ۋەھىمە چۈشتى . ھېچكىم مەيدانغا كىرىشكە پېتىنالمىدى . بۇ ئەھۋالدىن ئىسكەندەر تىت - تىت بولماقتا ئىدى . دۈشمەنىڭ كۈچلۈكلۈكىدىن ئىسكەندەرمۇ ئۆز پالۋانلىرىغا مەيدانغا چۈشۈشكە بۈيرۇق بېرەلمىدى . ئۇ ۋەھشىي دىۋە سۈپەت مەخلۇق بۇ تەرەپكە قاراپ ھەر خىل ھاقارەتلىك سۆزلەرنى قىلماقتا ئىدى . ئىسكەندەر بۇ يەردە نومۇستىن يېرىلغۇدەك بولدى . يەنە بىر تەرەپتىن ئىسكەندەرنىڭ كۆڭلىنى قاتتىق ئەندىشە قاپلىۋالدى .« بۇ شۇمتەكلەردىن بىرى مەيدانغا چۈشۈپ مۇنچە ئىشلارنى قىلدى . ئەگەر ھەمىسى بىراقلا باستۇرۇپ كەلسە قانداقمۇ قىلارمىز»دەپ ئەنسىرىمەكتە ئىدى . ئىسكەندەرنىڭ كۆڭلىگە يۈز مىڭلىغان پىكىر - خىياللار كەلمەكتە ئىدى . شۇڭا ئىسكەندەر ئۆزىنى توختىتۇپلىپ ، ئۇ مەخلۇققا سىيلىق ، سىپايە سۆزلەرنى قىلدى . لېكىن ئۇ مەخلۇق پەيلىدىن يانماي

بارغانسېرى ئەزۋەيلەپ نەرە تارتىشقا باشلىدى .

دەل شۇ چاغدا بىر چەبدەس پالۋان ئات ئوينىتىپ مەيدانغاچۇشتى . ئۇ يۈزىگە چىن ئېلىنىڭ نىقابىنى تارتقانىدى . گويا كۆك ئاسماندىكى قۇياشتەك كۆك تۆمۈر ئىچىگە غەرق بولغانىدى . ئاسماندىكى ئايدەك ، يەردىكى سىمابتەك جەۋلان قىلماقتا ئىدى . ئۇ ئېتىغا چىن يۈپۈقنى يېپىپ ، قولىدا يىلاندەك چىرماشقۇچى سالمىنى ئوينىتىپ ، دۇبۇلغىسى ئۈستىگە چىنچە پۆپۈك چىگىپ ، ئات چاپتۇرۇپ ، مەيداندا قان تۆكۈش ھۈنەرلىرىنى نامايان قىلدى . ئاندىن ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، ئېگىلىپ تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن ، ئۇ مەخلۇققا قاراپ ئېتىلدى . لېكىن ئۇنى ئىسكەندەر باشلىق سىپاھ ۋە لەشكەرلەردىن ھېچكىم تونۇمىدى . بارلىق كىشىلەر ئۇنىڭ ياش جەڭىغا ئىچ ئاغرىتىپ ، كۆڭلىدە ئاھ ئۇرۇشتى . بۇنداق زىبا يىگىتنىڭ دۈشمەن قولىدا ھالاك بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ ھەسرەت چېكىشتى . ئۇ « يىگىت » مەيداندا ئۆزىنىڭ قارشى تەرىپى بىلەن شۇنداق تۇتۇشتىكى ، ئات ئايىغىدىن چىققان چاڭ ـ توزانلار پۈتكۈل ئاسماننى قاپلىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ چەبدەسلىكى ۋە چاققانلىقى ، جەڭ ئىشلىرىدىكى ماھارىتى بىلەن دۈشمان مەخلۇققا قورقۇنچ سالدى . ئىلمەكلىك تۇۋرۇكتىن ئۆزىنى پەم بىلەن ئاسراپ ، قارشى تەرەپكە ھەدەپ زەربە بېرىشكە باشلىدى . ئۇ ئىككىسى بىر ـ بىرىگە خۇددى بۇ مەككار پەلەكتەك ھىيلە ـ مىكىرلەرنى ئىشلىتىپ ، گاھ چاقىپەلەكتەك چۆرگىلەپ ، گاھى ئالدى ـ ئارقىغا سۈرۈپ ، گاھ ھۇجۇم قىلىپ ، گاھ ئۆزىنى ھىمات قىلىپ خېلى ئۇزۇن ئېلىشتى . قارشى تەرەپ بۇ « يىگىت » نىڭ چاققانلىقى ۋە كۈچ ـ قۇدرىتىدىن ۋەھىمگە چۈشۈپ ، تىت ـ تىت بولۇشقا باشلىدى . « يىگىت » ئەپچىل پۇرسەتنى تېپىپ چىرماشقۇچ سالمىنى دۈشمەننىڭ بېشىغا تاشلىدى . سالما بېرىپ ، ئۇنى مەھكەم باغلىۋالدى . ئاندىن ئاتتىن تارتىپ چۈشۈرۈپ ، ئۇنىڭ جىسمىنى قارا

تۇپراقتا ئۇرۇپ ، خارۇ زار قىلغان ھالدا ، ئىسكەندەر تەرەپكە قاراپ سۆرەپ ، تېنىنى ناتۇۋان قىلدى . ئاتقا دەسسىتىپ ، يارىلاندۇردى . ئىسكەندەر ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە « يىگىت » ئېتىدىن خۇددى قاۋۇل شىردەك سەكرەپ چۈشۈپ ، تەزىم بەجا كەلتۈردى ۋە ئۇ مەخلۇقنى توپا ـ چاڭلار ئارىسىدىن تارتىپ تۇرغۇزۇپ ئىسكەندەرگە تاپشۇردى . ئىسكەندەر بۇ ئىشتىن ئىنتايىن خۇشال بولۇپ ، كۆڭلىنى غەم ـ ئەندىشىدىن پاك قىلدى . ئىككى تەرەپ جەڭ قىلىشنى توختاتتى . ئىسكەندەر لەشكەرلىرىنى ئۆز ئورنىغا چۈشۈرۈپ ، ئارام ئېلىشقا ئورۇنلاشتۇردى . جەڭنىڭ چاڭ ـ توزانلىرىدىن يۇيۇنۇپ پاك بولغاندىن كېيىن كەچلىك بەزمىنى باشلىدى . ئىسكەندەر بەزمىگە بۈگۈنكى جەڭدە دۈشمەن سۈپەت مەخلۇقنى تۇتۇپ ، زەپەر قۇچقان زىبا « يىگىت » نى چاقىرىشنى بۇيرۇدى .

ئۇ « يىگىت » ئىشكىتىن كىرىش بىلەنلا بارلىق سورۇن ئەھلى ئۇنىڭغا ئاپىرىن ۋە مەدھىيىلەرنى ئېيتىپ مۇبارەكلەشتى . ئىسكەندەر ئۇ « يىگىت » نىڭ بوينىدىن قوچاقلىدى . « يىگىت » ئىسكەندەرنىڭ ئاياغلىرىنى تاۋاپ قىلدى ، يۈزلىرىنى يەردە قويۇپ ، ئىتائەتمەنلەرچە تەزىم بەجا كەلتۈردى . ئىسكەندەر ئۇنىڭغا ھېسابسىز ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتتى . ئۇنىڭ بېشىدىن لەئىل ـ جاۋاھىرلارنى چاچتى .

ـــ ئەي ۋەھشىيلەرنى ئوۋلاپ ، دۈشمەنلەرنى ئەسىر قىلغۇچى نىقابلىق يىگىت ، ـــ دېدى ئىسكەندەر ناھايىتى مۇلايىملىق بىلەن ، ـــ يۈزۈڭنى ئېچىپ ، ئۆزۈڭنى ئاشكارا قىلغىن . ھەممىمىز چېھرىڭنى كۆرۈشكە ئىنتىزارمىز .

« يىگىت » يۈزىدىن نىقابنى ئالغاندى ، خۇددى يەر تېگىدىن قۇياش تۇغقاندەك بولدى . ئىسكەندەر ئۇنى كۆرۈش بىلەنلا تونۇدى . ئۇ ئىسكەندەرگە خاقان تەقدىم قىلغان چىن قىزى ، خوتەن گۈزىلى مەھرۇ ئىدى .

خاقان ئۇنى چىن ئەينىكى بىلەن بىللە ئىسكەندەرگە سوۋغات قىلغانىدى. خاقان ئۇنىڭ تەڭداشسىز گۈزەل ھۆسن ـ جامالىنى، مىسلىسىز يېقىملىق ئاۋازىنى، ساز چېلىشتىكى يۈكسەك ماھارىتى ۋە جەڭ ئىشلىرىدىكى ئاجايىپ شىجائىتىنى ماختاپ بەرگەندە، بۇ سۆزلەر ئىسكەندەرنىڭ قۇلقىغا ئانچە خۇش ياقماي بۇ گۈزەل پەرىزاتقا پەرۋا قىلمىغانىدى. دەرۋەقە ئۇ ھۇر سۈپەت قىز ھۆسن ـ جامالدا تەرىپلىگەندىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق ئىدى. بىراق ئۇنىڭ جەڭ مەيدانىدىكى كارامىتىنى تېخى ھېچكىم كۆرۈپ باقمىغانىدى.

ئۇ پەرىمۇ ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىشكە پۇرسەت كۈتۈپ كېلىۋاتاتتى. قاچانكى جەڭ بولۇپ، ئىككى قوشۇن قاتتىق تىركەشكەندە، مەيدانغا پىدا-كار بولۇپ چۈشۈپ، ئىسكەندەرنىڭ ئالدىدا ھۈنەر ـ ماھارەتلىرىنى ئاشكارا قىلماقچىدى. ئۇ بۈگۈن دەل پۇرسەتنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى، ئىسكەندەر-نىڭ قوشۇنىغا خەۋپ يۈزلەنگەنلىكىنى كۆرۈپ، مەيدانغا چۈشتى ـ دە، كەسكىن ئېلىشىش ئارقىلىق، دۈشمەننى ئەسىر ئالدى. ئىسكەندەر خاقان تەقدىم قىلغان بۇ ئاپتاپ تەلئەت پەرىگە تەڭرىنىڭ بۇ قەدەر ئۇلۇغ خاسىيەتلەرنى ئاتا قىلغانلىقىنى كۆرۈپ، ياراتقۇچىغا شۈكرى ـ سانا، يارالـ-غۇچىغا ئاپىرىن ئېيتتى.

ـــ جامالىغا نىقابىنى ياپسۇن، ـــ دېدى ئىسكەندەر ئۇ پەرىگە پەرمان قىلىپ، ـــ چۈنكى كېچىدە قۇياش تۇغمايدۇ. بۇ يەردە تۇرماي مېنىڭ خاس ھۇجرامغا كىرىپ ئارام ئالسۇن.

مەھرۇ گويا كى تۇنىنى يورۇتقۇچى شامدەك، ئىسكەندەرنىڭ مەخسۇس ھۇجرىسىدىن ئورۇن ئالدى.

ئىسكەندەر بەزمىنى قىزىتىپ، مەي ۋە مۇزىكا ئارىلاشقان شادلىق سورۇنىنى بەرپا قىلدى. ئۇ كەيكاۋۇس ۋە رۇستەم قائىدىسى بويىچە زىياپەت ھازىرلاپ، مەي ئىچىشكە باشلىدى. ئىسكەندەرنىڭ مېڭىلىرى شارابنىڭ تەسىرى بىلەن قىزىشقا باشلىدى. مەي ئۇنىڭ پۈتكۈل جىسمىنى ئىلكىگە

ئالدى . شۇندىن كېيىن ئۇ پەرمان چۈشۈرۈپ :

ـــ بۈگۈن ئەسسىرگە چۈشكەن دىۋە سۈپەت باتۇرنى بەزمىگە ھازىر قىلىڭلار ! ـــ دېدى .

ئەسسىرگە چۈشكۈچى ئېلىپ كىرىلدى . ئۇنىڭدەك قەددى ـ قامەت ۋە ھەيۋەتلىك قىياپەت ھېچكىمدە يوق ئىدى . ئىسكەندەر ئۇنىڭ پۈتكۈل بەدەنلىرى باغلىنىپ ، خارۇ زار بولغانلىقىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ ئەزاسىدىن غول ۋە زەنجىرلەرنى ئالدۇرۇۋەتتى . ئۇنىڭغا تەخت يېنىدىن ئورۇن بەردى . ناھايىتى كۆپ تائاملارنى كەلتۈرۈپ ، نازۇ نېمەتلەر بىلەن ئۇنىڭ كۆڭلىنى شاد قىلدى . جاملاردا مەي كەلتۈرۈپ ، ئۇنى تېخىمۇ خۇشال قىلدى . ساقي بىر قانچە تۆۋەت يېنىش يېنىشلاپ مەي تۇتتى . ئۇنىڭ كۆڭلى ئىسكەندەرنىڭ ئىلتىپاتىدىن چەكسىز سۆيۈندى . بۇ كەيانىي قەدەھتىن ئۇنىڭ جېنىغا يۇز مىڭلارچە خۇرسەنلىك يۈزلەندى . ئۇ پالۋان ئىسكەندەر ھەربىر ئىلتىپات قىلغاندا بىر قېتىم ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئىسكەندەرنىڭ ئالدىدا باش قويۇاتتى . ئىسكەندەرمۇ ناھايىتى مۇلايىملىق بىلەن ئۇنىڭ بوينىغا ئىلتىپات سىرتمقىنى سېلىپ ، ، باغلۇۋالدى . ئۇ پالۋان مەي ئىچىپ ، ئىختىيارسىز ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ ، مۇنداق دېدى :

ـــ مەن ئەجدادىمدىن تارتىپ ۋەھشىيلىك بىلەن كۈن كەچۈرۈپ كەلگەن . سېنىڭ مەدھىيە ـ ماختاشلىرىڭنى ئادا قىلىشقا تىلىم ئاجىزلىق قىلىدۇ . بىراق ساڭا ئېيتىدىغان بىرلا سۆزۈم بار . ئەگەر ئىجازەت بەرسەڭ بايان قىلماقچىمەن .

ـــ ھەرقانداق سۆزۈڭ ۋە ئارزۇيۇڭ بولسا ، تارتىنماستىن ئېيتقىن ، ـــ دېدى ئىسكەندەر .

ئۇ ۋەھشىي پالۋان ساقي ئۇزارتقان مەينى ئىچىۋەتكەندىن كېيىن ، ئۆز مۇددىئاسىنى مۇنداق بايان قىلدى :

ـــ سەن ماڭا ناھايىتى كۆپ ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتتىڭ ، ساڭا قو-

لۇمدىن كېلىشچە ، تاكى ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىغىچە خىزمەت قىلىشقا تەييارمەن . جانابىڭدىن بىردەم ئايرىلمايمەن ۋە ساڭا زىت كېلىدىغان ئىشنى ھەرگىز قىلمايمەن . شۇنى بىلگىنكى ، مەن بۇ يەردىكى مەخلۇقلارنىڭ پادىشاھىمەن . ئۇلارنى كېچە ـ كۈندۈز مۇھاپىزەت قىلىپ ئاسرايمەن . سېنىڭ لەشكەرلىرىڭنىڭ چۈمۈلىلەرنى يەڭگەنلىكى ۋە سان جەھەتتە بايا‌ۋاندىكى چۈمۈلىلەردىن نەچچە ھەسسە زىيادە ئىكەنلىكىنى كۆرگەنلىكىم ئۈچۈن ، سەندىن قوۋمغا زىيان ـ زەخمەت يېتىپ قالمىسۇن دەپ ئۆزۈم مەيدانغا چۈشۈپ ، سەن كۆرگەن ئىشلارنى سادىر قىلدىم . ئەمدى ماڭا بەخت ـ سائادەت يار بولۇپ ، ساڭا ئەسىر چۈشۈپتىمەن . ماڭا سىياسەت قىلىچىنى سۈرمەستىن ، بەلكى مۇنچۇالا ئىنايەت ۋە ياخشىلىقلارنى قىلدىڭ . ئەگەر ئىجازەت بەرسەڭ ئوردامغا قايتىپ ، ھايال ئۆتمەيلا يەنە ئالدىڭغا كېلىمەن . چۈنكى خەلقىم ۋە قوۋم ـ قېرىنداشلىرىم شۇ تاپتا ماڭا ھازا ئېچىپ ، ماتەم بىلدۇرۇۋاتقان بولۇشى مۇمكىن . ئۇلارغا سېنىڭ مەردانىلىقىڭنى ۋە سېخىيلىقىڭنى ئېيتىپ ، ھەممەيلەننى خۇرسەن ۋە خاتىرجەم قىلىپ قويۇپ كېلەي .

ئىسكەندەر ئۇنىڭغا ماقۇل بولۇپ قايتىشقا ئىشارەت قىلدى . ئۇ پالۋان يەر ئۆپۈپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن ، ھەيۋەتلىك شىردەك ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئۆزىنىڭ مەنزىلىگە يۈرۈپ كەتتى . ئىسكەندەرنىڭ بۇ ئىشنى كۆرۈپ سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى بىر قىسما بولۇپ قالدى . چوڭ ـ كىچىك ھەممەيلەن كۆڭلىدە بۇ ئىشقا قوشۇلمىغان بولسىمۇ ، لېكىن ھېچكىم سۆزلەشكە پېتىنالمىدى . ھۆكۈمالارمۇ بۇ ئىشتىن ئەجەبلىنىپ قېلىشتى . لېكىن ئىسكەندەر ئۇ خىل ئەندىشىلەرگە پەرۋا قىلمىدى . ئۇنىڭ كۆڭلى يەنىلا شاد ۋە خۇشال ئىدى . چۈنكى ئۇ بەخت ـ تەلىيى بېشارەت بەرگەن ئىشنى قىلغانىدى . شاھنىڭ بۇ ئىشىدىن بەزمە ئەھلىنىڭ ھەربىرى بىر خىل گۇمان قىلماقتا ئىدى . ئۇلار خىلمۇ خىل ئەندىشىلەر بىلەن تالاش ـ تارتىش قىلىشقا باشلىغاندا ، ئۇ پالۋان يەنە قايتىپ كەلدى . ئۇ ئەسىر ئېلىۋالغان پالۋانلارنىڭ

هەمىسنى قايتۇرۇپ بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى . ئۇ ئەسىرلەرنى ئىسكەندەرگە تاپشۇرۇپ ، قۇلىقىنى تۇتۇپ ، يۇزىنى يەرگە قويۇپ ، قۇللاردەك باش ئېگىپ تۇردى . ئىسكەندەر بۇ ئەھۋالدىن ھەددى ـ ھېسابسىز خۇشال بولدى . ئۇ پالۋانغا ناھايىتى كۆپ ئىنئام ـ ئېھسانلارنى قىلدى . ئەسىرگە چۈشكەن پالۋانلارغا بەزمە سورۇنىدىن ئورۇن كۆرسىتىپ ، ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى . بۇ تەكلىپ مۇناسىۋىتى بىلەن ئىسكەندەر بۇ پالۋانلارغا نەزەر سالغانىدى ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بۇگۇن ئەسىرگە چۈشكەن پالۋانلارلا ئەمەس ، بەلكى ئىلگىرى دارا بىلەن بولغان ئۇرۇشتا تۇتۇپ كېتىلگەن بارىق بەربەرمۇ بار ئىدى . ئىسكەندەر ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى . ئاندىن ھەممە پالۋانلارغا ئىلتىپات كۆرسىتىپ ، ئۇلارنى ۋىسال شادلىقىدىن بەھرىمەن قىلدى . ھەممەيلەن ئۇچرىشىش خۇشاللىقىدا چۈرقىرىشىپ كېتىشتى . بۇ ئاخشام ھەممەيلەن خۇشال ـ خۇرام يەپ ـ ئىچىشىپ ، ئۇخلاپ قىلىشتى .

ساقىينامە :

ئاياقچى ، بۇ دەم تۇت ماڭا بىر ئاياغ ،
كى ھىجراندىن ئولدى مۇشەۋۋەش دىماغ .
زەمانى بولۇپ دەفئ قايغۇ ماڭا ،
مەگەر سائەتى كەلگەي ئۇيقۇ ماڭا .
مۇغەننىي ، سۇرۇدى ۋىسال ئەيلە ساز ،
كى ھىجراندا كۆپ تاپتى جانىم گۇداز .
ئانىڭدەككى ئول قەۋم تاپتى ۋىسال ،
ماڭا ھەم نەسىپ ئەيلەگەيَ زۇلجەلال .
نەۋائى ، ۋىسال ئادەمى كامىدۇر ،
ھەياتى ئەبەد ۋەسل ئەييامىدۇر .
قاچان ۋەسل تاپساڭ نەسىپ ، ئاسرادەم ،
ئەگەر بىردەم ئولسۇنكى ، تۇت مۇغتەنەم .

مەجنۇننىڭ ھېكايىسى . ئۇ پىراق تېغىنىڭ ئېغىرلىقى تۇپەيلىدىن ئۆزىنى تاغدىن تاشلىماقچى بولدى . بىراق لەيلىنىڭ خېتى ئۇنىڭ قولىدىن ، خەت ئېلىپ كەلگۈچى كىشى كەمىردىن تۇتۇۋېلىپ ، ئۆزىنى تاشلىغىلى قويمىدى

مەجنۇن نەچچە مەزگىل ئىشق ۋە پىراق ئوتىدا كۆيۈپ ، پىشىپ يۈردى . چۈنكى ئۇ لەيلىدىن ئايرىلىپ ، ياردىن يىراقتا قالغانىدى . جۇدالىق دەردلىرىدىن ئۇنىڭ تېنى سېزىپ ، ياداپ كەتتى . پىراق تېغىنىڭ ئېغىر يۈكى ئۇنىڭ ئاجىز جىسمىنى باستى ، ئۇ يۈرىكىدە مۇھەببەت ئوتلىرىنىڭ يالقۇنجاپ كۆيگەنلىكى تۇپەيلىدىن بۇ غەملىك جېنىدىن تويغانىدى . چۈنكى ئۇنىڭ ھىجران ئازابىدا چىدىغۇچىلىكى قالمىغانىدى . جۇدالىق كۈلپەتلىرى ئۇنى ھالاك قىلىشقا يېقىنلاشقانىدى ، مەجنۇن ئاخىر بىر كۈنى نەجد تېغىنىڭ ئۈستىگە چىقتى . ئۇ مۇشۇ تاغدىن ئۆزىنى پەسكە تاشلاش ئارقىلىق بۇ ئازابتىن قۇتۇلماقچى بولدى . ئۇ مۇشۇنداق قىلىشنى جۇدالىققا ئەسىر بولغاندىن ، ھىجران ئازابىدىن كۆپ ياخشى دەپ بىلدى . ئۇ قىيا ئۈستىگە كېلىپ ئۆزىنى تاشلىماقچى بولۇۋاتقاندا ، بىر خەۋەرچى ئۇنىڭغا لەيلىنىڭ خېتىنى ئېلىپ كەلدى . ئۇ لەيلىنىڭ يازغان خېتىنى مەجنۇنغا بەردى . بۇ خەت ئۇنىڭ كۆيۈك ئازابىنى بىر ئاز پەسەيتتى . مەجنۇن ئۇ خەتنىڭ خۇشاللىقىدا ئۆز كۆڭلىنى ، تاغنى ۋە قىيانىمۇ ئۇنتۇدى . ئۆزىنى تاشلىماقچى بولغانلىقىنىمۇ ئېسىدىن چىقاردى . ئۇ خەت مەجنۇننى ئۆلۈمدىن ساقلاپ ، ئۇنىڭ جېنىنى قوغداپ قالدى . مەجنۇن شۇ خەت بىلەن نەچچە يىل كۆڭلىنى خۇشال تۇتتى . چۈنكى ئۇ خەت مەجنۇنىڭ جېنىغا باغلانغانىدى .

بىر پارچە خەت ئۆلۈمدىن قۇتقۇزالغان يەردە ، ۋىسال پەيتى كىشىگە مەڭگۈلۈك ھايات بەخش ئەتسە ئەجەب ئەمەس .

هېكمەت . ئىسكەندەرنىڭ ئەرەستودىن : « يالغۇزلۇق جەم بولۇشتا سەۋەب بولىدۇ . جامائەت ئارىسىدا بولۇش بۆلۈنۈشكە ئېلىپ بارىدۇ . شۇنداق تۇرۇپ نېمە ئۈچۈن هىجران ئۈستىدىن شىكايەت قىلىسىپ ، ۋىسال مەدهىيىلىنىدۇ ؟ »
دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى

ئىسكەندەر دانىشمەن ئەرەستودىن مۇنداق سوئال سورىدى :

ـــ ئەي هېكىم ، جەمئىيەت غوۋغاسىغا ئارىلىشىشنى دانا كىشىلەر ئانچە ياقتۇرمايدۇ . چۈنكى ئۇلار جەمئىيەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىشنى بۆلۈنۈشكە ئېلىپ بارىدىغان سەۋەب دەپ قارايدۇ . شۇڭا ئەقىل ئەلدىن يىراقراق تۇرۇشنى ياخشى كۆرىدۇ . ئەقىل ـ ئىدراك هىجرانغا مايىل بولىدۇ . بىراق نېمە ئۈچۈن ئادەملەرنىڭ تەبىئىتى ۋىسالنى بەك ياقتۇرىدۇ ؟

ئەرەستو چوڭقۇر ئويلىنىدىن كېيىن ، ئىسكەندەرگە مۇنداق هېكمەتلەرنى بايان قىلدى :

ـــ ئەقىل گەرچە جامائەتكە ئارىلىشىشنى مەنئى قىلسىمۇ ، لېكىن ئىشق ساهەسىدە ئەقىلنىڭ هۆكمى ئۆتمەيدۇ . چۈنكى ئەقىل ئىشقنىڭ دۈشمىنىدۇر . ئىشق ـ مۇهەببەت قايسى ئىشنى مۇڭاپىق كۆرسە ، ئۇنىڭغا ئەقىل ـ ئىدراك تۇسقۇنلۇق قىلالمايدۇ . توسقۇنلۇق قىلغان تەقدىردىمۇ پايدىسى بولمايدۇ . خالايىقا هەمىە ئىشتا ئەقىل ـ ئىدراك شۇ قەدەر يولباشچى بولىدۇ . ئەمما ئۇلارغا ئىشق مۇهەببەت غوۋغاسى چۈشسە ، ئەقىل قوشۇنى ئىشق لەشكەرىنىڭ ئايىغى ئاستىدا پايمال بولىدۇ . ئىشق بارچە ئىشتا هۆكۈمران ئورۇنغا ئۆتىدۇ . ئەقىل ئىگىلىرىنىڭ هەممىسگە ئايانكى ، ئىنسانغا جاندىن ئەزىزرەك نەرسە يوقتۇر . لېكىن ئىشق ساهەسىدە بولسا ئاشقلار جانانىنى ئۆز جېنىدىنمۇ ئارتۇقراق ئەزىز بىلىدۇ . گەرچە جاندىن ئايرىلىش ئۆلۈمگە ئېلىپ بارسىمۇ ، لېكىن جانانىدىن ئايرىلىش ئۆلۈمدىنمۇ يامانراق ئازابتۇر . بەدەن جاندىن

ئايرىلىدىغان چاغدا ئۇ كىشىنىڭ جىسمى ۋە تەبىئىتىگە ناھايىتى كۆپ مۇ-شەقەتلەر يۈزلىنىدۇ . چۈنكى كىشىلەر ئۆز ھاياتىنى ، جېنىنى شۇ قەدەر سۆيىدۇ ۋە قەدىرلەيدۇ . ئەگەر ئاشۇ ئادەت بويىچە بىر كىشى يەنە بىراۋنى ئۆز جېنى ۋە جىسمىدىنمۇ ئارتۇقراق سۆيسە ۋە ئەزىز بىلسە ، ئۇنىڭ بىلەن دائىم بىللە بولۇشنى ئىستىسى تەبىئىي . ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قېلىشنى ئۆلۈمدىنمۇ ئېغىر تۇيۇپ ئازاب دەپ بىلىشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس .

ئەرەستودىن بۇ جاۋابنى ئاڭلىغان ئىسكەندەر ئۇنىڭغا قايىل بولۇپ ئا-يرىلىپ ئېيتتى .

ئىسكەندەرنىڭ مەغرىپ دىيارىنى ئالغاندىن كېيىن ، رۇمغا قاراپ يۈرۈش قىلغىنىدا ، قىرۋان ناھىيىسى خەلقىنىڭ يەجۇج ـ مەجۇجلەرنىڭ زۇلمىدىن شىكايەت قىلغانلىقى ، ئىسكەندەرنىڭ بۇ بالا ـ قازا يوچۇقنى ئېتىش ئۈچۈن ، سىپىل لايىھەسىنى تۈزگەنلىكى ، ماھىر بىناكارلار ۋە ھەندەسە (گېئومېتريە) نى پىششىق بىلىدىغان تاشچىلارنىڭ ئوتتۇرا چاقناپ تۇرغۇچى ئۆلچەملەر بىلەن سىپىل ئورنىغا رەڭ تۆكۈپ بەلگە سالغانلىقى ، ئاتاروتتەك نازۇك پىكىرلىك ئۇستىلار ۋە زۇھەل كەبى ماھىر تۆمۈرچىلەرنىڭ گەج ئورنىغا ئېرىتىلگەن قەلەي ـ قوغۇشۇن ، ئاھاڭ ئورنىدا سىلىقلاپ يالتىرىتىلغان پولاتلارنى ئىشلىتىپ ، سىپىلنىڭ ئۈستىنى پەلەك گۈمبىزىگە يەتكۈزگەنلىكى

مۇبارەك پىكىرلىك كاتىپ قەغەز كاپۇرى ئۈستىگە سىياھ ئىپارلىرىنى مۇنداق تۆكتى :

ۋاقتىكى ، ئىسكەندەر مەغرىپ زېمىنىنىڭ ھەممىسىنى ئالدى . ئۇ ئا-جايىپ دۈۋە سۈپەت گۈرۈھىنىڭ ئەسىر بولغان جانلىرىغا ئىسكەندەرنىڭ كەڭچىلىك ۋە مەرھەمەتلىرى ھىماتچى بولدى . ئۇلار ھەممىسى ئىتائەت قە-لىپ ، شاھىدىن پۇقرالىرىغىچە ھەممىسى ئىسكەندەرگە قۇل بولۇشنى قوبۇل

كۆرۈپ ، پەرمانبەردار بولدى . ئاندىن كېيىن ئىسكەندەر :

ـــ لەشكەرلەر چۈمۈلىلەرنى ھالاك قىلىش ئۈچۈن سەپ تۈزۈپ ، چۈمۈلە دەشتىگە قاراپ ئاتلانسۇن . ئۇلارنى ئۆلتۈرۈپ شۇنداق يوقاتسۇنكى ، ئۇ دەشتىتە چۈمۈلە تائىپىسىدىن بىرىمۇ تىرىك قالمىسۇن ، ـــ دەپ پەرمان قىلدى .

ـــ ئەي پەلەكتەك شەۋكەتلىك پادىشاھ ، ـــ دېدى دېۋە سۈپەت مەخلۇقلار . ئىلتىجا قىلىپ ، ـــ ئۇ چۈمۈلىلەر بىزنىڭ كۆزەتچى ـ قاراۋۇللىرىمىزدۇر . ئۇلار بولمىسا بىزنىڭ ماكانىمىز خەۋپ ـ خەتەردىن ئەمىن بولالمايدۇ . چۈنكى بىزنىڭ ئەھۋالىمىز ئاجايىپ ـ غارايىپراق . بىر ئويغانساق ئون كېچە ـ كۈندۈزگىچە ئۇخلىمايلا ھەر تەرەپلەرگە بېرىپ ، ھەممە ئىشلارنى قىلىمىز . ئەمما بىر ئۇخلىساق ئون كېچە ـ كۈندۈزگىچە ئويغانمايمىز . بۇنداق چاغدا بىز ھېچ نەرسىنى سەزمەيمىز . ئۇ چۈمۈلىلەر بىز ئۇيقۇغا كەتكەندە بۇ قورغانغا كۆزەتچىلىك ۋە مۇھاپىزەتچىلىك قىلىدۇ . مەيلى ئوك ، مەيلى سول تەرىپىمىزدىن بولسۇن ھېچقانداق مەخلۇقنى بىزگە يېقىن يولاتمايدۇ .

ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، چۈمۈلىلەرنىڭ گۇناھىدىن ئۆتۈپ ئۇلارنى ئۆلتۈرۈشكە بارماس بولدى . لېكىن ئالتۇن ، كۈمۈشتىن پۈتكەن ئىككى تاغنى كۆرۈشكە بارماقچى بولدى . بۇ مۇددىئانى ئۇقىقان دېۋە سۈپەت گۇرۇھ ئىسكەندەرگە دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىپ مۇنداق دېدى :

ـــ ئەي پادىشاھ ، بۇ خىيالنى قويغىن ، ئۇ يەرگە بېرىش مۇمكىن ئەمەس . بۇ يەردىن ئۇ تاغقا بارغۇچىلىك ئون كۈنلۈك مۇساپە بار . بىز ئۇ تاغنىڭ بار يېرىنى بىلىمىز . ئۇنى بېرىپ كۆرەلىسەكمۇ ، لېكىن ئۇنىڭدىن ھېچقانداق نەتىجىگە ئېرىشەلمەي يېنىپ كېلىمىز . بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزمۇ ئۇ يەردىن ھېچبىر مۇرادىنى ھاسىل قىلالماي ھەسرەت بىلەن ئالەمدىن ئۆتكەنـ

كەن . چۈنكى ئۇ يولدا بارغان كىشىگە زىيان ـ زەخمەت بەتكۈزىدىغان ھېسابسىز خەتەرلەر بار . يەتتە كۈنلۈك يولدا مۇتلەق سۇ تېپىلمايدۇ . ھېچ قانداق گىياھنى ئۇچراتقىلى بولمايدۇ . ئەگەر ئۇچرىغان تەقدىردىمۇ ئۇ زەھەرلىك گىياھتۇر . ئۇ يەردە ئوتتەك قىزىق شامال چىقىپ تۇرىدۇ . ئۇ شالىنى « بادى سەمۇم » (ھالاكەتلىك قىزىق شامال) دەپ ئاتىشىدۇ . بۇنداق شامال تېگىپ كەتسە يۈز جان بولغان تەقدىردىمۇ بىرى ئامان قالمايدۇ . يەنە قالغان ئۈچ كۈنلۈك يول پايانسىز دەشت ـ بايابانلىقتۇر . ئۇ دەشتتىكى يىلان ـ چايانلارنىڭ ھەددى ـ ھېسابىنى تەڭرى تائالادىن ئۆزگە ھېچ كىشى بىلمەيدۇ . ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاشۇ ئىككى تاغنىڭ ئالتۇن ـ كۈمۈشلىرىنى ساقلايدۇ . ھەرقانداق ئادەملەرنىڭ كۆزى ئۇ يىلانلارغا چۈشىدىغان بولسا ، شۇ ھامان جان بېرىدۇ . ھېچكىم بۇ ھالاكەتتىن قۇتۇلالمايدۇ . بۇنداق بالايىئاپەتلەردىن سالامەت ئۆتۈش مۇمكىن ئەمەس .

ئۇلار سۆزلىرىنى مۇشۇ يەردە تۇگەتتى . ئىسكەندەر ئۇ تەرەپكە بېرىشتىن ۋاز كەچتى .

ـــ بىزنىڭ ئۇ تەرەپكە بېرىشتىكى مەقسىتىمىز ئالتۇن ـ كۈمۈش ئەمەس ، بەلكى تاماشا قىلىش ئىدى . ئەگەر ئۇنىڭ يولى بۇ قەدەر خەتەرلىك بولسا، ئۇ يەرگە بارمىغىنىمىز ياخشى ، ـــ دېدى ئىسكەندەر بۇ تاماشىدىن يالتىيىپ .

ئىسكەندەر شۇنىدىن كېيىن بۇ يەردىكى خەلقلەرگە ناھايىتى كۆپ ئىلتىپاتلارنى قىلىپ ، ئۇلارنى ئۆز قورغانلىرىغا ياندۇردى . ئەمما ، ھەيۋەت ـ ھەشمەت ئۇچۈن ئۇلاردىن بىرنەچچە كىشىنى مۇلازىم قىلىپ ، ئاسراپ ئېلىپ قالدى . ئۇلارنى ئۆز ئىشىكىنى ساقلاشقا قويدى .

ئەلقىسسە ، ئىسكەندەر مەغرىب زېمىنىنى ئېلىپ ، ئاۋات قىلغاندىن كېيىن ، يەنە شىمال تەرەپكە قاراپ يۈرۈش قىلدى . بۇ يۈرۈشتىكى مەقسەت

تاغ ـ دەريا ۋە چۆل ـ بايا‌ۋانلارنى كېزىپ ، رۇم شەھىرىگە بېرىشتىن ئىبارەت ئىدى . تۇركىي چىننىڭ پەرىسى ، خوتەن كېيىكى مەيدانغا كىرگىنىدە شىر ، يولۋاسلارنى ئاجىز قىلغۇچى گۈزەل قىز مەھرۇنىڭ ئىشق ـ مۇھەببىتى ئىسـ كەندەرنىڭ كۆڭلىدىن ئورۇن ئالدى . ئۇ پەرىنىڭ چاچلىرى سىرتماق بولۇپ ئىسكەندەرنىڭ بوينىغا چىگىلدى . ئىسكەندەر ئۇنى جان ـ جېنىدىن ياخشى كۆرۈپ قالدى . ئۇ يول بويى مەھرۇ بىلەن مەي ئىچىشىپ ، ئۆز دىيارى بولغان رۇمغا خۇشال ـ خۇرام ھالدا كېتىۋاتاتتى . ئىسكەندەر رۇس ۋە پەرەڭ دىيارلىرىدىن ئۆتتى . ئۇ ھېچ يەردە توختىمىدى . مەغرىب زېمىنىنىڭ غەربىي شىمالىغا توغرا كېلىدىغان بىر جايدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىدا بىر جامائەت پاراكەندە بولغان ھالدا يېتىپ كەلدى . ئۇلار ناله ـ زار قىلغان ھالدا ئۆز بېشىغا كەلگەن زۇلۇم ـ كۈلپەتلەرنى ئىسكەندەرگە بايان قىلدى :

ـــ ئەي پادىشاھ ، ـــ دېدى ئۇلار زار ـ زار يىغلاشقان ھالدا ، ـــ جاـ ھانىنى قولۇڭغا ئېلىپ ، قەدىر ـ قىممىتىڭ پەلەككە يېتىپتۇ . جاھان مەملىكىتىگە ، ئالەم خەلقىگە ئادىللىق بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلىپ ، ئۇلارنى ئاۋات ۋە بايىاشات قىپسەن . بىراق مۇشۇ دىيارغا ئادالىتىڭ يەتمىدى . بۇ يەردىكى خەلقلەرنى خۇشال قىلمىدىڭ . بىز بىچارىلەر بۇ يەردە قاچانغىچە ئازاب ـ كۈلپەت چېكىمىز ؟!

ئىسكەندەرنىڭ ئۇلارغا ئىچى ئاغرىدى . رەھىم ـ شەپقەت بىلەن ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى :

ـــ بۇ مەملىكەت نېمە ئۈچۈن ۋەيران بولدى . بۇ يەرنىڭ خەلقى نېـ مىشقا سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ يۈرىدۇ ؟

ئۇ بىچارىلەر جاۋاب بېرىپ ، مۇنداق ئەرز قىلىشتى :

ـــ بۇ يۇرتنىڭ بىر تەرىپى قىرۇان ناھىيىسى بولۇپ ، بۇ جاي مەغرىب زېمىنىغا يېقىن . مەغرىب بىلەن بۇ يەرنىڭ ئارىلىقىدا بىر تاغ بار . ئۇ تاغنىڭ

ئارقا تەرىپى ئاپەتلىك ماكاندۇر . ئۇ ئاپەت دىيارىنىڭ يىراقراق تەرىپى قاراڭغۇ زۇلمەتلىك جايدۇر . ئۇ زۇلمەتلىك جايىنىڭ بىر ئۇچى بۇ يەرگىچە سوزۇلغان . بۇ تاغ بىلەن زۇلمەت دىيارىنىڭ ئارىلىقىدا بىر دەشت بار . ھەر-قانداق يولباشچى ئۇ دەشتكە قاراپ يول يۈرۈپ باقمىغان . چۈنكى ئۇ دوزاخ دەشتىدۇر . يەجۇج ـ مەجۇجلەر تائىپىسى شۇ يەرگە ئورۇنلاشقان . ئۇلاردىن بىزگە بالايىئاپەتلەر يېتىپ تۇرىدۇ . شۇڭا بىز ھەر تەرەپلەرگە قاچىمىز . تەڭرى ئۇلارنى ئۆزىنىڭ قەھرى ـ غەزىپىدىن ئاپىرىدە قىپتۇ . نۇرغۇنلىغان شەھەرلەر ئۇلارنىڭ زەپتى ـ زۇلمىدىن ۋەيران بولدى . ئۇلارنىڭ ئىشلىرىدىن ئەقىل ھەيران ، ئۇنى بايان قىلىشقا تىل ئاجىز . ئۇلار تولىلىقتا ھەددى ـ ھېساب-سىزدۇر . سانىغىلى سانىقمۇ يېتىشمەيدۇ . ئۇلارنىڭ چاچلىرى ئۆز بەدەنلىرىنى يېپىپ تۇرىدۇ . بەزىلىرىنىڭ بويى بىر غېرىچ ، يەنە بەزىلىرىنىڭ بولسا ئون غۇلاچ كېلىدۇ . چاچلىرى ئۇلارنىڭ بەدىنىگە كىيىم بوپتۇ . ھەربىرىنىڭ قۇلاقلىرى يەرگە تېگىپ تۇرىدۇ . ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ نەجىس جىسمىنى قۇلاقلىرى بىلەن يېپىپ يۈرىدۇ . ئۇلارنىڭ قول ۋە تىرناقلىرى دىۋىنىڭ قولى ۋە تىرنىقىغا ئوخشايدۇ . يىرگىنىشلىك يۈزلىرى بولسا سېرىق رەڭدە بولۇپ ، يۈزىنىڭ تۈكلىرى خۇنۇك قىزىل رەڭدە ، كۆزلىرى بولسا مايۇننىڭ كۆزىگە ئوخشايدۇ . ئۇلار بۇرۇنلىرىنىڭ ئىچىنى تىلى بىلەن يالاپ ، شۇنىڭدىن لەززەتلىنىدۇ ۋە خۇشال بولىدۇ . بەزىدە توڭگۇزدەك ئاغزىدىن ئىككى تال ئۇزۇن ئىلمەك چىشلىرىنى چىقىرىپ يەرلەرنى تىلغايدۇ . ئۇلار تىلىغىغان يەردىن تاكى قىيامەتكىچە ھېچقانداق گىياھ ئۇنمەيدۇ . ئۇلارنىڭ ئاغزى ئېڭىكىنىڭ ئۈچىدا بولىدۇ . سۆزلىسە پۈتۈنلەي ھاقارەتلىك گەپلەرنى قىلىدۇ . مەيلى ئەركىكى بولسۇن ياكى چىشسى بولسۇن ھەممىسىنىڭ ئەمچەكلىرى يەرگىچە ساڭگىلاپ تۇرىدۇ . ئۇ يەردىكى تاغنىڭ ئىككى يۈزى شۇ قەدەر سىلىقكى ، ئۇنىڭغا ھېچقانداق گىياھ ئۇنمىگەن . تاغقا ھېچقانداق

جانلىق يامشىپ چقالمايدۇ . ئۇ ياندىن بۇ تەرەپكە ياكى بۇ ياندىن ئۇ تەرەپكە تاغ ئارقىلىق ھېچقانداق مەخلۇقات ئۆتەلمەيدۇ . بۇ تاغ كوھىقاپقا تۇتاشقان بولۇپ ، بۇ قاپ تاغلىرىنىڭ بىر بۆلىكىدۇر . شۇ تاغنىڭ بۇ تەرىپىدىن بىر قىيالىق جىلغا پەيدا بولۇپ قالغان . بۇ جىلغا يەجۇج ـ مەجۇجلەرگە ئىمكان تۇغدۇرۇپ بېرىپتۇ . ئۇلار يىلدا ئىككى قېتىم ئاشۇ جىلغىدىن چىقىپ ، خۇددى چۈمۈلىلەر توپىدەك يامراپ ، بىزنىڭ شەھەر ، يېزا ، تاغۇ دەشتلىرىمىزنى خاراب قىلىدۇ . ھەددى ـ ھېسابسىز زۇلۇم ۋە پاراكەندىچىلىكلەرنى سالىدۇ . بىز ئۇلارنىڭ كېلىدىغان ۋاقتىنى بىلمىز ، ئۇلار كېلىدىغان چاغدا ، يۇرتنى تاشلاپ قاچىمىز ، يىراق تاغ ـ دەشتلەردە سەرگەردان بولۇپ يۈرىمىز . ئۇلار ئالدىغا ئۇچرىغانىنى يەپ ۋەيران قىلىدۇ ، مەيلى ئادەم ، مەيلى مال ـ چارۋا ، ئوت ـ خەسلەر بولسۇن ، ھەممىسى ئۇلارنىڭ تويماس نەپسىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ .

ئىسكەندەر ئۇلاردىن :

ـــ ئۇ تائىپىلەر سىلەر تەرەپكە قاچان كېلىدۇ ، ئۇلارنىڭ كېلىدىغان ۋاقتىنى قانداق بىلىسىلەر ، قانداق قىلىپ ئۇلار كېلىشتىن بۇرۇن قېچىپ كېتەلەيسىلەر ؟ ـــ دەپ سورىدى .

ئۇ بىچارىلەر جاۋاب بېرىپ :

ـــ ئۇ مەخلۇقلار تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدىن بۇ ياققا قاراپ ھۇجۇم باشلىغاندا ئۇلارنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى پۈتكۈل ئاسمانىنى قاپلايدۇ . بىز بۇنىڭغا قاراپ ئۇلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلىمىز ـ دە ، ھەر تەرەپكە قېچىپ كېتىمىز ، ـــ دېدى .

ـــ ئۇ ئىش يەنە قاچان يۈز بېرەر ؟ ـــ دەپ سورىدى ئىسكەندەر .

ـــ يەنە بىر نەچچە كۈن ئۆتسىلا ئۇلار يېتىپ كېلىدۇ .

ئىسكەندەر بۇ جاۋابنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، بۇ ئىشقا تەدبىر قوللى-

نسپ ، ئامال قىلىشقا قىزىقىپ قالدى . ئۆزى لەشكەرلىرى بىلەن ئارامگاھ قىلىش ئۈچۈن ، ئۇ يەردىن مۇستەھكەم بىر ئورۇننى تاللاپ قويدى . ئۇ بىچارە كىشىلەر بۇ ئىشنى كۆرۈپ ، ئىسكەندەرگە مۇنداق ئىلتىجا قىلدى :

ـــ ئەي پادىشاھى ئالەم ، بۇ يەرگە ئورۇنلاشماڭ . ئۇ تائىپىلەرنى جاھان ئەھلىگە ئوخشاتماڭ . ئەگەر ئۇ خەۋپتىن بىرى يېتىپ كەلسە ئۇنىڭغا يۈزلىگەن ، ھەتتا مىڭلىغان لەشكەرمۇ دال بولالمايدۇ . ھالبۇكى ، ئۇلاردىن يۈز تۈمەنمىڭ ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق گۈرۈھ كېلىپ ، بۇ مەملىكەتكە تولۇپ كېتىدۇ . ئۇلار ئەل قېنىنى ئىچىشكە تەشنا بولۇپ پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى غەزەپ قاپلايدۇ . گەرچە بىز بۇ دۇنيادا ھالاۋەت كۆرۈپ باقمىغان بولساقمۇ ، لېكىن باشقىلارنىڭ زىيان ـ زەخمەتكە ئۇچرىشىنى كۆرۈشنى خالىمايمىز .

ـــ بىز ئۇچۇن قايغۇرماڭلار ، ـــ دېدى ئىسكەندەر ئۇلارغا ، ـــ لېكىن سىلەر بۇ يەردە تۇرماي ، نەرسە ـ كېرەكلىرىڭلارنى دەرھال توشۇپ ، ھېچ نەرسە قويماي ئېلىپ كېتىڭلار . مەن بۈيۈك تەڭرىگە تەۋەككۈل قىلىپ ، ئۇ تائىپىلەرگە چارە كۆرىمەن .

ئۇلار ھەممىسى بۇ يۇرتنى تاشلاپ كۆچۈپ كېتىشتى . ئىسكەندەر قوشۇنلىرى بىلەن كۆچمەي قېپقالدى . ئىسكەندەرنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ئۇنىڭ قوشۇنلىرى ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق ئورۇننىڭ ئەتراپىغا ناھايىتى چوڭقۇر ، تىك ۋە ئاغزى ئوچۇق خەندەكلەرنى قازدى . ئىسكەندەر پەرەڭ ، رۇم ، رۇس ، سام ۋە باشقا جايلارغا ئادەم ئەۋەتىپ ، ئۇ يەرلەردىكى بارلىق ماھىر ئۇستىلار ، يەنى تاشچىلار ، ياغاچچىلار ، مىسكەرلەر ، تۆمۈرچىلەر ، بىناكارلار ۋە باشقا تۈرلۈك ـ تۈمەن ھۈنەرۋەنلەرنى ئەسۋاب ـ سەرەمجانلىرى بىلەن قوشۇپ ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇدى . پەرمان بويىچە پۈتكۈل ھۈنەرۋەنلەر ۋە ماھىر ئۇستىلار يېتىپ كەلدى . ئۇلارنىڭ ئەسۋاب ـ سايمانلىرىنمۇ يۈزمىڭ تۆگىگە يۈكلەپ ئېلىپ كەلدى . ھەممە نەرسە ئىسكەندەرنىڭ كۆڭلى خالىغىنىدەك

تەييار بولدى . ئىسكەندەر ئۆزى ئاتلىنىپ ، ئۇ تاغنىڭ ئېتىكىنى ئايلىنىپ چىقتى . ئاندىن ئىككى مىڭ تاشچى ئۇستىنى تاغ ئېتىكىدىن تاش تاختايلارنى كېسىپ تەييارلاشقا ئورۇنلاشتۇردى . ئۇلار تاغ باغرىدا تاشلارنى يونۇپ تاراشلاپ ، تاش تاختاي ياساشقا كىرىشىپ كەتتى . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە سېپىل سوقۇشنىڭ پۈتكۈل ئەسلىھە ۋە قورال ـ سايمانلىرى تەييار قىلىندى . بۇلارنى قىياس قىلىشقا ئەقىل ئاجىزلىق قىلاتتى .

ھەممە تەييارلىقلار پۈتۈپ بولغاندا ، بىر قارا چاڭ ـ توزان پەيدا بولۇپ ، پۈتكۈل دالىنى قاپلىدى . جاھان قاپقاراڭغۇ بولدى . بۇ يەجۇج ـ مەجۇجلەر كەلگەنلىكىنىڭ بېشارىتى ئىدى . ئىسكەندەر پۈتكۈل خالايىقنى ئەتراپىغا خەندەك قېزىلغان بىخەتەر جايغا سولاپ قويدى . لېكىن قوشۇن ئىچىدىكى جەڭگە ماھىر پالۋانلاردىن بەش مىڭ كىشىنى ئۇ تائىپىلەرگە ئارقىسىدىن ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن تاغ باغرىدا يوشۇرۇپ قويدى . خەندەك ئېغىزىنى ساقلاش ئۈچۈن ئون نەپەر دىۋە سۈپەت مەغرىبلىكنى ئورۇنلاشتۇردى .

دەل شۇ چاغدا يەجۇج ـ مەجۇجلەر گۈرۈھ ـ گۈرۈھ ، توپ ـ توپ بولۇپ تاغ ئارقىسىدىن چىقتى . ئۇلار پۈتكۈل تاغنى دەشتنى قاپلاپ كەتتى . شۇ چاغدا يوشۇرۇپ قويۇلغان پالۋانلار ئۇلارغا ھۇجۇم قىلدى . ئۇلارنىڭ دەھشەتلىك ھۇجۇمىدىن زېمىن تىترەپ كەتتى . پالۋانلار بۇ تائىپىلەرگە شۇنداق ئۇرۇلدىكى ، ھەددى ـ ھىسابسىز تائىپىنى تېغ ئاستىدا ھالاك قىلدى . يەجۇج ـ مەجۇجلەر بۇ پالۋانلارنىڭ غالىب كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ، ھەممىسى ئۇلارغا قاراپ يۈپۈرۈلدى . گويا دەريا غا شاۋقۇن چۈشكەندەك بولدى . ئۇ مەخلۇقلار پۈتكۈل تاغ ۋە تۈزلەڭلىكنى قاپلاپ كەتتى . شۇنداق دەھشەتلىك جەڭ بولدىكى ، ئۇلاردىنمۇ نۇرغۇنى ھالاك بولدى . پالۋانلاردىنمۇ بىر مۇنچىسى نابۇت بولدى . لېكىن ئۇ تائىپىلەر باغانسىرى قەھرى ـ غەزەپكە كېـ

لىپ ، قىلىچتەك ئىتتىكلەپ كەتتى . پالۋانلارنى ئاتلىرىدىن يىقىتىپلا ئۇلارنى ئېتى بىلەن قوشۇپ ئولاش ـ چولاش يەۋېتەتتى . ئۇ تائىپىلەر ئايرىپ ئولتۇر-ماستىن يىقىلغانلا جانلىقنى يەيتتى . ئۆز تائىپىسىدىكىلەر يىقىلسىمۇ ئوخشاشلا تالىشىپ يەپ تۈگىتەتتى . كەچ بولدى . پالۋانلار ئاخىر ئۇلاردىن قېچىپ ، خەنىدەك بىلەن قورشالغان جاي ئىچىگە كىرىۋالدى . يەجۈج ـ مەجۈجلەر پالۋانلارنى قوغلاپ خەندەك ئېغىزىغا كەلگەندە ، دۈمە سۈپەت پالۋانلار ئۇلار-نىڭ ئالدىنى توستى . بۇ دۈمە كەبى پالۋانلار ھېيلە ـ مىكىر ئىشلىتىپ ، ئۇ تائىپىلەرنى جەڭ قىلىشتىن ۋاز كەچتۈردى . يەجۈج ـ مەجۈجلەر تاغ ۋە سەھرالارغا يېيىلدى . ئۇلار خەندەك ئەتراپىنى ئايلىنىپ تاڭ ئاتقۇچە غوۋغا سالدى . ئۇلار ئېغىزلىرىدىن غالجىر ئىتتەك شالىسىنى ئېقىتاتتى . ئۇلارنىڭ سانى يەنىلا ئىتنىڭ تۈكىدىنمۇ كۆپ ئىدى .

پالۋانلار ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا يېتىپ كېلىپ ، ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى . ئىسكەندەر بۇ جەڭدە غايىب بولغان پالۋانلارغا مۇسىبەت تۈتتى . ئۇ ئۆزى قىلغان بۇ ئىشنىڭ ئىنتايىن مۇشكۈل ئىكەنلىكىنى بىلدى . لېكىن پۈشايمان قىلغان بىلەن ئىش ئورنىغا كەلمەيتتى . ئىسكەندەر بۇ دىشۋارچىلىق ئىچىدە ئىنتايىن پەرىشان بولدى . ئەمما ئۇ تائىپىلەرگە تەدبىر قوللىنىشقا ھېچقانداق ئامال تاپالمىدى .

ـــ بىر نەچچە كۈن بۇ يەردە سەۋر ـ تاقەت قىلىپ تۇرايلى ، ـــ دېدى ئىسكەندەر زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن پەرمان چۈشۈرۈپ ، ـــ قىلىدىغان ئىشنى ئالدىرىماي ئويلىشايلى . بۇ شۇم لەنىتى يەجۈج ـ مەجۈجلەر بەلكىم بۇ يەردىن يېگۈدەك بىر نەرسە تاپالماي ، كەلگەن يولى بىلەن ئۆز ماكانلىرىغا قايتىشى مۇمكىن . شۇندىن كېيىن بۇ ئىشنىڭ بىر ئىلاجىنى قىلايلى .

ئەھۋال ئىسكەندەرنىڭ ئېيتقىنىدەك بولدى . يەجۈج ـ مەجۈجلەر يە-مەك ـ ئىچمەكتىن قىسىلىپ ، ھەممىسى كەلگەن يولى بىلەن ئارقىغا ياندى .

ئۇلار جىلغىغا پېتىشىمغان ھالدا قىستىلىشىپ يۇرۇپ ، تاغ ئارقىسىغا كىرىپ كەتتى . ئاۋارىچىلىك ئەمدى ئۇ تائىپىلەرگە يۇزلەندى . زامانە ئىسكەندەر پۇقرالىرىغا زۇلۇم سېلىشنى ئۇنتۇدى .

ئىسكەندەر بارلىق دانىشمەنلەرنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ ئاتلاندى . ئۇستىلار بىلەن كېڭەش ـ مەسلىھەت قىلغاچ ، ئۇ تاغ جىلغىسى تەرەپكە ماڭدى . ئۇلار بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ، بۇ جىلغىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ھەيۋەت قەد كىرىپ تۇرغان ئىككى تاغنى كۆردى . بۇ تاغ خۇددى خالايىقنىڭ ئېيتقىنىدەك تىك ۋە خەتەرلىك ئىدى . ئۇلار تاغ ئارلاپ مېڭىپ ، بۇ جىلغىنىڭ ئەڭ تار يېرىنى تاپتى . تاناپ سېلىپ ئۆلچەپ كۆرگەندى ، ئون مىڭ گەز ① چىقتى . مۇنەججىملەر ياخشى سائەتنى تېپىپ چىقتى . ئىسكەندەر دەرھال پەرمان چۈشۈرۈپ سېپىلغا كىرەكلىك ماتېرىيال ۋە ئەسۋاب ـ سايمانلارنى بۇ يەرگە تۆكتۈردى . ئىسكەندەر ئىش باشلاشنىڭ ياخشى سائىتىدە سېپىل ئورنىغا رەڭ تۆكۈپ ، بەلگە سېلىپ ، سېپىلنىڭ ئۇلىنى تۇنجى بولۇپ ئۆز قولى بىلەن قويۇپ بەردى . مىڭ ئورۇندا دۇكان راسلىنىپ ، كوررەكلەرنى بېسىپ ، سېھىر ـ ھېكمەتلەر بىلەن ئىش ئېلىپ بارماقتا . ئۇستىلار گەچ ئورنىدا ھەپتجۇش ② لارنى ئېرىتمە قىلىپ ، سېپىل قىلماقچى بولغان يەرگە تۆكۈپ ، ئۇنىڭ ئۇستىگە تاش تاختايلارنى باسماقتا ئىدى . مانىيەڭ ئۇستا بىناكار ئۇستازلار تاشلارنى قىرى ـ قىرىغا كەلتۈرۈپ ھەپتجۇش ئۇستىگە تىزاتتى . بۇ سېپىلنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئون مىڭ گەز ، كەڭلىكى بەش يۈز گەز ئىدى . سېپىل ئۇستىدە تۆمۈردىن لاي ئېتىدىغان مىڭلىغان تۆمۈرچىلەر ۋە باشقا ئۇستىلار تىنمىسز ئىشلىمەكتە ئىدى . ئۇلار

---

① گەز ـــ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى . ھەر بىر گەز تەخمىنەن بىر مېتىرغا تەڭ .

② ھەپتجۇش ـــ يەتتە خىل مېتالنىڭ ئارىلاشمىسىدىن ۋۇجۇدقا كەلگەن مېتال (قېتىشما) ، ئەبجۇش .

تاش تاختا ۋە ھەپتجۇشتىن بۇ سېپىلنى شۇ قەدەر پۇختا ياسىدىكى ، بىر قىل پاتقۇدەكمۇ يوچۇق قالدۇرمىدى . ئۇنىڭدىن باشقا ئىشلەمچىلەرنىڭ ۋە ياردەمچىلەرنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق ئىدى . ئۇلارنى قىياس قىلىپ بولغىلمۇ بولمايتتى .

نەچچە مىڭ سەنئەتكار ئۇستازنىڭ زور تىرىشچانلىقى ، جاھان خەلقىنىڭ ئالتە ئايغىچە كېچە ـ كۈندۈز تىنىم تاپماي ئىشلىشى نەتىجىسىدە بۇ « سەددى ئىسكەندەرىي » (ئىسكەندەر سېپىلى) ياسىلىپ پۈتتى . تارىخچىلار مۇنداق دېيىشىدۇ : ئۇ سېپىل ئۇچ يۈز قېرى ئېگىزلىكتە قىلىپ ياسالدى . بۇ تەرەپتىن سېپىل ئۇستىگە چىقىش ئۈچۈن ، سېپىلنىڭ ئىككى ئۇچىغا ئىككى چوڭ پەلەمپەي ياسالدى . ئۇ پەلەمپەيلەر خۇددى تاغدەك ھەيۋەيلىك كۆرۈنەتتى . سېپىلنىڭ كۈنگۈرىلىرىنى مىس ، قەلەي ، قوغۇشۇن ، چويۇنلارنى ئېرىتىپ قۇيۇپ ، پۇختىلاپ ياسىدى . قاراۋۇللارنىڭ تۇرۇشى ئۈچۈن سېپىل ئۇستىدە ئىككى ئۆي ياسىدى . ئۇ ئۆينىمۇ پۈتۈنلەي تاش تاختايلار بىلەن تۆمۈر لايلاردىن پۈتكۈزدى . يەجۇج ـ مەجۇجلەر ئۇستىگە تاش يېغىرۇش ئۈچۈن سېپىل ئۇستىگە شۇ قەدەر كۆپ ئۇيۇل تاشلارنى تۇشۇدىكى ، ئۇنى بايان قىلىشقا ئەقىل ئاجىز ، تىل ناقىس ئىدى . ئىسكەندەر سېپىل ئۇستىگە قاراۋۇللۇق قىلىش ئۈچۈن نەچچە يۈزلىگەن پالۋانلارنى تەيىنلىدى .

ۋاقتىكى ، ھەممە ئىش تەييار بولدى . ئىسكەندەر سەجدە قىلىپ ، تەڭرىگە شۈكرانە بەجا كەلتۈردى . دەل شۇ چاغدا يەجۇج ـ مەجۇجلەر تاغۇ دەشتلەرنى لەرزىگە سېلىپ ، ئۆز ۋاقتىدا يېتىپ كەلدى . ئۇلار كۆز ئالدىغا بۇ ھەيۋەتلىك سېپىلنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى كۆرۈپ ، چىشلىرى بىلەن غاجىلاپ ، تىرناقلىرى بىلەن تاتىلاپ باقتى . قانچە قېرىشقان بولسىمۇ ھېچبىر پايدىسى بولمىدى . ئۇلار ھېرىپ ھالىدىن كەتتى . پەرمانغا بىنائەن ئىسكەندەر

لەشكەرلىرى ئۇلارنىڭ بېشىغا تاش ياغدۇردى . ئۇلارنىڭ باشلىرى ئۇزۇلۇپ ، خۇددى تاشتەك يەرگە تۆكۈلدى . پەريادە ـ پىغانلىرى پەلەككە يەتتى . لېكىن بۇ بالا ـ قازادىن قۇتۇلالمىدى . تىرىك قالغان تائىپىلەر ئاخىر جانلىرىنى ئېلىپ قېچىشتى . ئۇلار خۇدانىڭ بەندىلىرىگە سالغان زۇلۇملىرىنىڭ جازاسىنى كۆردى . كىشىگە زۇلۇم قىلغانلارنىڭ بېشىغا پەلەكتىن ئەنە شۇنداق تاش ياغسا ، بۇنىڭدىن ئەجەبلەنگۈلۈك ئەمەس . يەجۇج ـ مەجۇجلەر شۇنداق قىلىپ بىر نەچچە نۆۋەت كەلگەن بولسىمۇ ، ئەدىبىنى يەپ ، ئاخىر بۇ تەرەپكە قاراشنى خىيالغا كەلتۈرمەيدىغان بولۇشتى .

ئىسكەندەر يەجۇج ـ مەجۇجلەرگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن بۇ سېپىلنى سېلىپ پۈتكۈزدى . ئەمدى ئۇنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولۇپ ، سەپاھلىرى بىلەن ئۆز ۋەتىنىنى ياد ئېتىپ يولغا چىقتى . نەچچە كۈنلەپ چۆل ـ باياۋانلار ۋە تاغۇ دەشتلەردە سەپەر قىلغاندىن كېيىن ، ئاخىر رۇم شەھىرىگە يېتىپ كېلىپ ، ئۆز تەختىدە ئورۇنلاشتى . **ساقىينامە :**

كەتۈر ، ساقى ، ئول جامى تەقۇى شىكەن ،
كى كۆڭلۈمگە تۇشمىش ھەۋايى ۋەتەن .
تىلەرمەن كېزىپ رۇبئى ئەتلالنى ،
دېسەم رەنجى غۇربەتدەغى ھالنى .
مۇغەننىي ، چۇ تاپتىم مەقامىمدا كام ،
تۇزەت كام ئىلەسەن داغى بىر مەقام .
قىلىپ فەھم ئول ئاھەڭگىنىڭ رەڭگىنى ،
يانا تەرك ئېتەي سەير ئاھەڭگىنى .
نەۋائى ، ۋەتەن بولدى مەنزىل ماڭا ،
بۇ مەنزىلدىن ئەمما نې ھاسىل ماڭا .
كى ھەركىمكى بار ئېردى يارۇ قەرىن ،
بولۇپدۇر ئەدەم ساڭى غۇربەتگۇزىن .

پادىشاھنىڭ ئالتۇن ـ كۈمۈش بىلەن زىننەتلەنگەن قەسىرىگە ئەسىر بولۇشتىن قۇتۇلۇپ ، ئۆزىنىڭ بۇزۇق ئۇقۇمىسىدىن ئورۇن ئالغان ۋە بايقۇشنەك ۋەيرانە ئىچىدىن راھەت ـ پاراغەت خەزىنىسىگە ئېرىشكەن بىر كەپتەرنىڭ ھېكايىتى

مەن مۇنداق بىر ھېكايەتنى ئاڭلىدىم :

بىر خەۋەرچى كەپتەر بار ئىكەن . ئۇ بىر ئاشقىنىڭ خېتىنى مەشۇقىغا يەتكۈزىمەن دەپ ، ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈپ ، غۇلاچلاپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقانىكەن . تۇساتتىنلا بىر پادىشاھ ئۇنىڭغا قىلتاق قۇرۇپ تۇتۇۋاپتۇ . ئۇنىڭ قاناتلىرىنى مەجرۇھ قىلىپ ، ئۆيىگە سولىۋاپتۇ . پەلەكنىڭ رەھىمسىزلىكى تۇپەيلىدىن ئۇ كەپتەر بىرنەچچە يىل سولاقتا يېتىتۇ . گەرچە ئۇنىڭ سولانغان جايى جەننەتتەك گۈزەل بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ كەپتەرنىڭ نەزەردە زىندانىدىنمۇ بەتتەررەك ئىكەن .

بىر كۈنى ئۇ كەپتەر پادىشاھنىڭ قەسىرىدىن قۇتۇلۇپ قېچىپ كېتىپتۇ . ئۇ خۇشال ـ خۇرام ھالدا ھاۋادا پەرۋاز قىلىپتۇ . ئۆزىنىڭ دىيارىنى ئىزدەپ ، تەرەپ ـ تەرەپلەرگە نەزەر سېلىپ ، كۆپ تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپتۇ . نەچچە كۈنلۈك يولنى بىردەمدىلا بېسىپ ، ئۆز دىيارىغا يېتىپ كەپتۇ . لېكىن دەۋران زۇلمى تۇپەيلىدىن ئۇنىڭ يۇرتى ئۆزگىرىپ ۋەيران بولغانىكەن . كەپتەر بۇ يەرگە مىڭبىر جاپا ـ مۇشەققەتتە يېتىپ كەلگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۆز ئۆيىنى تاپالماپتۇ . لېكىن كەپتەر ئۇچۇشتىن قانات ياپماستىن ، ئۆز ئۆيىنىڭ خارابىسىنى ئىزدەپتۇ .

نۇرغۇنلىغان كىشىلەر تام ئۈستىگە دانلارنى چېچىپ ، ئۇ كەپتەرنى تۇتۇۋېلىش ئۈچۈن ، تالايلىغان قاپقان ـ توزاقلارنى قۇرۇپتۇ . ناھايىتى كۆپ تىرىشىپ بېقىپتۇ . لېكىن كەپتەر ئۇلارنىڭ بىرىگىمۇ ئىلتىپات قىلماپتۇ . توختىماستىن قانات قېقىپ نەچچە نۆۋەت دەۋر قىلىپ ئايلىنىپ ، ئۆز ئۇۋىسى-

نىڭ تېمىنى ئىزدەپتۇ . ئۇ ئېھتىيات بىلەن ئىزدەپ ، ئاخىر بۇزۇلغان ئۈۋۈسسىنىڭ تېمىنى تېپىپتۇ ـ دە ، ئۇ يەرگە قونۇپ چەكسىز خۇشاللىققا چۆمۈپتۇ . ئۇ كەپتەرگە تونۇشلۇق بۇ ۋەيرانە ئۈۋۈا شاھنىڭ ناتونۇش ئالتۇن قەسىرىدىن مىڭ مەرتە ئەلادۇر . ھەقىقەت كۆزى بىلەن نەزەر سالىدىغان بولساڭ ، قۇشلار ئۇچۇن ياقۇت ـ مەرۋايىتلار بىلەن بېزەلگەن قەپەستىن تىكەن ـ چاتقاللار بىلەن ئورالغان ئۆز ئۈۋىسى ياخشىدۇر .

ھېكمەت . ئىسكەندەرنىڭ ئەرەستودىن : « كىشىلەر تەبىئىتىنىڭ ئۆز ۋەتىنىدە مۇرادىغا يېتىشى ۋە ئۆزى كۆنۈپ قالغان تونۇشلۇق ئورۇندا ئارام تېپىشىنىڭ سەۋەبى نېمە ؟ » دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى ، ئەرەستونىڭ جاۋاب بەرگەنلىكى

ئىسكەندەر ئەرەستودىن مۇنداق دەپ سورىدى :

ـــ قەيەردە راھەت ـ پاراغەتلىك گۈزەل قەسىر ـ ئايۋانلار بولسا كىشىنىڭ تەبىئىتى ئۇنىڭغا مايىل بولۇشى كېرەك ئىدى . بىراق تەپەككۇر قىلىپ كۆزىتىپ باقسام ، ئادەملەرنىڭ بۇنىڭغا خۇشى يوقكەن . ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ زىندانىدەك ۋەيرانە كۆلبىسى بولغان تەقدىردىمۇ ئۇنى شاھ قەسىرىدىن ، ھەتتا جەننەت بېغىدىنمۇ ئەلا بىلىدىكەن . بۇنىڭ سەۋەبى ۋە ھېكمىتىنى بايان قىلىپ باقسام .

ئەرەستو بۇ سوئالغا مۇنداق جاۋاب بەردى :

ـــ دانالار بۇ ھەقتە خىلمۇ خىل مۇلاھىزىلەرنى قىلىدۇ . لېكىن ئەڭ ئۆتكۈر ۋە نازۇك پىكىرلىك ھۆكۈملار بۇ ھەقتە مۇنداق ئورتاق تونۇشقا كەلگەن : ئادەملەرنىڭ تەبىئىتى بىر نەرسىگە ئادەتلىنىپ قالسا ، ئۇنىڭغا داۋاملىق ئېرىشىشنى ئىستەيدۇ . ئۇنىڭغا ئېرىشكەن ھامان خۇشال بولىدۇ . گادايلار ئۆزى ئادەتلىنىپ قالغان ۋەيرانە بۇلۇڭ ـ پۇشقاقلارنى ئارزۇ قىلىدۇ . شاھلار بولسا قەسىر ـ ئايۋانلارغا مايىل كېلىدۇ . بۇ ھەقتە ھېچقانداق تەكەللۇپ قىلىشنىڭ ئورنى يوق . ھەرقانداق كىشىنىڭ تەبىئىتى بىر نەرسىنى ئادەت قىلغان بولسا ، ئۇ ئادەت كۆپەيگەنسېرى ۋە كونارغانسېرى ئۇ كىشىنىڭ

تەبىئىتىگە ئايلىنىپ قالىدۇ . ھەرقانداق كىشىنىڭ كۆڭلى ، مىجەزى ۋە تەبىئىتى دەل ئۆز تەبىئىتىگە تارتىدۇ . بۇنداق بولۇشى ئۇ كىشىنىڭ ئىختىيارى ئەمەس ، بەلكى تەڭرىنىڭ قىسمىتىدۇر . شۇڭا بىر ئورۇنغا ئادەتلىنىپ قالغان كىشى ئۇ يەردىن ئايرىلالمايدۇ . ئۇ يەرگە قانچە كۆنۈپ قالغان بولسا ، شۇنچە ئېچىكىپ كېتىدۇ . چۈنكى كىشىنىڭ تەبىئىتى شۇنداق . ئۇنىڭغا ئۆز تەبىئىتىنىڭ مايىللىقىدىن ئۆزگە چارە يوق .

بۇ جاۋابنى ئاڭلىغان ئىسكەندەر ئەرەستودىن مەمنۇن بولدى .

ئىسكەندەرنىڭ قۇياشتەك جاھانگىرلىك قىلغاندىن كېيىن ، دەريالارنى بويسۇندۇرۇش ئۈچۈن ، ئارزۇ كېمىسىگە چىقىپ ، ھەۋەس يەلكىنىنى تارتقانلىقى ، ئۇنىڭ ھۆكۈمالار بىلەن بىرلىكتە رۇم دەرياسىنىڭ ساھىلىدا ئالەم مەملىكىتىنىڭ ماھىر ياغاچچىلىرىنى يىغىپ ، ئۇلارغا كېمە ياساش ھەققىدە پەرمان قىلغانلىقى ، ھىلال ئايدەك ئەگىم كېمىلەردىن ئۇچ مىڭ دانسى ياسىلىپ تەييار بولغاندىن كېيىن ، ئۇ كېمىلەرنى پالاقلار بىلەن خۇددى قاتتىق يايدىن چىققان ئوقتەك تېز يۈرگۈزگەنلىكى ، ئىسكەندەرنىڭ ئۇ كېمىلەردە ئولتۇرۇپ سۇ سەھىپىلىرىدىكى دولقۇن خەتلىرىدىن دېگىزلار زەپەرنامىسىنى ئوقۇغانلىقى

بۇ دېگىز ئىچىدىكى گۆھەر چاچقۇچى غەۋۋاس سۆز ئۇنچىلىرىنى مۇنداق ئاشكارىلىدى :

ۋاقىتىكى ، ئىسكەندەر پۈتكۈل ئالەمنى بويسۇندۇرغاندىن كېيىن ، يەنە ئۆز مەملىكىتىگە كېلىپ ئورۇنلاشتى . نەچچە كۈنگىچە ئۆز ۋەتىنىدە شادىمان بولۇپ ، ئىمكانىيەتىنىڭ بارىچە شاد ـ خۇراملىق بەزمىلىرىنى قىزىتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ قۇياشتەك چېھرىسى بىلەن ئۆز يۇرتىنى شەرەپ بۇرچىدەك نۇرلاندۇردى . پۈتكۈل ئالەم ئەھلى شاد ـ خۇراملىققا ئېرىشىپ ، راھەت پەيزىنى سۈردى . بولۇپمۇ رۇم خەلقى بۆلەكچە شادىمانلىق كەيپىياتىغا چۆمدى . ئۆلار بىر ـ بىرلىرى بىلەن پەخرلىنىپ ، ئۆزئارا بىر ـ بىرىگە ئاپىرىن ئېيە-

تىشتى .

ئىسكەندەر بىر مەزگىل كۆڭۈلگە ئارام بەرگۈچى گۈزىلى بىلەن بەزمە تۈزۈپ ، مەي ئىچىپ ئارام ئالدى . بىر كۈنى ئۇ كۆڭۈل ئېچىپ ئولتۇرۇۋاتقىنىدا ئېسىگە مۇنداق خىيال كېلىپ قالدى : « قادىر ئىگەمنىڭ مۇۋەپپەقىيەت ئاتا قىلىشى بىلەن جاھانگىرلىك ھەۋىسىنى كۆڭلۈمگە پۈكۈپ ، يۈرۈش قىلىش ئارقىلىق جاھانىنى قولۇمغا ئالدىم . جاھاننىڭ ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن ئاجايىپ ـ غارايىباتلىرىنى ، ئاجايىپ جانىۋارلار ، غارايىپ ئۆسۈملۈكلەر ، قىسما ـ قىسما ئېسىل كان ۋە مەدەنلەر ۋە ھەرخىل ـ ھەر قىسما نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى كۆردۈم . تەڭرىنىڭ ئىنايىتى بىلەن يەر يۈزىدە مەۋجۇت نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى نەزەرىمدىن ئۆتكۈزۈپ ، تاماشا قىلدىم . لېكىن دەريادا سەيلە قىلمىغانلىقىم ئۈچۈن ئۇ يەردىكى ئاجايىباتلارنى تاماشا قىلالمىدىم . ئېتىشلارغا قارىغاندا ، دەريا كانلىرىدا ، ئاراللاردا ناھايىتى ئاجايىپ نەرسىلەر بار ئىكەن . دېڭىز تېگىدىمۇ ھەددى ـ ھېسابسىز مەخلۇقاتلار بار ئىكەن . ئۇلارنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىنى ئەقىل قىياس قىلىپ بولالمايدۇ . تەڭرى جاھانىنى ماڭا تەۋە قىلدى . ئۇنىڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشنى ماڭا مۇيەسسەر قىلدى . پۈتكۈل جاھاننى ماڭا مەملىكەت قىلىپ ، مېنى ئۇنىڭغا پادىشاھ قىلدى . ماڭا ھەممە ئىشتا ئىقتىدار بەردى . شۇنداق تۇرۇپ مەن ئۆز مەملىكىتىمدە نېمىلەرنىڭ بارلىقىنى ، قانداق ئاجايىباتلارنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنىمۇ ئۇقمىسام ، مېنىڭ غەپلەت دەريا سىغا غەرق بولغان باشقا كىشىلەردىن نېمە پەرقىم بولسۇن ؟ شۇڭا مەن بۇ يەر يۈزىدىكى قۇرۇقلۇق ۋە دەريالارنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولۇشۇم كېرەك . ئەگەر بەخت ـــ دۆلەت ماڭا يار بەرسە ، سەپەرگە چىقىپ ، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ ھەممىدىن خەۋەردار بولىمەن . خىزىر ئەلەيھىسسالامنىڭ ياردىمى بىلەن قۇرۇقلۇقنى ساياھەت قىلدىم . ئەمدى ئىلياس ئەلەيھىسسالامنىڭ قوللىشى بىلەن سۇ ئۈستىدە سەيلە قىلىمەن . »

ئىسكەندەرنىڭ كۆڭلىگە يۇقىرىقىدەك ھەۋەس پەيدا بولغاندىن

كېيىن ، بۇ خيال ئۇنىڭ كاللىسىدىن زادىلا يوقالمىدى . بۇ ئارزۇ ـ ھەۋەس ئۇنى بارغانسېرى ئىلكىگە ئېلىۋالدى . ئىسكەندەر بارا ـ بارا بۇ ھەۋەسنىڭ مەستانىسى بولۇشقا باشلىدى . شۇڭا ئىسكەندەر دانىشمەنلەرنى ۋە باشقا دۆلەت كاتتىلىرىنى يىغىپ ، بەزمە تۈزدى . ئاندىن بەزمە ئەھلىگە كۆڭلىدىكى بارلىق ئوي ـ خىياللىرىنى ئاشكارا بايان قىلدى . بەزمە ئەھلىنىڭ ھەممىسى ئىسكەندەرنىڭ دەريا سەپرىگە ھەۋەس قىلغانلىقىنى چۈشەندى . ئۇلار ئارىسىدىن بىرەيلەن بۇنى مەنئى قىلىپ سۆزلىگەنىدى . ئىسكەندەر ئۇنى ناھايىتى چىرايلىق ۋە قايىل قىلارلىق ھالدا رەت قىلدى . شۇڭا دانىشمەنلەر بۇ ئىشتا ئاجىز بولۇپ ، رازىلىق بېرىشتىن باشقا ھېچقانداق چارە تاپالمىدى . ھەممەيلەن دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ :

ــ تەڭرى كۆڭلۈڭگە بۇ ئارزۇ ـ ھەۋەسلەرنى سېلىپتۇ . ساڭا ئۆزى پاسبان بولۇپ ، بۇ سەپەردە سېنى مۇرادىڭغا يەتكۈزگەي ، ــ دېيىشتى .

ھەممەيلەن ئىسكەندەرنىڭ پەرمانىنى قوبۇل قىلىپ ، دەريا سەپرىگە ماقۇل بولدى . ئىسكەندەر ئۇلاردىن ئىنتايىن خۇشال بولدى . ئۇ بارلىق ياغاچچى ئۇستىلارنى يىغىپ ، كېرەكلىك ئەسلىھەلەرنى تەييارلاپ ، ئۇچ مىڭ كېمە ياساپ چىقىشقا پەرمان چۈشۈردى . بۇ كېمىدىن مىڭنى ئىسكەندەر بىلەن ئۇنىڭ خاس يارەمچىلىرى ، ئائىلە تاۋابئاتلىرى ۋە ھەرەم خادىملىرى ئۇچۇن ، يەنە مىڭ كېمىنى دۆلەت ئەركانلىرى ئۇچۇن ، سەككىز يۈز كېمىنى باتۇر پالۋانلار ئۇچۇن تەييارلاش بەلگىلەندى . ئىككى يۈز كېمىنى بولسا بازار قىلىشقا مۇۋاپىق قىلىپ ياساش ئورۇنلاشتۇرۇلدى . ئىسكەندەر ۋە ئۇنىڭ ھەرەم خادىملىرى ۋە خاس يارەمچىلىرى ئۇچۇن ياسالغان مىڭ كېمە ئىچىدىن يۈز كېمىنى ناھايىتى چوڭ قىلىپ ياساش ، ئۇلارنىڭ ھەربىرىنى بىر شاھەرلىك قىلىپ لايىھەلەش تاپشۇرۇلدى . شاھەر سىياقىدا قىلىپ ياسالغان چوڭ جاھازدىكى كېمىلەرنىڭ ھەرقانداق كىشىلەرنىڭ ھاجىتىنى راۋا قىلالايدىغان بولۇشى ، ئۇ كېمىلەرنىڭ ھەربىرىدە مەھەللىلەر ، كوچىلار ، چاسۇلار ،

بازارلار ، هويلا ـ ئارواملار ، سارايلار ، مەدرىسلەر ، مەسچىتلەر ۋە باشقا لازىمـ لىق ئورۇنلار بار بولۇشى بەلگىلەندى . يەنە ئۇچ يۈز كىمە تەييارلاش ، ئۇنىڭ ھەر بىرىگە مىڭ كىشىلىكتىن قوشۇننى ئات ـ ئۇلاغلىرى ، ئوزۇق ـ تۇلۇكلىرى ۋە قورال ـ جابدۇقلىرى بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇش ، ئۇ كىمىلەرگە سەككىز يىلغىچە يەتكۈدەك يەم خەشەك ۋە كىرەكلىك ئەسلىھەلەرنى قاچىلاش بويرۇلدى . تاسادىپىي قۇرۇقلۇقتا يۈرۈشكە دۇچ كېلىپ قالغاندا ئىشلىتىش ئۇچۇن ، يەنە ئىككى يۈز كىمە تەييارلاپ ئۇنىڭغا زاپاس ئات ـ ئۇلاغلارنى قاچىلاش ئۇقتۇرۇلدى . سۇ ئۇستىدە تاك شاملىدەك تېز ماڭغىلى بولىدىغان كىچىك قولۇاقتىن يۈزنى ياساش ، ھەيۋەت ـ ھەشمەت ئۇچۇن ۋە زاپاس ئېـ لىپ مېڭىش ئۇچۇن زىننەتلىك كىمىدىن ئىككى مىڭنى ياساش بويرۇلدى . ئىسكەندەر بۇ ئورۇنلاشتۇرۇشلىرىنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن ، پۈتكۈل جاھان خەلقى ئۇنىڭ پەرمانىنى تۇتۇپ ، ئىشقا كىرىشىپ كەتتى . نەچچە مىڭ نەپەر تەجرىبىسىز ماھىر ياغاچچىلار ياغاچ كېسىشكە تۇتۇش قىلدى . يەنە نەچچە مىڭلىغان كىشىلەر كېرەكلىك ماتېرىياللارنى تىش ئورنىغا توشۇماقتا ئىدى . بۇ ئىشنى ئىشلەيدىغان جاي رۇم دەرياسىنىڭ ساھىلىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى . كامالەتكە يەتكەن ئۇستىلاردىن 10 ـــ 15 مىڭچە كىشى يەنە شۇنچىلىك كۆپ شاگىرتلىرى بىلەن بارلىق كۈچ ـ قۇۋۋىتى ۋە ھۈنەر ـ كارامىتىنى ئىشقا سېلىپ ، كېچە ـ كۈندۈز دېمەي تىرىشىپ ئىشلىدى . يەنە ئۇچ مىڭ كىشى ئىش ئۇستىدە تۇرۇپ ھەيدەكچىلىك قىلدى . ئىشلەمچىلەر بۇ ساھىلدا شۇ قەدەر كۆچلۈك شەۋقۇن ـ سۇرەنلەرنى پەيدا قىلدىكى ، گويا رۇم دەرياسىغا كەلكۈن كېلىپ ، شىددەتلىك قاينام ھاسىل قىلغاندەك بولدى . كىشىلەر شۇ تەرىقىدە 10 يىل ئىشلىدى . ئاخىرى ئۇچ مىڭ كىمە ۋە باشقا زاپاس كىمىلەر پۈتۈپ دەريا غا كىردى . بەلگىلىمە بويىچە كىمىگە نەچچە يىللىق يول راسخوتلىرىنى قاچىلاپ ، ھەركىم نېمىنى خالسا ، شۇنى قالدۇرماستىن كېـ مىگە ئېلىپ چىقىپ جايلاشتۇردى . ئاندىن ھەممەيلەن ئۆز كىمىسىدە

بەلگىلەنگەن ئورۇنلىرىغا كىرىپ ئولتۇردى . كېمىلەر ئاجايىپ كۆركەم قىلىپ بېزەلدى .

ئىسكەندەر دەريا كەبى ، ياق ، بەلكى يۇكسەك ئاسماندەك ھەربىكەتلىنىپ ئوردىدىن چىقتى . ئۇ مەملىكەت ئەھلى بىلەن خوشلىشىپ ، ئۆزىنىڭ كەمتەرلىكى ۋە قىزغىنلىقى بىلەن ئۇلارنى خۇشال قىلدى . ئاندىن قېپقالغان ھەرەم بىلەن خوشلىشىپ ، دەريا ساھىلىغا قاراپ ئاتلاندى . ئۇ ئېتىنى تېز ماڭدۇرۇپ ، رۇم دەريا ساھىلىغا كەلگەندە تىزگىنىنى تارتىپ توختىدى . شۇ چاغدا ھۆكۈمالار ئۇستۇرلابىنى ئېلىپ ، سەپەرگە چىقىشنىڭ ياخشى سائىتىنى كۆرۈپ بېكىتتى . ياخشى سائەت يېتىپ كېلىشكە يەنە ئازراق ۋاقىت بار ئىدى . شۇڭا ھەممەيلەن يولغا چىقماي كۆتۈپ تۇردى . ئىسكەندەر ئۇزاتقىلى كەلگەنلەرگە قاراپ مۇنداق خىتاب قىلدى :

ـــ ئەي خالايىق ، ھەممىڭلار مېنىڭ خىزمىتىمنى قىلغان ئىدىڭلار . بۇگۈن سىلەردىن ئايرىلىپ ، يىراقتا سەپەر قىلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىمەن . بۇ-نىڭ ئۈچۈن كۆڭلۈم بەكمۇ يېرىم بولماقتا . گەرچە مەن ھازىر سىلەردىن ئايرىلىش ئالدىدا تۇرسامۇ ، لېكىن مەن ھەممىڭلاردىن مىڭ مەرتە رازى . تەڭرىنىڭ ئىرادىسى بىلەن بۇ سەپەرگە مېڭىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىمەن ، سىلەردىن كۆتىدىغىنىم مېنىڭ دېگەن سۆزلىرىمنى ئېسىڭلاردا تۇتۇپ ، شۇ بويىچە ئىش قىلىڭلار . ھەر بىرىڭلارنى ئاخىرەتلىك ئۈچۈن ياكى بۇ دۇنيالىق ئۈچۈن ۋە ياكى يۇرت ئۈچۈن ھەرقانداق ئىشقا تەييىنلىگەن بولسام ، دائىم شۇنىڭ بىلەن بولۇڭلار . ئۇنىڭدىن تاشقىرىغا چىقماڭلار . مېنىڭ تاپشۇرۇقىلىرىمنى كۆڭلۈڭلەردە مەھكەم ساقلاپ ، ياخشى ئۆتۈڭلار ، سالامەت بولۇڭلار . بىزنى پات ـ پات دۇئادا ياد ئېتىپ تۇرۇڭلار . ھەممىڭلار بۇ خىزمەتنى ئۇنۇتماڭلار !

ئىسكەندەرنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ پۈتكۈل خالايىقلارنىڭ پەرياد ـ پىغانلىرى پەلەككە يەتتى ، كۆز ياشلىرى يۈزلىرىگە دەريادەك ئاقتى . ئۇلار

دۇئا قىلغان ھالدا ۋىدالىشىپ مۇنداق نىدا قىلىشتى :

ــ ھەر يەردە بولساڭ سالامەت بولغىن ، قەيەرگە بارساڭ تەڭرى ساڭا يار بولۇپ ، شاد ــ خۇرام بولغايسەن . بۇندىن باشقا ئاق ــ كۆك دېيىشكە بىز-نىڭ ھەددىمىز يوق . ئەمدى بىزنىڭ ئايرىلغانلىقىمىز تۇپەيلىدىن غەم يېمەكتىن باشقا ئىشىمىز بولماس . تاكى جان تەندە بولسىلا ، سېنىڭ ئەمرىڭ-دىن تاشقىرىغا چىقمايمىز . بىز ساڭا دۇئادىن ئۆزگە ھېچ ئىش قىلىپ بېرەلمەيمىز .

دەل شۇ چاغدا ياخشى سائەت يېتىپ كەلدى . ئىسكەندەر ئۇستۇرلابقا قاراپ بۇنى بىلدى ــ دە ، دەرھال كېمىگە كىرىپ جايلاشتى . خالايىقنىڭ كۆز ياشلىرى باھار بۇلۇتىدىن چۈشكەن يامغۇردەك تۆكۈلدى . كېمىلەر تولۇپ ، ھەممەيلەن جايلىشىپ بولغاندىن كېيىن ، كېمچىلەرگە يۇرۇش بۇيرۇقى بې-رىلدى . دەريا ھەرىكەتكە كەلدى . سۇ ئۇستىدە شۇنداق كاتتا بىر شەھەرىستان نامايان بولدىكى ، بۇنداق ئەھۋالنى زېمىن ۋە زامان كۆرۈپ باق-مىغانىدى . ئىسكەندەر شۇ تەرىقدە يۇرۇش باشلىغىندا دەريانىڭ كۆكسى يېرىلىپ ، پارە ــ پارە بولدى . كېمىلەر سۇنىڭ كۆكرىكىنى يېرىپ ئىلگىرى-لەشكە باشلىدى . ئىسكەندەردىن ئىبارەت بۇ مېھمان دەريا ۋە دېڭىزغا كىرگىنىدە ، دەريا ۋە دېڭىزمۇ مېھماندارچىلىققا تۇتۇش قىلدى . بارلىق سە-دەپ ، گۆھەر ، ئۇنچە ــ مەرۋايىتلىرىنى ئاشكارىلاپ ، بۇ مېھمانغا چاچقۇ قىلدى . ھەممە بايلىقلارنى ئىسكەندەرگە پىدا قىلدى . بىراۋنىڭ ئەگەر مۇ-شۇنداق مېھمىنى بولسا ، ئۇنىڭغا جېنىنى پىدا قىلسىمۇ ئازلىق قىلىدۇ .

ساقىينامە :

ئاياقچى ، كەتۈر جامى مەي دۇر مىسال ،
كى بەھر ئىچرەدۇر شاھى دەريا نەۋال .
ماڭا تۇتكى ، چۈن نۇش ئەيلەي تەرەب ،

كى دەريا كەبى بولمىشەم خۇشك لەب .
مۇغەننىي ، تەرانە تۇزەت رىختە ،
ھەزىن رۇدىكە لەھنى ئامىختە .
كى ئەشكىمنى تۆككەي دۇرى نابدەك ،
بۇيۇرغاي ماڭا چەرخى گىردابدەك .
نەۋائى ، تەلەب قىل تەرىقى فەنا ،
كى سۇ ئۆزرەدۇر دەھر ئۆينگە بەنا .
كۆڭۈلنى بۇ ئۆي بىرلە شاد ئەيلەمە ،
ھۇباب ئۆينگە ئېئتىماد ئەيلەمە .

ئىسكەندەرنىڭ ھۆكۈمالاردىن دەريا ـ دېڭىزلارنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى سورىغانلىقى ، سوقراتنىڭ بۇ يۇملاق يەرنىڭ سەھىپسىدە سۇنىڭ قانداق ئورۇن تۇتقانلىقىنى شەرھىلىگەنلىكى ، دېڭىز ئەتراپىدا شاۋقۇن ـ سۇرەن سالغۇچى ، ياق ، بەلكى قانخورلۇق قىلغۇچى ، يەتتە زەڭگەر ئاسماندەك كۆپكۈك يەتتە بۇيۇك دېڭىزنى ئايرىم ـ ئايرىم بايان قىلغانلىقى ۋە بىر بىرىدىن ئايرىلىپ تۇرىدىغان ئون ئىككى مىك ئارالنى سۆزلەپ ئۆتكەنلىكى ، سوقراتنىڭ دېڭىز ۋە سۇنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى سۆزلەش ئارقىلىق ئەلنى ھەيران قالدۇرغانلىقى ۋە دەريالارنىڭ ماجىرالىرىنى بايان قىلىش ئارقىلىق ساھىلنىڭ ئۇسسۇزلۇقىنى خۇددى دەرياغا ئوخشاش قاندۇرغانلىقى

ئىسكەندەر دەرياغا كىرگەن كۇنى ھېكمەت ئەھلىنى يىغىپ ، مەجلىس ھازىرلىدى . بۇ مەجلىستە ئىسكەندەر بارلىق ھۆكۈمالارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ ، خۇشال قىلدى . ئاندىن ئۇلارغا :

ـــ دەريالارنىڭ ئەھۋالىنى ، دەريا ۋە دېڭىزلارنىڭ يەر يۈزىدە قانداق ئورۇن تۇتقانلىقىنى بايان قىلىپ بېقىڭلار ، ـــ دېدى .

ـــ سوقرات بايان قىلسۇن ، ـــ دېيىشتى ھۆكۈمالار ، ـــ چۈنكى ئۇ ھېكمەت ئەھلىنىڭ ئۇستازى . ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئىلىم ـ ھېكمەتتىن

پۈتكەندۇر .

ئىسكەندەر سوقراتقا ئىلتىماس قىلىپ ، بۇ سوئالنى ئۇنىڭدىن سورىدى .

ـــ قۇدرەتلىك تەڭرى يەرنىڭ جىسمىنى يۇمىلاق شەكىلدە قىلىپ يارىتقان ، ـــ دېدى سوقرات سۆز باشلاپ ، ـــ لېكىن بۇ يۇمىلاق جىسىم سۇ ئىچىگە يوشۇرۇنغان . ئۇنىڭ ئوچۇق قالغان قىسمىنى « جاھان » دەپ ئاتىشىدۇ . ئاۋاتلاشقان ئاشۇ قۇرۇقلۇق ۋە تاغۇ دەشتىنى « رۇبئى مەسكۇن » (يەرنىڭ تۆتتىن بىرى) دەپ ئاتايمىز . بۇ قۇرۇقلۇقنى « مۇھىيت دېگىزى » ناملىق بۇيۇك سۇ قورشاپ تۇرىدۇ . سۇ ئىچىدىن ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان قۇرۇقلۇقلار يەتتە ئىقلىمدۇر . بۇ يەتتە ئىقلىمنىڭ ھەربىرىنى يەنە ھەر تەرەپتىن بۇيۇك دېگىز ئوراپ تۇرىدۇ . بۇ پەلەكتەك بۇيۇك ۋە چەكسىز دېگىزنىڭ ئەتراپلىرىدا يەنە يەتتە چوڭ دېگىز بار . بۇ دېگىزلار قۇرۇقلۇقلارغا ھەر تەرەپتىن قىستاپ كىرگەن بولۇپ ، ئۇلار ئاۋات يەرلەردىن تارتىپ تاكى تاغۇ دەشتلەرگە قەدەر سوزۇلغان . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە كىچىك دېگىزلاردىن ئون ئالتىسى بار . ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ باشقا ـ باشقا ئىسمى بار . بۇ دېگىزلاردىن باشقا يەنە يەر يۈزىدە يۈزدىن ئارتۇقراق دەريالار بار . خالايىق بۇ دەريالاردىن پايدىلىنىپ كېلىۋاتىدۇ . كوھەك دەريالىسى ، ھىرات دەريالىسى ، نىل دەريالىسى ، فىرات دەريالىسى قاتارلىقلار ئەنە شۇ دەريالاردىندۇر . بۇ دەريالاردىن ئالەم ئاۋاتلىشىپ ، خالايىق بايىاشاد بولغاندۇر . بۇ دەريالارنىڭ مەنبەسى بولسا تاغ جەزىرىلەردىكى بۇلاقلاردۇر . ئۇلار ئاخىرى دېگىزلارغا قۇيۇلىدۇ . يەتتە چوڭ دېگىزدىن كۆپلىگەن شەھەرلەر ۋە قۇرۇقلۇق ـ ئاراللار ئاۋاتلاشقان . بۇ دېگىزلار قۇرۇقلۇقلارنى بىر ـ بىرىدىن ئايرىپ تۇرىدۇ . ئۇلاردىن بىرى رۇم ۋە پەرەڭ دېگىزىدۇر . سەن ھازىر مۇشۇ دېگىزدا ئۇزۇۋاتقان لەھەڭنىڭ ئۆزىسەن . بۇ دېگىزدىن ئالتە يۈزچە شەھەر ، قۇرۇقلۇق ۋە ئاراللار ئاۋاتلاشقان . ئىككىنچىسى ، مەغرىب دېگىزى بولۇپ ، ئۇنىڭ شەرق ۋە شىمال تەرەپلىرى ئاۋاتلاشقان . ئاراللىرى مىڭدىن ئارتۇق بولۇپ ، ئەتراپىنى سۇ

ئوراپ تـۇرىـدۇ . ئۇچـىنچىسى ، زەڭگى ۋە ھەبەش دېڭىزى . ئۇنىڭ چوڭراق ئاراللىرى بىر مىڭ ئۇچ يۈزدىن ئاشىدۇ . بۇ ئاراللارنىڭ كىچىكلىرى ھەددى ـ ھېسابسىز كۆپ . تۆتىنچىسى ، ھىندى دېڭىزى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئىككى مىڭ ئۇچ يۈزدىن ئارتۇق ئاۋات ئارلى بار . قۇلزۇم دەريىاسى بىلەن ئۇممان دەريىاسى بـۇ دېڭـىزنـىڭ ئادەتتىكى بىر شاخاپچىسىدۇر . بەشىنچىسى ، چىن دېڭىزى بـولـۇپ ، ئۇنىڭ ئاراللىرى ئىنتايىن كۆپ . بىرمىڭ يەتتە يۈز ئارال ئۇ دېڭىزغا خـۇددى كـۆز قـارىچۇقىدەك ئورۇنلاشقان . بۇ ئاراللارنىڭ ھەممىسى ئاۋاتتۇر . ئالـتـىنچىسى ، دەۋاڭ دېڭىزىدۇر . ئۇنىڭ شەھەر ۋە ئاراللىرى ئىككى مىڭغا يېـقىنلىشىدۇ . بۇ ئاراللار ناھايىتى ئاۋاتلاشقان بولۇپ ، تۇمەن مىڭلىغان كىشىلەر ئەتـراپـىـدا ئۆزۈپ يـۇرىدۇ . يەتتىنچىسى ، بولسا مەشرىق دېڭىزىدۇر . قۇياش ئالـدى بـىـلـەن ئاشـۇ دېڭىزنى يورۇتىدۇ . ئۇنىڭمۇ نۇرغۇن ئاراللىرى بار . بۇ ئاراللار جـەمئـىـي ئون ئـىـككى مىڭ ئەتراپىدا . ئون ئالتە كىچىك دېڭىزنى ۋە دەريـالارنـى تـەپسلىپ دەپ بولۇش قىيىن . خەزەر دېڭىزى ئاشۇ كىچىك دېـڭـىزلاردىـن بـولـۇپ ، ئۇنـىڭمـۇ نۇرغۇن ئاراللىرى ۋە ھېسابسىز ئاجايىپ ـ غارايىپ نەرسىلىرى بار . بۇ چوڭ ـ كىچىك دېڭىزلارنىڭ مەنبەسى « مۇھىيت دېڭـىـزى » نـاملىق ئاشۇ بۇيۇك دېڭىزدۇر . يۇقىرىقى دېڭىزلارنىڭ ھەممىسى مـۇشـۇ بـۇيـۇك دېڭىز بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدۇ . بۇ بۇيۇك دېڭىزنىڭ شاۋقۇن سـاداسـى ئالـەمنى قاپلىغاندۇر . ئۇ شۇ قەدەر چەكسىز ۋە چوڭقۇركى ، ئۇنىڭ ئـچـىـگـە يەتتە قات ئاسمان چۈشكەن تەقدىردىمۇ چۆكۈپ كېتىدۇ . مۇھىيت دېڭـىـزى ئەنـە شـۇنـداق چـوڭـقـۇر بـولغاچقا ، ئۇنىڭدىن ھېچقانداق ئارالنى ئۇچـراتـقـىلى بولمايدۇ . بىراق بۇ دېڭىزدا غايەت چوڭ جانىۋارلار ياشايدۇ . ئۇ جانـىـۋارلارنى تەسۋىرلەشكە ئادەمنىڭ تىلى ئاجىزلىق قىلىدۇ . مەن بۇ يەردە دەريـا ۋە دېڭـىـزلارنـىڭ ئەھۋالـىـنـى ئىچ ـ تېشىدىن قىسقىچىلا بايان قىلىپ ئۆتـتـۈم . ئەگەر ئۇنىڭ تەپسىلاتىنى ئارزۇ قىلغۇچىلار بولسا ، شۇ جايلارغا بېـرىپ سەيلە قىلىپ باقسا ، ئەھۋال ئايان بولىدۇ .

ئىسكەندەر بۇلارنى ئاڭلاپ ، سوقراتقا ھېسابسىز ئاپىرىن ۋە باركاللا

ئېيتتى . ئىسكەندەرنىڭ ئارزۇ ـ ئىستەكلىرى تېخىمۇ چوڭىيىپ ، ئالدى بىلەن يەتتە چوڭ دېڭىزغا ، ئاندىن كېيىن « مۇھىيت دېڭىزى » غا يۈرۈش قىلىپ ، سەيلە قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى . ئادەمنىڭ ھىممىتى ئاشقانسېرى ئۇنىڭ ھىممىتىدىن كۆرە غەپلىتى بەكرەك ئاشىدۇ . ئۆلۈم ھېچقانچە ئامان بەرمەستىن ئادەمنىڭ مېڭىسىدىن تۇتۇن چىقىرىدىغان تۇرسا ، ئارزۇ ـ ئارمان ئوتلىرىنى مۇنچۇالا تۇتاشتۇرۇشنىڭ نېمە پايدىسى بولار ؟!

مەشرىقتە خەزىنىگە ئېرىشكەن بىر ئادەمنىڭ ھېكايىتى . ئۇ كىشى مەغرىب خەزىنىسى ھەققىدىكى ئۇچۇر خېتىنى ئوقۇغاندىن كېيىن ، قۇياشقا ئوخشاش بېشىچىلاپ مېڭىپ ، مەغرىبكە باردى . ئەمما ئۇ مەغرىب خەزىنىسىنى تېپىش بىلەنلا مەغرىب قۇياشىدەك كۆز يۇمدى

بىر كىشى مەشرىقتە بىر خەزىنىنى تاپتى . ئۇ خەزىنە پۈتۈنلەي قىمەت باھالىق جاۋاھىراتلار بىلەن تولغانىدى . خەزىنىنىڭ ئىشكىگە : « بۇ خەزىنىنى تاپقان كىشى مەغرىب دىيارىغا بارسا ، پالان يەردە بۇنىڭدىنمۇ كاتتىراق بىر خەزىنە بار . ئۇنىمۇ تېپىۋالسۇن . » دېگەن خەت يېزىلغانىدى . ئۇ خام تەمە كىشى بۇ خەتنى ئوقۇغاندىن كېيىن « ھەر ئىككىلا خەزىنىگە ئىگە بولاي » دەپ ئويلاپ ، بۇ يەردىكى خەزىنىنى ئۆز جايىدا يوشۇرۇپ قويدى ـ دە ، ھىممەت كەمرىنى بېلىگە باغلاپ ، مەغرىب تەرەپكە يول ئالدى . نەچچە يىل دەشت ـ باياۋانلارنى كېزىپ ، تاغ ـ داۋانلاردىن ئېشىپ ، دەريا ـ دېڭىزلاردىن ئۆتۈپ ، يۇز مىڭلارچە بالا ـ قازا ۋە جەۋر ـ جاپالارنى باشتىن كەچۈرۈپ ، ئاخىر ئىزدىگەن يەرگە يېتىپ كەلدى . لېكىن ئۇ خەزىنىنى تېپىش بىلەنلا ئەجىلى توشۇپ ، ئالەمدىن ئۆتتى . ئۇ بىچارە يا بۇ خەزىنىدىن پايدىلىنالمىدى ، ئۆمۈر بويى تالاي جاپا ـ مۇشەققەتنى چېكىپ ، ئاخىرى جېنىدىن ئايرىلدى .

شۇنى بىلگىنكى ، دەريا ۋە قۇرۇقلۇقلارنى بويسۇندۇرغان كىشى پادىشاھ ئەمەس ، بەلكى تەڭرى بەرگەن نېسىۋىگە ئېرىشكەن كىشى پادىشاھتۇر . كىمكى بۇ مەنىنى چۈشىنىپ يېتەلسە ، شۇ كىشى ئەقىللىق ۋە بەختيار كىشىدۇر .

ھېكمەت . ئىسكەندەرنىڭ سوقراتتىن : « بۇ يۇمىلاق زېمىننى پۈتۈنلەي سۇ ئوراپ تۇرۇشىدا قانداق سىر ـ ھېكمەت باركىن ؟ » دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى ، سوقراتنىڭ جاۋاب بەرگەنلىكى

ئىسكەندەر سوقراتتىن مۇنداق سوئال سورىدى :

ـ ئەي بۇيۇك دانىشمەن ، شۇنى بايان قىلغىنكى ، پۈتۈن يەر يۈزىنى سۇ قورشاپ تۇرغان بولسا بۇنىڭ سەۋەبى نېمە ؟ نېمىشقا ئۇ سۇ پۈتكۈل يەر يۈزىنى بېسىپ كەتمىدى . نېمە ئۈچۈن « رۇبئى مەسكۇن » دىن ئىبارەت بۇ تۆتتىن بىر قىسىم يەرگە كەلگەندە سۇ ئاز كېلىپ قالدى ؟ مۇھىيت دېگىزدىن ئاجرىلىپ تۇرىدىغان يەتتە چوڭ دېگىز نېمە ئۈچۈن زېمىن يۈزىنى پۈتۈنلەي بېسىۋالالمايدۇ ؟ بۇنىڭدا قانداق سىر ـ ھېكمەت بار ؟

ـــ ئەي دېگىز بىلەن تەڭداش پادىشاھ ، ـــ دېدى سوقرات جاۋاب بېرىپ ، ـــ ھۆكۈمالار ئالدىدا شۇ نەرسە ئايانكى ، يەر تۈپتۈز ۋە ياپىلاق بولماستىن ، بەلكى ئېگىز ـ پەس ۋە يۇمىلاقتۇر . سۇ بولسا چوڭقۇر يەرگىلا مايىلدۇر . ئەگەر يامغۇر سەۋەبىدىن سەل كەلسە ، ھامان ئۇ سەل ئېگىزدىن پەس يەرلەرگە قاراپ ئاقىدۇ . ئېگىز يەرلەرگە چىقمايدۇ . شۇنىڭغا ئوخشاشلا دېگىز سۈيىمۇ ئېگىز يەرلەرگە چىقمايدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن دېگىزلارنىڭ سۈيى يەر يۈزىنى پۈتۈنلەي بېسىپ كەتمەيدۇ . بەزى ھۆكۈمالارنىڭ ئېيتىشىچە ، بۇ تەڭرىنىڭ ھېكمىتىدۇر . تەڭرى زېمىننى دېگىز ئىچىدە خۇددى ئەينەك ئىچىدە ئادەمنىڭ ئەكسىنى ساقلىغاندەك ساقلىدى . تەڭرىنىڭ قۇدرىتى ئالدىدا ھەممە ئىش ئاساندۇر . تەڭرى ئالەمنى ياراتقاندا يەر يۈزىنى ئىنسانلار ئۈچۈن پائالىيەت مەيدانى قىلىپ بەلگىلىگەن . شۇڭا يەر يۈزىگە سۇ دەخلى

قىلالمايدۇ . ئەزەل ھېكمەتتىنىڭ ھۆكمىگە ھېچ نەرسە نۇقسان يەتكۈزەلمەيدۇ . تەڭرىنىڭ قۇدرىتىگە ئەقىل ھەيراندۇر . بۇ ھەقتە سۆزلەشكە تىل ئاجىزدۇر . ئىسكەندەر بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ قايىل بولۇپ سوقراتقا ئاپىرىن ئېيتتى .

ئىسكەندەرنىڭ يەتتە دېڭىز بىلەن ئون ئىككى مىڭ ئارال شەھەرلىرىنى بويسۇندۇرغانلىقى ، ئاندىن ئۆزى ئەتراپىنى پەرگار ① دەك ئايلىنىپ چىققان ئاشۇ مۇھىيت دېڭىزنىڭ ئوتتۇرا نۇقتىسىغا قاراپ يۈرۈش قىلغانلىقى ، بۇ يەردە ياغاچ ئات (كېمە) لارنىڭ دېڭىز بورىنى ئېچىدىكى ھەربىكەتلىرى ، ئۇ دېڭىزدا نامايان بولغان سۇ بايقاۋىنىنىڭ ساماۋىي ھالەتلىرى ، دېڭىز دەشتىدە دولقۇنلاردىن ھاسىل بولغان ھېسابسىز تاغ ـ ئىدىرلىقلارنىڭ كۆزگە كۆرۈنۈشلىرى ۋە دېڭىز ئېزىنتقۇلىرى تۇپەيلىدىن بۇ يولدا تاش ياغقاندەك ئالامەتلەرنىڭ يۈز بەرگەنلىكلىرى قاتارلىقلارنىڭ بايانى ، ئىسكەندەرنىڭ مۇھىيت دېڭىزنىڭ مەركىزىگە يەتكەنلىكى ، ئاندىن پەلەك چاقنىڭ ئايلاندۇرۇشى تۇپەيلىدىن ئىسكەندەرىيە تەرەپكە قاراپ كەتكەنلىكى

ھېكمەت گۆھەرلىرىنى چاچقۇچى غەۋۋاس بۇ دېڭىزدا مۇنداق سەيلە قىلىشقا باشلىدى :

ۋاقتىكى ، سوقرات دەريا ـ دېڭىزلار ۋە ئاراللارنىڭ كەيپىياتىنى شەرھلەپ ئۆتتى . ئىسكەندەر دېڭىز ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ، ئۇ دېڭىزلارغا بىر ـ بىرلەپ سەپەر قىلىش نىيىتىنى كۆڭلىگە پۈكتى . ئاندىن سوقراتقا :

ـــ سىزنىڭ سۆزلىرىڭىدىن بىز دېڭىز ۋە دەريالارنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى بىلدۇق . ئەمدى بىزنىڭ ساڭا ئىلتماسىمىز شۇكى ، سەن بىزگە بۇ سەپەر جەريانىدا يولباشچى بولغىن . بىز پۈتكۈل لەشكەرلەر ۋە كېمىچىلەر

---

① پەرگار ـــ چەمبەر سىزىشتا ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب ، پەرگار ، سىركۈل .

بـلـەن بىللە ساڭا ئىتائەت قىلىمىز . قەيەرگە باشلىساڭ ، ساڭا ئەگىشىپ شۇ يەرگە بارىمىز ، ـــ دېدى .

سوقرات بۇ ئىلتىماسنى قوبۇل قىلىپ يولباشچى بولدى . ھەممە خالايىق ئۇنىڭغا ئەگەشتى . ئۇ كېمىچىلەرگە باشچىلىق قىلىپ ، ئېھتىيات بىلەن ئىش قىلدى . بارلىق سەپەر ئەھلى سوقراتنىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلدى . سوقرات بولسا ئىلياس ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلاتتى . ئۇلار كېمىلەرنى ھەيدەپ دېڭىزغا يېتىپ كەلدى . ئىسكەندەر لەشكەرلىرى بىلەن ھەربىكەتكە كېلىپ ، ئاراللارنى ئىشغال قىلىشقا باشلىدى . قايسى ئارالنى ئالغۇسى كەلسە شۇنى قولىغا كىرگۈزۈپ ، نۇرغۇن ئاجايىپ ـ غارايىپ ئىشلارنى كۆردى .

دېڭىز ئەتراپىنى ئۆلچەپ بىلىش ئۈچۈن ، بىر نەچچە كېمىنى قىرغاق بويلاپ مېڭىشقا ئورۇنلاشتۇردى . بەزى ھۆكۈمالارنى دېڭىز قىرغىقىدىكى قۇرۇقلۇقلار بىلەن يۈرۈپ ، يوللارغا تاناپ تارتىپ ، دېڭىز يولىنىڭ مۇساپىسىنى تېپىشقا بەلگىلىدى . ئۇلار دېڭىز قىرغىقى ۋە قولتۇقلىرىدىكى تاغ ـ باياۋانلارنى كېزىپ ، ئۆلچەشكە كىرىشتى .

دېڭىز ئىچىدىكى ئۆلچەش ئىشلىرىمۇ جىددىي باشلىنىپ كەتتى . ھۆكۈمالار بىرنەچچە كېمىنىڭ ئىچىگە ئون ئىككى مىڭ قېرى ئۇزۇنلۇقتىكى ئارغامچىلارنى قاچىلىغانىدى . ئارغامچا قاچىلانغان كېمە بىر ئورۇندا لەڭگەر قۇرۇپ توختاپ تۇراتتى . ئۇ ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىنى يەنە بىر كېمىگە چېگىپ ئۇ كېمىنى ئالغا قاراپ ھەيدەيتتى . ئارقىدا توختاپ تۇرغان كېمىدىكى ئارغامچا تۈگىگەندە ، ئالدىدا كەتكەن كېمە توختاپ ، ئۆز ئورنىدا لەڭگەر سېلىپ تۇراتتى . ئاندىن ئارقىدا لەڭگەر سالغان كېمە يولغا چىقاتتى . ئۇ كېمىمۇ ئالدىدا توختىغان كېمىدىن ئۆتۈپ ئون ئىككى مىڭ قېرى ئۇزۇنلۇقتىكى ئارغامچا تۈگىگىچە ئالغا قاراپ ماڭاتتى . ئارغامچا تۈگىگەن ھامان توختاپ لەڭگەر سالاتتى ، ئارقىدىكىسى يولغا چىقاتتى . ئاشۇ خىل ئۇسۇل بىلەن ھۆكۈمالار دېڭىز يولىنىڭ ئۇزۇنلۇقى ، ئاراللار بىلەن ئاراللارنىڭ

ئارىلىقىدىكى مۇساپىلارنى ئۆلچەپ ئېرىشكەن ھېساباتلارنى خاتىرىلەپ ماڭدى . يەنە بەزى ھۆكۈمالار دېڭىزنىڭ توغرىسىغا ئارغامچا تۈتۈپ ، ئۇنىڭ كەڭلىكىنى ئۆلچەپ خاتىرىلەپ ماڭدى . بۇ خاتىرىلەرگە ئاساسەن ھېسابدانلار ھەربىر دېڭىزنىڭ ئايلانما ئۇزۇنلۇقى ۋە دېڭىز يۈزىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمىنى ھېسابلاپ چىقىشتى . ئىسكەندەر ھەر بىر ئارالنى ئېلىپ بولغىچە ھۆكۈما ۋە ھېسابدانلار ئۇ دېڭىز ۋە ئارالنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى ، ئۇزۇنلۇق ۋە كەڭلىك مۇساپىلىرىنى ئۆلچەپ ، ھېساباتلىرىنى چىقىرىپ خاتىرىلەپ ، تەق قىلىپ تۇراتتى . ئۇ خاتىرىنى ئىسكەندەرگە كۆرسەتكەندىن كېيىن ، خەت قىلىپ يېزىپ ، رۇمدىن ئېلىپ كەلگەن كەپتەرنىڭ ئايىغىغا چىگىپ قويۇپ بېرەتتى . ئۇ كەپتەرلەر ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈش بىلەنلا رۇم تەرەپكە قاراپ پەرۋاز قىلىپ ، رۇم ئەھلىگە خەۋەر يەتكۈزەتتى .

ئىسكەندەر شۇ تەقلىتتە يۈرۈپ ، يەتتە دېڭىزنى كېزىپ چىقتى . ھېسابسىز جەزىرە ـ ئاراللار ۋە ئاجايىپ ـ غارايىباتلارنى كۆردى . ئون ئىككى مىڭ ئارالنى ئىشغالىيىتىگە ئېلىپ ، ئۆزىگە تەۋە قىلدى . غەيرەت ـ شىجائەت بىلەن نۇرغۇن غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈردى . ئارغامچا بىلەن ئۆلچەشلەرمۇ تاماملىنىپ ، بارلىق دېڭىزلارنىڭ ئۇزۇنلۇق ، كەڭلىك مۇساپىلىرى ، ئومۇمىي كۆلىمى ، ياخشى ـ ياماں تەرەپلىرىدىن خەۋەردار بولدى . ئاندىن بۇ ئەھۋاللارنى خەتكە يېزىپ ، كەپتەرلەر ئارقىلىق يەنە رۇم ئەھلىگە ئەۋەتتى .

بۇ يەتتە چوڭ دېڭىز بۈيۈك مۇھىيت دېڭىزنىڭ ئەتراپىغا جايلاشقانىدى . ئىسكەندەر بۇ دېڭىزلارنى كېزىش ئارقىلىق مۇھىيت دېڭىزنىڭ ئەتراپىنى بىر نۆۋەت ئايلىنىپ چىقتى . ئاندىن پەرەڭ دېڭىزىدىكى بىر ئارالغا كېلىپ ئورۇنلاشتى . بۇ ئىشلارغا جەمئىي ئون ئىككى يىل ۋاقىت كەتتى . بۇ ئارالغا كېلىپ چۈشكەندىن كېيىن ، ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرى قەۋەتلا خۇش بولۇپ كەتتى . ئۇلار « سەپەر قىلىش تۈگەپ ، بۇ يەرگە ئورۇنلاشقان ئوخشايمىز » دەپ ئويلاپ قالغانىدى .

ئسكەندەر سوقراتنى چاقىرتىپ :

ـــ يەتتە دېڭىزنىڭ مۇساپە ۋە كۆلىمى خاتىرىلەنگەن ھېسابات قەغەز-لىرىنى كۆرۈپ باقاي ، ـــ دېدى .

ئۇ قەغەزلەر مەخسۇس بىر كىمگە قاچىلانغان بولۇپ ، ئۇ كىمە مۇشۇ خىلدىكى قەغەزلەر بىلەن لىق تولغانىدى . سوقرات : « ئاستىغا بېسىلغان قەغەزلەرگە سۇ ئۆتۈپ قېلىپ ، خەتلىرى بۇزۇلغان بولسا ، قانداق جاۋاب بېرەرمەن » دەپ ۋەھىمگە چۈشتى . لېكىن ساندۇقلارنى ئېچىپ قارىغانىدى . قەغەزلەر نەم ئۆتمەي ، سالامەت تۇرۇپتۇ . ئسكەندەرنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ، ھېساباتچىلار بۇ قەغەزلەردىكى سانلارنى ھېسابلاپ ، يەتتە دېڭىزنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى ۋە ئۇزۇنلۇق ، كەڭلىك مۇساپىلىرىنى تېپىپ چىقتى . ئاندىن بۇ ھېسابنى توغرىلاپ ، ئسكەندەرگە مەلۇم قىلدى . ئسكەندەر بۇ ھېسابلارنى كۆرۈپ ، دېڭىز يۈزىدىكى يوللارنىڭ ھېساباتىنى بىلدى . ئاندىن ئۆز قولى بىلەن بۇ سانلارنى قوشۇپ ، ئېلىپ ، كۆپەيتىپ كۆرۈپ ، بۇ يەتتە دېڭىزدىن ھەربىرىنىڭ ئۇزۇنلۇق ۋە كەڭلىك مۇساپىسىنىڭ نەچچە گەز ، نەچچە غېرىچ ئىكەنلىكىگە قەدەر ئىنچىكە ھېسابلاپ چىقتى . يەتتە چوڭ دېڭىز بۈيۈك مۇ-ھىيت دېڭىزىدىن ھاسىل بولغان ۋە بۇ بۈيۈك دېڭىزنىڭ ئەتراپىغا جايلاشقانىدى . شۇڭا ئسكەندەر بۇ يەتتە چوڭ دېڭىزنىڭ مۇساپىسىنى ھې-سابلاش ئارقىلىق ، « ئۇلۇغ دېڭىز » دەپ ئاتىلىدىغان بۇ مۇھىيت دېڭىزنىڭ ئەتراپىنى كېچە ـ كۈندۈز توختىماي سەپەر قىلسا ، توققۇز يىل يەتتە ئايدا ئايلىنىپ بولغىلى بولىدىغانلىقىنى ئېنىقلاپ چىقتى . ئەگەر ئۇنىڭ بىر تەرىپىدىن يەنە بىر تەرىپىگە قاپ ئوتتۇرىسىدىن ئۇدۇللاپ ماڭسا ، ئۇچ يىل نەچچە ئايدا قارشى تەرىپىگە ئۆتكىلى بولىدىغانلىقىنى بىلدى . مۇھىيت دېڭىزنىڭ مەركىزىگە بېرىش ئۈچۈن ئىككى يىل ، قايتىپ كېلىش ئۈچۈنمۇ ئوخشاشلا ئىككى يىل ۋاقىت كېتىدىغانلىقىنى ھېسابلاپ چىقتى . ئاندىن كېيىنچىلەرگە مۇھىيت دېڭىزنىڭ مەركىزىي نۇقتىسىغا بېرىش ئۈچۈن تۆت

يـللـنـق ئوزۇق ـ تـۆلـۈك ۋە بـاشـقا يول راسخوتى تەييارلاشنى بۈيرۇدى . ئـسـكـەندەر بۇ ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ، بارلىق دانىشمەن لەر ، لەشكەرلەر ۋە باشقا چوڭ ـ كىچىك ھەمراھلىرىنىڭ ھەممىسىنى يىغىپ ، ئۇلارغا مۇنداق نۇتۇق سۆزلىدى :

ـــ مـاڭـا بـىـر تـالاي پـىشمغان خىياللار ۋە ئارزۇ ـ ئىستەكلەر پەيدا بـولـدى . بـۇنـى كىشىلەر « ھەۋەس » دەپ ئاتىشىدۇ . ئەمەلىيەتتە بۇ ھەۋەس ئەمـەس ، تـەڭـرىـنـىڭ تـەقـدىرىدۇر . مەن تەدبىر بىلەن بۇ تەقدىرگە چارە قـىلالـمـاي ، خـالايىقنىڭ جاپا چېكىشىگە سەۋەبچى بولدۇم . سىلەر مېنى دەپ نـۇرغـۇن ئېغـىـر رەنج ـ مۇشەققەتلەرنى تارتتىڭلار . قارىسام ھېرىپ ، سەپەر قـىـلـىـشقا ماغدۇرۇڭلار قالمىغاندەك قىلدۇ . ئەگەر بۇ سەپەرگە رايىڭلار بول مـىـسـا ، بـۇنـىـڭدىن رەنجىمەيمەن . چۈنكى سىلەرنىڭ پىكرىڭلار ئورۇنلۇق . لېكىن مېنىڭ ئون ئۈچ يىل دېگىز ۋە ئاراللاردا سەپەر قىلىشتىن مەقسىتىم ئاشۇ مـۇھـىـيـت دېگىزنىى سەيلە قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى . بۇ ئارزۇيۇم ئازراقمۇ پە سـەيـگـىنى يوق . ھازىرغا قەدەر يەتتە چوڭ دېگىزنى كېزىپ يۈرۈپ ، نۇرغۇن ئاراللارنـى ئـىـشـغـال قـىلدىم . بۇنداق قىلىشتىكى مۇددىئايىم دېگىزلارنىڭ ئەڭ كـاتتىسى بولغان مۇھىيت دېگىزنىڭ ئوتتۇرىسىغا كىرىپ ، ئۇنىڭ مەركىزىنى كۆرۈپ بېقىش ئىدى . ئەگەر تەڭرى يار بولۇپ مۇۋەپپەقىيەت ئاتا قىلسا ، يەنە تۆت يىل كېيىنى ئولتۇرۇپ ، بۇ نىيىتىمنى ئەمەلگە ئاشۇرغايمەن . ئىككى يىلدا بـېـرىـپ ، ئىككى يىلدا قايتىپ كېلىمەن . ئۇ يەردىكى ئىشلار ماڭىمۇ ئايان ئە مـەس ، چـۈنكى ھېچكىم غايىبنى بىلەلمەيدۇ . ماڭا بەخت ـ دۆلەت يار بولغان بـولـسـمۇ ، لېكىن بۇ سەپەرگە چىقماسلىققا ئامالىم يوق . بىلىمەن ھېچكىمنىڭ بـۇنـداق خـەتـەرلىك سەپەرگە ئاتىلانغۇسى يوق. سىلەر بۇ سەپەردە مەن،بىلەن بـىـلـلـە بـارىـمـىز دەپ ئويلىماڭلار . مەن سىلەرنى بۇنىڭغا زورلىمايمەن ، مەن بـاشـقىلارنى بۇنداق ئۆلۈم خەۋپىگە قانداقمۇ تەكلىپ قىلالمايمەن . ھەممىڭلار مەندىن رازى بولۇپ ، ئۆز ۋەتىنىڭلەرگە قايتىڭلار .

بۇ خىتابنى ئاڭلاپ ، خالايىق تەۋرەپ كەتتى . ئۇلار ناله ـ پەريياد چەككەن هالدا مۇنداق دېيىشتى :

ـــ ئەي پادىشاھ ، بۇ خەلق نېمە گۇناھ قىلدى ؟ نېمىشقا ئۇلارنى خىزمىتىگىدىن مەھرۇم قىلسەن ؟! ساڭا خىزمەت قىلىشتا ھەرقانچە نالايىق بولساقمۇ ، ياخشى بولساقمۇ ، ياماڭ بولساقمۇ بەربىر يەنىلا بىز سېنىڭ قۇل ـ چاكارلىرىڭ ئەمەسمۇ ؟! ھەممىمىز مەيلى شادلىقتا بولسۇن ياكى غەم قايغۇدا ، خەۋپ ـ خەتەردە بولسۇن داۋاملىق سېنىڭ خىزمىتىگىدە بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتۇق . جېنىمىزغا ئەجەل يەتكەن تەقدىردىمۇ ، تېنىمىز سېنىڭ دەرگاھىگە توپىسىغا ئايلىنىپ كېتىشىنى تىلەيتتۇق . بۇگۇن بىزنى قايسى گۇناھىمىز ئۈچۈن خىزمىتىگىدىن ھەيدىمەكچى بولدۇڭ ؟! بىزنى قوغلىمىغىن ، سەن قەيەرگە بارساڭ بىزمۇ شۇ يەرگە بارىمىز . سەن نەدە بولساڭ بىزمۇ شۇ يەردە تۇرىمىز . ئۆلسەك ، تىرىلسەك بىللە بولىمىز . سەندىن يىراقلاشقىنىمىزدىن كۆرە بىزگە ئۆلۈم ياخشىراقتۇر .

ئىسكەندەر بۇ خەلقنىڭ ئۆزىگە ھەقىقەتەن سادىق ئىكەنلىكىنى بىلىپ ، ئۇلارغا كۆپ ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتتى . ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ياساپ مۇنداق دېدى :

ـــ تەڭرى ھەممىگلارنىڭ ئىشىنى روناق تاپقۇزسۇن . بارلىق ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن مۇرادىگلارغا يەتكۈزسۇن . مېنىڭ سىلەرگە بۇنداق تەكلىپنى بېرىشىمدىكى مەقسىتىم ، بۇ مۇشەققەتلىك سەپەر ئالدىدا سىلەرنىڭ ماڭا قانداق مۇئامىلىدە بولۇۋاتقانلىقىگلارنى بىلىش ئىدى . سۆزۈڭلاردىن سادىقلىقىگلار ۋە ئىخلاسىگلار ئايان بولدى . كۆڭلۈمدىكى ۋەھىمىلەرمۇ كۆتۈرۈلدى . بۇ ئىخلاسىگلار ئۈچۈن ئۇلۇغ تەڭرى سىلەرگە يار بولۇپ ، ھەممىگلارنى ئالەمنىڭ ھاۋادىساتلىرىدىن ئامان قىلسۇن .

بۇ سۆزنى ئاڭلىغادىن كېيىن ، ھەممە خالايىق خۇشال ـ خۇرام بولۇشتى . ئىسكەندەرگە دۇئا ـ تىلەكلەرنى ئادا قىلىپ ، ساداقەتمەنلىك

يوسۇنلىرىنى بەجا كەلتۈردى .

ئىسكەندەر ئوبدان ئويلىغاندىن كېيىن ، ئىككى مىڭ كىشىنى خەلقىلىرى بىلەن ئايرىپ چىقتى . ئۇ خەلقلەرنى ھېسابسىز ئىنئام ـ ئېھسانلار بىلەن خۇشال قىلدى . ئاندىن ئۇلارغا :

ـــ سىلەرگە تەگرى مەدەتكار بولۇپ ، ئامان ـ ئېسەن قىلسۇن . سىلەر ھەممىڭلار دەرھال ۋەتەنگە قايتىپ ، رۇم ئەھلىگە مېنىڭ سالامەت ئىكەنلىكىمنى خەۋەر قىلىڭلار . يەتتە چوڭ دېڭىزنىڭ خەزىنە ـ دەپنىلىرىنى قولغا چۈشۈرۈپ ، ئون ئىككى مىڭ ئارالنى بويسۇندۇرغانلىقىمنى ، ئاندىن پۈتكۈل خالايىق بىلەن بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەنلىكىمنى سۆزلەپ بېرىڭلار . ئەمدى مېنىڭ بۇيۇك مۇھىيت دېڭىزىنىڭ مەركىزىگە كىرمەكچى بولۇۋاتقانلىقىمنى ئېيتىڭلار . « پادىشاھىمزنىڭ مەقسىتى ئەسلىدە يۇرت ئېلىش ، ئارياللارنى ئىشغال قىلىش بولماستىن ، بەلكى مۇھىيت دېڭىزىنىڭ ئوتتۇرىسىنى كۆرۈپ بېقىش ئىكەن . شۇڭا بىزنى قايتۇردى » دەڭلار ، ـــ دەپ ، بىرمۇنچە سۆزلەرنى تاپىلىدى . شۇنداق قىلىپ ئۇلارنى رۇم مەملىكىتىگە ئۇزاتتى .

ئىسكەندەر قېيقالغان مىڭ كىشە ئىچىدىن يەنە يەتتە يۈز كىشىنى خەلقى بىلەن ئايرىپ چىقتى . ئۇلارغا مۇنداق پەرمان قىلدى :

ـــ سىلەر تۆت يىلغىچە مۇشۇ يەردە ساقلاپ تۇرۇپ ، مېنى كۈتۈڭلار ، قايتىپ كەلگەن چېغىمىزدا ئەگەر ئاغرىپ ، ياكى زەئىپلىشىپ قايتساق ، سالامەتلىكىمىزنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ، يارىلىنىپ قايتساق تېڭىش ئۈچۈن رۇمدىن دورا ـ دەرمەك ۋە ماتالارنى كەلتۈرۈپ تەييارلاپ قويۇڭلار . قايتىپ كەلگەندە سىلەرنىڭ دورا ۋە تېڭىقلىرىڭلار بىلەن شىپا تېپىپ ، شاد ـ خۇرام ھالدا ۋەتەنگە قايتارمىز . ئەگەر بۇ مەككار پەلەك باشقىچە ئويۇن ئوينىسا ، مەن دېڭىزدا غەرق بولۇپ ، لەھەڭلەرگە يەم بولۇشۇم مۇمكىن . سىلەر ، مەن ۋەدە قىلغان ۋاقىتتا قايتىپ كېلەلمىسەم ، يەنە بىر مەزگىل ساقلاپ بېقىپ ، ئاندىن مەندىن ئۈمىدنى ئۈزۈڭلار . مېنىڭدىن رازى بولۇپ ، دۇئادا ياد ئېتىپ ،

ۋەتەنگە قايتىڭلار .

ئىسكەندەر قېيقالغان ئوچ يۈز كىمىگە لازىملىق نەرسىلەرنى قاچىلىدى . ھۆكۈمالارنى ئۆزى بىلەن ھەمراھ قىلغاندىن باشقا ، يەنە نەچچە مىڭ كىشىنى تاللاپ چىقتى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى سۇ ئىلمىلىرىگە ماھىر تەڭداشسىز كىمىچى ۋە دېڭىزچى غەۋۋاسلاردىن ئىدى . ئۇلار ئىسكەندەرنىڭ بۇ خىزمىتىگە ئىنتايىن لايىق كىشىلەر ئىدى . ئۇلار بولمىسا ، ئىسكەندەر دېڭىزدا ھېچقانداق ئىشقا قەدەم قويالمايتتى . ئۇ كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئىسكەندەرنىڭ بۇ خىزمىتىنى جان ـ دىلى بىلەن قوبۇل قىلىپ ، كىمىگە كىرىشتى . قالغانلار زار ـ زار يىغلاشقان ھالدا ئارالدا قېپقېلىشتى .

ئىسكەندەر بۇ ئوچ يۈز كىمىنى ئېلىپ ، بۈيۈك مۇھىيت دېڭىزىنىڭ مەركىزىگە يۈرۈش قىلدى . ئۇلار كېچە ـ كۈندۈز توختىماي ، تۆزۈكرەك ئۇخلىماي ، تۆزۈكرەك غىزالانماي ، داۋاملىق ئىلگىرىلىدى . ئۇلار ماگغانسېرى پۈتكۈل قۇرۇقلۇق ۋە ئاراللاردىن يىراقلىشىپ كەتتى . ئەتراپتا سۇدىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى . پۈتكۈل ئەتراپتا سۇنىڭ قىرغىقى بىلەن ئاسمانىنىڭ قىرغىقى بىرلىشىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى . ئۇلار ئۆزلىرىنى خۇددى ئاسماندا تۇرۇۋاتقاندەك ھېس قىلىشتى . قۇياشمۇ سۇدىن چىقىپ ، يەنە سۇغا كىرىپ كېتەتتى . قۇياش سۇنىڭ ئىچىگە كىرگەندە ، ئۇنىڭ مەشرىقتە قاراپ مېڭىۋاتقانلىقى خۇددى سۇ ئىچىدىكى گۆھەردەك كۆرۈنۈپ تۇراتتى . قۇياشنىڭ سۇ ئىچىدىكى كۆرۈنۈشى خۇددى پانۇس ئىچىدە يېنىپ تۇرغان شامغا ئوخشايتتى . ئۇ دېڭىز ئاستىغا چۆككەندە ، دېڭىز ئىچىنى يورۇتۇپ ، تۈمەن مىڭلىغان جانلىقلار ئاشكارا نامايان بولاتتى . بۇ تۈمەن مىڭلىغان جانىۋارلارنىڭ كۆزلىرى قۇياش نۇرى بىلەن قوشۇلۇپ چاقناپ ، دېڭىز ئىچىگە نۇر چېچىپ تۇراتتى . ئۇلارنىڭ كۆرۈنۈشلىرى بەئەينى كۆكتىكى يۇلتۇزلارغا ئوخشايتتى . ئۇ جانىۋارلار تەرەپ ـ تەرەپتىن كىمىلەرگە نەزەر تاشلىغىنىدا

ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ شوللىرى كېمىلەرگە چۈشەتتى . خالايىق بۇ شوللار تۈپەيلىدىن كېمىلەرگە ئوت كېتەرمىكىن دەپ ئەنسىرەشتى . بىراق كېمىلەر سۇ قاپلاپ تۇرغاچقا ، ئوت كېتىشتىن ساقلىنىپ قالدى . ئۇ جانۋارلار شۇ قەدەر ھەيۋەتلىك جىسمى بىلەن كېمىلەرگە تاشلىناتتىكى ، ئۇلارنىڭ ۋەھىمىسىدىن خالايىقنىڭ يۈرەك ـ باغرى سۇ بولۇشقا باشلىدى . بۇ جانۋارلار ھەر تەرەپكە ماڭسا ، دېڭىزدا دولقۇنلارنى پەيدا قىلاتتى . ئۇ دولقۇنلار كېمە ئەھلىنىڭ ھاياتىغا خەۋپ سالاتتى . ئۇلار يۈزمىڭلىغان ئاپەتلەرگە دۇچار بولدى . قۇياش چىققۇچە ئۇلارنىڭ جانلىرى ئېغىزلىرىدىن يۈزمىڭ قېتىم چىقىپ ، يۈزمىڭ قېتىم كىردى . قۇياش چىققاندا بولسا ، ئۇ جانۋارلار كۆزگە كۆرۈنمەيتتى . لېكىن قاينامىلاردا كېمىچىلەرنىڭ ئەھۋالى تېخىمۇ قىيىنلىشاتتى . ئۇلار قاينام ئىچىدە يول ـ نىشانلىرىنى يوقىتىپ قويۇپ ، سەرگەردان بولاتتى . مۇساپىرلارنىڭ يولىدا بۇنداق قاينامىلار پەيدا بولسا ، ئۇلارنىڭ ھالى ھالاكەتتىن بۆلەك نېمە بولماقچىدى . كېمىلەر قاينامىلارنىڭ ئەتراپىدا خۇددى تال ياپرىقىدەك پىرقىراپ يۈرەتتى . قاينامىلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا خۇددى قۇياش يۇسۇپىنىمۇ يۇتۇپ كەتكۈدەك چوڭقۇقتىكى تېگى يوق قۇدۇقلار ھاسىل بولغانىدى . سۇ ئىچىدە ھاسىل بولغان بۇ قۇدۇقلاردا سۇ يوق ئىدى . ئۇنىڭ قىرغاق تاملىرى پۈتۈنلەيۈ سۇدىن پۈتكەنىدى . كېمىلەر ئۇ قاينامىلارنىڭ بىرىدىن قۇتۇلسا ، يەنە بىرىگە دۇچ كېلەتتى .

بۇ ئاپەتلەردىن قۇتۇلۇپ تۇرۇشغا ، دېڭىزدا بوران چىقىپ ، يەنە ئاجايىپ ـ غارايىپ ئاپەتلەر نامايان بولدى . بورانىنىڭ شىددىتىدىن سۇ ئۈستىدە دەھشەتلىك دولقۇنلار پەيدا بولدى . دولقۇنلار گاھ پەلەككە يەتسە ، گاھ سۇنىڭ تېگىگىچە پەسلەپ ، پۈتكۈل ئەلەمنى لەرزىگە سالاتتى . دولقۇنلار بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى مىنگىشىپ كېلەتتى . بۇ دولقۇنلاردىن سۇ يۈزىدە بەئەينى تاغ تىزمىلىرىدەك ئېگىز ـ پەس چوققا ۋە جىلغىلار پەيدا بولاتتى .

بوراندا دېڭىز دەھشەتلىك چايقالغانلىقتىن ، دېڭىز جانۋارلىرى مەيلى بېلىق ، مەيلى تاشپاقا ، مەيلى لەھەڭ بولسۇن ھەممىسى سۇ يۈزىگە لەيلەپ چىقاتتى . ئىسكەندەرنىڭ كېمىلىرى دېڭىز دولقۇنلىرى ئىچىدە گاھ ئەرشئەلاغا چىقىپ ، پەلەك ئۆكۈزى ① ۋە بېلىقلىغا ئۇرۇلسا ، گاھ تەھتىساراغا چۈشۈپ ، يەر تېگىدىكى ئۆكۈز بىلەن بېلىققا ② سوقۇلاتتى . كېمە ئەھلى گاھ ئۆلۈپ ، گاھ تىرىلەتتى . ئۇلار ئاشۇ دەھشەتلىك سۇدا تىرىكلىكتىن قوللىرىنى يۇيماقتا ئىدى . كېمىلەر دېڭىز يۈزىدە خۇددى ياغاچ ئاتلاردەك ئۇياق بۇياققا چېپىشىپ يۈرەتتى . ئۇلار دولقۇن سەل پەسەيگەندە بىرى مەغرىپتىن ، بىرى مەشرىقتىن كېلىپ بىر ـ بىرلىرى بىلەن تېپىشاتتى . بۇ مۇساپىرلار بىر ـ بىرى بىلەن تېپىشقاندا ، ئەلەملىك پىغان چېكىپ ، دەردلىك كۆز ياشلىرىدىن دېڭىزغا ئۇنچىلەرنى تۆكەتتى .

ئۇلار شۇ تەرىقىدە گاھ ئاستا ، گاھ تېز مېڭىپ ، بىر يىل توققۇز ئاي ئۆتكەندە مۇھىيت دېڭىزنىڭ ئوتتۇرىسىغا يېتىپ كەلدى . بۇ يەرگە كەلگەندە ئىسكەندەرنىڭ كۆڭلىگە غايىبتىن : « ئەي بىھۇدە ئىشلارنى قىلغان ئىنسان ، نەچچە يىل يول يۈرۈپ ، سەپەر قىلىپ ، نۇرغۇن جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى چېكىپ ، يەتمەكچى بولغان يېرىڭگە مانا ئاخىر يېتىپ كەلدىڭ » دېگەن ئىلھام

---

① ئۆكۈز (سەۋر) ۋە بېلىق (ھوت) ـــ كونا ئاستىرونومىيە قارىشى بويىچە ، ئەڭ ئېگىز ئاسمان بوشلۇقىدىكى 12 بۇرۇجنىڭ ئىككىنچى ۋە ئون ئىككىنچىسىنىڭ نامى . ئون ئىككى بۇرۇجنىڭ ئىككىنچىسىدىكى يۇلتۇزلار تۈركۈمىنىڭ شەكلى ھۆكۈزگە ، ئون ئىككىنچىسىدىكى يۇلتۇزلارنىڭ شەكلى بېلىققا ئوخشىغاچقا ، ئاشۇ نام بىلەن ئاتالغان . بۇ يەردە ئاشۇ يۇلتۇزلار كۆزدە تۇتۇلغان .

② قەدىمدە كىشىلەر : « زېمىننى بىر ئۆكۈز كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ ، ئۆكۈزنى بولسا بىر بېلىق كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ » دەپ قارىغان . بۇ يەردە ئاشۇ ئۆكۈز بىلەن بېلىق كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

پەيدا بولدى . ئۇ سوقراتنى چاقردى . سوقراتنىڭ كۆڭلىگىمۇ ئىلياس ئەلەيھىسسالامدىن شۇنداق ئىلھام يەتكەنىدى . سوقرات بۇنى ئىسكەندەرگە مەلۇم قىلىش ئۈچۈن يېتىپ كەلدى . ئىككىيلەن كۆڭلىدىكىنى دېيىشتى . بۇ ئىشتا شەك ـ شۈبھە قالمىدى . ئىسكەندەرنىڭ كۆڭلىگە ھەممە ئىش ئايان بولدى . ئىسكەندەر باشلىق ھەممەيلەن خۇرسەن بولۇشتى . ئۇلار كېمىلەرنى بىر جايغا يىغىپ ، لەڭگەر سېلىپ توختىدى . كېمىلەرنىڭ يەلكەنلىرىنى چۈشۈرۈشتى . ئاندىن ئىسكەندەر خالايىقا :

ـــ سىلەر بۇ يەردە خۇشال ـ خۇرام ھالدا تۇرۇپ تۇرۇڭلار . مەن دېگىزنىڭ تېگىگە چۈشۈپ كۆرۈپ چىقىمەن . مېنىڭ نەچچە يىلدىن بېرى كۆزدە تۇتقان ئارزۇيۇم مۇھىيت دېگىزنىڭ تېگىنى كۆرۈشتىن ئىبارەت ئىدى . ئەمدى ئاشۇ مۇرادىمغا يەتمەكچىمەن ، ـــ دېدى .

لېكىن بۇ ھەقتىكى رىۋايەتلەر خىلمۇ خىل بولۇپ ، ئۇلار بىر ـ بىرىگە ئوخشمايدۇ .

ئەمىر خۇسرەۋ دېھلەۋىي بۇ ۋەقە ھەققىدە مۇنداق رىۋايەت قىلىدۇ : ھۆكۈمالار شېشىدىن ناھايىتى چوڭ ساندۇق ياسىدى . ئىسكەندەر ئۇ شېشە ساندۇقنىڭ ئىچىگە كىردى . ھۆكۈمالار ئۇ ساندۇقنىڭ ئېغىزىنى مۇرەككەپ دورىلار بىلەن مۇستەھكەم ئەتتى . ئاندىن ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىنى ھۆكۈمالار تۇتۇپ تۇردى . بۇ ئىشلار پۈتكەندە ئۇلار تەڭرىگە تەۋەككۈل قىلىپ ، شېشە ساندۇقنى كېمىدىن چۈشۈرۈپ ، دېگىزغا سالدى . ئىسكەندەر شېشە ساندۇقنىڭ ئىچىدە دېگىزنىڭ تەكتىگە چۆكتى . ئۇ سۇ تېگىدە نەچچە ئايغىچە يۈرۈپ ، دېگىزنىڭ ھەممە ئەھۋالىنى تاماشا قىلدى سۇ تېگىدىكى ھەممە نەرسىنى كۆردى . يۈز كۈندىن ئارتۇقراق ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ، ھۆكۈمالار ئارغامچىنى تارتىپ ، ساندۇقنى چىقىرىۋالدى .

ئەمما ، ئەھۋال بۇ رىۋايەتتىكىدەك بولۇشى ناتايىن . مۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئىسكەندەرنىڭ سۇدىن سالامەت چىقىشى ئەقىلگە سىغمايدۇ .

بۇ ھەتتە يەنە بىر رىۋايەتمۇ بار . رىۋايەتچىلەر بۇ رىۋايەتنى ئېتىراپ قىلمىدۇ . ماڭمۇ مۇشۇ رىۋايەت ئىشەنچلىكتەك سېزىلدى . بۇ رىۋايەت تۆۋەندىكىچە :

تارىخچىلار ئۆز رىۋايەتلىرىدە ئىسكەندەرنى ھەم پەيغەمبەر ھەم ئەۋلىيا دەپىشىدۇ . ئۇنىڭ ۋەقەسىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ :

ۋاقتىكى ، ئىسكەندەر دېڭىزغا كىرىپ ، سەپەر قىلىش جەريانىدا ھەددى ـ ھېسابسىز جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى چەكتى . بۇ رىيازەتلەر ئارقىلىق ئۇنىڭ تېنى پاك بولدى ، كۆڭلىدە تەڭرىنىلا ئويلىدى . سەپەر سۈلۈكلىرى تامام بولغانلىقتىن ، ئۇنىڭ روھىي دۇنياسىمۇ كامالەتكە يەتتى . شۇنىڭ بىلەن ئەۋلىيالىق مەرتىۋىسىگە يېتىپ ، ئۇنىڭ كۆزلىرىنى پەيغەمبەرلىك نۇرلىرى يورۇتتى . ئاشۇ ئەۋلىيالىق شولىسى ۋە ئەنبىيالىق چىرىغىدىن ئۇنىڭ كۆزلىرى نۇرلىنىپ ، نەگە قارىسا جىمى نەرسىنى كۆرەلەيدىغان بولدى . پۈتكۈل يوشۇرۇن سىرلار ئۇنىڭغا ئاشكارا بولدى . دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇقتا مەۋجۇت بولغان بارلىق جانلىق ، جانسىز مەۋجۇداتلار ۋە پۈتكۈل ئىنسانلار ئۇنىڭغا سۇدا ئايان بولدى . يەنە ئۇ سۇنىڭ ئىچىدە شۇقەدەر ھەيۋەتلىك زور مەخلۇقلارنى كۆردىكى ، ناۋادا ئۇلاردىن بىرەرسى قۇرۇقلۇققا چىقىپ قالسا ، ئۇنى كۆرۈپ قورقۇنچتىن پۈتكۈل ئىنسانىيەت ھالاك بولغان بولاتتى . ئۇ يەردىكى بېلىقلار شۇقەدەر زور ئىدىكى ، ئۇلار ناھايىتى تېز ماڭسا ، ئۇلارنىڭ تېنى بىر ئورۇندىن بىر ئايدا ئاران ئۆتۈپ بولالايتتى . ئەنە شۇنداق چوڭ بېلىقلاردىن بىر كۈندە نەچچىنى يەۋېتىدىغان لەھەڭلەرمۇ بار ئىدى . بۇ دېڭىزنىڭ تاشپاقا ۋە قىسقۇچ پاقىلىرىمۇ ئاشۇ بېلىقلاردەك چوڭ ۋە ھەيۋەتلىك ئىدى .

ئىسكەندەر ئارزۇ قىلغان نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسىنى كۆردى . بەلكى

ئارزۇسىدىن يۇز ھەسسە كۆپ نەرسىلەرنى كۆرۈپ مۇلاھىزە قىلدى . ئەنبىيا-لىق ئىلھاملىرىدىن خەۋەر تاپتى . پۈتكۈل سۇ ۋە قۇرۇقلۇققا پادىشاھ بولۇپ ، ئۆزى ئويلاپ باقمىغان نەرسىلەرنى بىلىپ يەتتى . ئۇ كۆرگەن ۋە بىلگەنلىرىنى ھەمراھلىرىغا سۆزلەپ بەردى . ئۇ خالايىق ئىسكەندەرنىڭ ئېرىشكەن ئىستىقبال ۋە مەرتىۋىسىنى ھېس قىلىپ ، ئۇنى غالىب پادىشاھ ، ئەۋلىيا ، پەيغەمبەر ۋە بۇيۇك ئالىم ، دانىشمەن ھۆكۈما ، دەپ تونۇدى .

ئەلقىسسە ، ئىسكەندەرنىڭ مۇرادى ھاسىل بولغاندىن كېيىن ، شاد ـ خۇرام بولۇپ ، قايتىشقا پەرمان قىلدى . كېمىلەر يەلكەنلىرىنى چىقىرىپ قوزغالدى . ئۇلار شۇ قەدەر تېز ماڭدىكى ، بۇ پىرقىراۋاتقان پەلەكمۇ ئۇلارنىڭ سۈرئىتىگە يېتىشەلمەيتتى . ئۇلار ئىككى يىللىق يولنى بىر يىلدا بېسىپ ، يەتتە يۇز كېمىدىكى خەلق ساقلاپ تۇرۇۋاتقان ئارالغا كەلدى . ئارالدىكى خالايىق ئىسكەندەر بىلەن كۆرۈشۈپ ، شاد ـ خۇراملىققا چۆمدى . ئىسكەندەر بۇ ئارالدا بىر كۈن ئارام ئالغاندىن كېيىن ، ئەتىسى پۈتكۈل خالايىق بىلەن بىرگە رۇمغا قاراپ يولغا چىقتى . ئۇلار دېڭىزدا يۈرىدىغان يولنى تاماملىغاندىن كېيىن ، بىر يەردىن قىرغاققا چىقىپ ، قۇرۇقلۇق سەپىرىنى باشلىدى . لېكىن ئىسكەندەرنىڭ جىسمى بىتاب بولۇپ ، مىجەزىدە ساغلاملىقنىڭ ئورنىنى كېسەللىك ئالامەتلىرى ئىگىلىدى . ئۇ ئۆز ئۆمرىنىڭ ئاز قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ ، خالايىقنى ئۆز دىنىغا دەۋەت قىلدى . ئاندىن مەملىكەتنىڭ قانۇن ـ قائىدىلىرىنى تۈزدى . ئاندىن قېپالغان زۆرۈر ئىشلاردىن بىرى بولغان تائىپىلەر شاھىنى بويسۇندۇرۇش ئىشىنى ئورۇندىدى . بۇ پادىشاھلىق يەتتە يۇز يىل ھۆكۈم سۈرگەن بولۇپ ، مەملىكىتى ئىنتايىن قۇدرەتلىك ئىدى . ئۇلارمۇ ئاخىرى ئىسكەندەرگە بويسۇنۇپ ، ئۇنىڭ پەرمانىنى قوبۇل قىلدى .

ئىسكەندەر ئاغرىقچان بولسىمۇ ، توختىماي يول يۈردى . كېچە ـ كۈندۈز ئارام ئالمىدى ، ھېچ يەردە توختىمىدى . ئۇنىڭ ئەمدىكى ئارزۇسى ئۆز

ۋەتەنى رۇمغا تېزرەك قايتۇېلىش ئىدى . ئۇ بىر چۆلدە ھەمراھلىرى بىلەن كېتىۋاتاتتى . ھاۋا باغانسېرى قىزىشقا باشلىدى . قۇياشنىڭ قىزدۇرۇشى تۆ-پەيلىدىن ئۇنىڭ ھېچ ھالى قالمىدى . يۇرۇشكە زادىلا ماجالى يەتمىدى . ئۇ زەئىپلىكتىن جىسمىغا تىترەك ئولاشقان ھالدا قىزىق قۇم ئۈستىگە چۈشتى . ئۇ ئۆزىنى يەلپۈشكە بۇيرۇدى . ھەمراھلار ئۇنى يەلپۈدى . لېكىن كېسەلنىڭ ئې-غىرلىقى تۈپەيلىدىن قايتا ئورنىدىن تۇرالمىدى . سىپاھلاردىن بىرى ئۆزىنىڭ ساۋۇتىنى تېشىپ ، يەرگە سالدى ــ دە ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىسكەندەرنى ياتـ-قۇزدى . سىپاھلارنىڭ يەنە بىرىدە ئالتۇندىن ياسالغان قالقان بار ئىدى . ئۇ سىپاھ ئالتۇن قالقىنىنى ئىسكەندەرنىڭ ئۈستىگە تۇتۇپ ، ئۇنىڭغا سەيە سالدى . ئىسكەندەر قارىسا يەر تۆمۈرگە ، ئاسمان ئالتۇنغا ئايلىنىپتۇ . ئۇ ئىلگىرى ئۆزىنىڭ ئىقبالىنى پال كىتابلىرىدىن كۆرگەنىدى . ئۇ كىتابلاردىن ئۆز ھاياتىنىڭ تۈگىگەن مەزگىللىدە يەر تۆمۈرگە ، ئاسمان ئالتۇنغا ئايلىنىدىغانلىقىنى ئوقۇغانىدى . ئىسكەندەر ئۆزىنىڭ تېگىدىكى تۆمۈردىن يا-ساڭغان ساۋۇت ، ئۈستىدە تۇرغان ئالتۇن قالقانىنى كۆرگەندىن كېيىن ، ئاشۇ پال ھۆكمىنى يادىغا ئالدى . بۇ ۋەقەدىن ئۆز ھاياتىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى بى-لىپ ، كۆزلىرىدىن قايغۇلۇق ياشلىرىنى تۆكتى . بۇ گۈن ئەھۋالىنىڭ ئۆزگىچە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ ، جاندىن ئۈمىدىنى ئۈزدى . **ساقىينامە :**

كەتۈر ، ساقىيا ، بادەۋۇ قوي نىزائ ،
تولا تۇت ماڭا ساغەرى ئەلۋىدائ .
دەمى مۇغتەنەم ئاڭلا مەيخانەنى ،
كى تولدۇرغۇسى چەرخ پەيمانەنى .
مۇغەننىي ، چېكىپ نەغمە ، قىل بىزنى شاد ،
كېرەك بولسا ئول نەغمەئى خەيرباد .

ئەگەر مۇڭلۇغ ئىستەر ئېسەڭ ئاندا بەيت ،
نەۋائىنىڭ ئاشۇفتە نەزمىدىن ئەيت .
نەۋائى تاپىپ ساقىئى ماھۇەش ،
يانىدا ئانىڭ مۇتربىي نەغمەكەش .
بولۇپ مەستۇ ياد ئەتمە ئاگاھلىق ،
ئەگەر ئىستەر ئېرسەڭ دەمى شادلىق .

جاھان بەزمىسىنىڭ ساقىيلىرى شۇ قەدەر ھاياسىزكى ، ئۇلار ئۆمۈر پىيالىسىگە ئۆلۈم زەھىرىنى قۇيۇشتا غاپىل بىلەن ھوشيارنى ئايرىپ ئولتۇرمايدۇ . ھايات بېغىنىڭ باغۋەنلىرى شۇ دەرىجىدە ۋاپاسىزدۇركى ، ئۇلار تىرىكلىك شاخلىرىنى ئەجەل تىغى بىلەن كېسىشتە پادىشاھ بىلەن گادايىنى پەرق ئەتمەيدۇ . بۇ بولسا ئالەمدىن ئىبارەت چاڭ ـ توزاندىن ئىبارەت سىلكىشكە ئىشارەت ۋە بۇ ھالاكەت گىرادابىدىن قول ئۈزۈشكە بىشارەتتۇر

ئەي كۆڭۈل ، بۇ جاھان تۇراقسىزدۇر ، ئۇنىڭدىن ۋاپا كېلەرمىكىن دەپ تەمە قىلما . بۇ جاھان بىر چوڭ كېسەكتىنلا ئىبارەت ، ئۇ كېسەكتىن ئىبتىكىنى يىراق تارتقىن . جاھاندىن ئىبارەت بۇ كېسەكنى چوڭقۇر دېگىز ئوراپ تۇرىدۇ . ئۇنىڭ تۆتتىن ئۈچ قىسمى دېگىزغا غەرق بولغان ، تۆتتىن بىر قىسمىلا سۇ سىرتىدا كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . سەن لايغا بۈلغانمىسۇن دېسەڭ سۇ ئىچىدىكى پالچىقتىن ئىتىكىنى تارتقىن ، كۆڭلۈمنى كىر باسمىسۇن دېسەڭ ، سۇ سىرتىدىكى چاڭ ـ توزاندىن يىراق تۇرغىن . بۇ پالچىق بىلەن توزاندىن تېز قاچقىن . چۈنكى ئۇنىڭ پاتقىقىغا پېتىپ قالغان كىشى زادىلا قۇتۇلالمايدۇ . شاھ بەھرامۇ ئاشۇ پاتقاققا پېتىپ كەتكەنىدى ، تاكى قىيامەتكىچە ئۇ پاتقاقتىن چىقالمايدۇ . كەيخۇسرەۋمۇ ئاشۇ توزان ئىچىدە غايىب بولغانىدى . ئۇنىڭ ھېچ كىشى ئىزدەپ تاپالمىدى . ھەرقانداق بىر پادىشاھ جاھان

مەملىكەتلىرىنى ئېلىپ ، كانىلار ، دېڭىزلار ۋە خەزىنىلەرنى بويسۇندۇرغان بولسىمۇ ، ئاقىۋەتتە جاھان ئۇلارنى دەردكە مۇپتىلا قىلدى . بەخش ئەتكەنلىرىنىڭ ھەممىسنى تارتىۋېلىپ ، ھالاك قىلدى .

ئىسكەندەرمۇ شاھلارنىڭ شاھى ئىدى ، ئالىم ، ئەۋلىيا ئىدى ھەم پەيغەمبەر ئىدى ، ئۇ قايسى ئىشقا قولىنى سۇنسا ، ئۇنى قولغا كەلتۈرەتتى ، قايسى ئىقلىمغا لەشكەر تارتسا ، زەپەر قۇچاتتى ، دۈشمەنلىرىنىڭ كۆلىنى كۆككە سوروپ ، مۇرادىغا يېتەتتى . ئۇنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى كەيۈمەرس زامانىدىن تاكى ھازىرغىچە ھېچقانداق پادىشاھ قىلىپ باقمىغانىدى . ھېچكىمگە مۇيەسسەر بولمايدىغان ئىشلار ئۇنىڭغا نېسىپ بولدى . بۇ ئىشلارنىڭ بىرى شۇكى ، ئۇ يەتتە ئىقلىمنى ئىشغال قىلىپ ، پۈتكۈل قۇرۇقلۇقتا ئات ئوينىتىپ ، جاھاندا ئۆز دەۋرانىنى سۈرۈپ ئۆتتى . سەپەرگە چىقىپ يەتتە چوڭ دېڭىزنى ، بىر بۈيۈك دېڭىزنى ئايلىنىپ ، ئۇ يەرنىڭ بايلىق خەزىنىلىرىنى قولغا چۈشۈردى . ئون ئىككى مىڭ ئارالنى ئىشغال قىلىپ ، ئۆزىگە تەۋە قىلدى . يەنە يەجۇج ـ مەجۇجلەرنىڭ يولىغا سېپىل سوقتۇردى ، ئۇ سېپىلنى تەسۋىرلەشكە تىل ئاجىزلىق قىلىدۇ . يەنە تېخى پەلەك سىرلىرى نامايان بولىدىغان ئۇستۇرلاب ۋە جاھانىنەما ياساتتى . ئىلىم تەھسىل قىلىپ جاھان مەملىكىتىدە ئېچىلمىغان نۇرغۇن تىلىسىملارنى ئاچتى . كۆپلىگەن يېڭى تىلسىملارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈردى . يەنە نۇرغۇن دانىشمەن ھۆكۈمالارنى ئۆزىگە يېقىن دوست قىلدى . ئۇ ئالىملارنىڭ ئالدىدا پەلەك مۇشكۈللىرىمۇ ئاسان بولاتتى . ئالەمدە ئۇنىڭ شاھلىق قۇدرىتى تەڭداشسىز ئىدى . ئىلىم ـ مەرىپەتتە ، ئەۋلىيالىق ۋە پەيغەمبەرلىك جەھەتتىمۇ ئۇستۇن مەرتىۋىگە ئېرىشكەنىدى . ھېچقانداق ئادەمگە نېسىپ بولمايدىغان بۇ ئىشلار ئۇنىڭغا مۇيەسسەر بولغانىدى . لېكىن ئاقىۋەت يەنە بۇ جاھان ئۇنىڭغىمۇ ۋاپا قىلماي ، جاپا قىلدى . ئۇنىڭ نازۇك تېنىنى ئەجەل ئۇيقۇسى بىلەن ئاجىز قىلىپ ، قارا تۇپراق ئۇستىگە تاشلىدى .

بۇ مەككار پەلەك ئۇنى ئۆز ۋەتىنىدىن ، ئانىسى ۋە پەرزەنتلىرىدىن جۇدا قىلىپ ، دەشت ۋە دېڭىزلاردا سەرسان قىلدى . ئۇ قايتىدىغان چاغدا كۆڭلىگە ئىزتىراپ ۋە ئىشتىياق پەيدا بولۇپ ، جۇدا بولغان قاياشلىرىنى كۆرۈش ئۈچۈن شۇ قەدەر تېز ماڭدى . لېكىن يېقىنلاپ كېلىپ مۇرادىغا يېتىدىغان چاغدا ئۆلۈم ئوتى ئۇنىڭ جېنىغا هارارەت سالدى . تەقدىر ئۇنىڭغا دۇشمەنلىك قىلىپ ، خۇددى بېلىقنى قىزىق قۇمغا تاشلىغاندەك ئىش قىلدى . ئۇنىڭ بەشىدا سىرداش قاياشلىرى يوق ئىدى . بايا‌ۋان ئىچىدە خەستە جېنى قاتتىق قىينالماقتا ئىدى . لېكىن ئۇنىڭ يۈز تۇمەن دەردلىرىگە بىرمۇ داۋا تېپىلمىدى . بۇ ئىشلارغا ئەقىل هەيران‌دۇر . جاهان ئىشلىرىغا ئارتۇقچە هەۋەس قىلغۇچىلارغا بۇ ئەپسانە مەڭگۈلۈك ئاچچىق ساۋاق ، ئەبەدىي ئىبرەتتۇر .

لوقمانىڭ هېكايىتى . ئۇ جاهاننىڭ تەئەللۇقاتىدىن قول ئۈزۈپ ، بىر ۋەيرانە جايدا خەزىنىگە ئوخشاش ماكان تۇتتى . يەنە مىڭ يىلدىن كېيىن ئۇنىڭغىمۇ پەلەك ئەجدىهاسىدىن هادىسە يەتتى

ئاڭلىشىمچە ، لوقمان هېكىم ئۆز دەۋرىدە ياقا پۈچقاقتىكى بىر ۋەيرانە جايدا ماكان تۇتقانىدى . ئۇ بەئەينى خەزىنىگە ئوخشاش ۋەيرانە ئىچىدە ئۇرۇلىشىپ ، جاهاننىڭ ئىسسىق ـ سوغۇقلىرىنىڭ رەنجى ـ ئەلىمىنى تارتاتتى . چۈنكى ئۇنىڭ جىسمىغا ئۇ بۇرۇق ۋەيرانە دال بولالمايتتى . ئۇنىڭ مىڭ ياشقا كىرگەن چېغىدا ، بىر ئادەم ئۇنىڭ ئەهۋالىنى كۆرۈپ هەيران بولدى :

ـــ ئەي هېكىم ، ـــ دېدى ئۇ ئادەم لوقمانغا ، ـــ سەن بۇ قەدەر دانىشمەنلىكىڭ بىلەن ئالەمنى يورۇتقان تۇرۇپ ، نېمە ئۈچۈن جاهاننىڭ راهەت ـ پاراغىتىگە نائىل بولمايسەن ؟ نېمىشقا ئوبدانراق جايدا تۇرمايسەن ، بۇ خارابە ئىچىدە ماكان تۇتىسەن ؟

لوقمان هېكىم ئۇ كىشىگە جاۋاب بېرىپ مۇنداق دېدى :

ـــ بۇ ۋەيرانىدە نەچچە يىللاردىن بېرى ھوقۇشتەك ياشاپ كېلىۋاتقىمەن . بۇنىڭدىن مەقسىتىم بىھۇدە ئىشلاردىن قول ئۈزۈش ، زىيان تارتىشتىن ساقلىنىشتىن ئىبارەت . مەن غەم ۋە ھەسرەتكە قالماي ، دەپ بۇ ئالەمگە كۆڭۈل بەرمىدىم ۋە مۇشۇ ۋەيرانە ئورۇنغا ماكانلاشتىم . ھالبۇكى ، پانىي ئالەمدىن باقىي ئالەمگە كېتىدىغان چېغىمدا بۇ ۋەيرانمۇ مېنىڭدىن ئېشىپ قالىدۇ . يوقلۇق سەپرىگە قەدەم قويغىنىمدا ، ھەتتا مۇشۇ بۇزۇق كەپىمۇ ماڭا ئارتۇقلۇق قىلىدۇ . كىمكى بۇ جاھاندىن ئۆزىنى يىراق تۇتسا ، ئۇنىڭ رەنجۇ مۇشەققىتىدىن قۇتۇلىدۇ .

بىر كىشىنىڭ لوقماندىن : « ساڭا بۇنچىۋالا بىلىمنى كىم ئۆگەتكەنلىكىنى سۆزلەپ بەرسەڭ » دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى ، لوقمانىنىڭ نادان كىشىلەرنى ئىشارەت قىلغانلىقى ۋە ئۇلارنىڭ ئەكسىچە ئىش كۆرگەنلىكىدىن بېشارەت بەرگەنلىكى

بىر كىشى لوقماندىن :

ـــ زامانداشلىرىڭدىن ھېچقايسىسى بىلىم ۋە دانىشمەنلىكتە ساڭا يەتمەيدىغان تۇرسا ، ئەجەبا سەن بۇنچىۋالا ئىلىم ـ ھېكمەتنى كىمدىن تەلىم ئېلىپ ئۆگەندىڭ ؟ ـــ دەپ سورىدى .

لوقمان ھېكىم مۇنداق جاۋاب بەردى :

مەن بۇ بىلىم ـ ھېكمەتلەرنى دانىشمەنلەرگە شاگىرت بولۇش ئارقىلىق ئۆگەنمىدىم . مېنىڭ ئۆگەنگەن بىلىمىمگە نادان كىشىلەر ئۇستاز بولغان . نادانلار قانداق يامان ئىشنى قىلسا ، مەن ئۇنىڭ ئەكسىنى قىلدىم . يامانلىقتىن قېچىپ ، ياخشى ئىشلارغا يېقىن بولدۇم . جاھان ئەھلىنىڭ ئورتاق خۇسۇسىيىتى نادانلىقتىن ئىبارەت . كىمكى ئۇلارنىڭ ئەكسىچە ئىش تۇتسا ، ئۇ كىشى ئىلىم ـ ھېكمەت ساھەسىگە كىرگەن بولىدۇ . شۇڭا دانالار جاھاندىن قول ئۈزۈشنى ئەلا بىلىپ ، ئۇنىڭدىن ئالاقىسىنى ئۈزگەن . كىمكى خارابات

خەزىنىلىرىدىن بەھرىمەن بولۇش ئۈچۈن ئۆز قەسىرىنى ۋەيران قىلسا ، بۇ بەخت ـ سائادەتنىڭ بېشارىتىدۇر . جاھاندىن قول ئۈزۈش پادىشاھلىقنىڭ شەرتىدۇر . چۈنكى كۆرۈنۈشتىكى خارابلىقتىن روھىي جەھەتتىكي ، ياق ، بەلكى ماھىيەت جەھەتتىكى ئاۋاتلىق ھاسىل بولىدۇ .

ئىسكەندەرنىڭ ئۆلۈم ئازابىدىن تال چۈشكەندە تولغانغانلىقى ۋە ئۆزىگە ھازا تۇتماسلىق ھەققىدە ئانسىغا خەت يازغانلىقى ، ئاندىن كېيىن تەقدىر ئىسكەندەرنىڭ ھاياتلىق خېتىنى ئېلىپ ، كۆزلىرىگە سۈرتكەنلىكى ، خالايىق ئىسكەندەرنىڭ تاۋۇتىنى كۆتۈرۈپ ، ئىسكەندەرىيگە كەلتۈرگەنلىكى ، ئانسى خەتنى تاپشۇرۇۋ ـ ۋېلىپ ، تاۋۇت ئالدىغا چىققىندا ، ئوغلىنىڭ خۇددى بوۋاقلىق مەزگىلىدە ئۇخلاش ئۈچۈن بۆشۈك ئىچىدە ياتقاندەك بۇ تاۋۇت بۆشۈكى ئىچىدە يېتىپ ، مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتكەنلىكى ، ئانىنىڭ يەر كۆكسىنى خۇددى ئۆز كۆكسىنى يارغاندەك يېرىپ ، ئوغلىنى تۇپراققا تاپشۇرغانلىقى ①

تارىخشۇناسلار بۇ ماتەملىك داستانىنىڭ مۇنداق ئاخىرلاشتۇردى :

ۋاقتىكى ، ئىسكەندەر ئۆزىنىڭ ئومۇر قۇياشىنىڭ زاۋاللىققا يەتكەنلىكىنى چۈشەندى . ئۆزىنىڭ دۇنيادىن كېتىدىغان ، جاھاننى ، ياق ، بەلكى جانىنى تەرك ئېتىدىغان ۋاقتى كەلگەنلىكىنى بىلدى . دەۋرانىنىڭ بۇ دارا‌سى ئەجەل جامىدىن ئۆلۈم زەھىرىنى ئىچىۋاتقان مۇشۇ ئېغىر كۈندە ، ئۆزىنى كېچىك ۋاقىتتىن باشلاپ بېقىپ ، چوڭ قىلىپ ، قاتارغا قوشقان ئانىسىنى يالدىغا ئالدى . ئانىسى يادىغا يېتىش بىلەنلا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا ئاجايىپ بىر ئوت تۇتاشتى . ئۇ كۆزلىرىنى ئېچىپ ، خالايىققا قاراپ ، خۇددى ئەجەل شۇنىڭ

① قول يازمىنىڭ ئاخىرىدىن بىر نەچچە ۋاراق يوقالغان ، بۇ بىر ماۋزۇ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ « سەددى ئىسكەندەرىي » داستانى ئاساسىدا تولۇقلاپ ئىشلەندى .

نـــدەك سوغۇق بىر ئاھ چەكتى . ئاندىن ئانىسىغا خەت يېزىپ ، قەغەز يۈزىنى قارا قىلىش ئارقىلىق ئۆز ۋەسىيەتلىرىنى بايان قىلىش ئۈچۈن ، كاتىپ ، قەغەز ۋە قەلەم كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى .

سەھىپىلەرگە گۈھەرلەرنى چاچقۇچى ، قەلىمى چاقىان بىر كاتىپ بۇ دەردلىك سەھىپىنى ئېچىپ ، قەلەمنى تەييارلىدى . ئۇنىڭغا ئىسكەندەر ئۆز ھېكمەتلىرىنى بايان قىلدى . كاتىپ قالدۇرماستىن يېزىشقا باشلىدى . خەت مۇنداق باشلاندى :

« بۇ خەت بولسا پۈتۈنلەي دەردلىك سەھىپىلەردىن ئىبارەتتۇر . تەگرى بەدەن ئىچىگە جان جەۋھىرىنى سالغۇچى ۋە ئۆزى بەرگىنىنى يەنە قايتۇرۇپ ئالغۇچىدۇر . ئۇ دېگىزدا يوقالغانلارنىڭمۇ يولباشچىسى ، چۆل ـ باياۋانلاردا ئۆلگەنلەرنىڭمۇ ھمايىچىسىدۇر . ئۇ گادايلىقنى پادىشاھلىقتىن ئەزىز قىلغان . جاھان شاھلىرى بولسا ئۇنىڭ ئالدىدا ئەرزىمەس پۇچۇق يارماقتۇر . تەگرىنىڭ تەقدىرىدىن خەۋەر تاپقاندا ئەمەل ۋە مەنسەپنىڭ ھەشمەتلىرى ھېچ نېمىگە ئەسقاتمايدۇ . ئۇنىڭ ھەربىر قازا ۋە تەقدىرىگە نۇرغۇن ھېكمەتلەر يوشۇرۇنغان . ئۇنى ئەقىل ھەر قانچە پىكىر قىلسىمۇ بىلىپ بولالمايدۇ . تەگرىنىڭ ئۆزىلا چەكسىز ئۇلۇغلۇق ئىگىسىدۇر . ئۇنىڭ ھەم باشلىنىشى يوقتۇر ، ھەم ئاخىرى يوقتۇر . مەن تەگرىنىڭ ھەمدۇسانالىرىنى مۇشۇنچىلىك بايان قىلدىم . ئەمدى ۋەسىيىتىمنى باشلاي . مەندەك ئەجەل قوشۇنى ئىلكىدە ئاجىز بولغان بىچارە ناتىۋانىنىڭ بۇ بۇزۇلغان تېنىمنىڭ جېنى ھەم ۋۇجۇدۇم گۈھەرىنىڭ كېنى بولغان سەن ئانامغا دەيدىغانلىرىم تۆۋەندىكىچە :

مەن سېنىڭدىن ئايرىلىپ ، يىراق يەرلەردە يۈرۈپ ، سېنى جۇدالىق دەردى ۋە پۇرقىتىدا ئازابىدا قويدۇم . بېشىمغا بەھۇدە خىياللار كىرىۋېلىپ ، مېنىڭ ھۇنىرىم جاھانىنى بويسۇندۇرۇشتىن ئىبارەت ، دەپ قاردىم . لېكىن قىلغانلىرىمنىڭ ھەممىسى خام خىيال ئىكەن . چۈنكى كۆڭلۈم ھەۋەس شارابىلىرىنى ئىچىش بىلەن مەست بولۇپ قالغانىكەن . مېڭەمگە ھوش ۋە ئەقىل

پەيدا بولغاندا ، پۇرسەت ئۆتۈپ كېتىپتۇ . ئېسىت ، سەن ئۇچۇن ئوغۇل بالا-لىق بۇرچۇمنى ئادا قىلالمسامۇ ، ساڭا قۇللۇق بەجا كەلتۈرۈپ ئۆتسەمچۇ ! كاشكى ، سېنىڭ بوسۇغاڭدىكى تۈپراق بولۇپ ، مۇشۇنىڭ ئۆزىنى پادىشاھلىق دەپ بىلگەن بولسامچۇ ! مانا ئەمدى مېنىڭ ئۇ ئارمانلىرىمنى ئىشقا ئاشۇرۇ-شۇمغا پەلەك ھەسەتخورلۇق قىلىپ ، تەقدىر يول بەرمەيۋاتىدۇ . بۇ خىجالەتچىلىك ئۇچۇن ئەمدى ئۆلەر ۋاقتىمدا ئۆزۈمنى ئۆلتۈرۈۋالغىنىمنىڭ نېمە پايدىسى . ئەگەر سېنىڭ رازىلىقىڭ مەن بىچارىنىڭ كۆڭلىگە تەسكىن بەرمىسە ، مېنىڭدەك ناتىۋانىنىڭ ھالىغا ۋاي ! يۇز قېتىملاپ ۋاي ! مەن گەرچە سېنىڭ ئەمىر - پەرمانىڭنى تۇتالمىغان بولسامۇ ، لېكىن سەن مېنىڭ بۇ ئىلتىماسىمنى قوبۇل قىلغايسەن : بۇ خېتىم قولۇڭغا تەگكەندە مېنىڭ ھەممە ئەھۋالىم ساڭا ئايان بولىدۇ . بۇ چاغدا سېنىڭ ھاياتىڭغا ھاياجان چۈشۈپ ، جىسمىڭ پارە - پارە بولغىدەك ھالاتكە يېتىشى مۇمكىن . بىراق سەن جاھان ئەھلى ئىچىدىكى بىر ئەقىللىق ئانا ، شۇنداقلا خەلقىم ئالدىدا مېنىڭ ۋەسىيىتىمنى ئادا قىلغان بىردىنبىر كىشى . شۇڭا تەقدىر ماڭا ھەرقانداق قىسمەتنى يازسا ، ئۇنىڭغا سەنمۇ ماڭا ئوخشاش رازى بولسالا . كۆڭۈل ريشتىڭنى مەندىن ئۈزۈپ ، تەڭرىگە باغلىسالا . كاچات ئۇرۇش بىلەن يۈزلە-رىڭنى ئىپارەدەك قارا قىلمىسالا ۋە بۇ ئىپار ئۈستىگە ئاپئاق چاچلىرىڭنى كاپۇردەك چۈۋۈمسالا . مەن ئۇچۇن ماتەم ئاھاڭلىرىڭنى توۋلاش بىلەن جا-ھانىنى ماتەم تۇندە قارا قىلمسالا . قۇياشتەك ئېچىڭنى ھارارەتكە تولدۇرۇپ ، ياقاڭنى سۇبھىدەك يىرتمسالا . قۇياش گويا نۇر رىشتىلىرىنى چاچقىنىغا ئوخشاش ئاپئاق چاچلىرىڭنى سارغايغان يۈزلىرىڭگە چۈۋۈمسالا . باشقىلاردەك ، يەنى ئوغۇل ماتىمى تۇتقان باشقا ئانىلاردەك يۈزلىرىڭنى تا-تىلاپ ، يارا قىلمىسالا . ئەگەر سەۋر قىلىشقا تاقىتىڭ ، تاقەت قىلىشقا قۇۋۋىتىڭ يەتمىسە ، سەن تەييارلىق قىلىپ بىر چوڭ مەرىكە تۇزگىن . ئۇ مەرىكىگە ھېسابسىز كۆپ لەززەتلىك تائاملارنى تەييارلا . ئاندىن پۇتكۈل

ئەتراپقا جاي سالدۇرۇپ ، ھەممە كىشنى ئايۇننىڭغا تەكلىپ قىلغىن . ئۇلارنى يىغىلىغاندا داستىخانغا ئولتۇرغۇزۇپ ، ئاندىن مۇلازىملارغا ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئاش تارتىشنى بۇيرۇغىن . ھەممەيلەننىڭ ئالدىغا ئاش تارتىپ بولغاندا ، سەن جاكارچىغا تاپشۇرغىن . ئۇ جاكارچى : « بۇ دۇنيادىن ئىبارەت ئەسكى گۈمبەز ئىچىدە ھېچقانداق ئۇرۇق ـ تۇغقان ، يېقىن ـ يورۇقلىرى ئۆلمىگەن كىشى بولسا ، ئاشۇ كىشى بۇ ئاشلاردىن يېسۇن » دەپ جاكارلىسۇن . شۇندىن كېيىن سەن داستىخىنىڭغا قاراپ باق . بىرەر ئادەم تائامغا قول سۇنامدۇ ـ يوق . ئەگەر بىرەر ئادەم ئاشقا قول ئۇزىتالسا ، سەنمۇ مېنىڭ ماتىممنى تۇتۇپ ئازاب چەككىن . ئەگەر ئۇ تائاملارغا ھېچكىم قول ئۇزارتمىسا ۋە ئۇنى يېمىسە ، بۇنىڭدىن جاھاندا يىقىنلىرى ئۆلۈپ تۇپراققا كىرمىگەن بىرمۇ ئادەمنىڭ يوقلۇقى مەلۇم بولىدۇ . ھاياتىنىڭ قائىدىسى شۇنداق ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن ، بۇ ئىشتىن ئۆزۈڭگە تەسەللىي تاپقىن . مېنىڭ ماتىمىم دەردىدىن قۇتۇلۇپ ، پۈتكۈل ئالەم ئەھلى بىلەن ھەمدەرد بولغىن . سەن ھەر قانچە بەختيار ۋە يول باشچى بولساڭمۇ ، لېكىن يەنىلا باشقىلارغا ئوخشاشلا تەڭرىنىڭ بەندىسىسەن . شۇڭا ئۆزۈڭنى بارچە خالايىق بىلەن ئوخشاش بىلگەيسەن . ھەق رىزاسى ئۈچۈن تىرىشقايسەن . مەن خاھى ياخشى بولاي ، خاھى يامان ، بەربىر بۇ دۇنيا بىلەن خوشلاشتىم . ئەجەل ماڭا ئامان بەرمىدى . گەرچە مەقسەت گۆھىرىنى قولغا كەلتۈرەلمىگەن بولساممۇ ، لېكىن ئەمدى پۇشايمان قىلغىنىم بىلەن پايدىسى يوق . ساڭا بىر نەچچە كۈنلۈك پۇرسەت بولسىلا ، ھەقنى ئۇنۇتما . تائەت بىلەن بولغان مۇبارەك ۋاقىتلىرىڭدا بۇ ئۆلگەن غېرىب ئوغلۇڭنى ياد قىلغىن ، دۇئا بىلەن روھىمنى شاد قىلغىن .»

ئىسكەندەر پۈتكۈل مەقسەتلىرىنى سۆزلەپ تۈگەتتى . بۇلارنىڭ ھەممىسى ۋاراق ئىچىگە يېزىلدى . ئاندىن ئۇنى قاتلاپ ئورىغاندىن كېيىن ، ھەمراھلىرىغا بېرىپ ، كۆكۈل تىلەكلىرىنى مۇنداق بايان قىلدى :

ـــ كېچە ـ كۈندۈز توختىماي مېڭىپ ، بۇ مەكتۇپنى ئانامغا يەتكۈ-

زۇڭلار . ئەمدى مېنىڭ قۇياشىمنى ئىپارەڭ قاپقارا بۇلۇت قاپلايدۇ . ئاپتىپىم ئۆچىدۇ . سىلەر مېنىڭ بېشىمدا ئىزتىراپقا چۈشمەڭلار . ھازاماتىممنى تۈتەمىز دەپ جاھانىنى خاراب قىلماڭلار . جەستىمنى تاۋۇتقا سېلىپ ، كېچە ـ كۈندۈز دېمەستىن تېز ئىلگىرىلەڭلار . بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ، جىسمىمنى ئىسكەندەرىيگە ئېلىپ بېرىڭلار . تىرىك ۋاقتىمدا ئۇ يەر ماڭا ۋەتەن بولغانىدى . ئۆلۈكۈمگىمۇ شۇ جاي دەپنىگاھ بولسۇن . مېنى تاۋۇتقا سالغان ۋاقتىڭلاردا چوقۇم بىر قولۇمنى تاۋۇتنىڭ سىرتىغا چىقىرىپ قويۇڭلار . كىشىلەر ئۇنىڭغا ھەيرەت كۆزلىرى بىلەن ، ياق ، بەلكى ئىبرەت كۆزلىرى بىلەن نەزەر سالسۇن . قولۇمنىڭ بۇ پەنجىلىرى ۋە قاتار تىزىلىپ تۇرغان بارماقلىرى جاھاندىن ۋە جاھان ئەھلىدىن ئۆزۈلدى . مەن گەرچە بۇ قوللىرىمغا پۈتكۈل جاھان مەملىكىتىنى ھەم بارلىق دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇقلارنىڭ بايلىقلىرىنى كىرگۈزگەن بولساممۇ ، لېكىن ئەجەلنىڭ قوللىرى ئۆلۈم سەپىرىنىڭ ناغرىسىنى چالغاندا ، بۇ جاھاندىن قوللىرىم خۇددى چىنار شېخىغا ئوخشاش قۇپقۇرۇق ھالدا كەتتىم . ھېچ نەرسىنى بىللە ئېلىپ كېتەلمىدىم . شۇڭا ئالەم ئەھلى مېنىڭ قولۇمنى كۆرۈپ ئىبرەت ئالسۇن . بۇ ئالەمنىڭ بايلىقلىرىغا ئارتۇقچە ھېرىسمەن بولمىسۇن .

ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى ئېيتىپ تۇگىتىش بىلەنلا كۆز يۇمدى . ئۇ پانىي ئالەمنى ئىشغال قىلغانىدى . ئەمدى باقىي ئالەمنى ئېلىش ئۈچۈن يۇرۇش قىلدى . ئۇنىڭ روھى يەردىن كۆككە قاراپ سەپەر قىلدى . ماتەمدىن يەر ۋە كۆك ئاستىن ـ ئۈستىن بولدى . ئۆلۈم شۇبرغانلىرى جاھاننى كېزىپ ، ئالەم يۈزىنى قارا تۇپراق بىلەن قاپقاراڭغۇ قىلدى . بۇ شاھانە دەرەخنىڭ بېشى ئېگىلدى . تاج يەرگە چۈشتى ، تەخت يۇز پارە بولدى . ئۇزۇكمۇ ئۇنىڭغا قارىماق تۇتۇپ يۈزلىرىنى يونۇپ ، بۇدۇر ـ چوقۇر قىلۋەتتى . سوغۇق شامال بارلىق ھېكمەت كىتابلىرىنىڭ ۋاراقلىرىنى يىرتىپ ئۇچۇرۇپ كەتتى . كىشىلىرگە پەقەت ساۋات چىقىرىش تاختىسلا قېپقالدى . پەتكۈل ھېكمەت ئەھلى

خۇددى كىتابقا ئوخشاش قارا كېيىم كېيدى . ئىلىم ـ مەرىپەتكە ئوخشاش قارا سىياھ ئىچىگە چۆمدى . يەر ۋە پەلەك ماتەم دەستىدىن چايقىلىپ كەتتى . لېكىن ئارىدىن يەنە بىرمۇنچە كىشىلەر شاھنىڭ ۋەسىيەتلىرىنى يادىغا ئېلىپ ، خالايىققا سەۋر قىلىش ھەققىدە ئاجىزانە خىتاب قىلدى . شۇندىن كېيىن ئۇلار ئاھ ـ پىغان چېكىشنى قويۇپ ، ئىسكەندەرنى ئۆز ۋەسىيىتىدە ئېيتىلغاندەك تەرتىپ بىلەن تاۋۇتقا سالدى . تاۋۇتنى بولسا مەپىگە سېلىپ ، شاھ دېگەن مەنزىلگە قاراپ راۋان بولدى .

ئىسكەندەرنىڭ خېتىنى ئېلىپ ئالدىن يولغا چىققان كىشى ئۇ خەتنى شاھنىڭ ئانىسىغا يەتكۈزدى . بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ، ئانىنىڭ مېڭىسىدىن ئەقلى ـ ھوشى چىقىپ كەتتى . ئۇ گويا كى بىر جانسىز جىسىمغا ئوخشاپ قالدى . بۇ ماتەم ۋە غەمدىن ئانا ئۆز كۆكسىنى يېرىپ ، ئۆزىنى ھالاك قىلماقچى بولدى . ئەمما خەتنىڭ مەزمۇنىغا قاراپ ئۆزىنىڭ غەمكىن جېنىغا تەسەللىي بەردى . ئىسكەندەرنىڭ يازغان خېتى بويىچە ئىش تۇتۇشنىڭ پايدىلىق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى . لېكىن يەنىلا ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىدى . ۋەسىيەتنامۇ بېشىدا توختىتالمىدى . ئۇ ئاھ ئوتلىرى بىلەن جاھانىنى ، ياق ، بەلكى تۇقۇز قات ئاسمانىنى كۆيدۈرمەكچى بولاتتى . بىراق يەنە ئوغلىنىڭ سۆزلىرى ئېسىگە چۈشۈپ ، پىغان زەھىرىنى ئىچىگە يۇتاتتى . بۇ دەرد ئوتىدا يوشۇرۇن ئۆرتىنەتتى . ئۇنىڭ يوشۇرۇن ئوتلىرىدا جاھان ئۆرتىنەتتى . جىسمىدىكى تومۇرلار ۋە توقۇلمىلارنىڭ ھەممىسى كۆيۈپ ، قۇرۇغان سۆڭەكلىرىمۇ كۈل بولۇشقا باشلىدى .

شۇ چاغدا خالايىق ئىسكەندەرنىڭ جەستىنى ئېلىپ يېتىپ كەلدى . پۇتكۈل تاغۇ باياۋانلارنى ماتەمدارلار قاپلىدى . كىشىلەر ئىسكەندەرنىڭ تاۋۇتىنى يەلكىلىرىدە قويۇپ ، ھەر بىر قەدەم يولغا جانلىرىنى پىدا قىلغان ھالدا كەلمەكتە ئىدى . ئانا بۇ ئەھۋالنى بىلىپ ، يۈرەك بۇلۇتىدىن چاقماقتەك

ئوتلۇق بىر ئاھ چەكتى ـ دە ، ئورنىدىن تۇرۇپ ، بېلىنى باغلاپ ، قوللىرىغا ھاسا تۇتقان ھالدا ، يولغا چىقتى . ئانا بۇ ئالەمنىڭ ئىچىنى داغلاپ ، دەردمەنلەرچە قەدەم ئېلىپ كەلمەكتە ئىدى . ئانىنىڭ بۇ خىل ھالىتىنى كۆرۈپ ، ئاسمانمۇ ئۈياتتىن بېشىنى تۆۋەن سالدى . ئانا يىراقتىن ئوغلىنىڭ تاۋۇتىنى كۆرۈپ ، پەلەكنىڭ قىلىدىغان جاپالىرىنى قىلىپ ، بۇ ھاياتلىق ئۈمىدىنى ئاخىرى ئۈزۈپ تاشلىغانلىقىنى بىلدى . خالايىق پەلەكتىن بۇ خىل ھىيلە ـ نەيرەڭلەرنى كۆرۈپ ، شۇنداق سۇرەن سېلىشتىكى ، پەرشتىلەرمۇ بۇ ئىشقا ھاياجانلانماي تۇرالمىدى .

ئانا تاۋۇت يېنىغا يەتكەندىن كېيىن ، دەردمەنلەرچە ئاۋاز بىلەن مۇنداق خىتاب قىلدى :

ـــ ئەي ئېزىز مېھمنىم ، خۇش كەلدىڭ ، كەلگەن قەدىمگە مۇبارەك بولسۇن . مەن قېرىغان كېنىزەكنىڭ جېنى يولۇڭدا پىدا بولسۇن . بۇ ئالەم ساراىيى ساڭا لايىق ئەمەس ئىدى . شۇڭا بىزنى غۇربەتتە قويۇپ كېتىپ قالدىڭمۇ ؟ بۇ دۇنيادىن ئىبارەت قارا تۇپراق سەندەك پاك نۇرغا قانداقمۇ لايىقىدا ماكان بولالىسۇن ؟! شۇڭا سەن ئۇ ئالەم بېغىنىڭ بوستانىنى مۇنەۋۋەر قىلىپ ، پەرىشتىلەرنىڭ قەسرلىرىنى يورۇتتۇڭ . ئەقىل ـ ئىدراك سېنىڭ بۇ ئىشىڭنى مۇۋاپىق تاپىدۇ . ساڭا مۇشۇ ئىش بىلەن شادلىق ھاسىل بولغان بولسا ، بۇ خۇشاللىقىڭغا بىزنىڭ رازى بولۇشىمىز زۆرۈر . بىراق ، ماڭا بۇ پەلەكتىن ۋە بىھايا دۇنيادىن شۇ قەدەر زۇلۇم يەتتىكى ، سېنىڭدىن بۇرۇن ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلىپ ، ساڭا جەننەت ئىچىدە ئورۇن ياساشقا مۇيەسسەر بولالمىدىم . تەقدىر شۇ قەدەر ئاجايىپ ئويۇن ئوينىدىكى ، قۇياش غايىب بولۇپ ، يەنە قېرى پەلەك قېپقالدى . بۇنداق بولارىنى خىيال قىلغان بولسام ، دەرد ـ ئەلەم مېنى بۇرۇنلا ھالاك قىلغان بولاتتى . بۇنداق ئىشنى چۈشۈمدە كۆرگەن بولسام ، شۇ ھامان يۇرىكىم يېرىلغان بولاتتى . تەقدىر ئىلكىدىن بۇ

ئىش تۇيۇقسىز جېنىمغا تاقالدى . بۇ بالا ـ قازا سېلى توساتتىنلا جىسىمىغا يۇزلەندى . ئەگەر ئاشكارا ماتىمگىنى تۇتالمغان بولساممۇ ، بۇنچىۋالا ئازاب چەكمەس ئىدىم . ئاق چاچلىرىمنى چۈۋۈپ ، گاھ ھوشۇمغا كېلىپ ، گاھ ھۇشسىز بولۇپ ، يۇزلىرىمنى تىرناپ ، بۇ زەپىرانزارغا لاله گۈللەرنى ئېچىلىدۇرغان بولسام ، ياقىلىرىمنى يىرتىپ ، قارا كىگىز كىيىپ ماتىمگىنى قىلسام ، ھازا ئىچىپ ، ناله پەريادلىرىمنى پەلەككه يەتكۈزسەم ، تاۋۈتۇك ئالدىدا جان بېرىپ ، زەئىپ جىسىمنى تېنىك ئۇستىگه تاشلىسام . شۇ ئارقىلىق بۇ پەلەك زۇلمىدىن خالىي بولۇپ ، سەن بىلەن بىلله كەتكەن بولسام ئىدى . مېنىك غەم مېھنەتلىرىم ۋە دەرد ئەلەملىرىمنىك سەۋەبى شۇكى ، سېنىك ماتىمگىنى تۇتۇپ ھازا ئاچالمىدىم . بۇ جاننى بېرىپ ، سېنىك ئارقاڭدىن بارالمىدىم . چۈنكى ماڭا سەندىن بۇرۇن خېتىك يېتىپ كەلدى . ئۇ خەتته قانداق ئىشلارنى ئىلتىماس قىلغان بولساك ، سۆزۈڭنى قوبۇل قىلىش زۆرۈر ئىدى . گەرچە چەكسىز ئازابلىنىۋاتقان بولساممۇ ، لېكىن سۆزۈڭنى ئاڭلىماسقا ھەدىم يوق . چۈنكى ، بۇ خەتته يېزىلغىنى خاقانىمىك ياكى قەيسەرنىك سۆزى ئەمەس ، بەلكى ئىسكەندەرنىك سۆزى . ئاھ ، تېنىم قۇتسىدىكى پاك گۆھەر قېنى ؟! سۇ ۋە قۇرۇقلۇقنىك شاھى ئىسكەندەر قېنى ؟!

ئانىنىك بۇ پىغانلىرىدىن خالايىق ئېچىگه ھاياجان چۈشتى . ئۇلار ئاھۇ ـ ئەپغان چېكىشكەن ھالدا شاھنى مەڭگۈلۈك ئارامگاھىغا ئېلىپ كېلىشتى . ئۇ تەننى دەپنىگاھقا يەتكۈزدى . ياق ، بەلكى ، روھنى تەنگه يەتكۈزدى . قارا تۇپراقنىك باغرىنى يېرىپ ، ئىسكەندەردىن ئىبارەت بۇ قۇياشنى شۇ تۇپراق ئىچىگه يوشۇردى . بۇ كونا پەلەك قۇياشىنىڭمۇ قارا تۇپراققا پېتىشى بىر ئادەتتۇر . شۇڭا ، ئىسكەندەرنىك نۇرلۇق جىسمىنى قارا تۇپراققا كۆمۈپ ، ئۇنىڭ قەبرىسىنى يۇز تۆمەنلەرچە زىبۇ ـ زىننەتلەر بىلەن ياساپ چىقتى . ئۇ قەبرىگه پەلەك ئەتلىسىنى يوپۇق قىلدى . كىشىلەر نەچچه

كۈنگىچە نالە ـ پىغان قىلىپ ، شاۋقۇن سۈرەن ـ سىلىشتى . لېكىن بۇ دەردكە ھېچبىر داۋا تاپالمىدى . قانچە نالە ـ پەريات چېكىشكەن بولسىمۇ پايدىسى بولمىدى . ئاخىر ھەمىيلەن قازانلىق ھۆكمىگە سەۋر قىلىپ ، كۆڭۈللىرىنى توختىتىپ ، خۇشاللىق ئادەتلىرىنى داۋام ئەتكۈزدى . **ساقىينامە :**

ئاياقچى ، ئىچىم كەلدى غەمدىن بەتەڭ ،
كەتۈرگىل تولا ساغەرى لالەرەڭ .
كى چۈن بولسا ئانى سۈمۈرمەك ماڭا ،
ئىش ئولغاي ھەم ئول دەم ئۆگۈرمەك ماڭا .
مۇغەننىي ، كەلۈنەۋھە ئاھەڭگى تۈز ،
بۇزۇغ كۆڭلىمزنى يانا داغى بۇز .
كى ھەم ماتەمى كەلدى ، ھەم غەمزەدە ،
فىراق ئىچرە بىزنى بۇ ماتەمكەدە .
نەۋائى جەھاندىن ۋەفا ئىستەمە .
تۈتۈپ بىنەۋالىغ ، نەۋا ئىستەمە .
بىراۋغە جەھاندىن يېتىشمەس ئەنا ،
كىم ئول تۈتسە ئايىنى فەقرۇ فەنا .

责任编辑：乌布力·斯拉木
封面设计：吐尔地卡德尔·纳孜尔

毛拉斯迪克·叶尔坎迪
赛地伊斯坎德尔
阿不都克尤木·霍加 整理
策划：新疆维吾尔自治区维吾尔古典文学研究会

新疆人民出版社出版发行
（乌鲁木齐市解放南路348号　邮政编码830001）
新疆新华印刷厂印刷
850×1168毫米　32开本　9.875印张 5插页
1995年9月第1版　1995年9月第1次印刷
印数：1——1100

ISBN7—228—03470—8/I·1229
定价：平装：17.80元 精装：19.80元